

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

В. А. Вербицький
І. Г. Бондаренко

ІСТОРІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Миколаїв – 2014

УДК 796 (091)(477)(076)

ББК 75.3 я73

В 31

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1/11-12265.1 від 29.12.2010 р.)

Рецензенти:

І. М. Рожков, д. б. н., професор, директор інституту фізичної культури і спорту МНУ імені В. О. Сухомлинського;

Н. Г. Долбишева, к. фіз. вих., доцент, декан факультету олімпійського та професійного спорту ДДІФКіС.

В 31 Вербицький В. А.

Історія фізичної культури та спорту в Україні : [навчальний посібник] / В. А. Вербицький, І. Г. Бондаренко. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 340 с.

ISBN 978-966-336-323-3

Навчальний посібник присвячено історії становлення та розвитку вітчизняної фізичної культури і спорту на різних етапах розвитку українського суспільства – з часів виникнення до сьогодення.

Книга буде корисною для студентів, учнів, викладачів і науковців, усіх, хто цікавиться історією розвитку фізичної культури і спорту в Україні.

УДК 796 (091)(477)(075.8)

ББК 75.3 я73

© Вербицький В. А., 2014

© Бондаренко І. Г., 2014

© ЧДУ ім. Петра Могили, 2014

ISBN 978-966-336-323-3

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА .....

Тема 1. ВИТОКИ І ТРАДИЦІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ .....

- 1.1. Зародження фізичного виховання в період стародавньої доби на теренах сучасної України. Скіфсько-сарматський період розвитку фізичної культури .....
- 1.2. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.).....
- 1.3. Традиції фізичного виховання в період утворення східнослов'янської державності, Київської Русі, Галицько-Волинського князівства .....
- 1.4. Система фізичної підготовки Запорізької Січі (XV-XVII ст.).....

Тема 2. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ, ЯКІ ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XVIII – початок XX СТ.).....

- 2.1. Фізична культура і спорт на українських землях, які входили до складу Російської імперії в період XVIII – першої половини XIX ст. ....
- 2.2. Фізична культура і спорт в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. ....
  - 2.2.1. Фізичне виховання у навчальних закладах .....
  - 2.2.2. Виникнення та розвиток спортивного руху. Створення перших фізкультурно-спортивних товариств, студентських спортивних гуртків .....
  - 2.2.3. Становлення науково-теоретичних основ фізичного виховання. Діяльність П. Ф. Лесгафта і його система фізичної освіти .....

Тема 3. РОЗВИТОК ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (кінець XIX – 30-ті рр. XX століття .....

- 3.1. Історичні аспекти зародження фізичної культури в Західній Україні. Особливості розвитку західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху (кінець XIX – 30-ті рр. XX століття).....

- 3.2. Діяльність спортивних організацій «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг» .....
- 3.3. Розвиток окремих видів спорту в західноукраїнських спортивних товариствах .....
- 3.4. Особливості розвитку спортивного руху на Закарпатті та Буковині.....

Тема 4. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ СРСР: МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1917-1941 рр.) .....

- 4.1. Фізична культура та спорт в Українській СРР в період 1917-1929 рр. ....
  - 4.1.1. Історичні передумови, особливості становлення і розвитку фізичної культури в Україні за часів СРСР.....
  - 4.1.2. Фізичне виховання в перші післяреволюційні роки та в роки громадянської війни .....
  - 4.1.3. Становлення та розвиток державних основ управління фізичною культурою та спортом .....
  - 4.1.4. Стан спортивно-масової роботи.....
- 4.2. Розвиток фізичної культури та спорту в Україні в період 1930-1941 рр. ....
  - 4.2.1. Запровадження державної системи управління фізкультурно-спортивним рухом .....
  - 4.2.2. Створення та розвиток програмно-нормативних основ радянської системи фізичного виховання. Введення фізкультурного комплексу «Готовий до праці та оборони» (ГПО), Єдиної всесоюзної спортивної класифікації (ЄВСК).....
  - 4.2.3. Особливості розвитку радянського фізкультурно-спортивного руху в 1930-1941 рр.....
  - 4.2.4. Становлення науково-методичних основ радянської системи фізичного виховання та спорту .....

Тема 5. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ СРСР У (1945-1990 рр.).....

- 5.1. Відновлення спортивно-масової роботи в післявоєнні роки (1945-1959 рр.).....
- 5.2. Особливості розвитку фізичної культури і спорту в Україні в період 1960-1991 рр.....
- 5.3. Участь радянських спортсменів у міжнародному спортивному русі. Українські спортсмени у складі збірних команд СРСР.....

- 5.5. Спартакіади народів СРСР та їхнє значення
для розвитку масового спорту і спорту вищих досягнень.
Створення спортивних федерацій .....

**Тема 6. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ В УКРАЇНІ
В ПЕРІОД ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ .....**

- 6.1. Передумови становлення та розвитку
спортивного руху в Україні.....
- 6.2. Державне регулювання та нормативно-правове
забезпечення розвитку фізичної культури і спорту .....
- 6.3. Створення НОК України. Результати виступів українських
спортсменів на Олімпійських іграх .....
- 6.4. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку
спортивного руху в Україні.....

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....

РЕФЕРАТИ.....

ДОДАТКИ.....

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ .....

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК .....

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....

ПЕРЕДМОВА

Історія фізичної культури і спорту вивчає виникнення і розвиток засобів, методів, теорії і систем фізичного виховання на різних етапах існування суспільства. Будучи важливим розділом науки про фізичну культуру і спорт, історія розглядає їх як складову загальної культури. На основі об'єктивних закономірностей розвитку суспільства простежується еволюція фізичної культури з найдавніших часів до сьогодення. Розвиток фізичної культури і спорту розглядається у взаємозв'язку й обумовленості з іншими аспектами життя суспільства, а також залежно від конкретної суспільно-економічної формації, географічного середовища, національних особливостей. Рівень розвитку фізичної культури і спорту, їхнє місце в житті людей завжди залежали і залежать від конкретних форм виробництва, суспільних відносин, політики, стану науки і культури. Визначені історичні умови породжували і різні системи фізичного виховання.

У вивченні історії фізичної культури і спорту використовують різні джерела: архівні, археологічні й етнографічні матеріали, пам'ятки образотворчого мистецтва тощо.

У системі теоретичних дисциплін, досліджуваних на факультетах фізичної культури і спорту, фізичної реабілітації, значне місце посідає історія фізичної культури. Вона належить до профільних дисциплін, допомагає майбутнім фахівцям краще пізнати свою професію і підвищити загальний рівень культури, безпосередньо готує їх до практичної діяльності.

Метою навчальної дисципліни «Історія фізичної культури» є озброїти студентів знаннями про генезис та поширення вправ, засобів, форм, методів, системи фізичного виховання, розглядати їх в історичному аспекті суспільно-політичних, економічних процесів на всіх етапах розвитку українського суспільства. На основі співставлення та аналізу історичного досвіду шляхів розвитку фізичної культури і спорту навчити студентів використовувати набуті знання в сучасній практиці фізкультурного руху для вдосконалення та прогнозування в Україні. Підготувати студента до вивчення дисциплін теоретико-педагогічного циклу: олімпійський та професійний спорт, теорія та методика фізичного виховання, лікувальна фізкультура та ін.

Основні завдання дисципліни:

– сформувати понятійний апарат, який дозволить студентам опанувати знання про розвиток фізичної культури та спорту;

- дати знання теоретичних основ історичної науки, розкрити основні положення формаційного та цивілізаційного методологічних підходів до вивчення вітчизняної історії фізичної культури та спорту;
- вивчення історії створення вітчизняної системи фізичного виховання;
- вивчення історії Олімпійського руху в Україні;
- сприяти формуванню наукового світогляду, вихованню патріотизму та інтернаціоналізму, історичної самосвідомості тощо;
- сприяти підготовці широкоосвічених, спеціалістів, здатних аналізувати та прогнозувати розвиток масового, аматорського та професійного спорту.

Предметом дисципліни є вітчизняна фізична культура, її розвиток, досягнення, особливості в різні історичні періоди.

Після вивчення дисципліни студент повинен знати:

- причини зародження та розвитку фізичної культури та спорту в Україні;
- загальні положення і напрями розвитку фізичної культури та спорту залежно від етапів розвитку українського суспільства;
- основні напрямлення з громадської, педагогічної та військової історії, культури, медицини, теорії та методики фізичного виховання, спортивно-педагогічних і медико-біологічних дисциплін;
- основні події і дати, що характеризують історію розвитку вітчизняної системи фізичного виховання;
- історію Олімпійського руху в Україні.

Студент повинен вміти:

- характеризувати основні поняття фізичної культури;
- характеризувати розвиток фізичної культури в різні періоди існування українського суспільства;
- застосовувати знання з історії фізичної культури в практичній діяльності;
- аналізувати роль історичного знання в рішенні актуальних проблем міжнародного спортивного та Олімпійського рухів.

Навчальний посібник укладено відповідно до навчальної програми з дисципліни «Історія фізичної культури» для ВНЗ, що здійснюють підготовку бакалаврів з галузі знань 0102 «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини», за напрямом підготовки 6.010203 «Здоров'я людини».

Посібник побудовано за тематико-хронологічним принципом, що розкриває загальну картину розвитку фізичної культури та спорту в Україні, надає уявлення про їхню генезу та спадкоємність. До кожної теми подаються теоретичні відомості, основні терміни і поняття, контрольні питання, тести для самоконтролю, теми рефератів, довідково-інформаційні дані.

Останнім часом зроблено низку досліджень, які відкривають раніше недоступні сторінки спортивної історії, спортивного руху. Для написання посібника використано сучасні дані, отримані внаслідок найновіших наукових досліджень як безпосередньо в галузі історії спорту, так і у сфері військової історії (Д. С. Ліщук, 2010), історії України (Ю. В. Котляр, 2011; С. В. Нікітенко, 2010; Л. Д. Вострокнутов, 2003), загальної педагогіки та історії педагогіки (Р. В. Гах, 2002) та ін.

Застосування результатів досліджень у галузі історії фізичної культури і спорту останніх років, які висвітлені як у періодичних виданнях (2009-2014 рр.), навчальній літературі (Н. Є. Пангелова, 2007; В. Н. Зуєв; М. С. Солопчук, 2001, С. І. Степанюк, 2006; С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка, 2003 та ін.), так і в дисертаційних дослідженнях (В. А. Вербицький, 2009; О. О. Гречанюк, 2000; Н. А. Деделюк, 2004; А. М. Філіппов, 2012; С. В. Нікітенко, 2010; А. В. Цьось, 2005 та ін.) можна вважати особливістю цього навчального посібника.

Використання в навчальному процесі цього посібника, розділи якого доповнюють курс історії фізичної культури, сприятиме підготовці фахівців у галузі фізичної культури і спорту, дозволить використовувати вітчизняний історичний досвід у практичній діяльності.

Видання містить довідкову інформацію. Довідковий апарат складається з іменного покажчика, який включає прізвища державних діячів, науковців, освітян, педагогів, філософів, спортсменів, а також дані з історії олімпійського руху в Україні, результати виступів українських спортсменів на Олімпійських іграх, словник основних понять тощо.

У посібнику зустрічаються посилання на праці окремих авторів. Зверніть увагу та те, що нумерація посилань проставлена за загальним бібліографічним списком посібника.

Тема 1

ВИТОКИ І ТРАДИЦІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Логіка викладу та засвоєння матеріалу

1.1. Зародження фізичного виховання в період стародавньої доби на теренах сучасної України. Скіфсько-сарматський період розвитку фізичної культури.

1.2. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.).

1.3. Традиції фізичного виховання в період утворення східнослов'янської державності, Київській Русі, Галицько-Волинського князівства.

1.4. Система фізичної підготовки в Запорозькій Січі (XV-XVII ст.).

У результаті вивчення матеріалу ви повинні знати:

- характерні особливості зародження фізичної культури на українських землях у період первіснообщинного ладу;
- особливості фізичної культури на українських землях у скіфсько-сарматську добу;
- особливості фізичного виховання в античних державах Північного Причорномор'я;
- аспекти проведення атлетичних змагань у північно-причорноморських полісах;
- особливості фізичної культури стародавніх слов'ян;
- причини утворення та особливості фізичної культури Київської Русі;
- особливості військово-фізичної підготовки княжого війська в часи Київської Русі;
- систему форм та засобів військово-фізичної підготовки запорозького козацтва;

уміти:

- використовувати знання щодо витоків та традицій фізичної культури в Україні в сучасній практиці;
- визначати передумови виникнення і розвитку фізичної культури на українських землях з найдавніших часів до XVIII ст.;
- володіти термінологією з цієї теми.

Теоретичні відомості

1.1. Зародження фізичного виховання в період стародавньої доби на теренах сучасної України. Скіфсько-сарматський період розвитку фізичної культури.

Первісна епоха – найбільший період в історії людства – від виникнення людини і до появи державності. У різних народів цей період тривав не однаково, деякі навіть і досі живуть в умовах первісно-родового суспільства.

Розвиток людини на території України відбувався в основному за тими ж напрямками, що і в інших регіонах. Заселення відбулося близько 1,5 млн років тому. Вивчивши археологічні пам'ятники, пов'язані зі знаряддям праці, на підставі матеріалу, з якого вони зроблені, виділяють декілька значних періодів розвитку первісного устрою (за традицією їх називають віками): *кам'яний* (його складають палеоліт, мезоліт, неоліт), *мідно-бронзовий*, *залізний*. Деякі дослідники після кам'яного виділяють перехідний вік – мідно-кам'яний (енеоліт).

Протягом первісної епохи відбувались різні процеси: антропогенез – біологічна еволюція людини; формування мислення людини та її мови; поява перших світоглядних, релігійних уявлень, міфологічних систем; розселення людства на континентах; перехід людей від привласнювального ведення господарства (полювання, збиральництво) до відтворювального (землеробство, скотарство) та ін. Проте серед цих важливіших процесів, які заклали фундамент історії людства, своє місце займає формування фізичної культури як особливої сфери людського суспільства.

Передісторія виникнення фізичних вправ належить ще до того часу, коли життя людини полягало в забезпеченні умов існування, тобто прожитку та безпеки, що зумовлювалося, насамперед, біологічними інстинктами. У процесі життєдіяльності створювалися нові форми та засоби фізичного виховання, накопичувався досвід використання фізичних вправ.

Палеоліт – *давній кам'яний вік* (80-11 тис. років тому). У добу палеоліту виник рід як форма колективного співжиття людей, сформувались основи релігійних вірувань, первісного мистецтва тощо. Важливу роль відіграло фізичне виховання. Основними видами трудової діяльності було полювання, збиральництво та рибальство.

Полювання на великих тварин у заключній стадії раннього палеоліту спонукало до розвитку специфічних рухових навичок: стрибків, лазіння,

бігу, перенесення вантажу. Провідну роль відіграло метання, що вимагало складних координаційних дій, точності й диференціації зусиль, довгої і наполегливої попередньої підготовки. У пізньопалеолітичного населення великого розвитку набула мисливська магія, зміст якої складався з виконання фізичних вправ, навчання молоді прийомам полювання. На південь від мамонтової зони, у причорноморських степах у фауні переважали бізони. Осінні та весняні лови на сезонно мігруючі стада бізонів були основою існування мисливців причорноморських степів, найчастіше стадо тварин гнали до яру, де їх добивали списами, а пізніше стрілами. Ефективне володіння зброєю вимагало прикладних фізичних умінь та навичок [207, с. 8; 2, с. 6].

Мезоліт – середній кам'яний вік (10-8 тис. років тому). Наступною історичною епохою кам'яного віку став мезоліт – перехідний етап від палеоліту до неоліту. У цей час на території України встановилися близькі до сучасних кліматичні та географічні умови. Зникнення сприятливих для північних оленів тундро-степів, що вкрилися сосново-березовими лісами, призвело до міграції оленів на північ і північний схід Європейського континенту. Замість холодостійких з'явилися теплолюбні види тварин – олені, дикі кабани, косулі, бурі ведмеді та інші. Саме тому важливою рисою мезоліту України було поширення лука і стріли, завдяки чому мисливство поступово набирає індивідуального характеру. У кінці палеоліту – початку мезоліту виникла якісно нова галузь соціальної практики – фізичне виховання [2, с. 7].

Неоліт – новий кам'яний вік (5-4 тис. років тому). На зміну первісній привласнювальній економіці, що базувалася на мисливстві, рибальстві та збиральництві, приходять відтворювальні форми господарства – землеробство та скотарство. Вони є визначальними рисами наступної за мезолітом епохи – новокам'яного віку, або неоліту, що тривав в Європі від 6 до 4 тис. років до н. е. Початок землеробства простежується на Побужжі та в Подністров'ї, де вирощували пшеницю, просо та ячмінь. Обробка землі, особливо в ті далекі часи, процес дуже важкий і трудомісткий, який вимагав колективного господарювання, систематичного спілкування. Тому в цей час у фізичному вихованні на зміну індивідуальним вправам (метання, стрільба) приходять колективні ігри, тобто на зміну фізичним вправам, що готують людину до полювання (прикладним вправам), приходять вправи з абстрагуючими рухами [2, с. 8-9].

Енеоліт – мідно-кам'яний вік (4-3 тис. років тому). Поселення «трипільців», (племена, які були поширені від Румунського Прикарпаття до Середнього Подніпров'я), були розташовані на берегах річок, схилах долин. Вони займалися скотарством та землеробством, побудували

укріплені поселення, удосконалили зброю, приручили коня. Один раз на 50-70 років ділянки і поселення переносилися на нові місця. Дослідження археологів та істориків свідчать, що в епоху міді та бронзи на території сучасної України частину життя наших предків займали ігри. Вони були поширені в трудовому, фізичному і військовому вихованні. Уже в цей період життя постійна військова загроза зумовлювала необхідність виникнення та постійного вдосконалення методів військово-фізичної підготовки (ВФП) юнаків. На рештках посуду трипільської доби було знайдено та проаналізовано зображення людей, що трактувалися як обрядові танці людей трипільської культури.

В епоху мідного віку на території України особливого розвитку набула календарна землеробська обрядовість з широким набором рухливих ігор, обрядових танців та різноманітних фізичних вправ.

Бронзовий вік (2 тис. років до н. е. – VIII ст. до н. е.). Цей період характеризується церемоніями посвяти юнаків у воїни, чому передувало тривале навчання, у тому числі, за допомогою чисельних фізичних вправ та ігор. Одним із аспектів цих свят є суперництво та наявність змагального характеру. Військові ритуальні танці народів бронзового віку відображали умови життя кочівників та залишки магічних явлень періоду кам'яного ладу. Великий інтерес до танців базувався також на віруваннях, пов'язаних з медитацією. У VIII-II ст. до н. е. на території України поширюються ігри та змагання вершників, боротьба, вправи та ігри зі зброєю. Зображення сцен боротьби було знайдено на скіфській золотій бляшці.

Ранній залізний вік (VIII ст. до н. е. – IV ст. н. е.). Одними з перших кочових племен, які перебували на українських землях у XIII-VII ст. до н. е., були кіммерійці. Вони вели кочовий спосіб життя, пересувалися разом зі своїми стадами на великі відстані: чоловіки на конях, жінки і діти у кибитках. Конярство відіграло провідну роль у господарстві. За описом відомого грецького історика Геродота, кіммерієць останнього періоду постає перед нами як легко озброєний кінний воїн. Його військова зброя складалась з меча та кинджала, фігурної булави, бронзової сокири і бойової кам'яної сокири. Важливим предметом озброєння кіммерійця був складний лук з наконечниками для стріл, який не мав собі рівних. Усі кіммерійські воїни були кінними. У VII ст. до н. е. кіммерійську армію було розбито. Територією Північного Причорномор'я заволоділи скіфи. Частина кіммерійців була взята в рабство скіфами, інші залишили степи Причорномор'я.

Скіфи заселяли територію степової і лісостепової зон України від VII до III ст. до н. е. Ці племена володіли всіма видами наступальної і оборонної зброї того часу: луками, списами, мечами – були відмінними вершниками. Вони вирізнялись високим рівнем військово-

фізичної підготовки, дисциплінованістю та витривалістю. Панування скіфів у степах Причорномор'я мало великий вплив на зародження фізичної культури і спорту України. Кочовий спосіб життя та війни вимагали фізичної організації суспільства. Для підтримки свого володарювання скіфам потрібно було мати велике, добре озброєне, дисципліноване військо, фізично сильне та витривале.

*Скіфи і греки. Вулиця Ольвії
(малюнок М. В. Гореліка)*

Сармати (племена, які в III ст. до н. е. – IV ст. н. е. заселяли територію степів України) витіснили скіфів. Військово-фізична підготовка кочових племен на українських землях охоплювала практично все чоловіче населення і включала верхову їзду, вправи на коні, приручення коней, стрільбу з лука, володіння мечем, списом, бойовою сокирою, кинджалом. Велике значення мали полювання і боротьба. Під час свят виконувалися ритуальні танці, рухливі ігри, ігри з предметами, влаштовувалися різноманітні змагання.

Сармати

На думку Я.Тимчака, характер фізичного виховання давніх українців був зумовлений геополітичним розташуванням України. Фізична культура праукраїнців мала військово-прикладний характер. Розміщення України в центрі Європи, помірний клімат, родючі ґрунти, відносна незахищеність території зовнішніми, природними перешкодами (гірські масиви, моря тощо), наявність великих торговельних шляхів, що з'єднували країни сходу й заходу, півночі й півдня, з давніх-давен приваблювали інші народи і спричинили безперервність навали кочівників на автохтонні племена праукраїнців. Особливо інтенсивним цей процес був у часи великого переселення народів (IV-VI ст. н. е.) [175, с. 5].

Таким чином, виникнення фізичного виховання зумовлюється не одним, а сукупністю багатьох чинників: біологічною потребою людини в руховій активності, умовами життя давніх людей, підвищенням свідомості первісних людей, розвитком магічних обрядів і вірувань.

1.2. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.)

У Північному Причорномор'ї, починаючи з VII ст. до н. е., виникають античні міста-колонії, а саме: Ольвія (у перекладі «щаслива», поблизу сучасного Миколаєва); Херсонес (у перекладі «півострів», у межах сучасного Севастополя); Тіра (від грецької назви Дністра – Тірас, у межах сучасного Білгород-Дністровська); міста Боспорського царства – Пантікапей (у перекладі «рибний шлях», у межах сучасної Керчі), Горгіппія (у межах сучасної Анапи), Фанагорія (біля сучасного с. Сінне на Таманському півострові), Танаїс.

В античний період упродовж V ст. до н. е. – III ст. н. е. на території Північного Причорномор'я і, зокрема, півдня сучасної України розвивалася фізична культура, яка у своїй основі відповідала загальній давньогрецькій традиції. На українських землях Північного Причорномор'я в античний період було сформовано систему фізичного виховання, спрямовану на всебічне виховання особистості, що відповідало давньогрецьким ідеалам калокагатії. Завершальною школою фізичного вдосконалення був інститут ефебії, очолюваний косметом. На посади спеціалістів з фізичного виховання обиралися найдосвідченіші громадяни, з багатих родин, які користувалися повагою всієї громади. Система фізичного виховання на узбережжі Чорного моря в цілому наслідувала традиції Давньої Греції. Фізичне загартування дітей і молоді відбувалося в палестрах і гімнасіях, під наглядом спеціально підготовлених осіб-гімнасіархів і педотриб. Гімнасії існували в Ольвії, Херсонесі, Пантікапеї, Фанагорії, Танаїсі.

Зміст фізичного виховання включав три основні розділи: палестрику (пентаглон, кулачний бій, плавання та ін.), орхестрику (вправляння в акробатиці, обрядових, ритуальних та бойових танцях) та ігри (рухливі, з м'ячем і та ін.). Це підтверджується археологічними та епіграфічними джерелами, знайденими в містах-колоніях (агоністичні каталоги, посудини для оливкової олії, гончарні вироби з сюжетами зі спортивного життя та ін.).

В античному Північному Причорномор'ї активно розвивалася агоністика, яка в цілому наслідувала давньогрецьку традицію. Тут проводилися атлетичні ігри на честь богів та героїв, аналогічні за своїм духом і звичаями до Олімпійських ігор Еллади: Ахілла (Ахіллеї) в Ольвії, Аполлона (Аполлонії) в Ольвії та містах Боспорського царства, Гермеса (Гермеї) в Ольвії, Херсонесі, Горгіппії, Геракла (Гераклеї) в Херсонесі, Посейдона в Ольвії та інших змагань. Найбільш відомими були ігри на честь Ахілла в Ольвії – Ахіллеї.

У Північному Причорномор'ї відбувалися також змагання для юних атлетів – учнів гімнасіїв і ефебів. Вони присвячувалися Гераклу і Гермесу – покровителів гімнасіїв, палестр і молодих атлетів. Існування таких агонів зафіксовано в Ольвії, Херсонесі та Горгіппії.

Проведення агонів (ігор) сприяло суспільній меті – згуртуванню всіх членів громади, ефективній військовій підготовці та збереженню культурних традицій. Це мало особливе значення, враховуючи перебування у ворожому оточенні (напади кочових племен, нестабільна військово-політична ситуація). Переможці атлетичних ігор у Північному Причорномор'ї удостоювалися від співгромадян різноманітних почестей. Для організації та проведення атлетичних ігор існувала спеціальна посада – агонифет. За епіграфічними джерелами найбільше піднесення в проведенні атлетичних ігор у Північному Причорномор'ї спостерігалось в перших століттях нашої ери. Атлетичні змагання у Північному Причорномор'ї проводилися впродовж майже усього часу існування античних грецьких колоній на північному березі Чорного моря.

Програма причорноморських змагань була досить широкою і включала п'ятиборство, кулачний бій, верхову їзду, стрільбу з лука, плавання, танці, рухливі ігри тощо. П'ятиборство складалося з боротьби, бігу, стрибків, метання списа і диска. Найвні епіграфічні джерела засвідчують проведення змагань з бігу на один стадій в Ольвії на атлетичних іграх, присвячених Ахіллу та Гермесу, та у херсонеських агонах у III ст. до н. е. та у II-III ст. н. е. Найскладнішим видом бігу вважався довгий біг. Проведення цих агонів у північнопричорноморських містах засвідчене написами із Горгіппії (III ст. до н. е.) та Херсонесу (II ст. н. е.). Перемога одного з північно-причорноморських греків у кулачному бою на афінських Панафінеях свідчить про високий рівень розвитку цього виду атлетики на північному березі Чорного моря в античні часи. Ще одним поширеним у Північному Причорномор'ї видом змагань були стрибки в довжину. На стрибки елліни дивилися як на змагання, корисне і для загального фізичного розвитку юнацтва, і для тренування воїнів. Головними перешкодами, які доводилося переборювати у військових походах, були потоки, струмки, рови. Тому важливе прикладне значення мали стрибки в довжину, а не у висоту. Перемоги північнопричорноморських атлетів у Панафінейських іграх в Афінах у довгому бігу та кулачному бою засвідчують високий рівень розвитку в Північному Причорномор'ї саме цих видів агонів.

Результати наукового дослідження О. Гречанюк свідчать, що між північнопричорноморськими колоніями та іншими полісами давньогрецького світу існували тісні контакти в галузі фізичної культури. Атлети з північного берега моря брали участь у найвідоміших агоністичних

святкуваннях Стародавньої Греції. Їхні перемоги на цих іграх говорять про високий рівень розвитку північнопонтійської агоністики. Можливою є також участь у північнопричорноморських атлетичних змаганнях чужоземних атлетів.

Загалом варто відзначити, що заняття фізичною культурою були популярними та масовими протягом усього часу існування античних північнопричорноморських міст, а факт існування в Північному Причорномор'ї атлетичних ігор панеллінського характеру свідчить про активний розвиток олімпійських ідеалів на проукраїнських землях античного періоду [43, с. 13].

1.3. Традиції фізичного виховання в період утворення східнослов'янської державності, Київської Русі, Галицько-Волинського

Приблизно за 1000 років до н. е. від балтослов'ян відокремилась протослов'янська група, яка поклала початок періоду осілих поселень стародавніх слов'ян. З цього часу одночасно з формуванням власної культури, починає формуватись і розвиватись своєрідна система фізичної підготовки слов'ян. Створення системи фізичного виховання стародавніх слов'ян відбувалося під впливом географічних, етнічних, політичних, економічних та соціальних чинників.

Весь життєвий устрій наших пращурів був наскрізь перейнятий фізичними вправами та іграми. Будь-яка подія в житті слов'ян відзначалася жертвою богам, спортивними іграми і змаганнями. Ігри присвячувалися Матері-Землі, богу сонця – Ярилу, богу війни і зброї – Перуну. Масові ігри відбувалися в місцях обміну товарів, під час «братаній», після судів (незалежно від результатів). Найбільшого розвитку набули ігрища між селами, до яких входили танці, стрибки, біг, рухливі ігри, метання. Основна обрядовість слов'ян-землеробів була спрямована на те, щоб впливати на божества неба, землі і води для отримання доброго врожаю. Цьому слугували ритуали, пов'язані з побутово-релігійними та аграрними календарями. Магія мала прямий зв'язок з давнім календарем, який складається в основному з чотирьох сонячних фаз:

– *зимового сонцестояння* (святки від 24 грудня до 6 січня) – це час ворожінь і заклинань майбутнього врожаю, молодіжного колядування і всіляких ігрищ: рядження в звіроподібний одяг і танці в масках;

– *весняного рівнодення* (масляниця в давнину – близько 24-25 березня): цей цикл свят пов'язаний із зустріччю весни і першим етапом польових робіт – оранкою і сівбою; з початком березня

пов'язана березнева коляда; на масляницю палили багаття, спалювали опудало зими, скачували вогняне колесо в річку і виробляли інші обрядові дійства;

– *літнього сонцестояння*: свято Івана Купала («зелені святки»), русальське свято «Семик», яке ототожнювалося з «Яриловим днем» (це свято було замінено православною церквою на свято святої Трійці);

– *осіннє рівнодення* не святкували окремо, а приурочували до свята врожаю (8 вересня) [207, с. 13; 159].

У V-VII ст. н. е. формується слов'янська спільнота, на відміну від попередніх часів, племена стають все більш войовничими. Суспільство перебувало на етапі розкладу первісної рівності, формування племінної військової аристократії і перших племінних центрів. Як свідчать джерела, у війнах слов'яни билися де і як хотіли, кожен слов'янин завжди кидався прямо всередину ворогів, і візантійські легіони часто, вгледівши їх, тікали.

Унаслідок розвитку полянського союзу, об'єднання полян, древлян і сіверян виникло Київське князівство (882 р.), яке дало поштовх для розвитку Київської Русі.

Національний ідеал тілесної і духовної досконалості, система побутових та святкових обрядів, вірувань, уявлень, звичаїв і ритуалів щодо тілового виховання визначали світоглядні основи фізичного виховання Київської Русі (родинно-побутова, профілактична, оздоровча, хвалебна, вегетаційна, спонукальна, релаксаційна). У свідомості давньоруського населення здоров'я і фізичні здібності мали надзвичайно важливе значення, забезпечували повноцінне життя, високопродуктивну працю та захист Батьківщини. Ідеал богатиря, який поєднує в собі високі моральні якості і фізичну досконалість, подано у фольклорних матеріалах, зокрема в билинах, веснянках та колядках.

Прийняття християнства вплинуло на всі сторони життя давньоруського населення, у тому числі і на фізичне виховання. Християнство пристосовувалося до язичницьких обрядів. Це яскраво простежується на прикладі пристосування календарних християнських свят до язичницьких, часткового засвоєння християнством язичницької обрядовості з набором фізичних вправ, ігор та боротьби [52, с. 14].

Умови та спосіб життя населення Київської Русі зумовлювали високі вимоги до стану здоров'я та фізичної підготовленості. Національний ідеал здоров'я формувався через систему обрядів, повір'їв, порівнянь, приказок. Характерною особливістю світогляду українців було асоціювання ідеалу здоров'я з рослинами, тваринами, природною стихією.

Реалізація завдань фізичного виховання в Київській Русі здійснювалася в процесі спеціально організованої практики. Під час занять діти й молодь оволодівали спеціальними знаннями, вміннями та навичками, що

забезпечували їхню підготовку до трудової і військової діяльності. В основу народної фізичної культури було покладено систему вікової диференціації:

- у 3 роки дитину саджали на коня, обряд називався «постриги»;
- у 7 років хлопець переходить від материнського виховання під нагляд чоловіків (батька або старійшин роду), починається навчання грамоті, їзді верхи, стрільбі з лука, володінню списом, арканом;
- у 12 років хлопчик вважається напівдорослим юнаком, до його виховання залучаються «військові хитрощі», він починає брати участь у військових походах;
- у 17 років юнак вважається дорослим і змужнілим.

У кожній віковій групі проводилась певна підготовка, яка завершувалась «ініціацією» (посвятою в наступну групу).

Для Київської Русі характерна різноманітність форм фізичного виховання, що забезпечувало як збільшення рухової активності населення, так і вплив на виховання необхідних рис особистості.

Система фізичного виховання в Київській Русі включала такі форми:

- народно-побутові (основні): фізичне виховання в родині, племені, громадській організації, лісових школах, парубочих і дівочих громадах;
- форми військово-фізичної підготовки: військово-прикладна підготовка, полювання, військові походи, лицарські турніри;
- освітні: княжі школи, монастирі, товариства стрільців, школи верхової їзди, школи фехтування;
- змагальні: «руські ігрища», «народні змагання»;
- релігійно-культурні (весняна, літня, осіння, зимова календарна обрядовість).

Форми фізичного виховання в Київській Русі були зумовлені світоглядом, звичаями та способом життя населення.

Першою ланкою фізичного виховання в Київській Русі була сім'я та родина. Відповідальність за виховання майбутнього воїна покладалася спочатку на матір, а згодом на батька, чоловіків-членів родини, старшин роду тощо. У такий спосіб зберігалась традиція передачі знань від батьків дітям. Особлива роль у цьому процесі відводилась старійшинам роду або найдосвідченішим його членам, часто спеціально призначеним учителям, що займалися з групами дітей. Виховання юнаків здійснювалось у спеціально організованих «домах молоді», або «мужських домах». Відомо, що серед громадських утворень існували «лісові школи», які діяли в межах чоловічих військових союзів.

Рис. 1.1. Форми фізичного виховання в Київській Русі [52, с. 12]

Протягом VIII–XII ст. у Давньоруській державі спочатку в князівсько-болярському середовищі, а згодом і серед інших верств населення формуються професійні форми ВФП молоді та дорослих, серед яких інституція наставництва, робота приватних вчителів тощо. Військово-фізична підготовка молоді в ті часи проводилася у школах при монастирях і князівських дворах.

У цей період запроваджується постійне регулярне військо – «княжа дружина», в якій враховувалась специфіка війська, його призначення, озброєння тощо. «Княжа дружина» складалась з трьох підрозділів:

- найбільш знатні, досвідчені воїни – верхівка княжої влади;
- молоді вояки, «отроки»;
- власне воїни, які до середини XI ст. склали основну княжого війська.

Дружина князя налічувала приблизно 300–400 воїнів, а саме військо налічувало близько чотирьох тисяч воїнів і було потужною силою. Зброя княжої доби підрозділялась на охоронну і зачіпну. До першої належала броня (панцир, кольчуга, шолом, щит), що служила для захисту тіла в бою; зачіпна зброя – списи, меч, шабля, сокира, лук зі стрілами. Списи були зброєю і піхоти, і кінноти, мали різну довжину (від 1,1 до 2,5 м); меч був двосічним, завдовжки до 1 м; шабля – завдовжки до 1,2 м. У військово-прикладній підготовці використовувалися військові походи, полювання, лицарські турніри «руські ігрища», в яких воїни набували вправності та відваги. Вільний час майбутні

воїни присвячували удосконаленню навичок стрільби з лука, володіння мечем, сокирою чи шаблею, тренувалися влучно метати спис та ніж.

Відзначимо, що військово-фізичне виховання мало незамкнутий характер. На його розвиток впливали культурні здобутки сусідніх народів.

Відображення особливостей життя українського народу спостерігалось вже на ранніх етапах становлення національної системи фізичного виховання, в якій можна виокремити такі засоби:

- фізичні вправи, ігри та розваги, пов'язані з полюванням, ловлею звірів, риби; фізичні вправи та ігри, що відтворюють працю та підготовку до неї (рухливі ігри «Мак», «Огірочки», «Печу хліб» та ін.);

- фізичні вправи, спрямовані на підготовку до військових дій: їзда верхи на конях, веслування на човнах, стрільба з лука в ціль, метання сокири та ін.;

- фізичні вправи та ігри, пов'язані з обрядами й святами народного календаря: Колядки, Веснянки, Купала, які включали танці, стрибки через вогонь;

- загартування повітрям, водою, землею, дотримання посту [212, с. 128].

У більш пізній період, за часів Галицько-Волинського князівства (XII-XIV ст.), почало організовуватися лицарство за західноєвропейськими зразками. Набувають поширення лицарські турніри та ігрища. Перша згадка відноситься до 1150 р., коли київський князь Ізяслав (пр. 1097-1154 рр.), святкуючи перемогу, влаштував великий бенкет і військові ігрища.

Під час перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та інших держав у другій половині XIV-XVI ст. серед молодих лицарів проводились змагання на конях уночі по перетнутій місцевості до 20 км, де вони мали на ходу перескакувати з одного коня на іншого. У 1445 р. у Львові було засновано Стрілецьке товариство, яке влаштовувало змагання стрільців, в яких брали участь як вояки, так і городяни.

Таким чином, фізичне виховання на теренах України розвивалося і ґрунтувалося на основі багатотисячолітніх народних традицій, адаптуючись до окремих іноземних запозичень у двох взаємопов'язаних напрямках: військово-фізичному та оздоровчо-рекреаційному.

У результаті досліджень Н. Деделюк було виявлено закономірності функціонування фізичного виховання в Київській Русі:

- зв'язок фізичного виховання зі світоглядом, способом життя та місцем проживання населення;

- взаємопроникнення міжнаціональних елементів фізичного виховання;
- взаємозв'язок святково-ігрової діяльності та військово-фізичної підготовки;
- поступовий перехід до організованих форм фізичного виховання [52, с. 13].

1.4. Система фізичної підготовки в Запорозькій Січі (XV-XVII ст.)

Козацький рух України є однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби народу за політичну і державну незалежність. Козаки стали тією силою, яка впродовж століть пильно стояла на сторожі свободи і гідності України як незалежної, суверенної держави.

Епоха козацтва створила багатогранну, глибоку духовність, що стала гордістю і окрасою, вершиною української національної культури. Її освітньо-виховний, емоційно-естетичний потенціал лів в основу не лише козацької, а й усієї української національної системи виховання. Козацтво було, в кращому розумінні цих понять, аристократією національного духу, високоморальною елітою своєї нації. Палкий український патріотизм козаків був могутнім стимулом до державотворчого, вільного і незалежного життя [200]. М. Грушевський справедливо зауважує, що період існування Запорозької Січі – найбільш яскравий і цікавий період українського життя.

Вільнолюбне українське козацтво виникло на славній Запорозькій Січі, на легендарному острові Хортиця, за порогами Дніпра – Славути. Відстоюючи своє право на існування, Запорозька Січ майже безперервно вела важку збройну боротьбу за віру і незалежність свого народу. Доволі своєрідні умови існування сприяли виробленню однієї з найефективніших на той час системи військово-фізичної підготовки воїнів. Слава запорозького війська була такою великою, що багато фахівців вважали його одним з найкращих в Європі, а історики порівнювали козаків з найсильнішими і наймужнішими народами світу. Бернар Коннф в «Історії Польщі в особистих листах до знатних осіб» підкреслює витривалість, хоробрість і військову винахідливість козаків, порівнюючи їх з іспанськими магілетами або ж із шотландськими горцями.

Козацьке військо мало на озброєнні шаблі, списи, вогнепальну зброю (мушкети, пістолі, самопали, рушниці, артилерію), клепи (бойові молотки), якірці та рогульки, що застосовувалися проти ворожої кінноти. Сучасники називали запорожців «рушничним військом», яке ще на початку XVI століття використовувало запалювальні ракети. У

козацькому війську не було вузької спеціалізації: залежно від обставин козаки бували кіннотниками у степу, стрільцями в горах, моряками у воді й однаковою мірою володіли луком, шаблею, списом, а особливо рушницею. Козаки першими використали метод окопування в землі, який виявився надійнішим засобом захисту під час перестрілки в степовій місцевості, ніж важкі панцир і кольчуга, якими були озброєні феодальні армії Європи. З метою запобігання нападам татар козаками ще у XVI ст. була започаткована постійна розвідувально-дозорна система.

Козацька зброя (XVII ст.)

Козаки у дозорі

Високого рівня досягло і мистецтво ведення бойових дій на воді. Відомо, що козаки на невеликих вітрильно-веслувальних дерев'яних човнах перетинали море і успішно штурмувати ворожі фортеці. Шлях від гирла Дніпра до Малої Азії козаки на своїх чайках долали за 35-40 годин, тобто за одну годину проходили 13-15 кілометрів моря. Ще від своїх предків козаки перебрали вміння добре пірнати і ховатися на тривалий час від ворога, дихаючи через очеретину. Є навіть свідчення, що запорожці використали в походах проти Туреччини підводні човни набагато раніше, ніж це було в Західній Європі. Французький посол у Константинополі барон де Сезі з захопленням писав, що ці люди впевнено почувають себе на суші, у воді і в повітрі, скрізь вміють дати собі раду і взяти гору в усіх стихіях.

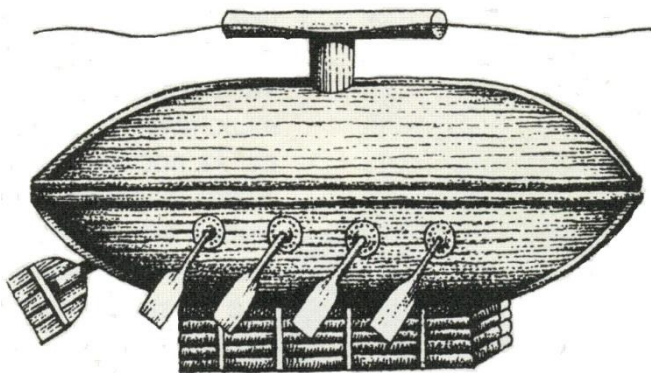

Козаки в морському поході

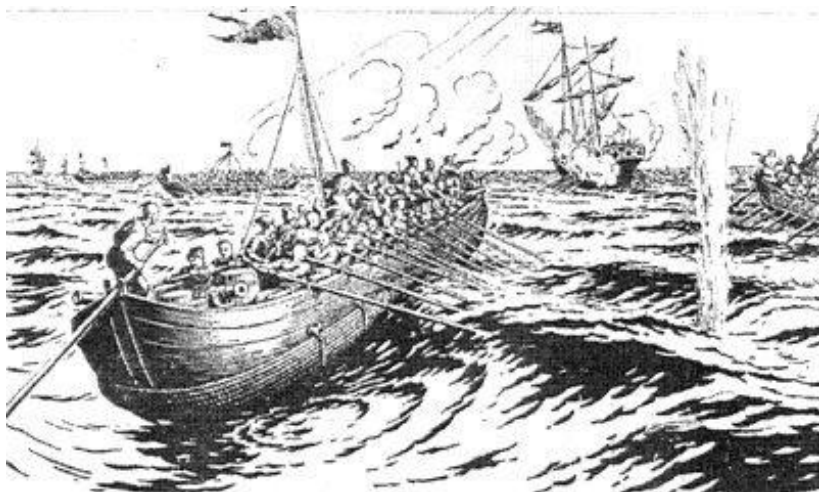
Козацька чайка

Козацький підводний човен

Козацький табір

Козацькі чайки в бою

Безперечно, щоб досягти такого високого рівня військової майстерності потрібно було мати досконалу систему військово-фізичної підготовки. Наукова література, історичні документи, фольклорні та етнографічні документи свідчать, що в Україні фізичне виховання розвивалося в декількох взаємопов'язаних напрямках. У першу чергу це військова підготовка молоді, адже без фізично розвинених воїнів, які досконало володіють зброєю, у той час виживання нації було неможливим. Потрібно відзначити, що фізичне виховання дітей і молоді того часу спиралось на багатовікові традиції, що передавалися з покоління в покоління.

До середини XVI ст. цілеспрямована військова підготовка підлітків та юнаків з боку держави й суспільства не проводилася. Виховання дітей починалося з раннього віку і проводилося спочатку в сім'ї. Обов'язки вихователя брали на себе батьки, які утверджували високий статус батьківської і материнської педагогіки, мали безперечний авторитет серед малюків і сприймалися ними як святі. У козацьких сім'ях існував культ Батька і Матері, Дідуся і Бабусі, Роду і Народу. Виховання патріотизму в родині здійснювалося не тільки на словах, а й на справах та вчинках батьків. У сім'ї хлопчики отримували як побутові, так і військові знання та навички. Батько розвивав у сина силу, спритність, витривалість, загартовував його тіло, виховував мужній характер і моральні якості. За словами сирійського мандрівника Павла Алеппського, в Україні люди з дитинства вчать їздити верхи, стріляти з рушниць і луків та бути відважними. Коли юнак досягав повноліття, батько садив його на коня, давав у руки лук і стріли, наказуючи при цьому: «Віднині здобувай собі харч цим знаряддям, як знаєш».

Найбільше значення в сім'ї надавалося вихованню патріотичності. Завдяки засобам народного фольклору (пісні, биліни, розповіді) в дітей виховувалися почуття любові до козаків, болю та страждання, котрі завдавали Україні її вороги, вселяли віру та надію на краще життя.

Процес поступового залучення молоді до навчання військовій справі почався лише наприкінці XVI ст. з утворенням Запорозької Січі. Спочатку цей процес проходив неорганізовано і навіть стихійно. Постійно перебуваючи у військових походах, досвідчені козаки прагнули залучити до Війська Запорозького якомога більше молодих хлопців. Сім'ї інколи самі бажали віддати своїх дітей на навчання до козаків, тому що бачили в них справжніх лицарів. На той час це було також мрією кожного юнака. Крім бідних молодиків, йшли до козаків, щоб навчитися лицарській справі, й панські діти з Русі, Поділля, Польщі.

Суворе, аскетичне життя, яким жили запорозькі козаки, викликало справедливий подив у очевидців, а право називатись запорозьким

козаком вважалось найпочеснішою відзнакою не тільки серед українців. Багато хто з польських шляхтичів, а пізніше московських дворян прагнули здобути військову освіту на славному Запорозжі. Так, російський полководець М. І. Кутузов отримав атестат «знатного товариша Щербінівського куреня» Запорозької Січі. Атестати знатних і почесних товаришів Запорозької Січі були видані багатом військовим і політичним діячам того часу: київському генерал-губернатору Глібову, графу Паніну, князю Прозоровському, князю Потьомкіну. В. Антонович з цього приводу наголошував: «Запоріжжя було школою, де діставали виховання люди, які потім ставали на Україні полковниками та старшинами».

Кожну весну на Січ приймали всіх тих, хто бажав стати козаком. На Січ приймали навіть десятирічних хлопців, але до війська, до «товариства» записували тільки тих, кому минуло 18 років. Спеціальних приписів, чітких критеріїв відбору молодих козаків не існувало. Однак кожний з претендентів повинен був пройти серйозні випробування, а саме: показати вміння володіти зброєю, орієнтуватися на місцевості, проявляти сміливість, дотепність. За свідченнями Д. І. Яворницького, кожному, ким би він не був, звідки й коли б не прийшов на Запоріжжя, доступ на Січ був вільний за таких п'яти умов: бути вільною і неодруженою людиною, розмовляти українською мовою, присягнути на вірність російському цареві (ця умова набула чинності після втрати Запорозькою Січчю політичної ролі в житті України, після XVII століття), сповідати православну віру і пройти певне навчання. Справжнім козаком ставав лише той, хто пропливав через пороги Дніпра, пройшов семирічну підготовку, здійснив морський похід та брав участь у справжньому бою.

Для збереження військових традицій, передачі знань, військового досвіду на Січі існувала так звана «школа джур». Вона фактично наслідувала традиції наставництва (приватні вчителі), яке існувало в IX-XIV ст. Кожний досвідчений козак навчав до десяти новобранців – джур. За існуючими свідченнями, ті, хто хотів стати козаком, мушили наперед служити три роки в старого козака за джура. Джура виконував роботу різного типу: носив за козаком другу рушницю й потрібні клунки. Одразу, коли навчався від того козака володіти зброєю і набирався вправності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис, лук і стріли.

Початківцем, піонером запровадження спеціалізованої фізичної підготовки у козацькому війську був **Євстафій Ружинський**. Змолоду Є. Ружинський перебував у Німеччині і Франції, де займався різними науками, придбав багато знань і особливо багато в науці військовій.

Саме цей факт став причиною того, що в історію козаччини він увійшов як реформатор, який розпочав своє гетьманство з перебудови козацького війська, враховуючи останні досягнення військової науки і техніки того часу.

Однак більшого розвитку цілеспрямована фізична підготовка козацького війська набувала під час гетьманства П. Сагайдачного. **Петро Конашевич-Сагайдачний** після закінчення Острозької Академії пройшов воєнну школу в походах до Молдови та Лівонії (1600-1601 рр.) під керівництвом Самійла Кішки.

Петро Конашевич-Сагайдачний

П. Сагайдачний провів реформу війська на Січі: поділив його на сотні та полки, поновив навчання. Разом із тим, впровадив сувору дисципліну, заборонив пити горілку під час морських походів, а за провини «карав на смерть». Сагайдачний позбавив козацькі лави від анархічних та кримінальних елементів, при цьому залучив до війська людей «осілих», пов'язаних із землею та хліборобством. Унаслідок реформи партизанські ватаги козаків стали подібними на регулярне військо, покращилась організація та боєздатність козацького війська, почали впроваджуватися елементи постійної військової підготовки. Сагайдачний запровадив у війську багато нововведень, зокрема легку й маневрену артилерію та добре озброєну і навчену піхоту [127].

Завдання, які ставили перед козацьким військом війни, вирішувалися за допомогою спеціальних вишколів, імітації фрагментів передбачуваного бою, вдосконалення вміння чітко зводити табір, конати шанці, у чому

козаки були неперевершеними майстрами. Описуючи військову організацію запорізького війська, венеціанець Альберто Віміна говорив, що ця республіка може уподібнюватися спартанській, вони (козаки) можуть змагатися зі спартанцями за суворістю свого виховання.

З початку першої чверті XVII ст. завдяки П. Сагайдачному на Запоріжжі при церквах почали створювати січові, старшинські та козацькі школи. Вони були не тільки осередками військового, фізичного вдосконалення, а й центрами духовності, де одночасно задовольняли потреби особистості в навчанні та культурному розвитку. Час перебування молодиків у Січовій Школі суворо не регламентувався, а залежав, у першу чергу, від їхніх здібностей до військової та духовної науки. До школи приймалися хлопчики з 9 років. У них юнаки отримували хороші військові знання й вміння. С. Сірополко, досліджуючи систему виховання у Січовій школі, підкреслює, що «молодиків у школі і поза школою вчили: Богу добре молитися, на коні реп'яхом сидіти, шаблею рубати й відбиватися, з рушниці гострозоро стріляти й списом добре колоти». Також у школах в учнів формували вміння веслувати, плавати на воді та під водою тощо.

Виховання в козацьких школах було тісно пов'язане з різноманітними іграми та змаганнями, спеціалізованими вправами зі зброєю. Великою популярністю впродовж доби Козаччини користувалися кінні ігри та змагання. Молодь на свята брала активну участь у різних видах козацького двобою (змаганнях на силу, спритність, точність, витривалість, швидкість), під час яких перевірялась якість військової підготовки.

Одночасно з цим у січових і козацьких школах існувала ціла система емоційно-вольової підготовки та вишколу молодих людей, що готувалися до козацької служби. Її метою було формування, насамперед, емоційної рівноваженості, витримки, мужності, відваги. Цьому сприяв суворий розпорядок дня в школах, контроль за учнями з боку старших козаків, а також атмосфера злагоди між козаками, поваги один до одного та одночасно взаємна вимогливість. Так, за здоров'я дітей, грамотність, військову, фізичну, вольову підготовку відповідали досвідчені козаки, вчителі-наставники, священики, шкільні отамани. Останні обиралися на демократичних засадах самими учнями. На Січі існували і жорстокі вимоги, система покарань для тих, хто провинився, порушував дисципліну.

Прикладом для молоді були старші козаки, котрі проявляли міцний фізичний гарт, силу волі, витримку, мужність, відвагу, вміли спеціальними психологічними вправами концентрувати свою волю, енергію на подолання життєвих труднощів, перешкод, ворогів у бою тощо. Про ці їхні вміння писали багато істориків. Розвитку творчого

мислення молоді, можливості більш якісно проводити з нею індивідуальну бойову підготовку сприяла висока ступінь освіченості в козацькому середовищі. Якщо на початку XVII ст. таких, що не мали освіти було на 20 % більше, ніж грамотних, то вже наприкінці першої чверті того століття кількість освічених козаків перевищувала перших на 6 %. Це стало досить важливим моментом у воєнному мистецтві і впливало на бойову підготовку Війська Запорозького в цілому [196, с. 349].

Таким чином, січові школи, стоячи глибоко на національних традиціях українського народу, були своєрідними військово-освітніми навчально-виховними закладами, де реалізувалася прогресивна європейська ідея гармонійного розвитку особистості.

Серед особливостей спеціальної фізичної підготовки варто відзначити, що в козацькому війську не було традиції займатися систематичною муштрою. У цьому слід вбачати волелюбний характер українських козаків, сам спосіб життя яких в їхній демократичній Січі незаперечно протиставився сірій одноманітності та монотонності муштрування. Великого значення надавали козаки фізичній досконалості. Часто за видатні заслуги того чи іншого козака нагороджували почесним прізвиськом. Наприклад, Іван Підкова отримав своє козацьке прізвисько за унікальну фізичну силу: він легко міг зігнути підряд декілька підков.

У мирні дні, як правило, козаки свій вільний час присвячували фізичній підготовці: об'їжджали коней, вправлялися в стрільбі, фехтуванні на шаблях; значне місце серед козацького життя займали промисли: мисливство та рибальство. Найулюбленішими розвагами у козаків були рухливі ігри та змагання на силу, витривалість, спритність. Ці своєрідні змагання (герці) були улюбленою розвагою серед козаків, де вони «пописувалися» силою тіла і рук у дужанні чи кулачництві, шермі (фехтуванні) чи веслуванні, влучності ока у стрільбі, їзді верхи.

Серед козаків були поширеними багато видів народної боротьби, а саме: бої навкруги, «навхрест», «на ремнях», «спас», але вершиною бойового мистецтва був гопак, який з часом перетворився на народний танець.

Важливою складовою підготовки козаків було загартування. За давнім звичаєм, більшу частину року запорожці ходили в легкому одязі, без головних уборів, часто босими і з оголеним торсом. Великого поширення серед запорожців набуло загартування водою.

Другий напрям розвитку фізичної культури українців у часи козацької доби (окрім військово-фізичної підготовки) полягав в оздоровчому, рекреаційному спрямуванні. Важка щоденна праця чергувалась із радощами свята. Як стверджують літописи, за часів козацтва були

різноманітні рухливі ігри та фізичні вправи, що поширювалися серед усіх верств населення. Молодіжні ігри та забави, тісно пов'язані з календарними обрядами, в основному мали жартівливий, розважальний характер. У той час дуже великого поширення набули дитячі рухливі ігри. Завдяки їм формувалися такі здібності, як стриманість, кмітливість, наполегливість, організованість, розвивалися сила, швидкість, витривалість та гнучкість. Поставлена мета досягалась через різноманітні рухи, ходьбу, стрибки, біг, кидання чи перенесення предметів. Самобутність українських ігор полягає в тому, що добра половина їх супроводжується піснями, примовками та приказками. Ігри вчать дитину володіти словом, дотримуватись етичних норм поведінки, пробуджують хист до художнього слова, танцю й театрального мистецтва. Природні умови, історичні та економічні особливості розвитку тієї чи іншої частини України наклали свій відбиток на народні ігри [200].

У степовій частині України, де багато рівнин, переважали ігри з елементами метання, бігу. У гірських районах розвинулись ігри на рівновагу, перетягування. Разом із тим, незважаючи на вказані відмінності, українські дитячі ігри мають багато спільного, що зумовлено споконвічними хліборобськими традиціями. Про це свідчать і назви ігор: «Просо», «Гречка», «Огірочки». У них широко застосовується імітація оранки, сівби, збирання врожаю. Велику групу склали ігри, в яких відображається поведінка птахів та звірів: «Зайчик», «Коза», «Ворона». У змісті та назвах народних ігор відображені різноманітні особливості праці, історичні події, соціальні та сімейно-побутові взаємини. Узимку діти любили ковзатися на льоду, їздити на санчатах, гратися в сніжки. Незважаючи на всілякі утиски та поневір'яння, український народ зумів зберегти і примножити вікові традиції та обряди в галузі фізичного виховання дітей та молоді, тим самим створивши певну систему фізичної культури в Україні, що сприяло вихованню здорового та міцного покоління, яке поповнювало лави запорозьких козаків [200].

Для козацької системи виховання була притаманна широка різноманітність народних форм фізичного вдосконалення, серед яких **парубоцькі громади, мандрівні борці, «вулиця», чумакування** та інші.

Парубоцькі громади – об'єднання неодружених юнаків. Найважливішою соціальною функцією українських молодіжних громад (існували дівочі, юнацькі та підліткові) була організація молоді з метою духовного, морального і тілесного виховання членів громади.

Мандрівні борці – молоді хлопці, які ходили по селах і мірялися силою з сільськими парубками. «Давно се діялось колись, ще як борці у нас ходили по селах» – писав у своїй поезії «Гитарівна» Т. Г. Шевченко. Перемога в таких імпровізованих поєдинках з мандрівними борцями дуже

високо цінувалася серед молоді і дорослого населення, а переможець увінчувався вінком і довгий час вважався героєм парубоцької громади. У традиції мандрівних борців яскраво простежується відгомін давньоукраїнської традиції, носіями якої були скоморохи.

«Вулиця» – своєрідна форма виховання молоді в побутових умовах українського села. Основним засобом було масове гуляння молоді («вечорниці», «досвітки» тощо) із залученням елементів народного фольклору: музики, танців, ігор тощо. На «вулиці» дівчата водили хороводи, співали, танцювали. Хлопці бавилися рухливими іграми і боротьбою.

Враховуючи досвід провідних Європейських держав, в українському суспільстві робилися спроби дати наукове обґрунтування доцільності фізичного виховання в системі тогочасної шкільної освіти. За часів козаччини це зробив відомий вчений педагог першої половини XVII століття в Україні **Єпіфаній Славинецький**. У творі «Громадянство звичаїв дитячих» нарівні з іншими питаннями виховання, освіти, культури, поведінки учнів багато уваги приділялось ефективному використанню народних рухливих ігор та фізичних вправ. Є. Славинецький розглядав фізичні вправи та ігри як засоби виховання і зміцнення здоров'я. Як педагог, він ділив ігри і вправи на корисні або шкідливі для виховання. До перших він відносив ігри з предметами, біг, стрибки, «тренування тіла в праці». Серед рекомендованих ігор згаданий «італійський мечик» (м'ячик), давній попередник волейболу. До шкідливих вправ та ігор належали «усіякі корисні, кості, карти, купання у воді», а також гра «на гроші, пір'я, книжки та інше», загалом такі, що формують брехню, користь, порожній гонор, лукавство та інші вади. У роботі надані настанови щодо поведінки дітей під час гри торкалися питання ігрового права. Гра, писав Є. Славинецький, слугує дітям для «заспокоєння і відпочинку розуму, стомленого навчанням». В іграх важливо «самого себе перемогти... набагато важливіше піти від упертості, ніж домогтися перемоги». Під час рухливих ігор та вправ діти, на думку Є. Славинецького, повинні проявляти витриманість, уважно ставитись до слабших. Гру прикрашає «правильна веселість, швидкість, кмітливість», тобто грати правдиво, а не обманом чи з хитрощами, щоб перемогти в грі. Також серед іншого перераховані дозволені ігрові покарання: «Той, хто програв нехай за домовленістю зробить, що накаже переможець: підмете приміщення, принесе води, прочитає напам'ять які-небудь вірші або походить в лопуховому вінку, або зробить щось подібне».

18 січня 1654 р. в м. Переяслав на зборах представників запорозького козацтва під головуванням Богдана Хмельницького всенародно було прийнято рішення про об'єднання території Війська Запорозького з Російським царством. Ця історична подія на довгі роки визначила долю українського народу та призвела до негативних наслідків як для розвитку всієї української культури, так і для фізичної культури зокрема. У фізичній культурі українців почались зворотні процеси. Однією з головних причин, яка гальмувала розвиток народної фізичної культури в Україні, була реакційна політика московського царизму та Московської Православної Церкви. Особливо цей негативний вплив посилювався після того, як у 1685 році Київський митрополит Тедєон і князь Святополк Четвертинський визнали над собою владу Московського Патріарха. За допомогою Руської Церкви царизм переслідував українське слово, стримував розвиток народної культури українців. У 1719 р. Київська духовна консисторія прийняла загальні заходи проти активного проведення молоддю свого дозвілля, заборонивши будь-якого роду вечорниці та зібрання молоді. Так, в указі консисторії йдеться про те, що вечорницям від цього часу не збиратися і непотрібних здоров'ю людському шкідливих кулачних боїв не розводити, а ще якби хто був супротивним заповідям Божим – відлучати від церкви.

Однак, незважаючи на постійні утиски з боку російського царизму, український народ все ж таки зумів не тільки зберегти свої багатовікові традиції, але і підняти фізичне виховання на новий якісний рівень, збагативши його новими формами та засобами, запозиченими в інших культур.

Висновки

1. У системі народної української освіти в теорії і практиці переважав комплексний підхід до виховання, де поруч із вдосконаленням моральних властивостей велике значення приділялось тілесному («фізичному») вихованню дітей.

2. Складовими української народної фізичної культури, які сприяли становленню і вдосконаленню високопрофесійної військово-фізичної підготовки козаків Запорозької Січі були:

- національний ідеал духовної і тілесної досконалості людини;
- система народних знань про фізичний розвиток і виховання;
- народні засоби і методи тілесного вдосконалення людини.

3. У добу козаччини (XVI-XVIII ст.) в Україні використовувалася ціла система засобів фізичної підготовки молоді та дорослих, що містила такі складові:

- ігри військового спрямування;
- військові танці (гопак, козак, метелиця та ін.);
- фізичні вправи з використанням предметів (передусім різновиди холодної та вогнепальної зброї);
- фізичні вправи з використанням засобів пересування (човни, коні тощо);
- природні локомоції;
- змагальні фізичні вправи (бої навкулачки, різновиди боротьби (гойдок, спас тощо) та протиборств, фехтування та ін.).

Питання для самоконтролю

1. Які види життєдіяльності спонукали первісну людину розвивати специфічні рухові навички (стрибки, лазіння, біг) та фізичні здібності (витривалість, швидкість, силу та ін.)?

(Полювання).

2. В який історичний період набуває розвитку календарна землеробська обрядовість з рухливими іграми, обрядовими танцями та різноманітними фізичними вправами?

(Епоха мідного віку).

3. Вкажіть, з якими кочовими племенами, які населяли Україну в період стародавньої доби, пов'язують високий рівень військово-фізичної підготовки?

(Кіммерійці, сармати, скіфи).

4. В якому періоді стародавньої доби були церемонії посвята юнаків у воїни, військові змагання, ігри, вправи зі зброєю?

(Бронзовий вік).

5. Яким чинником було зумовлено військово-прикладний характер фізичного виховання давніх українців?

(Геополітичне розташування України).

6. Які чинники сприяли виникненню фізичного виховання на теренах України в стародавню добу?

(Біологічна потреба людини в руховій активності; умови життя давніх людей; підвищення свідомості первісних людей; розвиток магичних обрядів і вірувань).

7. Розкрийте зміст фізичного виховання в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.) на території Північного Причорномор'я?

(Палестрика, орхестрика, ігри).

8. Які види спортивних змагань склали програму причорноморських агонів?

(П'ятиборство, кулачний бій, верхова їзда, стрільба з лука, плавання, танці, біг (довгий та біг на один стадій), рухливі ігри).

9. Які традиції було покладено в основу системи фізичного виховання слов'ян?

(Ритуали, які пов'язані з побутовими та аграрними календарями).

10. Які чинники сприяли утворенню різновидів форм фізичного виховання в Київській Русі?

(Світогляд, звичаї, спосіб життя населення).

11. Визначте етапи фізичного виховання в Київській Русі:

- у 3 роки дитину саджали на коня; обряд називався «постриги»;
- у 7 років хлопець переходить від материнського виховання під нагляд чоловіків (батька або старійшини роду); починається навчання грамоті, їзди верхи, стрільбі з лука, володінню списом, арканом;
- у 12 років хлопчик вважається напівдорослим юнаком, до його виховання залучаються «військові хитроці», він починає брати участь у військових походах;
- в 17 років юнак вважається дорослим і змузнілим.

12. Подайте характеристику таким формам фізичного виховання Київської Русі: народно-побутовій (сім'я, родина, парубочі і дівочі громади, «вулиці», вечорниці); релігійно-культурній (весняна, літня, осіння, зимова календарна обрядовість); освітній (княжі школи, монастирі, товариства стрільців, школи верхової їзди, фехтування); змагальній («руські ігрища», народні змагання); військово-фізичній підготовці (військово-прикладна практика, військові походи, полювання, лицарські турніри).

13. В який період на території України почало організовуватися лицарство за західноєвропейськими зразками?

(XII ст.).

14. Назвіть складові елементи системи військово-фізичної підготовки молоді та дорослих у добу козаччини (XVI-XVIII ст.)?

(Гри військового спрямування; військові танці (гопак, козак, метелиця та ін.); фізичні вправи з використанням предметів (зброї); фізичні вправи з використанням засобів пересування (човни, коні тощо); природні локомотиві; змагальні фізичні вправи (бої навкулачки, різновиди боротьби та протиборств, фехтування та ін.).

15. Який образ складав ідеал воїна на Запорозькій Січі?

(Образ козака – звитяжця (лицаря,) захисника рідної землі).

16. Які випробування треба було пройти, щоб отримати почесне право називатися козаком?

(Справжнім козаком ставав лише той, хто пропливав через пороги Дніпра, пройшов семирічну підготовку, здійснив морський похід та брав участь у справжньому бою).

17. Що стало причиною занепаду системи фізичного виховання на Запорозькій Січі?

(Об'єднання у 1654 р території Війська Запорозького з Російським царством, що призвело до утисків української культури з боку російського царизму, негативним зворотнім процесам у фізичній культурі українського народу тощо).

Теми доповідей

1. Фізична культура і спорт в Україні в найдавніші часи.
2. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.).
3. Значення фізичних вправ у житті стародавніх слов'ян.
4. Традиції фізичного виховання в Київській Русі.
5. Система фізичного виховання запорозьких козаків.

Використана література

1. Алексеев О. О. Передумови виникнення і розвиток фізичного виховання на території України в епоху палеоліту / О. О. Алексеев // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини). – Випуск 4. – 2011. – № 4. – С. 3–10.
2. Алексеев О. О. Вплив оздоровчих традицій українського козацтва на формування здорового способу життя школярів / О. О. Алексеев // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2012. – Вип. 5. – С. 3–9.
3. Величкович М. Морально-етичне підґрунття військово-спортивного виховання у середньовічній Україні / М. Величкович // Молода спортивна наука України : [збірник наукових статей з галузі фізичної культури і спорту]. – Львів : ЛДІФК, 2000. – Випуск 1. – С. 115–117.
4. Гісем О. В. Історія України в таблицях : [навч. видання] / О. Гісем, О. Мартинюк, О. Трухан. – Харків : «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 560 с.
5. Гнесь Н. О. До питання класифікації засобів народної фізичної культури / Н. О. Гнесь // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт – 2011. – Випуск 91. – Т. 1. – С. 106–109.

6. Гречанюк О. О. Особливості розвитку фізичної культури в античному Причорномор'ї / О. О. Гречанюк // Молода спортивна наука України : збірник наукових статей в галузі фізичної культури і спорту. – Львів : ЛДІФК, 2000. – Випуск 4. – С. 41–44.
7. Гречанюк О. О. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Оксана Олексіївна Гречанюк. – Луцьк, 2000. – 25 с.
8. Григоревич В. В. Всеобщая история физической культуры и спорта [Текст] : [учеб. пособие] / В. В. Григоревич. – М. : Советский спорт, 2008. – 288 с.
9. Деделюк Н. Доцільність використання елементів системи фізичного виховання київської Русі в сучасній українській школі / Ніна Деделюк // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірник наук. праць]. – 2009. – № 1. – С. 10–14.
10. Деделюк Н. А. Засоби та форми реалізації військово-фізичної підготовки у Київській Русі / Н. А. Деделюк // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2001. – № 12. – С. 20–24.
11. Деделюк Н. А. Традиції фізичного виховання Київської Русі та їх використання в загальноосвітній школі : дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / Н. А. Деделюк Львівський держ. ін-т фізичної культури. – Л., 2004. – 231 арк. – Бібліогр. : арк. 165–182.
12. Захист Вітчизни : [підруч. для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закладів] / [М. М. Бака, Ю. О. Квашньов, А. О. Литвиненко, С. І. Операйло] ; За ред. Ю. О. Квашньова та А. О. Литвиненка. – К. : Вежа, 2006. – 448 с.
13. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України / Т. Каляндрук. – Львів : «Пирамида», 2007. – 306 с.
14. Котляр Ю. В. Козаки-характерники: ведичний і фольклорний аспекти / Юрій Вадимович Котляр // Наукові праці : науково-методичний журнал. Серія : «Історичні науки», 2011. – Вип. 134. – Том 107. – С. 74–78.
15. Кудрявцев В. Л. Сакральные центры восточных славян: эволюция от алтаря до святилища / В. Л. Кудрявцев // Вісник Харківського національного університету. Серія: «Теорія культури та філософія науки», 2007. – № 776. – С. 159–168.
16. Ліщук Д. С. Розвідувальне забезпечення військової діяльності Війська Запорозького у кінці XVI – першій чверті XVII ст. :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. іст. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / Д. С. Ліщук. – Київ, 2010. – 22 с.
17. Мандзяк О. Воїнсько-фізичне виховання аріїв: Народні ігри в практиці українських бойових мистецтв / Олексій Мандзяк. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 208 с.
  18. Мандзяк О. Короткий огляд українських ігор та їх використання в практиці воїнсько-фізичного навчання / Олексій Мандзяк // Всеукраїнський наук. журнал «Мандрівець». – 2008. – № 1. – С. 4–18.
  19. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури: [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – 288 с.
  20. Петро Конашевич-Сагайдачний [Електронний ресурс] // Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна інтернет-енциклопедія «Вікіпедія»: офіційна сторінка. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Петро_Конашевич-Сагайдачний.
  21. Приступа Є. Н. Становлення і розвиток педагогічних основ української народної фізичної культури : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Євген Никодимович Приступа ; Ін-т педагогіки АПН України. – К. : [б. в.], 1996. – 48 с.
  22. Спицін В. В. Становлення системи фізичного виховання підростаючого покоління в Україні / В. В. Спицін // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Ч. 1. – 2012. – № 15 (250). – С. 255–261.
  23. Степанюк С. Становлення і розвиток фізичної культури і спорту на півдні України / С. Степанюк // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДІФК, 2000. – Вип. 1. – С. 83–87.
  24. Сторчак В. Этнический портрет древних славян [Електронний ресурс] / В. Сторчак // Международный исторический журнал. – 2001. – № 16, июль-август: – Режим доступу : http://elib.spbstu.ru/dl/327/Theme_1/ethnogeny/Storchack.htm.
  25. Тимчак Я. Традиції військово-фізичної підготовки у Київській Русі / Ярослав Тимчак // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 65–79.
  26. Тимчак Я. В. Військово-фізична підготовка в Україні (IX –XVIII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Ярослав Володимирович Тимчак. – Луцьк, 1998. – 16 с.

27. Третяк А. М. Система фізичного виховання запорізьких козаків / А. М. Третяк // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2004. – № 18. – С. 31–37.
28. Фізичне виховання у контексті козацької педагогіки : [навч.-метод. посіб.] / [В. Г. Тверезовський, А. І. Шматкова, О. Р. Сидоренко, В. Г. Бабич]. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 160 с.
29. Фірсов О. В. Особливості виховання та навчання молоді у Війську Запорізькому наприкінці XVI – початку XVII ст. / О. В. Фірсов // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : [зб. наук. пр.]. – 2008. – Вип. 15. – С. 347–350.
30. Харчук С. Ю. Виховання дітей у козацьких сім'ях на Запорізькій Січі [Електронний ресурс] / С. Ю. Харчук // Козацька бібліотека: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://kozakbiblio.web-box.ru/zvichave-pravo/konferenc/21-22032011-mzhnarodna-naukovopraktichna/sjuharchuk-vihovannja-dtej-u-kozackih/>.
31. Цьось А. В. Розвиток фізичного виховання на території України з найдавніших часів до початку XIX ст. : автореф. дис. доктора наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Анатолій Васильович Цьось. – Харків, 2005. – 19 с.
32. Цьось А. В. Тенденції розвитку фізичного виховання на території України в епоху міді і бронзи / А. В. Цьось, Е. М. Навроцький // Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фіз. виховання і спорту. – 2003. – № 24. – С. 47–53.
33. Чміль О. П. Формування здорового способу життя у підростаючого покоління на традиціях українського народу / О. П. Чміль, В. О. Чміль // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2008. – Вип. 1. – С. 127–130.

Рекомендована література

1. Антонович В. Коротка історія козаччини / В. Антонович. – К. : Україна, 1991. – 158 с.
2. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. – К. : Дніпро, 1991. – 335 с.
3. Гайл В. В. Краткая история физической культуры и спорта : [учебно-методическое пособие] / В. В. Гайл. – Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 206. – С. 22–44.
4. Голобудський В. Запорозьке козацтво / В. Голобудський. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.

5. История физической культуры и спорта : [программа дисциплины и учебно-методические рекомендации] / Сост. В. В. Щанкина. – Рязань : изд-во РГУ им. С. А. Есенина, 2009. – С. 113–116.
6. Колесникова Л. Г. Спорт в античном Херсонесе / Л. Г. Колесникова. – Ленинград-Москва, 1964. – 28 с.
7. Мисик Ю. А. Як козаки воювали : історичні розповіді про запорозьких козаків / Ю. А. Мисик, С. М. Плохій, І. С. Стороженок. – [2-ге вид.]. – Дніпропетровськ : Січ ; К. : МП «Пам'ятники України», 1991. – 302 с.
8. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – С. 139–155.
9. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців / Є. Н. Приступа. – Львів, 1995. – 254 с.
10. Приступа Є. Н. Традиції української національної фізичної культури / Є. Н. Приступа, В. С. Пилат. – Львів : Троян, 1991. – 104 с.
11. Семенов-Зусер С. А. Физическая культура и зрелище в древнегреческих колониях северного причерноморья / С. А. Семенов-Зусер. – Харьков, 1940. – 42 с.
12. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2001. – С. 140–152.
13. Степанюк С. І. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою : для студентів денної та заочної формою навчання факультету фізичного виховання та спорту / С. І. Степанюк, О. О. Гречанюк, І. В. Маляренко. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006 – 236 с.
14. Фізичне виховання у контексті козацької педагогіки : [навч.-метод. посіб.] / [В. Г. Тверезовський, А. І. Шматкова, О. Р. Сидоренко, В. Г. Бабич]. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 160 с.
15. Філь С. М. Історія фізичної культури : [навчальний посібник] / Філь С. М., Худолій О. М., Малка Г. В. ; за ред. проф. С. М. Філя. – Харків : «ОВС», 2003. – С. 67–97.
16. Цьось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців / А. В. Цьось. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 376 с.
17. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. / Ред. кол. : П. С. Сохань та ін. – К. : Наукова думка, 1990-1993.

Тема 2

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ, ЯКІ ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XVIII – поч. XX ст.)

Логіка викладу та засвоєння матеріалу

2.1. Фізична культура і спорт на українських землях, які входили до складу Російської імперії в період XVIII – перша половина XIX ст.

2.2. Фізична культура і спорт у Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.

2.2.1. Фізичне виховання в навчальних закладах.

2.2.2. Виникнення та розвиток спортивного руху. Створення перших фізкультурно-спортивних товариств, студентських спортивних гуртків.

2.2.3. Становлення науково-теоретичних основ фізичного виховання. Діяльність П. Ф. Лесгафта і його система фізичної освіти.

У результаті вивчення матеріалу ви повинні знати:

- характерні особливості розвитку фізичної культури на українських землях у період (XVIII – поч. XX ст.);
- особливості формування системи фізичної підготовки в армії;
- нормативно-правові засади формування фізичного виховання в навчальних закладах у першій пол. XIX – на початку XX ст.;
- особливості становлення педагогічних та науково-теоретичних основ вітчизняної фізичної культури;
- нормативно-правові, методичні, організаційні аспекти позашкільних форм фізичного виховання;
- особливості створення фізкультурно-спортивних товариств;
- особливості військово-фізичної підготовки «потішних» загонів, скаутських організацій;
- особливості створення студентського спортивного руху.

уміти:

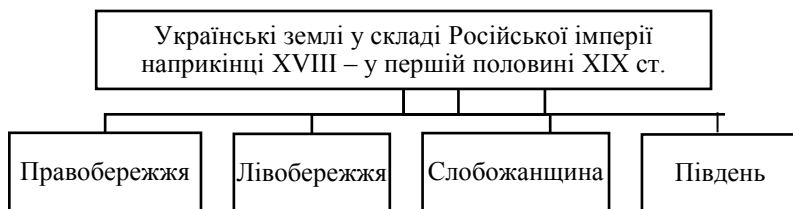
- використовувати знання щодо передумов розвитку фізичної культури і спорту на українських землях, які входили до складу Російської імперії (XVIII – перша половина XX ст.);
- визначати періодизацію розвитку фізичного виховання у навчальних закладах (друга половина XIX – початок XX ст.);
- визначати причини зародження та розвитку сучасних видів спорту в Україні;
- володіти термінологією з цієї теми.

Теоретичні відомості

2.1. Фізична культура і спорт на українських землях, які входили до складу Російської імперії в період XVIII – перша половина XIX ст.

У період XVIII – першій половині XX ст. розвиток фізичної культури в Україні був досить різноплановим, що пов'язано з політичною ситуацією. Становлення вітчизняної системи фізичного виховання, фізичної культури та спорту відбувалося в умовах бездержавності. Українські землі були розділені між різними імперіями: східна частина належала до царської Росії; західну було поділено між Австро-Угорщиною, Польщею та Румунією. Відсутність державності стала причиною того, що в Україні склалося декілька моделей розвитку українського спорту. На території Західної України, відокремленій від більшої частини українських земель, формувалася і діяла своя, особлива модель розвитку спортивного руху. У цілковито інших історичних умовах формувалася система фізичної культури в Наддніпрянській Україні. Ідеться, насамперед, про впливи царської Росії на український спортивний рух.

Із ліквідацією російським урядом Запорозької Січі, яка проіснувала 219 років, завершилася козацька доба в історії України (1775 р.). Більшість українських земель опинилася під владою царської Росії, політика якої стала визначальною для культурного розвитку цих територій, зокрема фізичної культури (рис. 2.1). Козацьке військо було реорганізовано і включено до складу російського війська. Традиції військово-фізичної підготовки козаків збереглися частково, в основному вони були адаптовані до системи підготовки російської армії, основи якої було закладено за часів Петра I.

Рис. 2.1. Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Вирішальним фактором у розвитку Російської імперії в першій половині XVIII ст. стали реформи, проведені Петром I. Державні перетворення торкнулися реорганізації адміністративного управління, військової справи, церкви та освіти, викликали значні зміни в усіх сферах суспільного життя і культури.

Поява і зміцнення дворянської імперії Петра I позначилися певною мірою і на державному впливі на розвиток фізичної культури. Це торкнулося передусім бойової підготовки військ, фізичного виховання в навчальних закладах і частково виховання дворянства. Саме в епоху реформ Петра I фізичні вправи стали вперше застосовуватися в Росії в системі навчання солдат і офіцерів.

Усе починалося з організації молодим Петром I Семенівського та Преображенського «потішних» полків. До їхнього складу входили діти з різних прошарків. Полки створювалися для розваг маленького Петра. У ході «потіх» (військових ігор) молоді солдати («потішні») удосконалювали свій бойовий вишкіл, вчилися брати штучно побудовані фортеці, долати перешкоди, їзди верхи, стріляти в ціль з луків та мушкетів, проходили стройову підготовку, розвивали проворність, сміливість, витривалість, силу і швидкість. Велика увага приділялась Петром I вихованню у солдат стійкості й мужності. Вправність і витривалість виховувались у постійних походах, на тактичних вченнях тощо. Трохи згодом Семенівський та Преображенський «потішні» полки було реорганізовано в регулярні частини, що брали участь у військових баталіях.

Загалом проведена на початку XVIII ст. військова реформа призвела до повної реорганізації збройних сил, створення регулярної армії взаємін дворянського ополчення і стрілецького війська.

На початку XVIII ст. фізичне виховання, що було введено в навчальні плани різного типу шкіл, отримує державну регламентацію. Так, у 1701 р. в Москві була відкрита Школа математичних і навігаційних наук (у 1719 р. переведено до Петербургу і реформовано

в Морську академію), в якій фізична підготовка вперше вводилася як обов'язковий предмет. У школі навчали точним наукам: арифметиці, геометрії, тригонометрії з додатком до геодезії, астрономії та ін. З гімнастичних вправ була «рапірна наука», за яку учні отримували додаткову оплату. У наступні роки фізичне виховання практикувалось і в інших навчальних закладах: у загальноосвітній приватній гімназії Глюка (1703 р.), Морській академії (1719 р.), кадетських корпусах (1732 р.), Московському університеті (1755 р.). До основних засобів фізичного виховання залежно від умов, наявності вчителів та специфіки навчального закладу належали: фехтування, верхова їзда, веслування, вітрильна справа, стрільба з пістолета, танці, ігри тощо.

Особлива увага приділялась навчанню дворян вітрильній справі і веслуванню. При цьому переслідувалась цілком практична мета – поповнення офіцерськими кадрами військово-морського флоту. Початок організації вітрильної справи та веслування було покладено указом Петра I від 12 квітня 1718 р. У цьому указі було викладено докладні вказівки щодо того, як слід зберігати та ремонтувати човни, подано конкретні рекомендації щодо змісту «екзерцицій» (щонедільних занять). У цей же день була заснована «Невська флотилія» – перший російський клуб вітрильного та веслувального спорту. У безкоштовне користування було надано 141 судно. Члени клубу разом із веслувальниками-матросами в конкретні дні збиралися на Неві і вчилися управляти вітрилом, удосконалювали навички веслування. Окрім звичайних, щонедільних «екзерцицій», іноді проводилися оглядові, або «генеральні».

Після смерті Петра I (1725 р.) ситуація з фізичним вихованням негативно змінилася. З усіх починань Петра I лише фехтування в навчальних закладах для дворян мало якийсь розвиток. Усе інше: регламентовані заняття вітрильною справою та веслування, організація військових ігор молоді («потішні» полки) – були забуті.

Натомість змінилися пріоритети у змісті фізичного виховання. За прикладом розвинутих Європейських держав придворне дворянство почало розвивати модні «світські» фізичні вправи. У побуті дворянської знаті популярністю користувалися фехтування на рапірах і еспадронах, стрільба з пістолетів, їзда верхи, катання на човнах, гра в м'яч на зразок тенісу, взимку – катання на ковзанах – усе це слугувало засобом розваги дворянської знаті.

Суттєвих змін зазнала створена система підготовки військ. В армії почали насаджуватися пруські методи. Замість корисних занять з військової підготовки іноземні фахівці почали навчати солдат непотрібним прийомам, шагістиці, муштрі, парадності.

Велика заслуга у збереженні Петровських традицій належить **Петру Олексійовичу Румянцеву (1725-1796 рр.)**. До його нововведень з впевненістю можна віднести розробку тактики застосування поєднання колон і розсипного бою, створення єгерських частин, у діяльності яких пріоритетне місце займали біг, переповзання, вміння маскуватися. У системі навчання військ важлива роль відводилася стройовій підготовці, вихованню свідомої дисципліни, ініціативних, рішучих і сміливих солдат. Для досягнення цієї мети використовувалися маневри, марші, інші методи військово-фізичної підготовки. Свою систему Румянцев виклав у низці інструкцій та в Статуті «Обряд служби».

Розвинені фельдмаршалом П. А. Румянцевим петровські традиції лягли в основу російської національної системи військово-фізичної підготовки, створеною наприкінці XVIII ст. російським полководцем **О. В. Суворовим (1730-1800 рр.)**.

Нова тактика ведення бойових дій висувала підвищені вимоги до солдат, їхнього бойової, фізичної, морально-вольової підготовки. У зв'язку з цим фізична підготовка військових проводилася О. В. Суворовим доволі різнобічно. Він учив швидкості перешиковувань, точній стрільбі, виховував фізичну витривалість. Важливе місце в його системі займало виховання патріотичності, мужності, сміливості. Значна увага приділялась питанням гігієни і здоров'я солдат. О. В. Суворовим визначено формулу «трюх військових мистецтв», які необхідні солдату: **«окомір, швидкість і натиск»**.

Свої погляди на військово-фізичну підготовку солдат і офіцерів Суворов виклав у творах «Наука перемагати» і «Полкове заснування». Суворівські принципи військового мистецтва містили: **субординацію** (підпорядкування і дисципліна); **екзецицію** (навчання і вправність тому, що зустрічається в бою); **чистоту, здоров'я, бадьорість, хоробрість, перемогу**. Суворівська система військово-фізичного виховання солдатів пройшла перевірку під час численних походів і битв (Ізмаїл, Туртукай, Кінбурн, перехід через Альпи та ін.) і показала свою ефективність.

Після Суворова його напрям військово-фізичної підготовки військ розвивали **Кутузов М. І., Багратіон П. І.** та інші полководці, що славилися перемогами у Вітчизняній війні 1812 р.

На флоті петровсько-суворівські традиції військово-фізичної підготовки втілював адмірал **Ф. Ф. Ушаков (1745-1817 рр.)**. Ним була створена аналогічна система виховання і навчання військових моряків, складовою частиною якої була також військово-фізична підготовка. Спеціальна фізична підготовка матросів включала вправи в лазінні по канатах та щоглах, біг по корабельним снастям, вправи на швидкість в

установці і збиранні вітрил, заняття плаванням і веслуванням, прицільною стріляниною з рухомих гойдалок, що імітують качку, навчальні абордажні бої з найбільш прогресивних систем військово-фізичної підготовки моряків, вона сприяла підвищенню боєздатності російського флоту.

У першій половині XIX ст. на території Російської імперії та на українських землях, що входили до її складу, зароджується спортивний рух, отримують розповсюдження різні фехтувальні, стрілецькі, гімнастичні і плавальні приватні установи; для занять будуються спеціальні споруди: манежі, стрілецькі тіри, іподроми; проводяться перші імпровізовані змагання; починають виходити посібники, в яких викладались основи техніки, тактики і методики навчання фехтуванню, плаванню, стрільбі та іншим видам спорту. Так, у 1827 р. в Петербурзі на Ниві відкривається перша школа плавання, а у 1834 р. проти Літнього саду – друга. Школа була влаштована на річці за допомогою плотів та кількох довгих ящиків, глибиною 1-5 метрів з двома трамплінами на глибокій стороні. Для пропаганди плавання в школі влаштовувалися щорічні свята. Частими відвідувачами цієї школи були О. С. Пушкін та його товариш П. А. Вяземський. На Васильйовському острові навпроти будинку Академії наук у 1838 р. було засновано третю школу плавання. У школі було і жіноче відділення.

У 1820 р. в Миколаєві на вул. Артилерійській було збудовано архітектурний комплекс з трьох будинків, названий Будинком флагманів та капітанів (тепер Будинок офіцерів флоту). Тут знаходилося Зимове Морське Зібрання. В одному з положень статуту Зібрання говорилось: «Дозволяється гра в шахи, доміно та інші не азартні ігри, крім лото». Серед палких любителів шахів були молодий офіцер В. І. Даль, перший директор миколаївської обсерваторії К. Х. Кнорре та ін. У будинку Миколаївської астрономічної обсерваторії, яку він очолював, був створений перший шаховий гурток. Один із синів К. Кнорре Віктор був дуже сильним гравцем, неодноразово брав участь у міжнародних турнірах, грав зі славетним російським шахістом М. І. Чигоріним. У середині 60-х років XIX ст. німецький шаховий журнал розповів про перемоги В. Кнорре над відомими майстрами в Берліні, надрукував партію, яку виграв миколаївець у А. Андерсена, який певний час вважався неофіційним чемпіоном світу.

У 1846 р. за участі Миколи I був відкритий «Імператорський Санкт-Петербурзький парусний яхт-клуб». Клуб мав закритий характер. Членами яхт-клубу були великі князя, придворні, дипломати, високопоставлені чиновники і гвардійські офіцери. Статут передбачав

кількісні обмеження членів клубу (не більше 125 осіб). У 1847 р. пройшли перші вітрильні гонки. Однак яхти слугували не стільки розвитку вітрильного спорту, скільки для прогулянок і розваг дворян. Тому їхня відділка відрізнялася розкішшю в ущерб мореплавству. Усю фізичну роботу на яхтах виконували екіпажі, укомплектовані з матросів флоту. За згадками директора імператорських театрів В. А. Теляковського, яхт-клуб затьмарював «своїм блиском, пишністю всі клуби в Росії».

У 1848 році проходять перші вітрильні гонки, в яких беруть участь яхтсмени з Миколаєва. Під керівництвом Головного командира Чорноморського флоту і портів адмірала Михайла Петровича Лазарева було збудовано яхту «Ореанда». Для участі в гонках яхта «Ореанда» під командуванням лейтенанта І. С. Унковського пройшла водним шляхом від Миколаєва до Кронштадта та перемогла фаворита Балтійського яхт-клубу яхту «Варяг» і завоювала перший приз – срібний коряк з надписом «В морських гонках преуспевающому».

Проте значні зміни, які відбулися в період XVIII – першої половини XIX ст., у формах і змісті фізичної культури стосуються головним чином панівного класу – дворян. Стосовно народів, що входили до складу Російської імперії, то їхнє фізичне виховання в цей час зберігало властивий йому здавна самотутній народний характер. Улюбленими фізичними вправами, як і раніше, залишалися боротьба і кулачні бої. Вони проводилися у святкові дні, коли на свята приходило багато глядачів. Існували правила, яких повинні були дотримуватися противники. Імена борців і кулачних бійців були широко відомі як у місті, так і в селі. Збереглися й інші види народних розваг: плавання, хороводи, гойдалки, катання на санчатах з гір, катання на ковзанах, ігри.

Підйом науки, культури, педагогіки, анатомії, медицини в XVIII ст. – першій половині XIX ст. сприяли формуванню наукових основ фізичного виховання. Ще за часів Петра I, коли був зроблений значний крок вперед у питаннях освіти, з'являється низка творів, в яких здійснюється спроба теоретичного осмислення педагогічної практики. Серед видатних постатей, що займалися питаннями фізичного виховання, варто виділити Татищева В. М., Бецького І. І., Ломоносова М. В., Новікова М. І., Радищева О. М., та Белінського В. Г. та Герцена О. І.

Татищев Василь Микитович (1686-1775 рр.) – учений та державний діяч, поділяв усі науки на потрібні, корисні, чепурні, цікаві і шкідливі. Фехтування та стрільбу він вважав потрібними науками, танці, вольтажировку, їзду верхи – чепурними. Він був одним із перших, хто підтримував зв'язок фізичного і розумового розвитку людини.

Бецької Іван Іванович (1704-1795 рр.) – видатний діяч освіти, педагог, громадський діяч, поряд з розумовим та моральним вихованням велику увагу приділяв фізичному вихованню. За сприяння І. І. Бецького у Москві, Петербурзі та інших містах Росії відкриваються виховні дома для дітей різного стану, окрім кріпосних селян. З дворян і різночинців І. І. Бецької прагнув створити «нову породу людей». Перші керували би державою, другі – промисловістю, ремеслом та торгівлею. За переконанням І. Бецького, діти повинні мати міцну статуру. «Задля порядного виховання і навчання» І. І. Бецької визначав п'ять вікових груп від народження до 18 років. Для кожної з них визначалися певні фізичні вправи. Основою для фізичного розвитку І. І. Бецької вважав рух, і чим він буде різноманітніший, тим здоровішою буде дитина. До основних засобів відносив закалювання, купання в холодній воді, чисте повітря, раціональний режим харчування і сну, а також ігри.

Ломоносов Михайло Васильович (1711-1765 рр.) – учений, вважав медицину «кориснішою роду людському наукою». М. В. Ломоносов турбувався про охорону здоров'я народу. Засобами збереження здоров'я вважав гігієну, правильний спосіб життя та харчування. М. В. Ломоносов прагнув знайти шляхи, які б допомогли зберегти здоров'я в екстремальних умовах. Зміну роду занять протягом дня розглядав як засіб відпочинку, відновлення сил.

Новіков Микола Іванович (1744-1818 рр.) – педагог-освітянин, журналіст, видавець і громадський діяч. Очолював громадський рух за створення шкіл для народу і надання допомоги вчителям. Свої погляди на систему виховання підростаючого покоління він виклав у статтях, виділивши три складові частини: розумове, моральне, фізичне. М. І. Новіков уперше в країні ввів поняття «фізичне виховання». На його думку, починати фізичне виховання дітей треба з грудного віку. Згодом, як засіб фізичного виховання використовували хотьбу, рухливі ігри, біг, боротьбу, народні танці під музичний супровід. Крім того, М. І. Новіков рекомендував виховувати в дітей моральні риси: любов і повагу до дорослих, дбайливість, скромність, працьовитість.

Радищев Олександр Миколайович (1749-1802 рр.) – письменник, філософ, поет, виступав проти дворянської системи виховання, ворог кріпацтва та самодержавства. Головним, на його думку, повинно бути виховання патріотів «істинних синів вітчизни, активних борців за щастя народу». Саме цім цілям повинно було сприяти як розумове, так і фізичне виховання. Найкращими засобами фізичного виховання він вважав загартування, природні вправи, що застосовуються в побуті, фізичний труд тощо. М. О. Радищев вважав, що навчати дітей швидко

бігати, плавати, піднімати важкі речі, стріляти, їздити верхи, «водити соху, скопати гряди, володіти косою і сокирою» корисніше, ніж «світське» виховання. Останнє, на його думку, розраховано на виховання «пихатих чепурунів».

Віссаріон Григорович Белінський (1811-1848 рр.), Олександр Іванович Герцен (1812-1870 рр.) – мислителі, просвітники, публіцисти, спеціально не висвітлювали питання фізичного виховання. Однак у своїх працях високо оцінювали його значення в системі всебічного і гармонійного виховання молоді.

На початку XIX ст. відмічаються намагання уряду на державному рівні регламентувати заняття фізичними вправами в цивільних закладах освіти. Перші відомості про спроби російського уряду організувати належним чином фізичне виховання молоді спостерігаються в університетському статуті 1804 р. У кінці цього документа, який торкався не лише викладання в університетах, але й шкільної справи взагалі, зазначалася необхідність викладання танців, музики і тілесних вправ, «якщо кошти це дозволяють». З часом, у 1816 р., Олександр I розширив список рекомендованих фізичних вправ, додавши до ліцейської програми навчання їзди верхи і плаванню.

Після цього Статут гімназій 1828 р. рекомендував, щоб до навчальних планів середніх шкіл було додано викладання гімнастики. З того часу починають з'являтися окремі свідчення про викладання цього предмета в освітніх закладах Росії. Так, навчання гімнастиці велося в основному в містах Прибалтійського краю: Ризі, Ревелі, Дерпті, Фелліні, Лібаві, Мітаві та ін., де більшу кількість населення складали німці, а також у Москві, Санкт-Петербурзі, Одесі, Харкові та деяких інших великих містах, у яких завжди перебувала велика кількість іноземців. Викладання велося винятково німцями, шведами чи уродженцями Балтійського краю і було платним. Згідно з дослідженням А. С. Бондар, за проведення уроків гімнастики в окремих чоловічих гімназіях з учнів стягувалася оплата – 25 коп. на місяць.

Найбільш показово проводилося фізичне виховання в навчальних закладах закритого типу («шляхетних пансіонах», ліцеях), зокрема в Царськосільському ліцеї, де як засоби фізичного виховання активно використовувалися ігри, фехтування, танці, музика, їзда верхи, прогулянки на свіжому повітрі. Метою занять було не досягнення високих спортивних результатів, а лише розваги, відпочинок і прищеплення учням гарних аристократичних манер.

Відносно добре було поставлене фізичне виховання в Сухопутному (колишньому Шляхетському) корпусі, де готували не лише військових, а й цивільних спеціалістів. З дітьми молодшого шкільного віку

проводилися прогулянки, рухливі ігри та вправи на свіжому повітрі. Учні навчалися їздити верхи, вивчали вольтажировку, фехтування і «м'ячикову гру». З інших навчальних закладів, де також викладалося фехтування та вітрильно-веслувальна справа, слід відзначити Морський кадетський корпус та Грецьку гімназію. Певну увагу фізичному вихованню приділяли й у навчально-виховних установах типу інституту шляхетних панянок, зокрема у Смольному (С.-Петербург) та Катерининському (Москва).

Непогано турбувалися про фізичний розвиток у Харківському університеті. З ініціативи першого попечителя Харківського навчального округу графа С. Потоцького в 1804 р. в університеті був відкритий фехтувальний клас, а з 1807 р. у цьому закладі починається навчання студентів верховій їзді. Однак уроки проводилися нерегулярно, з великими розривами і без правил.

До навчальних закладів Південної України, в яких приділяли увагу фізичному вихованню дітей, належала Рішельєвська гімназія в Одесі. Заняття фізичними вправами тут проводилися як у стінах навчального закладу, так і в пансіоні, що знаходився при гімназії. Керував заняттями відомий у місті викладач гімнастики і танців А. Я. Цорн. У ролі засобів фізичного розвитку в гімназії використовувалися гімнастичні вправи, заняття легкою атлетикою (біг, стрибки в довжину і висоту, стрибки з жердиною), вправи з тягарями, фехтування.

Окрім Рішельєвської гімназії, у чоловічих навчальних закладах Херсонської губернії в 1863 р. гімнастикою займалися лише в німецькому реальному училищі св. Павла, що складало 40 % від їхньої загальної кількості.

Таким чином, заняття фізичними вправами на початку XIX ст. проводилися лише в окремих вірцевих навчальних закладах, що знаходилися у великих містах, і мали неорганізований характер.

Висновки

1. Фізична культура в період XVIII – першої половини XIX ст. має неоднозначний навіть суперечливий характер. Значно вплинули на формування системи фізичного виховання реформи Петра I. Завдяки військовій та освітній реформам військово-фізичне виховання стає органічною частиною підготовки військ, в окремих формах вводиться до навчальних закладів різного типу.

2. У другій половині XVIII ст. відбулися негативні зміни в розвитку фізичної культури. Суттєвих змін зазнала створена система підготовки військ, у занепад приходить фізичне виховання в навчальних

закладах. Змінилися пріоритети у змісті фізичного виховання. Фізичні вправи набувають статус «світських» вправ і мають розважальний характер.

3. На початку XIX ст. царський уряд робить спроби ввести фізичне виховання в навчальний процес цивільних закладів освіти. Однак заняття фізичними вправами проводилися лише в окремих вірцевих навчальних закладах, що знаходилися у великих містах, і мали неорганізований характер.

4. У першій половині XIX ст. в Російській імперії зароджується спортивний рух у країні. У великих містах з'являються перші спортивні клуби, проходять перші імпровізовані змагання.

5. Зміни, які відбувалися у фізичній культурі країни в зазначений період, стосувалися лише представників панівного класу – дворян. Фізичне виховання простого народу не регламентувалося державою і продовжувало мали властивий йому здавна самотутній народний характер.

6. Розвиток педагогічної і природно-наукової думки в галузі фізичного виховання, закладений у працях вітчизняних учених і педагогів, сприяв формуванню наукових основ фізичного виховання.

2.2. Фізична культура і спорт у Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.

2.2.1. Фізичне виховання в навчальних закладах

Період другої половини XIX – початку XX ст. став переломним в історії Російської імперії як в економічному, політичному, так і в культурному аспектах. На межі 50-60-х років XIX ст. царська Росія переживала кризу феодально-кріпосної системи, яка охопила соціально-економічну, політичну і військову сфери. Усвідомлення цієї кризи змусило російський уряд скасувати кріпосне право (19 лютого 1861 р.) і провести низку реформ: земська (1864 р.), судова (1864 р.), військова (1862-1874 рр.), міська (1870 р.).

Разом із соціально-економічними реформами пройшла і реформа народної освіти. У 1864 р. виходить новий «Статут гімназій і прогімназій», за яким вперше гімнастику було внесено до числа навчальних дисциплін у середній школі. Гімнастичні вправи належали до необов'язкових предметів, і займатися ними могли всі охочі, але в позакласні часи. При цьому ст. 51 Статуту зобов'язувала кожную гімназію мати гімнастичні прилади.

Введення гімнастики в навчальний процес було невідповідним, скоріше, це було вимогою часу. Військові події Кримської війни (1853-1856 рр.) яскраво показали слабкий фізичний стан російської армії і змусили військове відомство шукати шляхи для покращання фізичної і військової підготовки учнів як у військових, так і в цивільних навчальних закладах. Крім того, заняття фізичними вправами давно вже були складовою частиною виховання учнів у багатьох країнах Європи. Англія, Франція, Швеція, Німеччина та інші розвинені капіталістичні держави активно займалися фізичним вихованням молоді, у тому числі й підготовкою її до служби в армії та мали на цій ниві неабиякі досягнення.

Ще однією важливою причиною, що вплинула на введення гімнастики в навчальний процес гімназій була просвітницька діяльність російської інтелігенції. Представники передової культури – вчені (І. М. Сеченов), лікарі (М. І. Пирогов, М. Я. Мудров), педагоги та просвітителі (К. Д. Ушинський, М. І. Новіков), громадські діячі (В. Г. Белінський, О. І. Герцен, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов) – розглядали фізичні вправи як невід'ємну частину процесу формування гармонійної особистості, активно виступали за фізичне виховання дітей, піднімали питання про введення фізичного виховання у школах.

Разом з тим, випустивши рекомендації щодо введення гімнастики в навчальний процес середніх шкіл, Міністерство народної освіти зовсім не потурбувалося про організаційну сторону цього питання. До моменту виходу Статуту 1864 р. і положень, пов'язаних з уведенням фізичних вправ, у Міністерстві не існувало ні програми, яка б регламентувала порядок проведення занять, ні методичної літератури, ні матеріальної бази, ні кваліфікованих педагогічних кадрів, фінансової підтримки держави тощо. У результаті в 60-х роках XIX ст. у гімназіях гімнастика розвивалася хаотично завдяки ініціативі керівництва навчальних округів чи директорів окремих навчальних закладів. Заняття були непостійними і мали швидше розважальний характер. Керували фізичним вихованням винятково іноземці, переважно німці. Цей факт можна пояснити тим, що на той момент у Російській імперії ще не склалася система підготовки фахівців фізичного виховання.

Відсутність кваліфікованих учителів гімнастики належала до головних проблем, що перешкоджали введенню гімнастики в навчальний процес освітніх установ.

Не сприяла заняттям фізичними вправами і шкільна обстановка. Більшість середніх шкіл у 60-70-х роках XIX ст. знаходилася в

будівлях, переобладнаних для навчальних цілей. У багатьох гімназіях були відсутні гімнастичні та рекреаційні зали.

Початок 70-х років XIX ст. ознаменувався декількома важливими подіями, що вплинули на подальше введення фізичного виховання в навчальний процес середніх шкіл Міністерства народної освіти. Так, у 1870 р. гімнастика стає обов'язковим предметом у жіночих гімназіях та прогімназіях. Як засоби фізичного розвитку для дівчат пропонувалися: гімнастика на снарядах, шведська гімнастика, рухливі ігри, їзда верхи і на велосипеді, танці, плавання, біг на ковзанах.

У 1871-1872 рр. виходять нові статuti гімназій і реальних училищ, згідно з якими до навчальної програми як необ'язковий предмет вводилася гімнастика і рухливі ігри. Положення статутів стосовно викладання фізичних вправ мали рекомендаційний характер, а гімнастику слід було проводити в тих гімназіях, в яких для цього були створені необхідні умови. Через відсутність спортивних залів і нестачу місця заняття проводилися в суміжних коридорах або класних кімнатах, багато з яких погано провітрювалися, а часто взагалі були позбавлені будь-якої вентиляції. Це було причиною того, що під час уроків у приміщеннях піднімався густий пил, що призводило до поширення різних захворювань у дітей, послаблення організму учнів, розвитку в них анемії, захворювання легенів.

Загалом введення гімнастичних вправ до навчального процесу освітніх установ здійснювалося дуже повільно. Так, наприклад, в Одеському навчальному окрузі за 18 років у період з 1864 до 1882 рр. гімнастику і танці в середньому викладали (лише в половині) в 60 % чоловічих і 58 % жіночих середніх навчальних закладах. Причинами цього були відсутність кваліфікованих викладачів фізкультури, програмно-методичного і матеріально-технічного забезпечення.

У 80-х роках XIX ст. змінився викладацький склад учителів фізичної культури. Якщо в 1860-х роках гімнастику викладали в більшості випадків іноземці, які мали хоч якусь спеціальну освіту, то тепер фізичним вихованням у гімназіях і реальних училищах стали займатися переважно військові. Збільшення кількості вчителів гімнастики зі складу військових слід вважати негативним явищем, оскільки всі вони здобули освіту у військових училищах або військових частинах і мало що розуміли у фізичному вихованні дітей. Проте директори гімназій змушені були користуватися послугами військових, тому що наймати іноземних спеціалістів, наприклад, з «соколів» у навчальних закладах просто не було коштів. Освітній ценз цивільних осіб теж залишав бажати кращого. Практично всі викладачі гімнастики (100 %) мали лише звання домашнього вчителя або

отримали домашнє виховання. Отже, ніхто з викладачів фізичних вправ не мав спеціальної фізкультурної освіти.

Щодо жіночих гімназій і прогімназій можна відзначити, що викладання в них велося винятково цивільними особами.

Відсутність у вчителів фахової підготовки було причиною того, що викладання предмета знаходилося на низькому методичному рівні.

Низька зарплата була причиною того, що предмет мав низький соціальний статус. Значна кількість учителів з небажанням бралася за проведення уроків гімнастики і дивилася на предмет як на додатковий заробіток.

Більш високим рівнем викладання гімнастики відрізнялися деякі приватні гімназії і прогімназії. Проте кількість таких навчальних закладів була незначною. Утримувалися вони переважно за рахунок коштів, що надходили від плати за навчання, пожертвування приватних осіб або за рахунок земств. До таких шкіл у Російській імперії належали гімназії К. І. Мая, М. Н. Стоюніної і А. Медведнікових, М. Д. Могиланської, школа Є. С. Левицької, училище В. Н. Тенішева, Петербурзьке комерційне училище в Лісовому та ін. Як показали дослідження А. С. Бондар, на Слобожанщині високим рівнем навчання славилася Харківська жіноча гімназія Д. Д. Оболенської. Однією з таких установ у Херсонській губернії було Єлисаветградське земське реальне училище. Серед жіночих приватних шкіл якісно виділялася Одеська жіноча гімназія Ольги Піллер.

На відміну від державних навчальних закладів, у приватних школах заняття фізичними вправами часто мали обов'язковий характер, а об'єм уроків складав не менше 2-3 годин на тиждень. Крім того, у приватних гімназіях разом із розвитком фізичного виховання переслідувалася мета загального фізичного розвитку дітей, тоді як у державних більше уваги приділяли підготовці підростаючого покоління до служби в армії.

Кінець XIX ст. відзначився кардинальними змінами в питаннях фізичного виховання учнів. Вирішальну роль у виборі пріоритетів фізкультурної освіти в середніх навчальних закладах цього періоду відіграла військова реформа 1861-1874 рр. У 1889 р. Міністерство народної освіти випускає циркулярне розпорядження від 18 червня 1889 р. за № 10536, згідно з яким із 1889/1890 навчального року до курсу середньої школи вводилися обов'язкові уроки військової гімнастики. Стрйові вправи також рекомендуються для викладання в початкових школах. Уведення до навчальної програми елементів військової підготовки мало на меті, з одного боку, сприяти фізичному розвитку учнів, а з іншого – підготувати їх до служби в армії. Крім

того, вперше в практику гімназій і реальних училищ у 1889 році вводилася єдина «Інструкція для викладання гімнастики в чоловічих навчальних закладах відомства Міністерства народної освіти». Новий документ містив загальні положення про завдання фізичного виховання, конкретні вказівки з організації уроків, методики навчання і часу проведення занять, нагляду за учнями, вимоги до спортивних приміщень, встановлювалися санітарні норми тощо.

З виходом циркуляра 1889 року кількість середніх шкіл, у яких проводилися уроки гімнастики, різко зросла. Проте викладання військової гімнастики в гімназіях мало сприяти фізичному розвитку дітей. Переважна більшість середніх шкіл не мала гімнастичних залів. Тому через нестачу місця уроки військової гімнастики, як і раніше, доводилося проводити під час великих перерв у вузьких запиленних коридорах, рекреаційних залах або в приміщеннях, площа підлоги яких не відповідала і восьмій частині необхідної.

Відсутність цивільних вчителів гімнастики призвела до того, що керівництво фізичним вихованням учнів майже повністю перейшло до рук військових. Як наслідок викладанням гімнастики займалися люди, які не мали ні спеціальної, ні загальної педагогічної освіти, а самі уроки замість зміцнення здоров'я і розвитку фізичних якостей учнів фактично повністю звелися до одноманітної військової муштри, що складалася з марширувань і всіляких стройових перешиковувань. Військова муштра і непосильні гімнастичні вправи викликали незадоволеність як серед учнів, так і серед педагогів. Директори гімназій і реальних училищ не бачили користі від предмета, а учні середніх і старших класів узагалі не хотіли займатися такою гімнастикою і називали ці уроки «шагістикою».

На низькому рівні залишалася фізичне виховання і в жіночих навчальних закладах. Огляди гімназій і прогімназій показали, що викладання гімнастики в багатьох випадках було організовано неправильно. Основну причину становила відсутність єдиної програми навчання.

Наприкінці XIX ст. – початку XX ст. держава більше уваги стала приділяти фізичному вихованню у школах. Міністерство народної освіти випустила низку розпоряджень, основною метою яких стало введення в практику гімназій нових форм загального фізичного розвитку, направлених, у першу чергу, на зміцнення здоров'я і організацію активного відпочинку учнів.

Серед найбільш популярних видів фізичного розвитку стали рухливі ігри. Для їх організації в країні починають створюватися спортивно-ігрові майданчики. Лідером у цій справі став Одеський

навчальний округ. Перший майданчик для дитячих ігор і гімнастичних вправ був відкритий в Одесі ще у 1887 р. Він мав назву «Дитячий сад». На території спортивної арени для користування відвідувачами було запропоновано гімнастичні апарати, гігантські кроки, кеглі, тир для стрільби в ціль. За інформацією, розміщеною на сторінках журналу «Вісник виховання», «зі всіх російських міст лише в Одесі в 1893 р. налічувалося 6 арен для дитячих ігор і гімнастичних вправ, тоді як у таких великих містах, як Москва, Петербург, Молога, Київ, Кишинів, Ялта цей рух лише починався».

Окрім Одеси, ігрові майданчики починають відкриватися і в інших містах України. Так, наприклад, 27 квітня 1898 р. було відкрито арену для дитячих ігор і фізичних вправ у м. Херсон. Ініціатором у цій справі виступило Херсонське товариство сприяння фізичному вихованню дітей.

Позитивний досвід створення спортивно-ігрових майданчиків був продовжений вже на початку ХХ ст. До 1914 р. у містах Херсонської губернії були організовані й успішно діяли 4 міські ігрові майданчики: два майданчики (один жіночий і один чоловічий) знаходилися в Одесі, один (чоловічий) у Миколаєві й один (змішаний) у Херсоні. Також за сприянням попечителя Харківського навчального округу і «Харківського товариства фізичного виховання та захисту дітей» відкриваються майданчики на Слобожанщині.

Створенню спортмайданчиків уряд приділяв значну увагу. У 1914 р. Міністерством народної освіти навіть була розроблена спеціальна програма з розвитку спортивно-ігрових майданчиків. Однак у зв'язку з подіями Першої світової війни вона так і не була реалізована.

Як правило, майданчики для ігор утримувалися за рахунок коштів освітніх установ, субсидій з міської казни, пожертвувань приватних осіб, членських внесків і були добре організовані. Для керівництва всіма діями з їхнього обслуговування при навчальних закладах створювалися особливі спортивні комісії. Основним завданням таких організацій стало поширення серед учнів усіх корисних для здоров'я видів спорту як водного, так і сухопутного з однією неодмінною умовою: щоб заняття проводилися під відкритим небом.

Завдяки розмаїттю фізичних вправ усі створені майданчики користувалися серед учнів великою популярністю. Діти займалися гімнастикою, легкою атлетикою, грали в теніс, різні рухливі ігри тощо. Особливою популярністю користувався футбол. Взимку на території спортивних майданчиків заливали крижаний каток. Крім організації спортивних заходів, для дітей щорічно влаштовувалися екскурсії, прогулянки, концерти, спектаклі, різного роду гуляння.

Усі ігри розподілялися відповідно до віку та фізичної підготовки дітей. Усіма заняттями безпосередньо керували запрошені інструктори, які були шкільними викладачами гімнастики. Зазвичай інструктори мали спеціальну фізкультурну освіту. Іноді для керівництва іграми і фізичними вправами спеціально з Петербургу запрошувалися випускниці курсів П. Ф. Лесгафта (або як їх ще називали «лесгафтички»), які були на той час одними з найпідготовленіших інструкторів фізичного виховання в країні. За спортсменами вівся ретельний медичний контроль. Слабкі і хворі учні, яким фізичні вправи могли завдати будь-якої шкоди, на спортивні арени не допускалися.

Для занять спортом створювалися непогані умови. Наприклад, у 1912 р. на території спортивної арени у м. Одесі існувало 13 спеціалізованих ігрових полів. Серед них: одне велике і одне мале футбольне поле, три майданчики для лаун-тенісу (прообраз сучасного великого тенісу), два майданчики для тамбурина, по одному майданчику для баскетболу, бочи, кегель і крокету, а також окремі майданчики для легкої атлетики і гімнастичних снарядів. Із спортивного устаткування були в наявності гімнастичні апарати і приладдя для легкої атлетики та ігор.

Узагальнюючи роботу ігрових майданчиків, слід зазначити, що кожен рік з метою пропаганди фізичних вправ, а також для того, щоб підбивати підсумки занять спортом, навесні і восени на всіх спортивних аренах проводилися змагання з футболу, баскетболу, лаун-тенісу, крокету, кеглів, тамбурина та інших ігор. Змагання, як правило, тривали близько двох місяців. Після закінчення змагань на учнівських спортивних аренах влаштовувалися гімнастичні свята, де брали участь як середні, так і нижчі навчальні заклади. Переможці змагань нагороджувалися призами.

Одними з пріоритетних напрямів у фізичному вихованні учнів стали заняття водними видами спорту. Водний спорт розглядався офіційною владою як важливий чинник фізичного виховання учнів. Організація і проведення занять залежали від географічного положення, кліматичних умов регіону. Тому не дивно, що найбільшого розвитку водні види спорту набули в південних регіонах України, де існувала велика кількість річок, озер, лиманів, море.

Перші заняття з веслування були організовані в Севастопольському Костянтинівському реальному училищі ще в 1894 році. Через рік (влітку 1895 р.) майстерності веслування та плавання почали навчати вихованців 6 чоловічих навчальних закладів м. Одеса. Ініціативу було підтримано студентами Імператорського Новоросійського університету. 15 вересня 1896 року четвірка, сформована з вихованців цього закладу,

вперше взяла участь у гонках з веслування, що проводилися серед членів Вітрильного кружка.

Потім циркуляр Міністерства народної освіти від 15 серпня 1902 р. став поштовхом до відкриття водного спорту і в інших освітніх установах півдня України. У 1903 році починають проводитися заняття в Севастопольській та Євпаторійській гімназіях, у Миколаївському Олександрівському реальному училищі, у 1905 р. – в Катеринославській гімназії та, нарешті, в 1908 р. – у Миколаївській Олександрівській гімназії. З 1909 року водний спорт починає розвиватися й у жіночих навчальних закладах. Піонером у цій справі стала 1-а міська Катеринославська жіноча гімназія, яка поряд із чоловічими гімназіями та двома реальними училищами придбала 8-весельну шлюпку для навчання веслуванню своїх учениць.

У наступні роки водний спорт продовжував успішно розвиватися. Починаючи з 1913 року, веслуванням і плаванням займалися учні 35 закладів освіти Одеського навчального округу. Загальна кількість спортсменів в окрузі складала 1385 чол.

Значне місце водний спорт посідав у навчальних закладах Миколаєва. У 1912 році на березі річки Південий Буг створюється учнівський яхт-клуб. Зміст занять у яхт-клубі полягав у навчанні веслуванню, плаванню під вітрилами та ескадронним строєм, вивченні основ навігації, морської практики та кораблебудування. Поряд діяла школа плавання, створена Товариством рятування на воді, де охочі могли в позашкільний час навчитися плавати за певну плату. Малозабезпечені учні займалися плаванням безкоштовно, за їхнє навчання гімназії сплачували по 1 руб 50 коп. за кожного учня. Тут же знаходилася рятувальна станція.

В інтересах фізичного розвитку учнів деякі гімназії влаштовували розважальні учнівські екскурсії на шлюпках. Найдовші з них були проведені Ялтинською Олександрівською гімназією – на відстані близько 100 верст у міста Судак та Севастополь, а також гімназією імператора Олександра III на відстань 90 верст від Болграда до Ізмаїла.

Для учнів, що займалися морським та річковим спортом, протягом літнього часу постійно влаштовувалися гонки на човнах як місцевого рівня, так і регіонального масштабу. Найбільш грандіозними з них були морські огляди, які проходили під час літніх канікул у Криму і Одесі. Перший морський огляд відбувся 2 вересня 1909 р. в Ялті. У змаганнях взяли участь 112 учнів гімназій і реальних училищ з 4-х міст: Одеси, Миколаєва, Севастополя і Ялти. Регата складалася з двох частин. Спочатку спортсмени показали свої уміння в ескадронному плаванні, яке полягало в різних перешикуваннях судів на морі, а

потім перейшли до гонок на шлюпках. За підсумками змагань найкращі результати показали веслувальники Одеських середніх шкіл. До Першої світової війни в окрузі таких оглядів було проведено ще три: у 1911 р. у м. Севастополь, потім у 1912 р. (14-17 вересня) і 1913 р. (15-18 вересня) були проведені багатоденні перегони в м. Одеса.

Особливої уваги заслуговує «високий» огляд «морських потішних», який відбувся в 1911 р. в м. Севастополь. На нього з'їхалося близько 420 учасників з 11 міст південного узбережжя: Одеси, Миколаєва, Херсона, Маріуполя, Ялти, Євпаторії, Феодосії, Керчі, Бердянська, Севастополя і Акермана. Значно збільшилася і кількість суден, що брали участь у змаганнях. У 1911 р. учнівська морська ескадра складалася з 42 шлюпок різних типів і розмірів.

Після закінчення гонок усім переможцям і призерам вручалися цінні призи. Так, наприклад, на Ялтинському огляді 1909 року Микола II веслярам вручив срібні годинники з монограмою Великого Князя Олександра Михайловича, а рульовим – золоті запонки.

Про важливість проведення подібних спортивних заходів говорить той факт, що проходили вони в присутності найвищих посадових осіб держави. Наприклад, на Ялтинському огляді були присутні: імператор Микола II, міністр народної освіти Л. А. Кассо, попечитель Одеського навчального округу О. І. Щербаков, Таврійський губернатор В. В. Новицький, Ялтинський міський голова В. А. Рибицький та інші офіційні особи.

Велика увага приділялась проведенню серед гімназистів екскурсій і прогулянок на свіжому повітрі. Слід зазначити, що подібні заходи розглядалися офіційною владою як ефективний спосіб організації активного відпочинку учнів: вони, крім оздоровлення, вирішували і завдання освітнього характеру. Поява перших шкільних екскурсій у Російській імперії належить до 80-х років XIX ст. Початківцями в цій справі стали декілька навчальних закладів України: Сімферопольська чоловіча гімназія, Сімферопольське реальне училище Миколи II, Київська перша гімназія, Києво-Печерська гімназія, Сумське реальне училище, Єкатеринодарська міська гімназія, Єкатеринославська чоловіча гімназія та Житомирська чоловіча гімназія.

Екскурсії, що проводилися, можна поділити на два типи – багатоденні і одноденні. До перших належали подорожі, що організовувалися на далекі відстані з поїздками до інших міст і навіть країн. Другі обмежувалися відвідуваннями місцевих промислових підприємств, культурних пам'яток, музеїв, метеорологічних станцій, походами до лісу, річки та інші місця. Багато шкіл прагнули зробити ці екскурсії обов'язковими і відводили для них значну частину

навчального часу. Окрім освітніх цілей, екскурсії були призначені для оздоровлення учнів.

Географія подорожей була широкою – в міста Санкт-Петербург, Москва, Київ, Одеса, водні екскурсії по Дніпру, Волзі, до Криму, на Кавказ тощо. Тривалість екскурсій складала від 1 до 26 днів і здійснювалися вони за рахунок учнів.

Важливо зазначити, що педагогіка того часу прагнула пов'язати екскурсії з викладанням шкільного матеріалу і зробити їх одним із методів шкільного навчання. Таким чином, екскурсіям надавався систематичний, планомірний характер, з чітко зваженим і продуманим освітнім матеріалом. Однак, незважаючи на певні зусилля держави, екскурсійна справа в освітніх установах просувалася дуже повільно. Відсоток навчальних закладів, що організовували для своїх учнів подорожі, залишався низьким.

Особливе значення в організації оздоровлення та активного відпочинку учнів мали літні дачі-колонії. Головна мета таких колоній полягала в оздоровленні хворих дітей із малозабезпечених сімей. Перші дитячі оздоровчі табори з'явилися в Російській імперії наприкінці XIX ст. Їхніми засновниками були приватні особи та громадські організації (типу Товариств сприяння фізичному розвитку учнівської молоді), які існували на приватні кошти.

На території України перша літня дача-колонія почала працювати в Одесі в 1895 р. Її засновником стало Одеське товариство сприяння фізичному розвитку дітей. Цього ж року була відкрита літня колонія для учнів початкових єврейських шкіл (м. Одеса) та літній шкільний табір у Катеринославі.

У 1900 р. за ініціативи Херсонського товариства сприяння фізичному вихованню дітей (ХТСФВД) відкривається перший літній оздоровчий табір для учнів херсонських навчальних закладів. Літом 1900 р. ХТСФВД була організована колонія для ослаблених дітей на дачі Луб'яненко, у чотирьох верстах від Херсона. Там оздоровлювалось 17 дітей віком від 10 до 11 років. За дослідженнями А. С. Бондар, на початку XIX ст. дачі-колонії відкриваються при 1-й і 2-й Харківських гімназіях. Розраховані вони були на 15 осіб віком до 15 років.

Розміщувались літні колонії зазвичай у мальовничих природних містах, на морі, лиманах, на берегах річок, у лісі тощо. Під час перебування в таборі головна увага приділялась тому, щоб діти добре харчувались і якомога більше перебували на свіжому повітрі: гуляли, купались, займалися співом, танцювали, пускали феєрверки, грали в різні рухливі ігри або займалися різними вправами, які вимагали фізичного навантаження (гімнастика, розбивка квітника та догляд за

ним та ін.), і тільки незначна частина часу втрачалася на навчальні заняття (переважно читання) або рукоділля.

Для організації занять спортом на території «колоній» влаштовували гімнастичні містечка, кегельбани, будували купальні, організували рухливі ігри, купували човни, складали невеликі бібліотеки. Лікарі були зобов'язані кілька разів на тиждень відвідувати і оглядати відпочивальників.

Перші колонії створювались на кошти приватних осіб. Згодом більшість витрат на утримання дітей оплачувалась з коштів міських училищ (з сум зборів на навчання). Посильну грошову допомогу вносили батьки.

Діти грають у дворі літньої дачі-колонії (м. Скадовськ, 1911 р.)

Дитячий гімнастичний майданчик на березі моря

*Дитячий гімнастичний майданчик на березі моря
(м. Скадовськ 1912 р.)*

Прогулянка по морю

У парку на березі моря

Однією з форм фізичної та військової підготовки молоді того періоду стала організація ідейно-патріотичних «потішних» та скаутських загонів.

Піонером у створенні російських «потішних» рот виявився інспектор народних училищ Бахмутського повіту Катеринославської губернії А. А. Луцкевич. Саме завдяки його зусиллям було організовано перший загін «потішних», і в травні 1910 р. це дитяче формування в кількості 300 учнів було представлено Миколі II на військовому огляді, що проходив у Царському селі. Виступи маленьких військових були повністю схвалені царем і викликали сплеск патріотичних настроїв у суспільстві.

У цьому ж році виходить «Положення про позашкільну підготовку російської молоді до військової служби». Згідно з цим документом, рекомендувалося в усіх містах і місцевостях створювати військові загони. У результаті, окрім підпорядкованих Міністерству народної освіти шкіл, стройові команди організовуються в усіх відомствах і установах Російської імперії: Міністерстві торгівлі і промисловості, у церковнопарафіяльних, сільських школах, навчальних закладах імператриці Марії тощо. За короткий проміжок часу «потішними» організаціями була охоплена практично вся територія Російської імперії. Тільки в одному Одеському навчальному окрузі налічувалося близько 60 тис. «потішних».

У програму навчання входили: стройові заняття, прийоми зі зброєю, теоретичні заняття (військовий статут). До організації потішних загонів залучалося військове відомство. Завдяки його активним діям загони «потішних» створювалися як при сухопутних, так і при морських частинах військ.

Для популяризації «потішного» руху 28 липня 1911 р. та 1 серпня 1912 р. у Санкт-Петербурзі на Марсовому полі за наказом Миколи II та за його участі було проведено два паради «потішних». Кількість учасників цих заходів вражала. Так, для участі в параді 1911 р. до північної столиці з усіх навчальних округів країни прибуло 5681 чол. У 1912 р. їх кількість зросла до 8,5 тис., причому найбільша кількість «потішних» припадала на зведений полк Одеського навчального округу – 1100 осіб. Окрім стройових рот, в Одесі для показових виступів була створена окрема 9-та нестройова гімнастична рота, до складу якої зараховували учнів із найбільш підготовлених для виконання вправ на одному зі спортивних снарядів: турніку, паралельних брусах, дерев'яному коні, козлі, різного роду стрибків з трампліна. Разом з гімнастами до складу роти входили футболісти і фехтувальники. Відповідно до вимог усі гімнасти повинні добре знати декілька сокольських довільних рухів та рухів з рушницями, брати участь у побудові живих пірамід тощо. Знання стройових брати для спортсменів було необов'язковим.

На оглядах 1911-1912 рр. «потішні» Одеського навчального округу проявили себе якнайкраще. Продемонструвавши зразковий військовий вишкіл, злагодженість дій у виконанні гімнастичних вправ, вони неодноразово удостоювалися схвальних відгуків з боку імператора, навчального та військового керівництва.

Слід зазначити, що фінансування оглядів відбувалось за рахунок спеціальних коштів навчальних закладів, громадських організацій та приватних осіб. Міністерство народної освіти коштів не виділяло.

Говорячи про «потішний» рух, важливо зазначити, що його засновниками виношувалися цілком прогресивні ідеї: за допомогою позашкільних занять залучити учнів до активних занять спортом, «виховати юнацтво в любові до свого монарха та Вітчизни, та, разом із тим, фізично розвинути та дисциплінувати молоде покоління». Спочатку цілі, що стояли перед «потішними», цілком виправдовувалися. Створення напіввійськових дитячих формувань викликало спалах патріотичних настроїв як серед учнів, так і серед викладачів. Проте згодом з'ясувалося, що замість цілеспрямованого фізичного розвитку основу занять у «потішних» загонах почали складати стройові вправи. Бажаючи вислужитися перед начальством, командири «потішних» рот більше піклувалися про підготовку дітей до військових парадів, ніж

про їхнє справжнє фізичне виховання. Як наслідок до 1914 р. ці загони перестали існувати.

До цього періоду належить і створення скаутських загонів, основним завданням яких було поповнення рядів офіцерів, відданих цареві. Педагогами були скаут-майстри з Англії. Дітей вчили займатися розвідкою, допомагати поліції і т. д. Засобами фізичного виховання були елементи сокільської гімнастики, різні види спорту та воєнізовані ігри.

До 1914 р. загони «юних розвідників» з'явилися в Україні, зокрема, у таких містах, як Київ і Одеса. Ініціатором створення та засновником київської організації був О. К. Анохін, ідейним позиціям якого щодо фізичного виховання, а саме: використання «природних фізичних вправ» і застосування дитячих здібностей у природному середовищі – найбільшою мірою відповідала ідеологія скаутизму. До кінця 1915 р. київська організація нараховувала близько 900 скаутів. У 1916 р. в Києві існувало вже дві організації «Дружина юних розвідників Київського навчального округу» (1914 р.) і «Перший Київський загін юних розвідників» (1915 р.). Загін дівчат-скаутів було створено у 1915 р., до якого записалися близько 130 дівчат – учениць, переважно, комерційних училищ і жіночих гімназій [136, с. 66].

Перша світова війна, що почалася в липні 1914 р., перервала ту позитивну динаміку розвитку шкільного фізкультурно-оздоровчого руху, яка намітилася на початку ХХ ст., і наклала свій відбиток на систему фізичної підготовки молоді. Першочерговим завданням уряду в цей період стала підготовка резервів для армії.

З виходом у грудні 1915 р. «Положення про мобілізацію спорту» у середніх і початкових школах вводилася допризовна підготовка. Для її організації і проведення у всіх містах і місцевостях Російської імперії, де знаходилися спортивні та гімнастичні товариства чи відповідні до них організації або навчальні заклади, на період війни створюється по одному Військово-спортивному комітету (ВСК).

Перший подібний комітет був створений у Москві 18 жовтня 1915 р. під головуванням В. Н. Шустова. У грудні 1915 р. починає свою роботу Петроградський Військово-спортивний комітет. До червня 1916 р. у Російській імперії функціонувало 23 ВСК, серед яких: Московський, Петроградський, Нижегородський, Київський, Херсонський, Павлоградський, Тифліський, Харківський, Одеський, Миколаївський, Катеринославський та ін.

Для організації занять з допризовної підготовки Міністерство народної освіти вдається до виняткових заходів: скорочує обсяги викладання загальноосвітніх предметів і спрямовує навчальні години

на проведення уроків стрільби, стройової підготовки, вивчення уставів, для учнів старших класів скасовуються випускні іспити.

У свою чергу, військові події Першої світової війни, введення у школах посилених занять військовою підготовкою призвели до того, що обсяги викладання гімнастики, рухливих ігор, заняття спортом істотно скоротилися, а в деяких навчальних закладах і зовсім не проводилися. Значно зменшилися масштаби фізкультурно-оздоровчої роботи. Скоротилися асигнування на народну освіту. У зв'язку з цим, багато державних проектів, спрямованих на розвиток шкільного фізичного виховання, так і не були реалізовані, а гроші, що належали гімназіям та реальним училищам і раніше спрямовувалися на розвиток водного спорту, ігрових майданчиків і влаштування змагань, тепер використовувалися на забезпечення учнів військовою формою, озброєнням та іншим військовим інвентарем. Припинилася підготовка вчителів фізичної культури. Замість цього відкриваються курси з підготовки інструкторів військового строю.

Отже, формування системи фізичного виховання в другій половині XIX – початку XX ст. пройшло доволі складний неоднозначний шлях від уведення в середині 60-х років необов'язкових уроків гімнастики до активного розвитку фізкультурно-спортивного руху гімназистів на початку XX ст.

Введення і подальший розвиток фізичних вправ у практику навчальних закладів відбувалися на тлі процесів, що проходили загалом у системі народної освіти, громадському, суспільно-політичному житті Російській імперії.

У зв'язку з цим можна виділити чотири етапи розвитку фізичної культури в середніх навчальних закладах.

I-й етап (1864-1889 рр.) – період становлення практики фізичного виховання в середній школі. Характеризується, насамперед, змінами, які відбулися в системі народної освіти. Завдяки низці освітніх реформ фізичне виховання поступово увійшло в систему середньої освіти, а сам урок гімнастики зайняв певне місце в навчальній програмі гімназій та реальних училищ.

II-й етап (1889-1901 рр.) – період панування військової гімнастики і стройових вправ. Серед характерних позитивних рис другого періоду відзначимо такі:

- вперше до практики середніх шкіл вводилася єдина інструкція з програмою викладання предмета;
- поступово покращується спортивна база: у навчальних закладах з'являються гімнастичні зали, у шкільних дворах облаштовуються місця для занять спортом (гімнастичні містечка), у містах за

ініціативою начальних закладів, допомогою місцевих органів влади, окремих спортивних товариств створюються загальні спортивно-ігрові майданчики;

– до практики середніх шкіл поступово вводяться нові форми фізичного виховання та рекреації учнів: позашкільні заняття водними видами спорту, рухливі ігри, екскурсії, прогулянки.

Разом із тим відзначимо низку негативних рис, характерних для другого періоду.

1. У навчальних закладах суттєво збільшилася кількість військових серед учителів фізичної культури. У результаті уроки фізичного виховання повністю звелися до військової муштри. Учні не хотіли займатися такою гімнастикою і в будь-який спосіб уникали цих занять.

2. Слабким залишалося фінансове та матеріально-технічне забезпечення. Навчальним закладам катастрофічно не вистачало приміщень для занять фізичними вправами, спортивного обладнання. Уроки проходили в запилених коридорах, навчальних класах, актових залах, їдальнях та в інших, мало пристосованих для цієї мети, приміщеннях. Це призводило до того, що замість покращення рівня фізичної підготовленості та здоров'я учнів гімназисти отримували під час занять різні захворювання.

III етап (1900-1914 рр.) – період активного розвитку позашкільних форм фізичного виховання, занять спортом, рухливими іграми, змагального і спортивного начал. У цей період сталися істотні якісні зміни у змісті й організаційних формах фізичного виховання учнів середніх шкіл Херсонської губернії, а саме:

– активно розвиваються позаурочні та позашкільні форми фізичного виховання і рекреації учнів: футбол, гімнастика, рухливі ігри, екскурсії, прогулянки, літні «дачі-колонії». Характерною особливістю позашкільних занять спортом в освітніх установах південного регіону стала організація занять водними видами спорту: веслуванням, плаванням, вітрильним спортом;

– традиційним стає проведення спортивно-масових заходів як місцевого, так і всеросійського масштабу: гімнастичних свят, морських оглядів, змагань з різних видів спорту. Для їх організації і проведення в містах активно створюються спортивно-ігрові майданчики (Одеса, Херсон, Харків), учнівський яхт-клуб (Миколаїв), укріплюється матеріально-технічна база шкільного спорту;

– завдяки активній діяльності адміністрації навчальних округів помітно збільшилася кількість навчальних закладів, де проводилися уроки гімнастики. Розширилися методичні форми фізичного виховання. Окрім традиційних уроків гімнастики, військового строю, до навчальної

програми були введені легка атлетика, рухливі ігри, фехтування і танці;

– покращилася ситуація з кадровим забезпеченням. У країні створюються тимчасові гімнастичні курси, які готували кваліфікованих учителів фізичного виховання.

Завдяки цьому в гімназіях зменшився відсоток учителів-військових, піднявся рівень викладання предмета.

Разом з тим відзначимо, що на тлі активізації спортивно-масового фізкультурно-оздоровчого руху посилюється інтерес держави до військового виховання молоді. Пріоритетне місце у визначенні змісту уроків фізичного виховання продовжують займати стройові вправи та елементи військової гімнастики. Характерною формою військово-патріотичного виховання учнів стала організація «потішних» та скаутських загонів. За кількістю створених «потішних» рот та учнів, які займалися військовим строем, Одеський навчальний округ перебував на першому місці серед усіх навчальних округів Російської імперії.

IV-й етап (1914-1917 рр.) – період занепаду практики фізичного виховання учнів, спортивно-масового руху, а також період тотального панування допризовної військової підготовки молоді. Першопричиною кардинальних змін, яких зазнало фізичне виховання у своєму змісті, є участь Росії у Першій світовій війні. З початком бойових дій ті позитивні тенденції, що відбувалися в системі шкільного фізичного виховання на початку ХХ ст., замінила посилена військова підготовка молоді. Введення військової підготовки призвело до негативних наслідків: об'єми викладання гімнастики, рухливих ігор, позашкільних занять спортом, проведення фізкультурно-оздоровчих заходів у навчальних закладах істотно скоротилися, а в деяких і зовсім припинилися.

2.2.2. Виникнення та розвиток спортивного руху. Створення перших фізкультурно-спортивних товариств, студентських спортивних гуртків

Виникнення фізкультурно-спортивного руху в Російській імперії відноситься до другої половини ХІХ ст., коли були створені перші спортивні буржуазні гуртки та клуби. Розвиток спорту в пореформеній царській Росії відбувався в нових економічних та соціально-політичних умовах, які були породжені буржуазним суспільством. Швидкий розвиток капіталізму, будівництво заводів та фабрик, залізних доріг, портів, торгівля зумовили приток у країну іноземних фахівців, які поряд зі спеціальними знаннями привозили з собою знання в галузі фізичної культури та спорту.

Велике значення для розвитку фізичної культури в дореволюційній Росії мало виникнення фізкультурних організацій нового типу – громадських фізкультурно-спортивних організацій. Перші фізкультурно-спортивні товариства (ФСТ) починають створюватися в кінці XIX ст. в Одесі, Херсоні, Полтаві, Харкові, Києві, Катеринославі, Кам'янець-Подільському, Житомирі, Сумах, Севастополі, а пізніше і в численних провінційних центрах. Перші ФСТ можна розділити на такі підгрупи:

- товариства, які сприяють фізичному розвитку дітей, мета яких – позашкільна виховна робота щодо зміцнення здоров'я, фізичного виховання та організації здорового дозвілля;
- товариства, які організують заняття фізичними вправами за різними методиками («Сокіл», німецькі гімнастичні товариства);
- товариства (гуртки) виключно спортивної спрямованості, що культивують розвиток одного або декількох видів спорту.

Узагальнюючи досвід роботи перших фізкультурно-спортивних товариств України, можна стверджувати, що їхня діяльність охоплювала широкий спектр питань: позашкільна виховна робота, організація здорового дозвілля підростаючого покоління і дорослого населення шляхом проведення навчально-тренувальних занять, організація фізкультурно-спортивних заходів, підготовка громадських фізкультурних кадрів, організація дитячих ігрових майданчиків у місцях масового відпочинку, обладнання спортивних майданчиків, льодових ковзанок, інших споруд для фізкультурних занять населення, проведення прогулянок та екскурсій, різних благодійних заходів з метою фінансової підтримки і пропаганди фізкультурно-спортивної діяльності [135].

У 60-80-ті роки XIX ст. відкриваються спортивні клуби, доступ до яких мали тільки представники крупної буржуазії та дворянства. Одним із перших спортивних клубів Російської імперії став Петербурзький річний яхт-клуб, який був організований у 1860 р. У тому ж році на Ниві пройшли перші змагання з веслування. Крупні промисловці та дворяни були зацікавлені в розвитку вітрильної та веслувальної справи, у створенні вітрильного торгового флоту, а відтак приділяли велику увагу цьому клубу та взагалі розвитку морського спорту.

Яхт-клуби відкриваються по всій території Російської імперії. Так, у 1867 р. створюється річний яхт-клуб у Москві, згодом такі ж яхт-клуби з'являються у великих містах на Волзі, Дніпрі, Чорноморському узбережжі, в Прибалтиці. В Україні яхт-клуби існували в Києві, Херсоні, Одесі, Миколаєві. Зокрема, 12 вересня 1875 р. засновано Чорноморський яхт-клуб в Одесі. Яхт-клуб з самого початку свого існування знаходився під опікою генерал-адмірала Великого князя

Олексія Олександровича. На 1 січня 1897 р. до списку судів яхт-клубу входили: 13 яхт, 1 парове судно, 6 веслувальних суден та 10 двійок, гічок та катерів при яхтах. 16 серпня 1887 р. був відкритий яхт-клуб у Миколаєві. У 1897 р. моряками та любителями морського спорту в Одесі засновано Єкатерининський яхт-клуб. За даними М. Ф. Кулінко, у 90-х роках XIX ст. в царській Росії нараховувалося більше 40 вітрильних та веслувальних клубів, в яких займалося близько 4 тис. осіб. Усі вони в 1898 р. об'єдналися у Всеросійський союз веслувальних та вітрильних товариств і клубів [93, с. 94].

Яхт-клуби регулярно проводили вітрильні та веслувальні гонки, а також прогулянки та екскурсії на шлюпках.

З 1857 р. в Миколаєві починають готувати людей, які вміли плавати та спасати робітників, які падали у воду під час будівництва кораблів. Крім того, значну частину робітників суднобудівного заводу навчали елементам веслування. Підготовку веслярів проводили військові моряки адміралтейства. Поступово почали впроваджуватися змагання з веслування та плавання. Одними з перших змагань, які проводилися в Миколаєві, були змагання з веслування на байдарках на півтори мілі, які відбулися в 1857 р. Дистанція проходила на річці Південний Буг у районі сучасного заводу ім. 61 Комунара. У змаганнях взяли участь в основному військові моряки.

У першій половині XIX ст. були проведені перші змагання з легкої атлетики. Пройшли вони у Миколаєві у 1858 р. з бігу на півтори версти. У змаганнях брали участь матроси флотських екіпажів і солдати піхотного полку.

У 1863 р. в Санкт-Петербурзі створюється перший російський гімнастичний гурток під назвою «Пальма». У цьому ж році відкривається одеське відділення цього гуртка. У 70-х роках XIX ст. в Одесі було створено товариство національних стрільців.

З 1860 р. в середовищі буржуазних кіл та дворянства починає розвиватися *теніс*. У цьому ж році в Петербурзі створюється лаун-тенісний клуб «Нева», а у 1868 – Санкт-Петербурзький теніс та крикет-клуб. У подальші роки тенісні гуртки і тенісні майданчики з'явилися у Москві, Ростові-на Дону, Таганрозі, Києві, Одесі та інших містах.

У 1880-1890-ті роки спортивний рух помітно активізувався. Зароджуються нові види спорту: важка атлетика, легка атлетика, футбол, бокс, лижний спорт та інші. Царський уряд розглядав спорт як один із засобів відвернення мас від участі в політичному житті і революційній боротьбі, а тому не чинив особливих перепон громадській ініціативі в цьому напрямі, хоча і не вживав якихось суттєвих заходів для його розвитку. Помітно демократичнішими стають склади гуртків,

вони поповнюються представниками середніх та дрібних прошарків буржуазії, представниками різночинної молоді.

Одним з найбільш популярних та поширених видів спорту в країні була **важка атлетика**. Борці, гирьовики, силачі виступали в складі мандрівних циркових труп у великих містах і провінційних містечках, на ярмарках і народних гуляннях. Зустрічі і чемпіонати з важкої атлетики, які стали невід'ємною частиною всіх циркових програм, викликали жваву зацікавленість у глядачів. Прізвища знаменитих російських силачів були широко відомі серед різних соціальних прошарків суспільства.

Легендарної слави зажив борець **Іван Максимович Піддубний** (1871-1949 рр.) – виходець з багатодітної селянської сім'ї, що проживала в с. Красенівка на Полтавщині. І. М. Піддубний 20-річним юнаком змушений був відправитися на заробітки і кілька років працював вантажником у Феодосійському та Севастопольському портах. У 1897 р. до Феодосії прибув мандрівний цирк, на арені якого проводився чемпіонат борців. Молодий вантажник попросив включити його до складу учасників змагань і переміг усіх професіоналів, закінчивши всього одну схватку внічию. Протягом 5 років з різними цирковими трупами І. М. Піддубний об'їхав майже всю країну і не зазнав у змаганнях жодної поразки. У 1903 р. І. М. Піддубний вперше виїхав за кордон, до Парижа, де як представник Росії взяв участь у I міжнародних змаганнях з французької боротьби і одержав 11 перемог і одну поразку – першу і останню в його спортивній кар'єрі. У 1905 р. він вдруге брав участь у міжнародних змаганнях з боротьби в Парижі й завоював звання чемпіона світу, яке утримував за собою в п'яти наступних розіграшах світової першості. Зарубіжна преса називала його «чемпіоном чемпіонів». Піддубний багато разів виступав у різних країнах Європи (Франції, Італії, Німеччині, Англії, Бельгії, Голландії, Румунії) та Африки (Алжирі і Тунісі) і всюди виходив переможцем, примножуючи славу вітчизняного спорту.

Успіхи борців-професіоналів сприяли популяризації важкої атлетики і створенню в країні низки спортивних товариств та гуртків. Перші атлетичні гуртки в Росії виникли в середині 90-х років у Москві та Петербурзі. На початку 1895 р. лікар Є. Ф. Гарнич-Гарницький організував такий гурток і в Києві. Через 4 роки він отримав назву Київського атлетичного товариства, яке ще пізніше, у 1901 р., було перейменоване в Київське атлетичне і гімнастичне товариство [75, с. 95].

Євген Федорович Гарнич-Гарницький народився в Харкові. У 1889 р. закінчив медичний факультет Київського університету. Згодом став засновником важкоатлетичного спорту в Україні (1895 р.). У 1897-1916 рр. неодноразово обирався головою і членом журі чемпіонатів

Росії з важкої атлетики. Певний час вважався «батьком київської атлетики». Був незмінним керівником Київського атлетичного гуртка (згодом товариства), активним пропагандистом ідей сучасного олімпізму в Росії та Україні. Разом з О. Анохіним та В. Крамаренком докладав багато зусиль для підготовки та проведення в Києві Першої Російської олімпіади (1913 р.). З 1916 р. – заступник президента Всеросійської спілки важкоатлетів.

До занять у Київському товаристві, на відміну від багатьох інших, допускалися і вихідці з робітників та службовців, щоправда, не як його члени, а лише як його гості. Заняття проводилися регулярно, двічі на тиждень, спочатку під керівництвом відомого борця В. Питлясинського, а потім гімнаста Циглера. У спортивних секціях товариства навчалися не тільки борці і атлети, а й гімнасти, фехтувальники, акробати. З 1912 р. під керівництвом М. І. Ратьє починають проводитися тренування з боксу.

На початку 1900-х років, під час перебування в Києві гурток Київського атлетичного товариства відвідав І. М. Піддубний. Саме тут він вперше ознайомився з прийомами класичної боротьби. У цьому товаристві тренувався і артилерійський капітан О. І. Купрін – пізніше відомий російський письменник. Невдовзі для переможців України з різних видів спорту товариство встановило срібний кубок імені С. Гарнич-Гарницького.

З рядів товариства вийшло чимало відомих борців і атлетів-рекордсменів, зокрема, гімнаст Богуміл Гонзатко, штангісти та борці – Костянтин Павленко, Федір Гриненко, Павло Латушкін, Олександр Красовський, Віктор Мерний, Степан Тонкопоя, Георгій Чекваїдзе, Альфред Шварцер, Срофій Гордієнко та ін.

Костянтин Павленко (1892-1968 рр.) – вихованець чернігівського клубу «Спорт», переможець чемпіонатів Росії з важкої атлетики. У 1913 р. брав участь у Першій Російській олімпіаді, яка проходила в Києві. Через рік став першим рекордсменом світу серед українських атлетів. Навчався в Петербурзькому політехнічному інституті, як військовий льотчик воював на фронтах Першої світової та громадянської воєн.

Федір Гриненко (1889-1919 рр.) – киянин, рекордсмен світу з важкої атлетики у 1914-1916 рр., чемпіон Росії з важкої атлетики та боротьби. З 1915 р. призер чемпіонатів Росії з боксу та легкої атлетики. Був визнаний всебічно та гармонійно найрозвиненішим спортсменом серед атлетів Російської імперії. У спортивних колах Ф. Гриненка називали шаленим.

Павло Латушкін – киянин, неодноразовий рекордсмен та призер першостей Росії з важкої атлетики, був учасником Першої та Другої Російських олімпіад (1913-1914 рр.). У 1914 р. здобув срібний кубок

ім. Є. Гарнич-Гарницького, як переможець першості України з важкої атлетики. У 1910-1915 рр. – тренер студентського спортивного гурта Київського університету. Серед його вихованців був рекордсмен світу Г. Чекваїдзе та рекордсмен Росії С. Габіх.

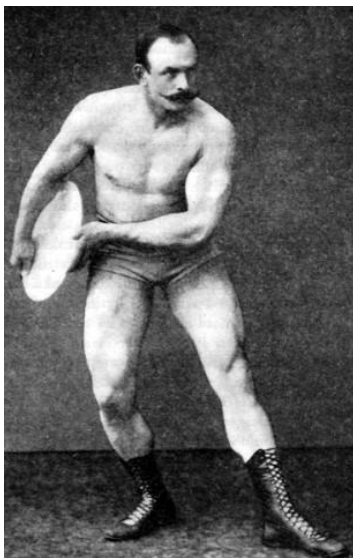
Єрофій Гордієнко (1884-1954 рр.) – киянин, один з найсильніших борців початку ХХ ст. в Україні. Працював тренером з важкої атлетики та боротьби у 1914-1930 рр. За самовіддану багаторічну роботу вихованці прозвали його Київським батьком. У 1921 р. ним була створена Київська важкоатлетична ліга; він був організатором і головним суддею з важкої атлетики та боротьби Першої Всеукраїнської Олімпіади (Харків, 1922 р.) [152, с. 157].

Крім атлетичного товариства, у Києві існували і такі спортивні організації, як «Спортивний клуб», «Спорт», «Санітас», «Південь», «Гурток любителів спорту» та ін. Київський гурток любителів спорту головну увагу приділяв гімнастиці. Однак у 1912-1914 рр. там почалися тренування з боксу, якими керував М. І. Ратьє. Члени цього гуртка створили одну з перших на Україні хокейних команд, вони відкрили лижну станцію в Боярці.

25 і 26 травня 1913 р. в Києві вперше в історії міста відбулося спортивне свято, в якому взяли участь члени двох найсильніших міських спортивних організацій – «Спорт» і «Любителі спорту», у тому числі й такі відомі в Росії атлети, як В. Галаневич, В. Смутний, Н. Соколов, брати М. і Б. Орлови, К. Вешке, Б. Мілевський та ін. Під час свята були проведені змагання з легкої атлетики і гімнастики, а члени гуртка «Любителів спорту» організували ще і зустріч з боксу.

Спортивні товариства й клуби виникли і в інших містах, зокрема в Харкові (клуб при заводі Гельферіх-Саде, «Фенікс», товариство «Любителів спорту», спортивний гурток в університеті), Одесі (гурток «Спорт», гімнастичне товариство «Сокол», Одеське гімнастичне товариство, Російське гімнастичне товариство, спортивний гурток «Вега», студентське спортивне товариство при Імператорському Новоросійському Університеті, Британське атлетичне товариство, спортивний гурток «Флорида», спортивний гурток «Індо»), Маріуполі, Чернігові, на Житомирщині, Поділлі та інших містах та губерніях країни [75, с. 96-97].

В Одесі створюється спортивна школа, яка гучно називається «Атлетичний інститут». Очолив його **Владислав Олексійович Питлясинський (1863-1933 рр.)** – відомий борець і важкоатлет. В. Питлясинський був учнем Івана Заїкіна і другом Івана Піддубного. В. Питлясинський організував школу боротьби, яку відвідували хлопчики, що хотіли стати «сильними борцями». В. Питлясинський викладав гімнастику в гімназії, сам був борцем экс-чемпіоном світу.

Владислав Олексійович Питлясинський

У 1913 році створено Всеросійську спілку важкої атлетики, яка об'єднала всіх атлетів-аматорів і розробила правила проведення змагань та реєстрації рекордів. Того ж року спілка організувала і провела в Києві першу всеросійську зустріч атлетів з гирьового спорту. Вона поклала початок щорічним розіграшам першості Росії з важкої атлетики, в яких брали участь і спортсмени України. Так, українські спортсмени виступили у змаганнях на першість з важкої атлетики, що відбулися в Петербурзі на початку 1914 р. Гімназист К. Павленко з чернігівського товариства «Спорт» у ривку однією рукою набагато перевершив тоді існуючий у країні рекорд і на 400 грамів не дотягнув до світового. Рекорд Павленка був відзначений малою золотою медаллю. Киянин Красовський (товариство «Санітас») показав кращий результат у жимі [75, с. 96].

Чималу роль у розвитку важкої атлетики та спорту в Україні відіграли професор Київського університету В. К. Крамаренко та володар першого в Росії диплома «Тренер з важкої атлетики» – О. К. Анохін.

Професор-медик ***Валентин Костянтинович Крамаренко (1868-1958 рр.)*** був видатним фахівцем у галузі фізичної культури та спорту, послідовником П. Ф. Лесгафта. Після закінчення в 1898 р. медичного факультету Київського університету працював там штатним ординатором

факультетської терапевтичної клініки. У 1908 р. відкрив у Києві школу лікувальної гімнастики та масажу. З 1910 р очолив літні курси з підготовки вчителів гімнастики при Київському навчальному окрузі. Один з організаторів Першої Російської олімпіади в Києві (1913 р.). Видавець журналу «Красота і сила». Автор багатьох наукових праць, навчальних посібників з масажу та лікувальної фізкультури. Відстоював думку, що в національній системі фізичного розвитку заняття важкою атлетикою повинні відігравати провідну роль, оскільки ґрунтуються на давніх народних традиціях.

Значний внесок у розвиток вітчизняного спорту вніс **Олександр Костянтинович Анохін** (1882-1920 рр.). Киянин О. Анохін був невтомним пропагандистом, теоретиком і практиком ідей фізичного виховання не тільки в Києві, а й в усій Росії. Закінчив медичний факультет Київського університету (1905 р.). Учень і соратник Є. Гарнич-Гарницького, голова Оргкомітету Російської Олімпіади в Києві (1913 р.) та київського гуртка «Спорт» (1912-1917 рр.). Автор декількох книг, десятка статей. Під псевдонімом Б. Росс часто друкувався в журналах «Русский спорт», «Сила и здоровье», «Красота и сила», «Геркулес», «Спорт», «Спортсмен» та ін. Створена ним система вправ під назвою «Вольова гімнастика Анохіна» залишається актуальною і сьогодні.

Певних успіхів у той період було досягнуто і в галузі **легкої атлетики**, початком розвитку якої вважається 1888 р., коли в селищі Тярлево під Петербургом виник учнівський гурток для занять бігом. Його засновником та першим представником був П. П. Москвін. Члени гуртка займалися легкою атлетикою, футболом, плаванням та іншими видами спорту. Змагання з легкої атлетики влаштовувалися спочатку в селищі Тярлево, а пізніше в Петербурзі (на алеях Петровського острова). Перше офіційне змагання з легкої атлетики відбулося в 1897 р. У програму змагань входили біг на різні дистанції, біг з перешкодами, стрибки в довжину з розбігу, стрибки з жердиною, метання списа та диска тощо.

З часом цей вид спорту поширився і в інших містах Росії та Україні. У 1905 р. відкрився гурток любителів легкої атлетики в Катеринославі, згодом такі ж гуртки з'явилися в Одесі, Києві, Харкові, Чернігові, Житомирі, Миколаєві.

8-9 вересня 1912 р. в Москві відбувся загальноросійський чемпіонат з легкої атлетики. У ньому взяли участь команди Петербурга, Москви, Києва та Риги. Одним з переможців цього чемпіонату став Киянин К. Вешке, який виграв у двох видах програми – бігу на 100 м та стрибків у довжину. У червні 1913 р. було проведено першу матчеву

зустріч легкоатлетів Москви та Києва, в якій переможцями за сумою набраних балів стали москвичі, які завоювали 7 перших міст. Проте і кияни добилися тоді певних успіхів. Так, у стрибках у довжину з розбігу два перші місця належали київським спортсменам – К. Вешке та Б. Мілевському, в метанні диска перше місце завоював Д. Карасьов, у бігу на 400 м – В. Галаневич. Того ж року було проведено змагання легкоатлетів Москви, Києва, Риги та Фінляндії, на яких кияни здобули одне перше і одне третє місце.

Друга матчева зустріч легкоатлетів Києва та Москви відбулася в травні 1914 р. У ній кияни перемогли в семи з дванадцяти видів змагань і за сумою очок зайняли перше місце. М. Орлов показав кращий на той час результат з бігу на 100 м – 10,9 сек. Переможцями в цій зустрічі вийшли також Б. Мілевський, та Д. Латті (стрибки у висоту з розбігу), О. Сидоров (біг 110 м з барерами), К. Вешке (стрибки у довжину з розбігу), В. Смутний (штовхання ядра), Д. Красьов (метання диска), Гриненко (метання списа) [75, с. 97].

У кінці XIX – початку XX ст. спостерігалися певні зрушення і в розвитку спортивної гімнастики. По всій країні в крупних промислових містах створюються спортивно-гімнастичні товариства, де тренерами були в основному іноземці, переважно німці. Так, у 1880 р. в Одесі створюється Одеське гімнастичне товариство. Товариство було засновано німецькою общиною, наймало за 1200 руб. вчителя гімнастики (Людське), який був виписаний із-за кордону, і розміщувалося в одному із залів будинку Лютеранської церкви. На 31 грудня 1896 р. товариство нараховувало 313 осіб. Заняття проходили 2 рази на тиждень у залі при Реальному училищі Св. Павла.

У 1883 р. в Москві відкрилося «Російське гімнастичне товариство». Серед його засновників були ентузіасти фізичного виховання, серед яких А. П. Чехов, журналіст В. О. Гіляровський та ін. Спочатку товариство розвивало шведську, а потім сокольську гімнастику, різні види спорту, у тому числі швидкісний біг і фігурне катання на ковзанах.

У 1893 р. в Харкові за ініціативою власника чавунно-літейно-механічного заводу німця П. К. Тrepке було створено перше гімнастичне товариство. Тренування проводив німець Н. Вільгам. Займалися в товаристві в основному чоловіки із заможних прошарків. Однак згодом серед його членів були і звичайні студенти, учні, робітники та службовці. Окрім гімнастики, в товаристві розвивали важку атлетику, боротьбу, бокс, фехтування тощо. У той період були популярними вправи на снарядах – на перекладині, брусах, коні, кільцях, а також вільні вправи.

Позитивну роль у поширенні цього виду спорту відіграли гімнастичні товариства «Сокол», які вперше виникли в 60-х роках ХХ ст. в Чехословаччині, а звідти поширилися і в інших слов'янських країнах та Росії. Перші сокільські гімнастичні товариства були створені чехами – службовцями різних підприємств Москви (1883 р.), Петербурга і Тіфліса (1900 р.), а в Україні – Києва, Одеси, Харкова і Ялти. Викладачами в них були, як правило, вихованці чеських «Соколів». Поряд з чоловіками в товариствах тренувалися і жінки, а також діти та підлітки [75, с. 97].

У 1909 р. на базі гімнастичного відділення Київського атлетичного товариства було організовано гімнастичне товариство «Руській сокол». Його керівником став відомий гімнаст Б. Гонзатко, який завоював звання чемпіона та перехідний кубок на всеросійських змаганнях гімнастів у Петербурзі (1909 р.). Заняття в товаристві були платними – від 5 крб. (для учнів) до 10 крб. на рік. У 1909 р. там тренувалися 655 чол., у тому числі 77 чол. віком від 10 до 18 років, 93 чол. – від 18 до 23 років. Серед його членів було 56 жінок, 240 учнів залізничного училища, 125 вихованців військової фельдшерської школи та ін. Крім тренувань, показових виступів та вечорів, товариство проводило популяризаторські спортивні читання для робітників Київських залізничних майстерень, а також відкривало курси для викладачів гімнастики.

Члени сокільських організацій брали участь у V та VI сокільських зльотах у Празі (1907 та 1912 рр.). На V зльоті команді Києва було присуджено перший приз у змаганнях з гімнастики нижчого розряду. На VI зльоті команда харківського «Сокола» завоювала 4-е місце, а команда київського – 11-е (всього в змаганнях з нижчого розряду брали участь 311 команд) [75, с. 95].

Влітку 1910 р. харківські гімнасти («соколи») (брати Едуард, Отокар і Карл Мали, Е. Вік, Б. Поздняков, С. Попов, М. Пилипейченко) їздили до Болгарії та Турції з показовими виступами. У тому ж році харків'яни з «Сокола» провели матчеву зустріч у Вороніжі з місцевими гімнастами.

25-26 серпня 1913 р. в Києві відбувся зліт «Соколів», приурочений до закінчення I Російської олімпіади. На зліт прибуло 250 членів сокільських організацій з Катеринослава, Одеси, Харкова, Чернігова, а також з Таганрога і Курська. Жінки продемонстрували виступи з булавами, чоловіки – вправи на снарядах, а також вільні та оригінальні вправи (з граблями та косами). Влітку цього ж року на біговому іподромі був проведений Південно-російський зліт гімнастів. Разом з харків'янами, яким дістався командний приз, у двох вікових групах на ньому змагалися гімнасти Києва, Одеси і Тіфліса.

За даними Н. А. Олійник, у 1913 р. в Росії існувало 26 сокільських організацій, 10 з яких знаходилися в Україні, а найпотужнішою з них була харківська. У 1909 р. харківське товариство об'єднувало 2588 дітей, 2280 жінок та 835 чоловіків [115, с. 10].

На початку ХХ ст. популярним ставав футбол, завезений до нашої країни англійцями в середині ХІХ століття. Появі та розвитку футболу в тій частині сучасної України, яка належала Російській імперії, сприяла низка геополітичних та економічних факторів, а саме: розвиток Донецького кам'яновугільного басейну, будівництво телеграфної лінії між Англією та Індією, розвиток промисловості і товарообороту в країні тощо. Вказані фактори сприяли залученню до роботи в країні іноземних службовців, які, окрім спеціальних знань, везли з собою знання в галузі спорту.

Родоначальником футболу в Російській імперії можна вважати Одесу. Тут ще в 1878 році англійці організували так званий «Одеський Британський атлетичний клуб» (ОБАК), де серед різних видів спорту культивували гру у футбол. ОБАК став першим футбольним гуртком в Україні. Довгий час у ньому тренувалися виключно англійці, і лише у 1899 р. у його складі з'явилися і місцеві гравці – Г. Піотровський, В. Крижанівський (у майбутньому засновник «Спортинг-Клубу»). Згодом у клубі почав грати відомий спортсмен і авіатор – С. Уточкін.

Нова гра знайшла прихильників серед одеситів. У різних куточках міста – на Михайлівській площі, на вулицях та площах Молдаванки, Слободкі, Сахалінчика, Голопузовки та Пересипі – хлопці стали ганяти м'яча. Найчастіше він був тряпчаним, а футболісти грали босоніж. Улюбленим місцем змагань була Михайлівська площа (нині парк імені Т. Г. Шевченка), яка називалася «Чорне море». Серед героїв цього майданчика виділявся Сашко Злочевський.

Численні футбольні команди почали виникати серед учнівської молоді та спортсменів-аматорів. Так, у 1908 р. англійці знайшли собі суперників в особі учнів місцевої приватної гімназії Юнгмейстера. Під керівництвом вихователя пансіону та лектора англійця Д. Г. Петерса була створена футбольна команда. Завдяки клопотанням Д. Петерса в Англії були придбані спеціальні кольорові костюми та черевики, пристосовані для гри у футбол. Восени 1908 р. між командами англійської колонії та гімназії Юнгмейстера було проведено 2 матчі (16 та 23 листопада), у першому матчі з рахунком 1:0 перемогли гімназисти, у другому 8: 3 англійці.

У 1908-1910 рр. в Одесі вже грали футбольні команди «Шереметьєвського Гуртка Спорту», «Спортинг-клубу», «Одеського Гуртка Футболу» та ін., які восени 1911 р. об'єдналися в міську футбольну

лігу. Пізніше до її складу влилися нові команди – «Вега», «Індо», «Флорида» та ін. Щороку відбувалися розіграші першості між різними клубами міста. Першим чемпіоном Одеси в 1911 р. став ОБАК. У наступні роки чемпіонами ставали: 1912 р. – ОБАК, 1913 р. – «Шереметьєвський Гурток Спорту», 1913-1914 рр. – «Спортинг-Клубу», 1915 р. – «Шереметьєвський Гурток Спорту», 1916 р. – «Спортинг-Клуб», 1916-1917 рр. – «Одеський Гурток Футболу».

Одним із перших міст в Україні, де починали грати у футбол, був Миколаїв. Гра була завезена англійськими моряками, які приходили до миколаївських портів з торговельними кораблями. Перші ігри припадають на кінець XIX ст. на час будівництва Миколаївського хлібного елеватора (1896 р.). Згодом у 1900-1901 рр. у районі містечка інженерних казарм (нині «Дикий сад») грали між собою футбольні команди міської гімназії та реального училища. У 1906 р. при механіко-технічному училищі створюється команда «Техніки». Через два роки (1908 р.) службовець хлібної контори Чарлз Клавел Бейт організував перший у місті футбольний клуб «Зебра», який часто грав на Адміралтейській площі (нині площа Комунарів) з англійськими моряками. У 1909 р. виник і тривалий час існував перший робітничий миколаївський спортивний гурток «Діагор», який, у свою чергу, зустрічався з футбольними командами англійських моряків та брав участь в іграх місцевої футбольної ліги. З «Діагору» вийшло багато видатних гравців – Рябов, Верман, Касьянов, Грушин. У вересні 1912 р. була створена Миколаївська футбольна ліга, яка проводила першість міста.

Кияни познайомилися з футболом у 1900 р., коли чехи і словаки – службовці київських підприємств – почали проводити свої тренування і навіть змагання на Сирецькому полі (нині – кіностудія ім. Довженка). У 1904 р. почала виступати перша київська команда «Південь», яка також складалася з чехів. Через два роки (1906 р.) футбольну команду організували студенти політехнічного інституту. Засновниками «Політехніки» стали професори М. Б. Делоне, П. К. Плотніков і викладач М. О. Панаєв. Згодом футбольні команди виникли при товариствах «Славія», «Любителі спорту» та «Сокіл», які в 1911 р. об'єдналися у футбольну лігу. Тоді ж відбувся перший міжміський матч: кияни грали з харків'янами і перемогли з рахунком 3:0. У 1913 р. до складу футбольної ліги ввійшли ще «Уніон», «Спорт», «Вега» та інші команди, а кількість футболістів зросла в ній до 519 чол. Протягом року ліга провела 102 матчі, у тому числі з московською, петербурзькою та миколаївською командами. Кращими київськими футболістами початку XX ст. були: Василь Оттен, Якобсен, Пшеничка, Науменко, Лібман.

Восени 1908 р. було організовано першу харківську футбольну команду, яка згодом стала називатися «Фенікс». За нею з'явилися команди в «Спортинг-клубі», на заводах Гельферіх-Саде, «Женесіс», «Маяк», «Штандарт». З 1912 р. у Харкові почала діяти футбольна ліга. У травні 1914 р. на полі товариства «Фенікс» харків'яни зустрілися з футболістами Петербурга і програли їм.

У 1910-1912 рр. з'явилися футбольні команди на Донбасі – спочатку в Юзівці (нині Донецьк) та Краматорську, а потім у Костянтиніві, Дружківці, Софіївці, Луганську, Кадіївці, Горлівці та інших містах та селищах. Команди перших п'яти населених пунктів утворили футбольну лігу Донецького басейну, яка проводила розіграші першості між футболістами шахтарського краю. Також футбольні команди були створені в Катеринославі, Полтаві, Житомирі, Чернігові тощо [75, с. 95, 98-99].

У 1912 р. виник Всеросійський футбольний союз (ВФС), до складу якого входило 52 футбольні клуби з різних міст Російської імперії, серед яких команди Києва, Одеси, Миколаєва, Севастополя, Харкова та Юзівки. У цьому ж році ВФС був включений до Міжнародної федерації футболу (ФІФА).

Перший чемпіонат Росії з футболу відбувся у 1912 р. У ньому взяли участь команди з Петербурга, Москви та Харкова. Переможцем стали петербурзькі футболісти. У 1913 р. відбувся другий чемпіонат. Перегравши команду з Петербурга з рахунком 4:2, чемпіонами стали одесити.

Перед імперіалістичною війною в Україні були проведені перші міжнародні зустрічі з футболу. У червні 1914 р. спортсмени Одеси та Миколаєва провели низку зустрічей з командою турецького клубу «Фейнербахче» (Стамбул). Перша гра в Одесі закінчилася перемогою одеситів – «Шереметьєвський гурток спорту» обіграв гостей з рахунком 2:1. Одесити провели ще дві гри з турецькими футболістами: в одній «Спортинг-Клуб» зіграв унічию 1:1, в іншій – збірна команда Одеси перемогла стамбульців – 3:0. У Миколаєві в першому матчі виграли господарі – 1:0, у другому – гості взяли переконливий реванш – 3:0.

У 1908-1914 рр. у футболі поряд з офіційними клубами існувала велика кількість «диких» або «вуличних» футбольних команд, які не входили ні в які об'єднання та ліги. Створювалися команди із заводської молоді. Ці команди не мали ні майданчиків, ні статуту. Грали вони на пустирях за містом та на площах дачних поселень, користуючись при цьому переносними воротами, між якими натягувалася мотузка. Кількість таких «диких» команд зростала щороку. Називалися вони іноді досить цікаво: «Горець», «Діана», «Спартанець», «Орел», «Хризантема», «Провідник», «Цап-Царап», «Банзай», «Моряк», «Надія»,

«Модерн», «Армада», «Везувій», «Феміда», «Трубадур», «Флорида», «Чорний ящик», «Кречіт», «Шанхай», «Жерстяний чайник» та ін. Рівень гри більшості таких команд був низьким: вся увага зосереджувалася на техніці, поняття про тактику або колективну гру не існувало.

У 90-х рр. XIX виникають перші лижні клуби. У 1894 р. в Москві був створений перший гурток любителів лижного спорту у складі 20 осіб. У 1896 р. він був перейменований у «Московський клуб лижників». У 1895 р. клуб відкрив у Петровському парку за Тверською заставою першу лижну станцію, а у 1896 р. другу – Сокольниках. Одночасно з цим клубом біля Петербурга в Парголово в 1895 р. був відкритий лижний клуб «Полярна зірка».

На початку XX ст. лижний спорт починає розвиватися і в Україні. Зокрема, тренування лижників проводяться в Харкові на базі харківського товариства велосипедистів. Вже в 1906 відбулися офіційні змагання за звання «Першого лижника Харкова». У 1913 р. Харківське велосипедне товариство розіграло чемпіонат Харкова по лижним гонкам. Дистанція складала 15 верст. У змаганнях брали участь 12 чоловік. Значний вплив на розвиток лижного спорту мали контакти харків'ян з колегами з Москви та інших міст Російської імперії. Так, на першості Харкова 1914 р. поза конкурсом виступали представники Московського клубу лижників та товариства любителів лижного спорту [115, с. 11].

Великих успіхів на будь-яких змаганнях добивалися ковзанярі та фігуристи. Гурток любителів бігу на ковзанах був відкритий на базі Петербурзького річного яхт-клубу у 1865 р., який згодом був перейменований у Товариство любителів бігу на ковзанах. Клуб підтримував зв'язки з міжнародними клубами ковзанярів. З 1881 р. товариство почало проводити змагання з ковзанярською спорту та фігурного катання.

Доволі популярним ковзанярський спорт був і в Україні. Незважаючи на відносно м'які зими, ковзанярський спорт полюбили. Катання на ковзанах було улюбленою народною розвагою. У великих містах з наступом зими на річках обладнувалися катки, у парках заливалися льодові майданчики. Біля катків відкривалися буфети, практикувався прокат ковзанів. Деякі катки освітлювалися у вечірні часи.

З 1888 р. з'являються гуртки ковзанярського спорту в Катеринославі, Харкові та Києві. Наприкінці XIX ст. почали проводитися змагання з бігу на ковзанах на першість Харкова. На цих змаганнях поряд з місцевими ковзанярами брали участь спортсмени з інших міст. Так, наприклад, 16 січня 1900 р. на харківській ковзанярській лізі, окрім місцевих скороходів, виступали спортсмени: Вільні (Варшава), Алексєєв (Петербург), Барковський, Калашников (Москва) та інші. Доволі

цікавим є той факт, що на цих змаганнях, крім чоловіків, брали участь і дами. Харківські ковзанярі успішно виступали на ковзанярських доріжках. Харків'янин Р. Татерко не раз перемагав на різних змаганнях як у Харкові, так і в інших містах. З 1915 р. товариство «Фенікс» почало створювати хокейні команди.

На початку 80-х років XIX ст. починає розвиватися велосипедний спорт. Одним з перших гуртків, що виникли в Росії, був «Царськосельський гурток велосипедистів». Спочатку відвідувачі просто каталися на велосипедах, а згодом на доріжках Скатерининського парку почали влаштовувати змагання. Крім Царськосельського гуртка, в Петербурзі та його передмісті існували ще декілька товариств, які розвивали велоспорт. Зокрема, це петербурзьке Товариство велосипедистів-любителів, дачне товариство велосипедистів Стрельні, аристократичне товариство велосипедної їзди, велосипедно-атлетичне товариство та інші.

Клуби велосипедистів виникли по всій країні: в Москві, Нижньому Новгороді, Харкові, Києві, Луганську, Умані, Сімферополі, Вінниці, Тулі, Саратові, Ризі, Тбілісі та інших містах. У 80-х роках XIX ст. створюється велосипедний гурток у Миколаєві. У 1898 р. було засновано «Одеське товариство велосипедистів-любителів».

За даними Б. Р. Голошапова [40, с. 117], на кінець XIX ст. в країні існувало 50 велоклубів. У деяких містах були побудовані спеціальні велотреки. Так, наприклад, у березні 1898 р. в Миколаєві купець М. М. Штіфельман побудував манеж, який мав доріжки для верхової та велосипедної їзди, в центрі розмістився майданчик для гімнастів. Власні велотреки (циклодроми) та криті літні манежі мали Петербурзьке, Харківське та Одеське товариства велосипедистів-любителів.

Перші змагання велосипедистів відбулися в 1883 р. в Москві, а через рік у Петербурзі. З 1886 р. починають проводитися гонки серед велосипедистів у Харкові. Спочатку заїзди проходили лише на 1 та 2 версти. Згодом програма змагань була розширена і включала заїзди на одну, дві та три версти на двоколісних велосипедах; змагання на двомісних велосипедах на дистанцію в одну версту; їзда з перешкодами на півверсти та їзда без рулів на двоколісних велосипедах для всіх охочих на одне коло. Вперше проводився заїзд на одне коло для малюків віком до 9 років на двоколісних «павучках».

У 1891 р. пройшов перший чемпіонат Росії з велоспорту. Через три роки була проведена перша шосейна багатоденна гонка довжиною 410 верст (437 км.) – Москва – Нижній Новгород. Переможцем став москвич М. Дзевочко, який показав час 25 год 43 хв. Найпопулярнішою була гонка Москва – Петербург, в якій брали участь

й іноземні спортсмени. Великі змагання провели харківські велосипедисти в 1894 р. за участі киянина Потуржанського, одесита Цорна, катеринославців Геze і Тевса, белгородців Масолова та Полякова. У 1898 р. в Луганську місцевим товариством велосипедистів були проведені гонки на звання «Першого наїзника Донецького басейну». У 1901 р. в Харкові пройшов етап першості Росії з велоспорту.

Взагалі з велоспорту в країні проводилася найбільша кількість змагань та велопробігів. Деякі з них вражали своєю тривалістю. Наприклад, наприкінці ХІХ ст. киянин Малькевич здійснив велопробіг за маршрутом Київ – Північна Африка, Черняєв – за маршрутом Іркутськ – Москва, Серебряков – за маршрутом Петербург – Париж. У липні 1894 р. харків'янин С. Попов відправся на встановлення рекорду дальнього пробігу Харків – Миколаїв. У цьому ж році професором харківського університету Н. Пильчиковим з групою велосипедистів було проведено пробіг за маршрутом: Харків – Чугуєв – Слав'янськ – Бахмут – Новочеркаськ – Мінеральні Води – Владикавказ, а потім по Військово-грузинській дорозі до Тіфліса, Батумі, звідти на пароплаві до Севастополя і на велосипедах до Харкова. У 1914 р. проведено велопробіг Маріуполь – Бердянськ – Мелітополь – Сімферополь – Севастополь.

Початок ХХ ст. ознаменувався розвитком авіаційного спорту, тісно пов'язаного з успіхами літакобудування і всієї авіаційної справи. В історію авіаційного спорту одним з перших увійшло ім'я російського авіатора М. Єфімова, який 8 березня 1910 р. здійснив перший у царській Росії політ на літаку над Одесою.

20 травня 1908 р. в Миколаєві був створений аероклуб. Організатором його вважається інженер Миколаївського морського порту Олександр Діонісієвич Поддергін. Статут та інструкцію з організації аероклубу миколаївцям вислали одеські колеги.

Покоління перших льотчиків прийшло в авіацію зі спорту. Так, на початку 1911 р. налічувалося 36 пілотів, з них 29 в минулому були спортсменами. У різних містах країни діяли авіаційні товариства, клуби гуртки, в роботі яких поряд з авіаторами-спортсменами брали участь учені і конструктори. В Україні аероклуби були створені в Одесі, Києві, Харкові, Сімферополі тощо. У них починали свою діяльність перші льотчики і планеристи – М. Єфімов, С. Уточкін, К. Арцеулов. Одесит С. І. Уточкін до захоплення авіацією випробував свої сили досить успішно майже в 20 видах спорту, у тому числі в 1910 р. він без спеціальної авіаційної підготовки, ні разу до того не літаючи, здійснив політ від Одеси до Люстдорфа (22 км), а 2 липня 1911 р. піднявся у повітря над Одесою вже у сотий раз. С. Уточкін здійснив

перший у Російській імперії політ на гідроплані. Він був учасником Всеросійського свята повітроплавання, що проходило з 18 вересня до 6 жовтня 1910 р. у Петербурзі. У 1911 р. С. Уточкін брав участь у здійсненні першого групового польоту з Петербурга до Москви.

Авіатори Росії перші у світі здійснили на практиці фігури вищого пілотажу, теоретично обґрунтовані раніше російськими вченими, зокрема М. Є. Жуковським. Найбільших успіхів у цьому військовий льотчик П. М. Нестеров, який 27 серпня 1913 р. вперше виконав над Сирецьким іподромом у Києві замкнуту, «мертву» петлю, що пізніше дістала назву «петлі Нестерова». Можливість її здійснення ще в 1898 р. теоретично обґрунтував М. Є. Жуковський у праці «О парении птиц». Київське міське самоуправління нагородило відважного льотчика пам'ятним золотим жетоном з надписом: «Штабс-капітану П. М. Нестерову, першому у світі авіатору, який зробив «мертву» петлю на аероплані на Сирецькому іподромі 27 серпня 1913 р.».

Нестеров, крім того, був першим виконавцем і таких прийомів повітряної тактики, як віраж, переворот через крило тощо. 1 березня 1914 р. він здійснив політ між Києвом і Одесою. 480 км він подолав за 3 год 10 хв. з середньою швидкістю 150 км/год і одразу встановив три рекорди – швидкості, дальності і тривалості польоту. Загинув П. М. Нестеров під час імперіалістичної війни, здійснивши перший таран ворожого літака в першому в історії повітряному бою.

Поряд з авіаційним спортом розвивався і планеризм, теоретична база якого також була закладена М. Є. Жуковим. Одним із перших планеристів був уродженець України, виходець з бідної селянської сім'ї Г. С. Теревєрко. З юних років він захоплювався виготовленням літаючих моделей. Свій перший планер він спорудив у Грузії, куди переїхав на початку ХХ ст. Тут, у селищі Сабутало, Г. Теревєрко здійснив у 1908-1909 рр. кілька десятків польотів на планерах власної конструкції. Тридцятий його політ був рекордним – він тривав 1 хв 33 сек. Під час одного з чергових польотів планерист загинув.

На апаратах власної конструкції літав також професор Київського політехнічного інституту М. Б. Делоне. У Криму планеризмом займався прославлений згодом льотчик К. К. Арцеулов, який уперше виконав одну з найскладніших на той час пілотажних фігур – «штопор».

Спортивні рекорди і досягнення на початку ХХ ст. свідчили про успіхи в розвитку фізичної культури в країні. Однак у той час вона залишалася привілеєм пануючих класів [75, с. 95].

На початку ХХ ст. спорт посів значне місце в житті студентської молоді. Щоб відвернути студентів від політичної боротьби, уряд дозволив організовувати спортивні секції. Першою і найпростішою

формою поширення фізичної культури серед молоді була організація спортивних гуртків при вищих навчальних закладах. В університетах Санкт-Петербурга, Москви, Києва, Харкова, Одеси створюються гуртки спорту, гімнастики та ігор. За даними В. В. Столбова, на початку Першої світової війни в Росії було 195 вузів, у 40 з яких були створені спортивні гуртки. У студентському середовищі культивувалися фехтування, лижний спорт, біг на ковзанах, гімнастика (сокольська та шведська), футбол, боротьба, легка атлетика та інші види спорту [158, с. 119].

Велику роль у популяризації студентського спорту відіграв «Спортивний гурток студентів університету св. Володимира», статут якого було затверджено Радою навчального закладу (1909 р.). Гуртківці розвивали гімнастику, футбол, лаун-теніс, ковзанярський спорт, облаштували гімнастичний зал та залили каток. Студенти організовували спортивні лекції, свята та вечори, збір з яких йшов на потреби гуртка. Одним із таких заходів було пароплавне гуляння 15 травня 1914 р. до Межигір'я, де відбулися спортивні виступи гуртківців – метання диска, ядра, списа, стрибки у висоту з місця та з розбігу, партерна гімнастика та боротьба.

Аналізуючи стосунки між студентськими спортивними гуртками та спортивними товариствами, слід зазначити, що доступ для студентства у такі організації був, за винятком деяких випадків, закритим. Такі товариства, як Київське патріотично-гімнастичне «Російський богатир», «Гурток любителів спорту», гімнастичні «Південь» та «Сокіл», Київське товариство туристів тощо об'єднували у своїх лавах представників заможних верств суспільства. Хоч студенти й були «небажаними» гостями у спортивних товариствах, все ж під час масштабних спортивних заходів вони об'єднували свої зусилля. Так, за участі ентузіастів різних київських спортивних організацій, в т. ч. студентських, у Києві у січні – лютому 1913 р. було проведено змагання з ковзанярського спорту й фігурного катання.

Держава не підтримувала розвиток студентського спорту. А відтак, фінансування гуртків здійснювалося самими спортсменами та було явно недостатнім для задоволення всезростаючих потреб молоді.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в багатьох містах України відкрилися «Товариства сприяння фізичному вихованню дітей» (ТСФВД). Їхнім основним завданням була організація активного відпочинку учнів, проведення спортивно-масових заходів, популяризація здорового способу життя серед дітей. У діяльності «Товариств» широко застосовувались як спортивно-ігрові, так і рекреаційні заходи. На кошти «Товариств» у великих містах створювалися спортивно-ігрові майданчики, де діти

займалися іграми, різними видами спорту тощо, влаштовувалися показові виступи, змагання, проводилися рекреаційні заходи – екскурсії, прогулянки та ін.

Подібні товариства були створені й успішно діяли в Одесі, Харкові, Херсоні та інших містах України.

У 1911 р. був створений Російський олімпійський комітет, який об'єднав усі спортивні ліги та союзи. Головою став **В. І. Срезневський** (1849-1937 рр.), секретарем – **Г. І. Дюперрон** (1877-1934 рр.). Царський уряд вирішив взяти під контроль керівництво спортивним рухом країни.

Позитивним фактором для розвитку спорту в Російській імперії стало створення у 1913 р. Канцелярії Головного спостерігача за фізичним розвитком народонаселення Російської імперії. Очолив цей керуючий орган генерал-майор **В. М. Воейков** (1868-1947 рр.). Основними завданнями, що постали перед канцелярією, були сприяння розвитку спорту серед молоді, а також здійснення нагляду за спортивними організаціями, що існували в країні. У 1914 р. було створено Тимчасову раду зі справ фізичного розвитку народонаселення Російської імперії, до якої ввійшли представники окремих відомств і спортивно-гімнастичних товариств. В. М. Воейков особисто доповідав Миколі II про хід справ і вносив проекти, навіть не рахуючись з Радою Міністрів. Тимчасова рада проіснувала до Жовтневої революції 1917 року.

Важливою спортивною подією в Україні стало проведення з 20 до 25 серпня 1913 р. в Києві Першої Російської олімпіади. Провальний виступ спортсменів у Швеції 1912 р., зайняте передостаннє місце серед 18 країн-учасниць стало одним із головних чинників організації та проведення змагань міжнародного рівня.

Воейков Володимир Миколайович

Програма була побудована за зразком олімпійських ігор. У стартах взяли участь 579 спортсменів з семи міст Російської імперії – Петербурга, Москви, Києва, Варшави, Риги, Віндави, Самари. Змагання проводилися з 14 видів спорту, у тому числі з легкої і важкої атлетики, гімнастики, боротьби, плавання, стрільби, фехтування тощо. Жінки брали участь у змаганнях з легкої атлетики і фехтування. Головна арена Олімпіади знаходилася на стадіоні, спорудженому на «Спортивному полі» (поряд з сучасним кінотеатром «Київська Русь»). Змагання зі стрільби проходили в приміщенні товариства правильного полювання; фехтування – у скетинг-ринку; з плавання – у гавані Київського яхт-клубу.

Парад учасників I Російської олімпіади

На I Російській олімпіаді київські спортсмени добилися успіхів у кількох видах спорту. З 11 всеросійських рекордів з легкої атлетики, встановлених тоді, 7 належало киянам. Програма виступів легкоатлетів складалася з 25 видів змагань, серед них – біг на різні дистанції, марафонський біг, крос на 8 тис. м, спортивна ходьба, стрибки у висоту і довжину, метання диска і списа, штовхання ядра. Кияни завоювали 7 перших, 12 других та 13 третіх місць. Так, К. Вешке поліпшив свій власний рекорд у стрибках у довжину з розбігу. В. Галаневич встановив рекорд у стрибках у довжину з місця. Киянин Н. Соколов виборов перше місце та встановив новий рекорд з бігу на

800 м. (2 хв 07 сек.). Рекордні результати в естафетному бігу 4×100 м показали команда київського товариства «Спорт» та жінки-кияни з товариства «Сокіл». Високими були спортивні досягнення Н. Попової з бігу на 100 м – 13,1 с. Через 5 років було зафіксовано перший світовий рекорд для жінок на цій дистанції, він дорівнював – 13,2 с. Н. Попова встановила також всеросійський рекорд у стрибках у довжину з розбігу і показала кращий результат у стрибках у довжину з місця. Її подруга по команді А. Раткова першенствувала у стрибках у довжину з місця (1 м 99 см) та в штовханні ядра (4 м 75 см). З 34 чоловік, що брали участь у штовханні ядра, перше місце здобув В. Смутний з київського гуртка «Любителів спорту». Він же посів друге місце у метанні молота. Також переможцями та призерами легкоатлетичних змагань стали: М. А. Іванов (Київ) – I місце з бігу на 3000 м, II місце з бігу на 10000, II місце з ходьби на 10000 м; Б. Мілевський (Київ) – II місце зі стрибків у висоту з розбігу (1 м 70 см).

У змаганнях з фехтування серед жінок переможницею стала киянка А. Раткова, друге та третє місця посіли, відповідно, Н. Попова і Троїцька (Київ). У триборстві (на еспадронах) перше місце посів киянин Алтуф'єв.

Спортсмени Києва здобули призові місця і в інших видах змагань, а київський гурток «Спорт» одержав приз за найбільшу кількість перемог. Найбільший медальний доробок зробили Н. Попова, яка виборола сім медалей (п'ять золотих та дві срібних), А. Раткова – шість медалей (три золотих та три срібних), Г. Фукс – три медалі (дві золотих та одна срібна).

I Російська олімпіада завершилася масовими гімнастичними виступами вихованців середніх навчальних закладів Києва і Чернігова.

*Срібна медаль I Російської олімпіади
(аверс)*

(реверс)

II Російська олімпіада відкрилася в Ризі 4 липня 1914 р. У ній взяли участь вже 900 спортсменів з 20 міст, тобто кількість їхніх учасників збільшилася майже вдвічі.

У II Олімпіаді відзначилися спортсмени Києва, зокрема важкоатлети. Так, Ф. Гриненко у ривку однією рукою (75 кг) побив одразу три рекорди: світовий – для середньої ваги і російські – для середньої і напівважкої ваги. О. Красовський і П. Латушкін зробили кращий жим обома руками, а С. Габіх – кращий ривок двома руками. К. Вешке посів перше місце зі стрибків у довжину з розбігу, а команда київського гуртка «Спорт» за кількістю очок завоювала друге і третє місця в естафетному бігу на 400 м та в кросі-каунтрі (по місту) на 8 тис. м. Г. Фукс Зайняв перше місце в змаганнях з бігу на 500 м, В. Снімщиков – третє на 5 тис. м [75, с. 100-101].

Символи II Російської олімпіади

Таким чином, виникнення та розвиток спортивного руху на українських землях, які входили до складу Російської імперії (XVIII – початок XX ст.), пов'язано зі створенням та появою в Україні мережі громадських організацій, які сприяли оздоровленню, фізичному вихованню та розвитку спорту серед різних груп населення, що слугувало зародженню перших фізкультурно-спортивних товариств. На початку XX ст. спорт посів значне місце в житті молоді, великої популярності набув студентський спорт. Причинами нетривалого існування студентських гуртків стала фінансова проблема та відсутність фахівців. Стрімко розвиваються види спорту: велосипедний, ковзанярський, легка атлетика, футбол, веслування, плавання. Надзвичайно важливою подією в Україні стало проведення в 1913 р. в Києві Першої Російської олімпіади, що сприяло подальшому розвитку та популяризації спорту. У цей період було закладено основи національної системи військово-фізичної підготовки. У навчальних закладах відбулися істотні якісні зміни у змісті й організаційних формах фізичного виховання, активно розвивалися позаурочні форми фізичного виховання й активного відпочинку учнів. Широкого розвитку набув військово-патріотичний

рух молоді. Військова гімнастика продовжує займати пріоритетне місце в навчальному процесі чоловічих гімназій і реальних училищ, спостерігається низький рівень матеріально-технічної бази навчальних закладів, проблема педагогічних кадрів, фактична відсутність державного фінансування фізкультурно-оздоровчих спортивних заходів.

2.2.3. Становлення науково-теоретичних основ фізичного виховання. Діяльність П. Ф. Лесгафта і його система фізичної освіти

Формуванню вітчизняної науки про фізичне виховання в другій половині XIX – початку XX ст. сприяла просвітницька діяльність російської інтелігенції. Розвиток філософських основ фізичного виховання в другій половині XIX століття співвідносять з працями В. Г. Белинського, М. Г. Чернишевського; педагогічних основ фізичного виховання – з працями Д. І. Писарева, К. Д. Ушинського, Л. М. Толстого; природничо-наукових основ фізичного виховання – з роботами М. І. Пирогова, І. М. Сеченова. Питання фізичного виховання висвітлено в педагогічних поглядах Є. А. Покровського і Є. М. Дементьєва.

Особливого значення набула система фізичної освіти ***Петра Францовича Лесгафта (1837-1909 рр.)***. В основі педагогічної системи П. Ф. Лесгафта лежить учення про єдність фізичного, розумового та духовного розвитку особистості. Учений розглядав фізичні вправи як засіб не тільки фізичного, але й інтелектуального, морального і естетичного розвитку людини. Ключові принципи своєї системи П. Ф. Лесгафт виклав у фундаментальній праці «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку». У двохтомному творі автор науково обґрунтував зміст, засоби і методи фізичного виховання в школі. В основу системи фізичної освіти він поклав дидактичні принципи свідомості, наглядності, активності, доступності, поступовості і послідовності, яких обов'язково треба було дотримуватися під час занять фізичними вправами. П. Ф. Лесгафт рекомендував строго дотримуватися вікових, полових і індивідуальних особливостей тими, хто займається.

Метою освіти, вважав науковець, являється формування гармонійно розвинутих людей, які володіють «ідеально-нормальною» особистістю. Завдання фізичного виховання П. Ф. Лесгафт бачив у тому, щоб навчити дитину вмінню «з найменшим трудом як можливо менший проміжок часу свідомо проводити найбільшу фізичну роботу або діяти витончено і енергійно». Так же як і І. М. Сеченов, він вважав, що рух, фізичні вправи являються засобом розвитку пізнавальних можливостей школярів. Тому, на його думку, школа не могла існувати

без фізичної освіти; фізичні вправи повинні бути неодмінно щоденними, «по можливості, між окремими уроками та при однаковим з ними значенні».

П. Ф. Лесгафт пропонував використовувати відносно невеликий набір природніх рухів: ходьбу, біг, стрибки, метання, боротьбу, вправи у спротиву, прості гімнастичні вправи, ігри, екскурсії. Ці засоби фізичного виховання застосовуються у різних умовах і у різноманітній формі, в умовах поступового ускладнення залежно від педагогічних завдань. Система фізичної освіти, вважав П. Ф. Лесгафт, повинна бути строго витримана у сенсі поступовості та послідовності використання вправ.

Усі вправи залежно від педагогічних завдань П. Ф. Лесгафт розділив на чотири групи:

I група (для молодшого шкільного віку, від 7-8 до 12 років) – прості (рухи головою, тулубом, кінцівками) і складні (ходьба, біг, метання) вправи;

II група (для дітей середнього шкільного віку, 12-15 років) – вправи з напруженнями (вправи з палками, гириями, метання дерев'яних і залізних куль, стрибки, боротьба, лазіння, утримання рівноваги та ін.);

III група (для середнього віку, 15-18 років) – вправи, які сприяють просторовим співвідношенням, вправи у розподіленні роботи за часом (метання у ціль, біг у заданому темпі, стрибки на певну відстань та ін.);

IV група вправ (для всіх вікових груп) застосовувалась паралельно з першими трьома у складних умовах (ігри, прості та складні, плавання, біг на ковзанах і лижах, фехтування, єдиноборства, походи, екскурсії).

Особливу увагу П. Ф. Лесгафт приділяв використанню народних ігор. Він бачив у них велике виховне значення. В іграх діти повторюють те, що бачать навколо себе. Цікаве визначення гри: «Гра є вправою, за посередництва якої дитина готується до життя». В основу класифікації ігор покладено організацію колективу гравців і формування характеру взаємовідносин між ними з урахуванням вікових особливостей. На цій основі виділено дві групи ігор: прості та складні. У кожній з цих груп він розділяв ігри за складністю та тривалістю окремих рухових дій на ігри з бігом, метанням, боротьбою. Ці підгрупи, у свою чергу, ділилися за видами вправ з ускладненням вимог. Наприклад, в іграх з бігом можна застосовувати біг в прямому напрямку, по колу, в похилому положенні, вдвох, ланцюгом, колективні рухові дії.

П. Ф. Лесгафт заперечував застосування гімнастичних приладів і масажу, оскільки вони «...дають шкідливі додаткові подразники». За етичними мотивами він негативно ставився до змагального спорту, надавав великого значення тому, щоб у процесі виконання фізичних

вправ включалося мислення, тобто усвідомлення того, що робить той, хто навчається.

У педагогічній діяльності П. Ф. Лесгафт добивався від вчителів відмінного знання свого предмета на основі наукових досягнень в анатомії, фізіології, психології. Гарний педагог, на його думку, – це відмінна дисциплінованість, стриманість в управлінні своїми емоціями, любов до дітей, зовнішня охайність і витонченість рухів.

Вчення П. Ф. Лесгафта про «фізичну освіту» розвинув видатний український фізкультурний діяч, невтомний пропагандист спорту О. К. Анохін. Він розробив «природну систему фізичних вправ», яку назвав «Російська система гімнастики» і в 1910 р. подав її на розсуд педагогічній громадськості. У дорадянські часи систему О. К. Анохіна можна було вважати другою за значимістю, цілісною вітчизняною науковою теорією після системи П. Ф. Лесгафта. О. К. Анохін був переконаний, що система фізичного виховання людини, зокрема в умовах школи, повинна ґрунтуватися на загальнолюдських «природних цінностях», а саме:

- здоров'я, яке необхідне кожній людині незалежно від статі, віку і національності;
- «практичності», тобто вмінні пристосовуватися до зовнішніх умов і переборювати різні життєві перешкоди;
- неповторній індивідуальності кожної особистості;
- «національності», почуття своєї приналежності до певної спільноти людей [210, с. 53].

В останній декаді XIX ст. з'являються перші праці теоретичного характеру. До таких належить дослідження відомого українського педагога та громадського діяча С. І. Миропольського, який зазначав, що змістом виховання має бути релігійно-моральне, а також розумове, трудове, естетичне й фізичне виховання. На його думку, фізичне виховання можна розглядати як багатогранний процес організації активної рухової діяльності, яка спрямована на зміцнення й розвиток фізичних сил і здоров'я, формування санітарно-гігієнічних навичок. Науковець зазначав, що лише чітко організовані види діяльності: гра, праця, гімнастика – сприятимуть всебічному розвитку і зміцненню дитячого організму.

Отже, період кінця XIX – початку XX ст. характеризувався прагненням учених закласти основи національної системи освіти, зокрема й фізичного виховання, що сприяло концентрації дослідницької уваги на проблемах формування громадських особливостей особистості.

Запам'ятайте ці дати

1827 р. – створено першу спортивну організацію в Росії – школа плавання на Ниві.

1894 р. – П. Ф. Лесгафтом відкриті курси з підготовки керівників фізичного виховання.

1911 р. – створенню НОК Росії.

1912 р. – російська збірна вперше взяла участь в Олімпійських іграх (Стокгольм, Швеція).

1913 р. – в Києві пройшла Перша Російська Олімпіада.

1914 р. – в Ризі пройшла Друга Російська Олімпіада.

Питання для самоконтролю

1. На яких українських землях наприкінці XVIII – початку XIX ст. фізична культура і спорт розвивалася як складова частина культури Російської імперії?

(Правобережжя, Лівобережжя, Слобожанщина, Південь).

2. Назвіть видатних російських полководців, які продовжили справу Петра I і сприяли реорганізації системи фізичного виховання в армії.

(П. О. Румянцев, О. В. Суворов, Ф. Ф. Ушаков).

3. В якому періоді на землях України, які перебували під владою Російської імперії, починають створюватися перші «потішні полки»?

(На початку XX ст.).

4. В якому місті України в 1909 р. було створено перший загін «потішних»?

(Бахмутський повіт, Катеринославщина).

5. В якому році в Україні відбувся найбільш масштабний огляд «морських потішних»?

(1911 р., м. Севастополь).

6. Надайте періодизацію розвитку фізичного виховання у навчальних закладах.

(Гімнастика в середніх навчальних закладах у 60-80-х роках XIX ст.; фізичне виховання гімназистів у 90-х роках XIX ст.; фізичне виховання і спорт у середній школі у 1900-1914 рр.; фізичне виховання учнівської молоді в роки Першої світової війни).

7. Назвіть позитивні зрушення, які спостерігались у 1900-1914 рр., у змісті й організаційних формах фізичного виховання учнів середніх шкіл.

(Збільшення кількості навчальних закладів, у яких проводилися заняття з гімнастики; розширення засобів фізичного виховання (рухливі ігри, легка атлетика, фехтування і танці); розвиток позаурочних форм фізичного виховання й активного відпочинку учнів; проведення

гімнастичних свят, спортивних оглядів, змагань з різних видів спорту).

8. Надайте характеристику періоду 1914-1917 рр. розвитку фізичного виховання в навчальних закладах.

(Період занепаду практики фізичного виховання учнів, спортивно-масового руху, а також період мілітаризації фізичного виховання, розвиток допризовної військової підготовки молоді).

9. В якому місті і в якому році було проведено першу Російську олімпіаду?

(м. Київ, 1913 р.).

10. В якому році було створено Канцелярію Головного спостерігача за фізичним розвитком народонаселення Російської імперії. Хто його очолив?

(1913 р., генерал В. М. Восіков).

11. Який був склад учасників першої Російської олімпіади? Які види спорту були представлені в програмі змагань?

(Учасники були представниками спортивних організацій Росії та офіцерського корпусу Петербурзького, Варшавського та Київського округів (понад 200 офіцерів); легка атлетика, боротьба, стрільба, плавання, гімнастика, кінний спорт, футбол, велоспорт, фехтування).

12. На які підгрупи можна розділити ФСТ, враховуючи мету створення, зміст, організаційні аспекти?

(Товариства, які сприяють фізичному розвитку дітей; товариства, які організують заняття фізичними вправами за різними методиками; товариства спортивної спрямованості).

Теми доповідей

1. Позашкільні форми фізичного виховання дітей та юнацтва на українських землях, які входили до складу Російської імперії (XIX – поч. XX ст.).

2. Розвиток спорту на українських землях, які входили до складу Російської імперії в другій половині XIX – початку XX ст.

3. Видатні спортсмени українського походження (кін. XIX – поч. XX ст.).

4. Фізичне виховання в навчальних закладах Російської імперії (XIX – поч. XX ст.).

5. Життя і діяльність П. Ф. Лесгафта.

Використана література

1. Аров Б. Л. Акварели родного города: О Николаеве и николаевцах: Очерки, интервью, встречи / Б. Л. Аров. – Николаев : Атолл, 2002. – 346 с.
2. Бондаренко І. Г. Розвиток веслування на шлюпках на Миколаївщині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Ірина Григорівна Бондаренко // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2005. – № 8. – С. 322–325.
3. Бондарь А. С. История развития и традиции спорта на Слобожанщине / А. С. Бондарь // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5(2). – С. 156–159.
4. Бондарь А. С. Рекреационные формы физического воспитания гимназистов слобожанщины во второй половине ХІХ – начале ХХ вв. / А. С. Бондарь // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2005. – № 8. – С. 320–322.
5. Буценко А. Створення ідейно-патріотичних «потішних» загонів та їх значення в процесі розвитку фізичного виховання молоді півдня України на початку ХХ ст. / А. Буценко [ред. кол. : Побірченко Н. С. та ін. // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Випуск 5. – Частина 2. – С. 201–208.
6. Вербицький В. А. Фізичне виховання і спорт у середніх навчальних закладах півдня України: 1864-1917 рр. (на матеріалах Херсонської губернії) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Вербицький Віталій Анатолійович. – Миколаїв, 2009. – 228 с.
7. Вострокнутов Л. Д. Генезис і розвиток правових норм в галузі фізичної культури і здорового способу життя українського народу: від звичаєвого права до законодавства початку ХІХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. іст. наук : спец. 20.02.22 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. Д. Вострокнутов. – Харків, 2003. – 22 с.
8. Всероссийский футбольный союз [Електронний ресурс] // Футболь Російської імперії: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.footballruempire.com/wfs.html>.
9. Гаврилова О. В. Становлення скаутського руху в Україні / О. В. Гаврилова // Наукові праці : [науково-методичний журнал]. – Т. 46. Вип. 33. Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 16–167.

10. Гайл В. В. Краткая история физической культуры и спорта : [учебно-методическое пособие] / В. В. Гайл. – Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 2006. – 72 с.
11. Гісем О. В. Історія України в таблицях : навч. видання / О. Гісем, О. Мартинюк, О. Трухан. – Харків : «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 560 с.
12. Двойнисюк А. Николаев футбольный : календарь-справочник / Александр Двойнисюк. – Николаев : Редакция газеты «Вечерний Николаев», 1991. – 60 с.
13. Двойнисюк А. Л. Футбольный Николаев / А. Л. Двойнисюк, Б. И. Кutowой. – Николаев : Атолл, 2008. – 488 с.
14. Дутчак М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / М. В. Дутчак. – Київ, 2009. – 41 с.
15. Дьоміна О. Становлення спортивного фехтування на території України (середина XVIII – середина XX ст.) / Олена Дьоміна // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Вип. 16 : у 4-х т. – Л. : ЛДУФК, 2012. – Т. 1. – С. 80–88.
16. Евсеев Ю. И. Физическая культура [серия «Учебники, учебные пособия»] / Ю. И. Евсеев. – Ростов-н/Д : Феникс, 2003. – 384 с.
17. Зуев В. Н. Нормативное правовое регулирование отечественной сферы физической культуры и спорта : [учеб. пособие для вузов] / В. Н. Зуев, В. А. Логинов. – М. : Советский спорт, 2008. – 196 с.
18. История физической культуры и спорта : Программа дисциплины и учебно-методические рекомендации / Сост. В. В. Щанкина. – Рязань : изд-во РГУ им. С. А. Есенина, 2009. – 158 с.
19. История физической культуры : [учеб. пособие для ин-тов физич. культуры / [ред. коллегия Ф. И. Самоуков, Н. И. Торопов, Г. Д. Харабуга, И. Г. Чудинов и др.]. – М. : Физкультура и спорт, 1964. – 384 с.
20. Кисельов А. Ф. Витоки, розвиток і досягнення фехтування у Миколаївській області (1887-2008) / [Кисельов А. Ф., Садовський О. В., Грищенко Г. В. та ін.]. // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2009. – № 2. – С. 169–171.
21. Кізченко В. І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / В. І. Кізченко // Український історичний журнал. – 1980. – № 7 (липень). – С. 94–102.
22. Ковалева О. Ф. Очерки истории культуры Южного Прибужья (от истоков до начала XX века) : [монография] : [в 3 кн.] /

- О. Ф. Ковалева, В. П. Чистов. – Кн. 1 : Из прошлой культурной жизни на Николаевщине. – Николаев: «Тетра», 2000 – 235 с.
23. Ковалинский В. Первая Олимпиада [Электронный ресурс] // Еженедельник: офіційна сторінка. – 2000. – № 34 (665). – 22.08.2013 – Режим доступу : <http://2000.net.ua/weekend/gorod-sobytiya/khronograf/93059>.
  24. Козир М. Б. Від масовості – до майстерності у фізичній культурі та спорті (1789-2001 рр.) : [монографія] / М. Б. Козир, А. Ф. Кисельов. – Миколаїв : МДПУ, 2003. – 90 с.
  25. Кругляк М. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / М. Кругляк // Історична панорама : [збірн. наук. праць]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, – 2009. – № 8. – С. 7–19.
  26. Кулино Н. Ф. История и организация физической культуры : [учеб. пособие для учащихся пед. уч-щ по спец. № 1910 «Физ. воспитание»] / Н. Ф. Кулино. – М. : Просвещение, 1982. – 223 с.
  27. Лук'янченко М. Теорія й практика фізичного виховання в спадщині вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / М. Лук'янченко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 4(20). – С. 24–30.
  28. Лях-Породько О. Сокільська гімнастика – основа системи фізичного виховання молоді в російській імперії на початку ХХ століття / О. Лях-Породько // Вісник Запорізького національного університету «Фізичне виховання та спорт». – 2010. – № 1 (3). – С. 145–151.
  29. Мандзяк О. Воїнсько-фізичне виховання аріїв: народні ігри в практиці українських бойових мистецтв / Олексій Мандзяк. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 208 с.
  30. Мягкова С. Н. Физическое воспитание и спортивная деятельность женщин на рубеже ХІХ-ХХ вв. (по материалам педагогической и спортивной периодики) / С. Н. Мягкова // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 6. – С. 6–13.
  31. Олейник Н. А. История физической культуры и спорта на Харьковщине. (Люди. Годы. Факты. 1874-1950 гг.) : [монографія] в 2 т. / Н. А. Олейник, Ю. И. Грот. – Т. 1. – Харьков : ХДАФК, 2002. – 376 с.
  32. Очерки по истории физической культуры : [сборник трудов]. – Вып. 5 – М. : «Физкультура и спорт», 1950. – 208 с.
  33. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник]. / Наталя Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – 288 с.

34. Пельменев В. К. История физической культуры : [учебное пособие] / В. К. Пельменев, Е. В. Конеева. – Каниниград, 2000. – 186 с.
35. Приходько А. І. Фізкультурно-спортивні общества – одна из форм общественно-педагогического движения в Украине в конце XIX – в начале XX века / А. І. Приходько // Олімпійський спорт і спорт для всіх : Міжнародний науковий конгрес, 5-8 жовтня 2010 р. : тези доповід. – Київ, 2010. – С. 694–695.
36. Приходько Г. І. Фізична підготовка як складова системи морально-патріотичного виховання в дитячих самодіяльних організаціях України (початок XX ст.) / Г. І. Приходько // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : [збірн. наук. праць]. – 2009. – Вип. 64. – С. 64–68.
37. Соломатин П. И. Первые шахматисты Николаева / П. И. Соломатин // «Южная правда». – 1987 – № 191 (18 августа). – С. 3
38. Степанюк С. Історико-педагогічні аспекти діяльності «Товариства сприяння фізичному розвитку дітей» в м. Херсоні [Електронний ресурс] // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Л. : ЛДУФК, 2001. – Т. 16. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/MSNU/texts.html.
39. Столбов В. В. История физической культуры : [учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2114 «Физ. воспитание» и № 2115 «Нач. воен. обучение и физ. воспитание»] / В. В. Столбов. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
40. Суник А. Б. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX-XX веков / Александр Борисович Суник. – [изд. 2-е, исправл. и дополн]. – М. : Советский спорт, 2004. – 764 с.
41. Такер М. Первая Российская / Марк Такер // Радуга – 1968. – № 9. – С. 175–178.
42. Такер М. И. Первые Российские Олимпиады / М. И. Такер // Теория и практика физической культуры, 1964. – № 10. – С. 14–16.
43. Філь С. М. Історія фізичної культури : [навчальний посібник] / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка ; за ред. проф. С. М. Філя]. – Харків : «ОВС», 2003. – 160 с.
44. Футбол в юго-западной части Российской империи [Електронний ресурс] // Літопис українського футболу : офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.koranyi-myach.info/index.aspx?page=history01>.
45. Черпак Ю. В. Внесок О. К. Анохіна та В. К. Крамаренка у розвиток фізичного виховання молоді в Києві (перше десятиліття

- XX ст) / Ю. В. Черпак // Фізична культура і здоров'я людини: історія, сьогодення, майбутнє (до 100-річчя першого київського диплома вчителя фізичної культури) : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер., 18-19 жовт. 2012 р. – С. 46–56.
46. Шабунин А. В. П. Ф. Лесгафт (1837-1909) / Андрей Викторович Шабунин. – М. : Медицина, 1982. – 77 с.
47. Шкварець В. П. Миколаївщина : погляд крізь століття. Нарис історії [Текст] / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. – Миколаїв : Вид-во Миколаївського педінституту, 1994. – 386 с.

Рекомендована література

1. Агеев В. У. ... И генерал Бутовский для России / В. У. Агеев. – Москва : Советский спорт, 1994. – 30 с.
2. Гайл В. В. Краткая история физической культуры и спорта : [учебно-методическое пособие] / В. В. Гайл. – Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 2006. – С. 46–54.
3. Голощапов Б. Р. История физической культуры и спорта : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Борис Романович Голощапов. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – С. 89–146.
4. Деметр Г. С. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения / Георгий Степанович Деметр. – М. : Советский спорт, 2005. – С. 64–118.
5. Дорошенко Е. Ю. Розвиток фізичної культури в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : [навчальний посібник для студентів вузів] / Е. Ю. Дорошенко, Л. В. Потапова. – Запоріжжя : ЗДУ, 2003. – 104 с.
6. История физической культуры и спорта : программа дисциплины и учебно-методические рекомендации / Сост. В. В. Щанкина. – Рязань : изд-во РГУ им. С. А. Есенина, 2009. – С. 117–125.
7. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою; для студентів денної та заочної формою навчання ф-ту фіз. виховання і спорту / [С. І. Степанюк, О. О. Гречанюк, І. В. Маляренко; голов. ред. О. Ю. Беляєва]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – С. 176–179.
8. Олейник Н. А. История физической культуры и спорта на Харьковщине (1874-1950) / Н. А. Олейник, Ю. М. Грот. – Х. : ХДАФК, 2002. – С. 5–38.
9. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – С. 155–176.

10. Пельменев В. К. История физической культуры : [учебное пособие] / В. К. Пельменев, Е. В. Конеева. – Калининград, 2000. – С. 89–113.
11. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2001. – С. 155–159.
12. Суник А. Б. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX-XX веков / Александр Борисович Суник. – [изд. 2-е, исправл. и дополн]. – М. : Советский спорт, 2004. – 764 с.
13. Філь С. М. Історія фізичної культури : [навчальний посібник] / Філь С. М., Худолій О. М., Малка Г. В. ; за ред. проф. С. М. Філя. – Харків : «ОВС», 2003. – С. 97–104.
14. Шабунин А. В. П. Ф. Лесгафт (1837-1909) / Андрей Викторович Шабунин. – М. : Медицина, 1982. – 77 с.

Тема 3

РОЗВИТОК ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (КІНЕЦЬ ХІХ – 30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Логіка викладу та засвоєння матеріалу

3.1. Історичні аспекти зародження фізичної культури в Західній Україні. Особливості розвитку західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ століття).

3.2. Діяльність спортивних організацій «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг».

3.3. Розвиток окремих видів спорту в західноукраїнських спортивних товариствах.

3.4. Особливості розвитку спортивного руху на Закарпатті та Буковині.

У результаті вивчення матеріалу ви повинні знати:

– характерні особливості зародження спортивного руху в Західній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.);

– передумови створення спортивних організацій «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг» на західноукраїнських землях;

– відмінності в організації фізкультурно-спортивного руху на початку 30-х років на українських землях, які входили до складу різних держав (Польщі, Чехословаччини, Румунії);

– передумови створення Українського Спортивного Союзу;

– внесок Івана Боберського в розвиток сокільського руху в Україні;

– засновників західноукраїнських спортивних організацій «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг»;

– особливості розвитку окремих видів спорту (фехтування, волейболу, хокею, велоспорту, плавання, лижного спорту та ін.) в українських спортивних товариствах;

– особливості, які були притаманні розвитку спортивного руху на Буковині та Закарпатті (кінець ХІХ ст. – 20-30 рр. ХХ ст.).

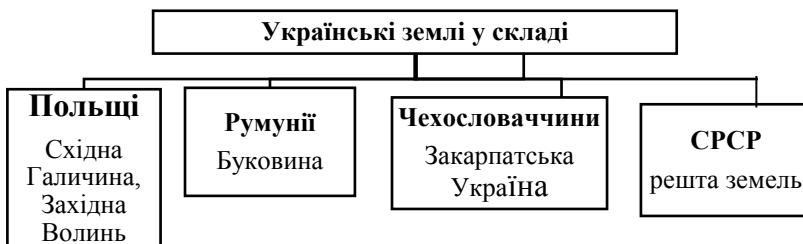
уміти:

- використовувати знання щодо розвитку фізичної культури на західноукраїнських землях у сучасній практиці;
- визначати передумови виникнення та характеризувати діяльність західноукраїнських спортивних організацій «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг»;
- використовувати знання з організації спортивних свят (сокільських, січових, лугових, змагань з різних видів спорту, матчевих зустрічей, руханкових виступів, Днів спорту, Днів Українського спортовця) з метою залучення сучасної молоді до спортивних секцій;
- володіти термінологією з цієї теми;
- працювати з науковою літературою та джерелами з історії фізичної культури.

Теоретичні відомості

3.1. Історичні аспекти зародження фізичної культури в Західній Україні. Особливості розвитку західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.)

На формування організації фізкультурно-спортивного руху позначилися історичні й суспільно-політичні особливості розвитку Західної України. Специфіка розвитку фізичної культури визначалася різним статусом територій, які в певні історичні періоди перебували під владою різних держав: Австро-Угорська імперія, Польща, Румунія, Чехословаччина, СРСР. Визначальною рисою західноукраїнського спорту була її міжнародна ізоляція і бездержавний статус.

Рис. 3.1. Українські землі на початку 1930-х років

Характерною особливістю західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху стало створення молодіжних фізкультурно-

патріотичних спортивних організацій: «Сокіл», «Січ» (згодом «Луг»), «Пласт» та ін. Основним об'єднавчим моментом цих організацій була спільність ідейно-політичних настроїв їхніх членів, тому виховання молоді у їхніх лавах мало національний зміст. Робота українських спортивних товариств була побудована з урахуванням не лише прогресивних здобутків європейських систем фізичного виховання, а й враховувала глибокі традиції фізичного виховання українців.

Ініціаторами створення переважної кількості спортивних клубів була учнівська молодь, прогресивні культурні та громадські діячі, які своєю діяльністю прагнули національно-культурного пробудження українського народу.

До числа особливостей західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху варто також віднести поширення товариств у сільській місцевості. Зокрема, осередки «Сокіл», «Січ», «Пласт» були поширені серед українського селянства. Такої практики не існувало в жодній країні Європи.

3.2. Діяльність спортивних організацій «Сокіл», «Пласт», «Січ», «Луг»

Перші українські спортивно-гімнастичні товариства виникли наприкінці 90-х років XIX ст. й були органічною складовою національно-культурного пробудження українського народу, що відбувалося на західноукраїнських землях наприкінці XIX – початку XX століть. Особливого значення українські гімнастичні і спортивні організації набули в патріотично-військовому вихованні молоді. Основу українських військових формувань першої половини XX ст. складала саме члени спортивно-гімнастичних товариств.

Український спортивно-гімнастичний рух Західної України з моменту зародження перших товариств (1894 р.) й до моменту припинення їх діяльності (1939 р.) структурно включав сокільські, січові (пізніше – лугові), пластові організації та спортивні товариства. Розвиваючись самостійно, але об'єднуючись довкола української державницької ідеї, ці товариства складали, з одного боку, потужний спортивно-гімнастичний рух, а з другого – були стрижнем національно-виховного процесу.

Провідною ланкою українського спортивно-гімнастичного руху було українське сокільство. На думку М. С. Солопчук історія українського сокільства поділяється на два великі періоди: 1894-1914 рр. – період до Першої світової війни; 1920-1939 рр. – період міжвоєнного двадцятиріччя [152, с. 159].

Перше українське руханкове товариство «Сокіл» було створено 1894 р. у Львові за ініціативи Василя Нагірного. Через рік (1895 р.) влада безкоштовно виділила товариству «Сокіл» ділянку землі під будівництво стадіону. Будівництво тривало три роки. В результаті новий стадіон отримав чудове поле, бігові доріжки, дерев'яні трибуни для глядачів. Поряд було побудовано спортивні зали для занять гімнастикою та іншими видами спорту. Сьогодні цей стадіон належить Львівському інституту фізичної культури.

З перших днів свого існування прихильники сокілства доводили думку про необхідність виховувати молоде покоління сильним, фізично і духовно здоровим, переконували в тому, що саме в поширенні сокілських ідей є майбутнє нації.

Ідеї сокілства активно поширювалися. Протягом першого десятиліття ХХ ст. весь галицький край було охоплено мережею сокілських товариств: у 1902 р. засновано сокілські товариства в Станіславі, Перемишлі, Коломиї; у 1903 р. – у Самборі, Чорткові, Тернополі; 1904 р. – у Бучачі, Кутах, Бережанах, Золочеві. Особливого піднесення цей рух набув напередодні Першої світової війни. Згідно з даними М. С. Солопчук, у 1914 році в Галичині існувало 974 сокілських товариств, у яких налічувалося 70 000 членів. Основу сокілських організацій складала молодь віком до 30 років [152, с. 160].

Особливого розвитку сокілські організації набули в сільській місцевості. Вони співпрацювали з іншими товариствами: «Січ», «Пласт», «Луг», які також користувалися підтримкою на селі. У 20-30-х роках «Сокіл-Батько» став своєрідним координаційним центром, який керував українським сокілським рухом, як на території України, так і поза її межами. Певний вплив галицьке сокілство мало і на фізкультурний рух Наддніпрянської України, що був російським за формою.

Привабливість сокілства Західної України пояснюється його сутністю, в якій тісно переплітаються національна ідея з ідеєю української державності.

За роки своєї діяльності (1894-1939) українська сокілська організація на теренах Східної Галичини створила ряд секцій, зокрема: гімнастичну, музичну, економічну, технічну, прапорову, організаційну та інші; широко пропагувала серед молоді такі види спорту, як: бокс (боротьба навкулачки), боротьбу (дужання), лижний спорт (лещатарство), плавання (пливацтво), футбол (копаний м'яч) та інші. «Сокіл-Батько» видав понад 130 найменувань книг, брошур, численну кількість афіш, листівок і навіть поштових марок різних номіналів;

домігся не тільки забудови кількох спортивних комплексів у різних містах, але й створення у Львові «Вишого музичного інституту», «Сокільського театру» (де згодом дебютував Лесь Курбас).

У своїй роботі сокільські товариства широко використовували спортивні змагання, здвиги, виступи, туристичні походи, створювали бібліотеки, самодіяльні мистецькі колективи, пожежні бригади тощо. Так, наприклад, у 1936 р., згідно зі звітами, «Соколом» було проведено 365 руханкових виступів, 383 спортивні змагання, 445 культурно-освітніх виступів, 354 походи.

У багатьох містах Галичини традиційними були руханкові вечори. Програма таких заходів була досить довільною. Так, на руханковому вечорі в Тернополі, організованому «Соколом», який відбувся 24 квітня 1910 року в залі Міщанського братства, програма складалась із 10 фрагментів: одна промова, два фрагменти музичні і сім руханкових. Участь брали в таких вечорах як хлопці, так і дівчата.

Спортивні свята слугували засобом залучення молоді до вступу в ряди руханково-спортових товариств. Організатор руханкового виступу повинен уміти подавати команди до поворотів на місці і в русі, на виконання вправ. Керівник виступу має підготувати собі помічників серед дівчат і хлопців («провідниць і провідників»), які допомагатимуть йому в організації руханкового виступу. Навчання виконання вправ відбувалось для хлопців і окремо для дівчат. Формування груп учасників виступу цікаве тим, що одну групу створювали юнаки, які служили у війську або десь вчилися руханки, а іншу – ті, що раніше не займалися вправами. Руханковий виступ, як правило, складався з восьми елементів (опис 1910 р.): промова голови товариства; забави молодших школярів; змагання серед старших школярів у метанні м'яча, п'ять кг каміння; забави малих дівчат («Кіт та миш», «Ходи за метою»); вільні вправи у виконанні хлопців у кількості 12-15 осіб віком 10-15 років; змагання хлопців у стрибках; перетягування канату (линви) старшими членами товариства; гра м'ячем серед дівчат (передачі один одному в шерензі); вправи списами чи топірцями.

Чималою значення для пробудження національної ідеї мали сокільські здвиги (Стрий – 1906 р., Тернопіль – 1910 р., І-й Крайовий здвиг у Львові – 1911 р., 1914 р. – II Запорозькі ігрища). У 1928 році сокільська молодь бере участь у масових заходах, присвячених пам'яті героїв українського народу, 10-річчю проголошення ЗУНР. Виступає проти національної ворожнечі, утисків українських громад у зарубіжних країнах. У відповідь на переслідування українського народу Підкарпатської України чеською владою керівництво товариства

відмовилося від участі у всесокольському святі у Празі, незважаючи на офіційне запрошення організаторів.

Організаторами та лідерами українського сокольства стали **Василь Назірний, Володимир Лаврівський, Степан Гайдучок** та ін.

Однак найяскравішою постаттю в історії фізичної культури Західної України був **Іван Боберський (1873-1947)** – найавторитетніший фахівець з фізичного виховання і спорту Західної України. У 1903 р. І. Боберський організував перший спортивний гурток, який потім перетворився у спортивне товариство «Україна», а у серпні 1908 р. очолив головну структуру цієї спортивної масової організації – Львівський «Сокіл-Батько». І. Боберський редагував «Вісті з Запорожа», випустив понад сотню газетних публікацій, ініціював випуск спортивної газети з 1907 р. «Сокільські вісті», сприяв розвитку лещетарства (лижного спорту), наколесництва (велосипедного спорту), «відбиванки» (волейбол), «гаківки» (хокей), «копаний м'яч» (футбол), легкої атлетики, плавання. За внесок у розвиток фізичної культури професора І. Боберського співвітчизники називали «батьком західноукраїнської фізичної культури», «західноукраїнським П'єром де Кубертенем».

Іван Боберський

Володимир Лаврівський

Навесні 1932 р. польським урядом, який у товаристві вбачав загрозу своєму існуванню, було видано низку указів, спрямованих проти «Сокола-Батька» та інших товариств української молоді. Товариствам було заборонено займатися політичною діяльністю, залучати до занять шкільну молодь віком до 18 років, спортивну роботу проводити тільки з погодження Державного уряду фізичного виховання та військової підготовки.

З приєднанням Західної України до СРСР (1939 р.) усі сокільські товариства було закрито, а їхнє майно передано державі.

Важливою складовою західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху була діяльність «*Січових*» та «*Лугових*» товариств.

Перший осередок товариства «Січ» було засновано 5 травня 1900 р. у с. Завалля на Снятинщині (Івано-Франківська область). Організатором та ідеологом січового руху Галичини став коломийський адвокат К. Трильовський.

Кирило Трильовський (1864-1941) – засновник української радикальної партії (1890 р.), член Віденського парламенту, називав себе «козакофілом», виступав за політичну самостійність українського народу, брав активну участь у громадському житті Галичини.

Січовий рух, побудований на глибоко національній ідеї козацького романтизму, відразу ж знайшов поживний ґрунт в українському селі. Невдовзі було засновано численні осередки «Січей» у Снятинському і Коломийському повітах. Передумови і причини його виникнення аналогічні сокільському – відродження української нації. Розвиток «Січей» проходив дуже інтенсивно, паралельно зі створенням сокільських товариств, але самостійно, незалежно від них.

Кирило Трильовський в січовому одязі

У 1914 р. фактично в кожному галицькому і буковинському селі існувала «Січ». На 1914 рік їх було зареєстровано 1028 (відповідно 916 і 112). Число активних членів товариства «Січ» перевищило 40 тис. осіб.

Фізкультурна діяльність осередків «Січей» та їх зв'язок із давнім січковим військом надавав їм характеру військової організації, в якій виконувалися гімнастичні, протипожежні, стройові вправи, марширування тощо. Щорічно проводилися Січові свята, на яких обов'язковими елементами було виконання гімнастичних вправ і проведення змагань з різних видів спорту.

«Січ» відрізнялася організаційною структурою від «Сокола». Так, низовий осередок (кіш) складався із чотирьох відділів (чет) – рятувальний, сикавочний, пожежний і водний. Кожний відділ очолював четар. Місцеві осередки (коші) із 20-ти сіл об'єднувалися у Повітову Січ, яка мала свою Січову Раду. Її очолював повітовий отаман, якого обирали. Автономні Повітові Січі входили до Січового Союзу (з грудня 1912 р. – Український Січовий Союз), на чолі якого стояла Головна Січова Команда (з 1908 р. – Головний Комітет Січовий), що обирала Генерального отамана. Січова старшина, починаючи від низових кошів, мала відповідні атрибути. Із членів спортивного товариства «Січ» незначну кількість становили студентки. Так, у діяльності Повітової Січі у Львові дівчата участі не брали.

Історична спадщина часів славетного війська Запорозького наповнювала своїм змістом духовну і культурно-виховну мету «Січей». Січові осередки використовували козацькі елементи одягу за прикладом Запорозької Січі жителі краю мали козацькі клейноди. Зовнішній вигляд січовиків відрізнявся певним колоритом, в одязі були присутні елементи козацького та традиційного галицького одягу. Кожна «Січ» мала деякі особливості в одязі, проте обов'язковим атрибутом кожного січовика, незалежно від того, де він проживає, мав бути дерев'яний топірець (традиція, яка бере свій початок ще з опришківського руху, який зародився в першій половині XVI ст.).

Польська «верхівка» всіма засобами намагалася протистояти зростанню національної свідомості українців. Намісник Галичини А. Потоцький у своїх публічних виступах неодноразово заявляв, що він вимушений знищити всі «Січі». Активізувалися переслідування «Січей». Переважно об'єктом нападів Польської адміністрації краю були відзнаки товариств – топірці та січові стрічки. За носіння січових відзнак тисячі осіб були покарані грошовими штрафами та арештом від двох до п'яти днів. Під час січового свята у Снятині у 1904 р. староста заборонив вправи з топірцями.

Після закінчення Першої світової війни і встановлення польського поневолення на етнічних українських землях Галичини багато українських політичних, молодіжних та гімнастичних товариств і організацій було заборонено. Така доля чекала і товариство «Січ».

У 1925 році польська влада офіційно заборонила діяльність січових товариств. Однак не саму ідею. У с. Підберізцях Львівського повіту 25 березня 1925 р. Роман Дашкевич закладає нове руханкове товариство «Луг», яке фактично продовжила діяльність січей. Ідеї козацької звитяги, січові звичаї, дух фізичного та військового вишколу, започатковані «Січчю», здобули популярність в українському суспільстві, про що засвідчили лугові свята. Вже через рік на перше лугове свято з'їхались руховики та руховички з цілого краю. У гімнастичних і акробатичних виступах взяло участь декілька тисяч осіб [139, с. 154].

Лугові товариства діяли за зразком «Січей» переважно в сільській місцевості. Так, у с. Тудорів у 1927 р. нараховувалось 160 членів (хлопців і дівчат); основні види їхньої діяльності – проведення фестин, забав та інших імпрез; у селі Гадинківці «Луг» охоплював усю молодь; у Целієві, крім читальні, існував осередок товариства «Луг», що належав до найліпших у повіті: нараховувалось до 120 членів (хлопців і дівчат). Найбільшої популярності луговий рух набув наприкінці 30-х років. За даними С. І. Степанюк, у 1939 році «Луги» налічували 805 товариств, в яких займалися близько 50 000 осіб [104, с. 181].

Значною мірою на розвиток «Лугового руху» вплинули події, що відбувалися в європейському спорті 20-30-х років. Виникнення та діяльність Люцернського (1919 р.) та Червоного (1921 р.) спортивних інтернаціоналів, внутрішні суперечки в середині міжнародного робітничого руху призвели до розколу в середині «Лугового руху», менша частина якого приєдналася до Міжнародного робітничого Спортивного Союзу (SASI). Польська влада негативно відреагувала на цей факт і почала масово закривати лугові організації. Із закриттям Лугового руху на Галичині пов'язано зародження такого спортивно-молодіжного товариства як «Каменярь», що було засновано у 1930 році.

Однак діяльність «Лугів» та особливо їх попередників – Січових товариств – мало велике значення в процесах національного відродження українського села Галичини, Волині, Буковини, Закарпаття, згуртування народних сил тощо. Використовуючи національні традиції, вдалося значно підвищити рівень фізичної культури на селі та усвідомити її роль у житті кожної людини, цілої нації. Січові і Лугові товариства були сприятливою формою для національно-патріотичного виховання. Саме це змушувало владні неукраїнські структури всіляко послаблювати і дробити Січовий, а згодом і Луговий рухи.

Ключову роль у спортивно-гімнастичному русі Західної України відігравали пластові осередки скаутського типу. Свою назву український «Пласт» отримав на честь розвідників кубанського козацтва, яких називали «пластунами». Перші пластові групи було створено 1911 р. у

Львові при Академічній гімназії, учительській семінарії та при спортивно-руханковому товаристві «Сокіл». Ініціатором та засновником першого пластового гуртка був Олександр Тисовський.

Олександр Тисовський (1886-1968) – доктор біологічних наук, послідовний інтелектуальний діяч організації молоді, видатний педагог, розробив виховну систему, яка мала цілий ряд своїх особливостей, що робили її унікальною та відрізняли від більшості скаутських організацій світу. Принцип системи полягав у тому, щоб через працю над собою рухатися до розвитку та гартування свого характеру. Ключовими елементом у вихованні молоді, за О. Тисовським, були і досі є ігри та шляхетне змагання за найкраще виховання свого обов'язку. Головну увагу він приділяв самовихованню при допоміжній ролі виховання в «Пласті». Саме це ставало поштовхом до заснування позашкільних організацій молоді, яка давала їй те, чого не здатна була дати школа.

Олександр Тисовський

Іван Чмола

Пластовий рух у Західній Україні носив переважно воєнізований, національно-патріотичний характер. Засновники «Пласту» О. Тисовський, П. Франко, І. Чмола формували серед юнаків та дівчат вірність козацькому товариству, рідній батьківській землі та українській православній церкві. Головним завданням, яке постало перед «Пластом», було формування особистості та індивідуальності в контексті національного виховання.

Члени «Пласту» проходили етапи, після завершення яких складали випробування, серед завдань яких були: вміння правильно діяти в

рятувальних операціях в умовах паніки (випадки пожеж, топлення, загорання, отруєння газами та ін.); знати, читати військові мапи і плани; вимірювати максимально точно відстані; пізнавати породи лісових дерев. Пластовий іспит вимагав знань і навичок дітей, що були півроку у «Пласті»: знати пластовий Статут; герб, клич, гімн, пластовий закон, польові знаки, загальні відомості з історії, географії України; здійснити два одноденні або чотириденні походи; в'язати вузли; знання з підтримки порядку в домі, ручних робіт; знання патріотичних та народних пісень, народних танців, товариських і народних забав. Галицькі осередки «Пласту» до Першої світової війни спрямовували свою роботу на військову підготовку, а після її закінчення на фізкультурно-масову роботу, яка виявлялась у систематичному проведенні змагань та таборуванні.

Пластова система фізичного виховання була нормативно упорядкована і мала свою систему оцінювання. «Проби фізичної вправності» враховували стать і поділялися на різні вікові групи: 13-14 років, 15-16 років, 17-18 років. Пластовий статут передбачав нарахування балів у 19 розділах фізичної вправності. Пластун повинен був уміти стріляти з лука, плавати, бігати на швидкість, бігати на ковзанах, ходити в туристичні походи.

Важливу роль «Пласт» зіграв у становленні і розвитку фізичного виховання серед дівчат-учениць загальноосвітніх закладів. Яскравим прикладом роботи цієї організації може служити осередок «Пласту» в Острозькій гімназії, при якому діяли спортивні секції з футболу, легкої атлетики, плавання, до яких було залучено близько 20 дівчат. У період 1925-1928 рр. активністю відзначались пластові курені Луцька, Кременця, Городища, Володимир-Великого, Рівного, Тучина. Вони мали свої прапори, різне скаутське вбрання з відзнаками. Дівчата і хлопці, переважно учні гімназій та шкіл, училися користуватися компасом, виїздили в літні табори, організовували спортивні змагання. У м. Олександрія Рівненського повіту 18-19 серпня 1927 р. відбувся Перший міжнародний з'їзд зв'язкових, провідників і представників куренів Волині та Галичини, в якому брало участь понад 220 пластунів. Два дні з'їзду супроводжувались гімнастичними виступами, рухливими іграми. У ході з'їзду було проведено змагання зі стрибків у довжину і висоту, з бігу на 100 м – для хлопців і 60 м – для дівчат.

Діяльність пластових товариств припинилася у 1939 р. після приєднання західних територій до складу СРСР.

Отже, молодіжні товариства, які існували в Східній Галичині «Сокіл», «Січ», «Луг», «Пласт», – виховуючи свідомого патріота-українця, сприяли захисту і розвитку української мови, культури,

історії. Спортивні осередки переважно виникали при сокільських, січових та лугових організаціях. Отже, українськими гімнастичний рух, який пов'язано з товариствами «Сокіл», «Січ», «Луг», і його ідеологія стали передумовою зародження української спортивної традиції першої половини ХХ століття.

3.3. Розвиток окремих видів спорту в західноукраїнських спортивних товариствах

Усі події, що відбувалися у фізкультурно-спортивному русі Західної України, за зразком інших європейських держав, носили самодіяльний характер та базувалися на спортивних клубах і товариствах.

Центрами розвитку спорту спочатку були іноземні спортивні клуби, що створювалися за національною ознакою та окремі навчальні заклади. Згодом з'являються перші українські спортивні товариства, в яких починають розвиватися окремі види спорту.

Характерною рисою українських клубів було прагнення залучити до занять спортом найбільшу кількість молоді, зацікавити її багатьма новими видами фізичних вправ. Лідери українського спортивного руху вбачали за головне не рекорди одного-двох спортсменів, а масовість і всебічність спортивної роботи, вважаючи спорт одним із найважливіших елементів національної культури й національного відродження.

Перший осередок організованого українського спорту виник в Українській академічній гімназії у Львові в 1906 р. і називався «Український спортовий гурток». У 1911 р. молодь, яка вийшла зі стін гімназії, заснувала відоме спортове товариство студентів вищих шкіл Львова – «Україна», яке стало символом українського суспільного життя на західноукраїнських землях першої половини ХХ століття. У СТ «Україна» функціонували різні секції з тенісу, туризму, футболу та ін. Товариство влаштовувало змагання з копаного м'яча (футбол), легкої атлетики, дужання, ситківки, наколесництва тощо.

За ініціативи І. Чмоли, у 1912 р. студенти Львівського університету утворюють стрілецькі гуртки, проводять змагання зі стрільби. Спортові клуби були також організовані у Перемишлі («Сянова чайка»), Тернополі та інших містах.

Для перевірки спортивної майстерності та з метою популяризації спорту в Західній Україні регулярно проводилися змагання як місцевого, так і крайового значення. Найвидатнішими були Запорозькі Ігрища – великі комплексні змагання з різних видів спорту, аналог Олімпійських ігор. Перші Запорізькі Ігрища були проведені 1911 р. у Львові. До програми змагань увійшли суто легкоатлетичні дисципліни.

Через три роки (1914 р.) пройшли II Запорозькі Ігрища. Згодом програма була розширена, окрім легкої атлетики до неї увійшли плавання, велоспорт, футбол, волейбол тощо. Починаючи з 1935 року у Західній Україні почали проводити зимові Запорозькі ігрища. Змагання пройшли у гірському містечку Славське. До програми змагань увійшли лижні перегони на 18 і 30 км (чоловіки), на 8 км (жінки), стрибки на лижах з трампліну, лижні естафети, швидкісний біг та слалом.

У 20-30-ті роки ХХ ст. розбудова спортивно-гімнастичного руху відбувалась шляхом розвитку спортивних товариств за національною ознакою – в краю існували потужні польські, українські, єврейські, угорські, німецькі та інші клуби. На території Західної України було створено нові спортивні клуби і товариства: Карпатський лещатарський клуб (КЛК, Львів), Львівський Клуб Ситкарів (ЛКС), Український Студентський Спортивний Клуб (УССК, Львів), туристично-краєзнавче товариство «Плай», товариства «Мета», «Стріла», «Чорноморці», ловецьке товариство «Тур», у Перемишлі – «Сян», у Станіславі – «Пролом», у Стрию – «Скала», «Орлів», «Каменярь» та ін.

Діяльність більшості українських спортивних товариств координував Український Спортовий Союз (УСС), утворений в 1924 році у Львові. В середині 30-х років цей союз об'єднав понад 50 українських спортивних клубів з усієї Галичини.

Перші установчі збори Українського Спортового Союзу (УСС) відбулися у 1924 р, на яких були представники спортивних клубів Львова, Станіслава, Перемишля, Тернополя, Дрогобича та Золочева. Польським сеймом 21 жовтня 1925 року було затверджено статут УСС. Український Спортовий Союз стає самостійним товариством і починає здійснювати керівництво спортивного руху на Галичині. Передумовами створення Українського Спортового Союзу стали:

- процес національно-культурного відродження;
- напруженість українсько-польських відносин, що вимагала створення організацій та товариств національного спрямування для відстоювання прав і свобод українського народу;
- зростання серед молоді популярності ідеї фізичного здоров'я і досконалості людини, що мало місце в аналогічних товариствах європейських країн;
- утвердження серед мас ідеї самостійної України, створення нових прогресивних політичних партій державницького характеру, які визначали ідеологічний зміст діяльності УСС.

Першим головою УСС було обрано Осипа Навроцького. 4 серпня 1937 року Польська адміністрація ліквідує УСС та Український

Студентський Спортовий Клуб, який був у структурі Українського Спортивного Союзу. На час ліквідації Український Спортовий Союз об'єднував понад 120 різних спортивних товариств, клубів та секцій.

Пріоритетними напрямками роботи УСС був масовий спорт та ігри, легка атлетика, бокс, плавання, зимові види спорту тощо. Як вказує у своїй роботі Степанюк С. І. у 1939 р. існує близько 200 секцій, в яких займалися понад 3000 спортсменів із різних видів спорту [104, с. 181].

З організацією українських спортивних клубів почали розвиватися окремі види спорту. Наприклад, представники спортивного товариства «Чорноморці» активно займалися водним спортом на львівському ставку «Свитязь». Спортсмени клубу «Мета» брали участь у всегалицьких українських змаганнях. Клуб представляв літні види спорту та приділяв значну увагу зимовим видам фізичного спорту. Основний напрямок роботи товариства «Плай» полягав у краєзнавчій роботі та використанні засобів фізичного виховання і мандрівництва, працювали секції з волейболу та баскетболу.

Серед видів спорту, що набули популярності у Західній Україні, варто відзначити легку атлетику, велоспорт, бокс, боротьбу, шахи. Однак найпоширенішим був футбол. Початківцем футболу на Західній Україні вважається професор Львівської учительської семінарії **Едмунд Ценар** (1856-1913), який у 1891 р. у книжці «Гімнастичні ігри шкільної молоді» польською мовою склав опис гри, її основні правила, а також привіз з Англії перший футбольний м'яч. Згідно з даними Е. Ценара, у футбол у Львові першими почали грати британці у 1890 році.

Едмунд Ценар

Перші показові виступи (демонстрація прийомів з м'ячем) українських футболістів із числа гімназистів та вчителів відбулися 5 червня 1892 р. Однак офіційною датою заснування українського футболу слід вважати 14 липня 1894 р. У цей день у Стрийському парку на спеціально збудованому стадіоні товариства «Сокіл» пройшов матч між львівською командою товариства «Сокіл» та командою із Кракова. Зустріч проходила в рамках традиційної ярмарки (виставки досягнень) та другого конгресу українського спортклубу «Сокіл», що одночасно проходили в ті дні у Львові, тому гра проходила не в повному обсязі, а до першого забитого гола і закінчилася перемогою львів'ян на шостій хвилині. На жаль немає єдиної думки, хто забив той переможний гол. За одними даними це був Владзимеж Готинський, за іншими – учень вчительської гімназії – Володимир Хомицький. Тактики і стратегії у діях футболістів майже не було – головним завданням було проштовхнути м'яч повз воротаря у ворота. Стійками воріт служили два прапорці увіткнуті у землю. Матч висвітлювали журналісти з Богемії (Чехія), Німеччини та Литви.

На деякий час про футбол забули. Відомо лише, що молодь продовжувала грати з м'ячем але згадок про це немає. На початку ХХ ст. починають виникати перші львівські футбольні клуби. Ініціаторами виступали учні міських начальних закладів. Так, у 1903 р. учні першої реальної школи утворили ФК «Слава». З 1904 р. клуб став називатися «Чарні» (pl: Czarni) або українською «Чорні» – завдяки чорному кольору футболістів.

У 1904 р. завдяки зусиллям Е. Плясецького при четвертій гімназії був заснований самий знаменитий львівський клуб – КГС (Клуб Гімнастично-Спортовий). Через три роки (1907 р.) цю команду було перейменовано на «Погонь» – у міжвоєнний період вона буде одним із флагманів польського футболу, стане чотирикратним чемпіоном країни.

У 1905 р. свою футбольну команду «Лехія» створили учні 3-ї та 6-ї гімназій. Цього ж року було проведено перший чемпіонат Львова. Переможцем стала команда «Чарні». З цього часу у Львові регулярно проводяться міські турніри і товариські зустрічі, а команди починають брати участь у міжрегіональних матчах у межах Австро-Угорщини. Спочатку «Чарні» здійснили турне в Богемію (Чехію), а «Погонь» провела два товариські матчі з угорським клубом «Кассай АС» і обидва прогала з рахунками 0:5 і 1:4.

25 червня 1911 р. у Львові було засновано Галицький футбольний союз, який з 3 вересня 1911 р. став автономним членом австрійського

футбольного союзу. До складу союзу на правах автономії, окрім галицького, входили також угорська, чеська та німецька федерації.

У 1911 р. було створено спортивне товариство «Україна», в якому футбол був найпопулярнішим видом спорту. З 1913 р. клуб «Україна» став членом австрійського футбольного союзу. Окрім команди «Україна» в різні роки було створено відомі футбольні клуби: УРСО-УМТЕ (Ужгородське робітниче спортивне товариство, 1919 р.), «Довбуш» (Чернівці, 1920 р.), «Русь» (Ужгород, 1925 р.), «Поділля» (Тернопіль), «Пролом» (Івано-Франківськ), які успішно виступали в чемпіонатах своїх країн: Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини.

Спортивне товариство «Спарта» (Львів) – 1910 р.

Спортивне товариство «Україна» (Львів) – 1913 р.

Після приєднання східної Польщі до СРСР усі футбольні клуби Галичини було ліквідовано. Почалися арешти і висилки. НКВС розстріляло талановитих молодих футболістів «України» Петра Гнура, Богдана Кузьму і Євстахія Тіхоліза. У дрогибицькій в'язниці був розстріляний найпопулярніший футболіст і тренер Дрогобича К. Кицил.

Популярними на території Західної України були зимові види спорту: лижний спорт, стрибки на лижах з трампліну, гірськолижний спорт тощо. Перші лещатарські (лижні) секції виникли у 1909 р. у товаристві «Сокіл». Однак Перша світова війна загальмувала їх поширення. У 1924 році відбулись загальні збори прихильників зимових видів спорту, які й проголосили створення Карпатського лещатарського клубу (КЛК) на чолі зі Львом Шепаровичем. Спочатку культивували всі види спорту, а згодом – лише лижні (біг, стрибки, спуск). У 1927 р. було організовано перші масові змагання, а на Запорозьких ігрищах 1935 р. члени КЛК здобули призові місця в усіх видах змагань. Клуб мав філії у Ворохті, Станіславі, Коломиї, Космачі, Нижньому Березові, Славському. На початку 1939 р. діяло 20 філій КЛК, в яких налічувалося 1500 членів.

Одним із найпопулярніших видів спорту в зимовий період був хокей. Нову гру на льоду галичани в ті роки називали «гокей» або «гаківка» від слова «гак» – ключка.

У 1904 року у Львові було укладено перші правила гри у хокей з шайбою. Їх розробили фахівці «Львівського товариства лижварського» разом зі спортивним клубом «Чарні». Цього ж року у львівській пресі починають з'являтися повідомлення про організацію у місті перших хокейних команд. У січні 1905 року у Львові на Дівочих ставках (неподалік Стрийського парку) відбувся перший хокейний матч. Згідно з домовленостями грати повинні були учні Реальної школи і члени Товариства ковзанярів. Однак останні відмовилися від гри і замість них вимушена була зіграти друга команда Реальної школи. Матч проводився на льодовому майданчику, загородженому й освітленому кольоровими електричними лампочками. Незважаючи на сильний мороз, подивитися на нову гру зібралось багато охочих. Учасники видовища перед матчем каталися на ковзанах, дарували один одному квіти й грілися у буфетах гарячим чаєм і медовою. Цей хокейний матч входив до святкової програми фестин, які організувало «Львівське товариство лижварське». Ініціаторами першого хокейного матчу були львівські журналісти, які писали про хокейні змагання у Празі й заразили львів'ян бажанням вийти на лід. Цього ж року було проведено ще одну хокейну зустріч, цього разу між командами «Львівського товариства лижварського» і спортивного клубу «Чарні».

Із січня 1908 р. у Львові починають грати у хокей за канадськими правилами та з необхідним обладнанням. У 1910 р. відбувся чемпіонат Львова з хокею. Переможцем стала команда клубу «Чарні». Турнір проходив на катку Стрийського парку. В змаганнях взяли участь команда «Львівського товариства їзди на ковзанах», клуби «Сокіл», «Чарні», «Погонь», «Легія», «Гасмонея» тощо.

1912 року при товаристві «Україна» було створено хокейну дружину, яка першою з українських команд брала участь у чемпіонаті Польщі з хокею. Один рік вона грала в класі «Б», але потім перейшла до класу «А». Хокейний клуб існував з 1929 до 1943 рік.

У 1918-1924 рр. спостерігається поширення канадського хокею з шайбою спочатку у Варшаві, а згодом у Львові. Однак враховуючи високу вартість хокейного спорядження, швидко хокей розвивався лише у багатих польських та єврейських клубах.

У 1925 р. створено львівську окружну Спілку хокею на льоду (Федерації хокею з шайбою). Головою спілки обрано професора Анджея Теуера. Цього ж року за участю команд «Погонь», «Чарні», «Лехія», «Дрор», АЗС «Варшава» і «Спарта» було проведено чемпіонат Львова з хокею із шайбою. Переможцем сезону 1925/1926 років стала команда «Погонь».

Загалом, окрім Львова, у 20-30-ті роки хокейні команди було створено в Чернівцях, Тернополі та інших містах Західної України, які також виступали в польській хокейній лізі. У провідних польських хокейних командах грало багато спортсменів українського походження. В період 1929-1939 рр. львівські хокеїсти виступали за збірну команду Польщі на змаганнях чемпіонатів Європи і світу.

Серед інших видів спорту у 20-ті роки починає розвиватися водний спорт. Розвиток плавання серед української молоді Галичини за часів II-ї Речі Посполитої, пов'язаний зі спортивними клубами, такими як: львівський Карпатський лещетарський клуб, клуб «Плай», Український Студентський Спортовий Клуб (УССК), перемишльський «Беркут», заліщицький «Дністер», а також у гніздах «Сокола» в Станіславові, Стрию й Тернополі. Перші змагання з плавання було проведено 15-16 червня 1923 р. у Львові на приміському ставку «Свитязь», де визначено дистанцію для переплиття. В одному єдиному виді програми – 100 м довільним стилем – переміг Роман Шухевич. 12 вересня 1926 р. було проведено змагання виключно з плавання, в яких уперше взяли участь жінки. Організатором групи заходів із плавання був Карпатський лещетарський клуб. Так, 10 червня 1937 р. було проведено змагання, у програмі яких, окрім дорослої категорії, виступали і юніори.

Активний розвиток спортивних товариств у Галичині на початку ХХ століття сприяв залученню жіноцтва до участі в їх діяльності. Перші жіночі легкоатлетичні змагання в Галичині відбулись у рамках VI Запорозьких ігрищ 20 травня 1925 року у Львові на площі Сокола-Батька. В них взяло участь 27 спортсменок і змагались вони в семи видах програми. У часописі «Світ молоді» в статті «Плавання – жіночий спорт» (1934 р.) стверджувалося, що серед різних видів спорту найбільше наближені один до одного результати чоловіків і жінок саме в плаванні. У 20-30-х роках ХХ ст. важливу роль відігравав Союз українок, який організовував повітові здвиги, де сотні молодих дівчат у національних строях під мелодії пісень виконували вільні вправи з віночками або різнокольоровими стрічками.

Щорічно з 1926 до 1939 рр. на Галичині проводилися свята – День Українського спортовця. Мета цих свят – поширення українського спорту серед широких верств населення. До програми свята входили: дефіляда, змагання велосипедистів, легкоатлетів різних дисциплін (біг на короткі, середні, довгі дистанції, бар'єрний біг, командний біг, різноманітні естафети, метання, стрибки, ходьба).

Огляд розвитку окремих видів спорту доводить, що заняття носили аматорський, самодіяльний характер, роль державних чинників у ставленні до спортивного руху була незначною й невиразною. Особливого піднесення спортивний рух набув у 20-30-х роках ХХ ст., коли почали створюватися і активно розвиватись спортивні клуби. Найбільшу популярність отримали види спорту: футбол, плавання, лижний спорт, легка атлетика та ін. Поступово спорт стає органічною частиною культурного життя українців. Українські спортсмени досягають значних успіхів на змаганнях. Однак реакційна політика влади не давала повноцінно розвиватись спортивному руху, призводила до закриття спортивних клубів, сприяла обмеженню участі українських клубів у спортивному житті країн, до складу яких вони входили.

3.4. Особливості розвитку спортивного руху на Закарпатті та Буковині

Формування спортивного руху на Буковині до Першої світової війни відбувалося за тією же моделлю, що й на Галичині однак мало свої особливості. Основу спортивного руху на Буковині склали спортивні товариства, більшість з яких функціонувала в рамках національних структур. Решту спортивних клубів було включено в систему організації румунського спорту. Така двоякість давала

можливість українському спорту урізноманітнювати форми і методи, розвивати масовість, а також домагатися належного рівня спортивних результатів в окремих видах спорту.

Перші заходи в поширенні спорту як окремого соціального явища на Буковині припадають на початок ХХ ст. Вже на початку століття утворюються окремі спортивні осередки і товариства. До певної міри поширенню спорту на Буковині сприяв розвиток січових товариств.

Січовий рух започаткований на Буковині в 1902 р. створенням пожежно-гімнастичної організації «Січ» у м. Кіцмань. Починаючи з 1904 р. цей рух набув значного поширення. Вже у 1909 р. існувало 98 січових організацій, з яких 25 – розвивалось дуже успішно, робота 37 – оцінювалася добре, 16 – мали певні проблеми, які за допомогою «Союзу Січей» вдалося вирішити, 10 організацій існували формально, не подаючи ознак діяльності. Січовики не використовували спеціальної спортивної форми. Усі заняття проводилися у повсякденному одязі, з вимогою, щоб одяг був у всіх однаковим. В окремих «Січах» брали участь і жінки. Для дівчат було розроблено спеціальні вправи із різнокольоровими стрічками, букетами квітів. Теоретичною основою методики фізичної підготовки буковинських січовиків були друковані праці галицьких лідерів січового руху. Так, у 1912 р. відомим діячем українського сокільства С. Гайдучком було видано «Збірник січових вправ». Пожежно-гімнастичні організації «Січ» керувались статутами, де було викладено завдання та головні форми діяльності. Перевірка ефективності фізичної підготовленості членів січових організацій відбувалась під час публічних масових та індивідуальних оглядів, у товариських забавах та в умовах гасіння пожеж. З 1912 р. фізичне виховання набуває військового спрямування, що пізніше визначилось як основа для національних збройних формувань.

З 1918 р. Румунія стала повноправним володарем на Буковині. Упродовж 1918-1928 рр. та 1937-1940 рр. на цій території було створено військово-поліцейський режим, спрямований на ізоляцію українського населення від зовнішнього світу.

Восени 1920 р. в умовах воєнного стану, запровадженого у Румунській провінції, в Чернівцях виникає українське спортивне товариство «Довбуш», яке за висловом львівської газети «Змаг» відразу отримало епітет «колиски українського спорту на Буковині». У 1921 р. було засновано Чернівецький інтернаціональний робітничий спортивний клуб «ІАСК», а в березні – Єврейське спортивно-гімнастичне товариство «Союз», у 1922 році – товариство «Аркашул» (Лучник), головним завданням якого була підготовка допризовної молоді (18-20 років) до служіння в королівській армії. Членами його могли бути лише особи румунського походження.

Першою в товаристві «Довбуш» створюється футбольна секція, яка відразу набуває популярності серед молоді. Вже у 1923 р. «Довбуш» виграє першість Чернівців з футболу. Окрім футболу у «Довбуші» розвиваються легка атлетика, «метавка» (гандбол), «водяний спорт» (плавання), мандрівництво тощо. Взимку 1929 р. у м. Чернівці спортивними товариствами, в тому числі й українською гаківкою дружиною Буковини «Довбушем», засновано ланку «хокею на льоду». Організатором, провідником і душею цього виду спорту упродовж багатьох років був Василь Шерей, якого Міністерство культури Румунії за заслуги нагородило «Медаллю культури і спорту».

Одним із перших, услід за «Довбушем», виникає в Чернівцях українське спортивне товариство «Воля» (1923 р.). В ньому займалися переважно робітники і, на жаль, проіснувало воно недовго. У 1922 році в Кіцмані починає діяльність СК «Кармалюк», у 1924 році засновується УСК «Довбуш» у Садгорі. Серед відомих буковинських клубів варто відзначити також УСК «Мазепа» – Чернівці (1936 р.), УСК «Гонта» – Мамаївці (1936 р.), клуби в Ленківцях та Хрещатику. Взагалі, у 1936 році на Буковині існувало 26 українських спортивних товариства.

Практично усі українські клуби Буковини було залучено до системи румунського спорту й входили до складу румунських спортивних федерацій. Окрім футболу, на клубному рівні культивувалися також волейбол, хокей, велоспорт, плавання та ін.

Студентський спорт у Чернівцях не був розвинений і не набув масового характеру. На початку 30-х років у Чернівцях було створено студентське спортивне товариство. У 1933 р. обране його правління та відповідальні за роботу таких гуртків, як футбольний, легкої атлетики, туризму, настільного тенісу та інші.

Також розвивався спорт на Закарпатті. Однак процес проходив менш виразно і повільніше, ніж на Галичині. Одним із найпопулярніших видів спорту був футбол. На Закарпатті з футболем познайомилися у 1893 р. Піонерами у цій справі стали учні старших класів та студенти Ужгородських навчальних закладів. Для організації гри владою було виділено земельну ділянку, площею сім гектарів, на якій було побудовано спортивний майданчик під назвою «Вербова». Тренування та ігри проводилися лише влітку, адже більшість гравців поверталися в Будапешт на навчання. Незабаром за ініціативи ужгородських гімназистів, у місті булов побудовано новий футбольний майданчик (нині стадіон «Спартак»), на якому 15 серпня 1914 р. відбувся перший офіційний футбольний матч. Змагалися команда Ужгорода, яка складалася із старшокласників та студентів, та угорська команда БАК. Угорці перемогли з рахунком 3:0.

Улітку 1902 р. було створено «Товариство ужгородських футболістів». З часом утворилися клуби, які були угорськими за своїм складом. Починаючи з 1911 року футбольна команда УАЦ брала участь у першості Північно-Східної Угорщини. А у 1914 році стала навіть чемпіоном і здобула право брати участь у фінальній грі на першість Угорщини. Однак, гра не відбулася, оскільки почалася Перша світова війна.

Навесні 1919 року в Ужгороді була створена команда УРСО-УМТЕ (Ужгородське робітниче спортивне товариство). Вона була неодноразовим чемпіоном краю, а в 1933 році навіть виграла чемпіонат Словаччини серед угорських футбольних команд.

У 1920 році на Закарпатті сформувалися дві жупи – слов'янська (об'єднувала футболістів та й команди чеської і словацької національностей) та закарпатська (угорської національності). З 18-ти чемпіонатів краю 17 проводилися по національних лігах (жупам) окремо. Лише в 1926 р. пройшов загальний чемпіонат (чемпіоном став УТК).

Початок організованого спортивного руху на Закарпатті почався після закінчення Першої світової війни.

Центром розвитку спорту стала ужгородська «Русь». Спортивний Клуб «Русь» (Ужгород) було утворено 15 серпня 1925 року. Одним із пріоритетних напрямів його діяльності був футбол. За короткий термін команда стала флагманом закарпатського футболу: в 1929-1934 рр. – незмінний чемпіон Закарпаття, а в 1933 – уперше абсолютний чемпіон Словаччини. Ужгородська «Русь» була аматорською командою, складалася із вчителів, була переважно українською за національним складом. Улітку 1936 р. «Русь» увійшла до складу Вищої чехословацької ліги, виборовши право виступати серед 12 найсильніших команд республіки. Окрім футболу, спортивний клуб «Русь» успішно розвивав й інші види спорту, зокрема, легку атлетику і теніс.

У 30-х рр. спортивні клуби діють у Мукачеві (СК «Духнович»), Севлюші (СК «Бескид»), створюється мережа сільських спортивних осередків. Найпоширенішими видами спорту були футбол, теніс, волейбол, легка атлетика, лижний спорт, ковзани та ін.

Після військово-політичних подій березня 1939 р. територія Закарпаття була окупована гортіївськими військами. Припинила діяльність Підкарпатська футбольна жупа. Угорська влада планувала ліквідувати наявні українські клуби. Незважаючи на це, СК «Русь» спромоглася зіграти провідну роль у другій лізі угорського чемпіонату.

Отже, спортивно-гімнастичний рух на Закарпатті та Буковині за своєю суттю розвивався на національній основі й був складовою частиною загальноукраїнського руху. Внаслідок утисків з боку

румунської та угорської влади спорт у цих регіонах не набув такої масовості як на Галичині. Центрами розвитку спорту були окремі клуби (СК «Довбуш» та СК «Русь»), навколо яких точилася вся спортивна робота в краї. Незважаючи на певні обмеження і аматорський характер, клуби змогли стати лідерами західноукраїнського спортивного руху і досягли значних успіхів в окремих видах спорту. Окрім спортивного призначення, клуби впливали ще й на формування свідомості українців.

Висновки

1. На формування організації фізкультурно-спортивного руху позначилися історичні й суспільно-політичні особливості розвитку Західної України. Західноукраїнські землі залишались адміністративно розмежованими і входили до складу декількох держав: Австро-Угорська імперія, Польща, Румунія, Чехословаччина. Визначальною рисою західноукраїнського спорту була її міжнародна ізоляція і бездержавний статус.

2. Усі події у фізкультурно-спортивному русі в Україні, подібно як і в інших європейських державах, носили самодіяльний характер та базувалися на діяльності спортивних клубів і товариств.

3. Характерною рисою західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху стало створення молодіжних фізкультурно-патріотичних, спортивних організацій: «Сокіл», «Січ» (згодом «Луг»), «Пласт» та ін. Основним об'єднавчим моментом цих організацій була спільність ідейно-політичних настроїв їхніх членів, тому виховання молоді у їхніх лавах мало національний зміст. Робота молодіжних організацій була побудована з урахуванням не лише прогресивних здобутків європейських систем фізичного виховання, а й враховувала глибокі традиції фізичного виховання українців.

4. Центрами розвитку спорту спочатку були іноземні спортивні клуби, що створювалися за національною ознакою та окремі навчальні заклади. Наприкінці XIX ст. з'являються перші українські спортивні товариства, в яких починають розвиватися різні види спорту. Характерною рисою розвитку українських спортивних товариств було те, що більша частина з них функціонувала в рамках суто національних структур. Решта включалися в офіційні структури польського, румунського, угорського спорту.

5. Більш високими темпами західноукраїнський спорт розвивався на Галичині, зокрема у Львові, Тернополі, Коломиї та ін. У цих містах були зібрані найкращі спортивні кадри. Спортивно-гімнастичний рух на Буковині та Закарпатті був менше розвиненим, але відрізнявся

свою цілісністю та сконцентрованістю. Лідерами буковинського та закарпатського спорту були СК «Довбуш» (Чернівці) та СК «Русь» (Ужгород).

6. Визначальною рисою, притаманною тільки західноукраїнському спортивному руху, стало широке розповсюдження спортивних осередків у сільській місцевості.

Запам'ятайте ці дати

1894 р. – у Львові відкрилося перше українське товариство «Сокіл».

1900 р. – у селі Завалля на Синятинщині (Івано-Франківська область) створено перше Січове гімнастично-пожежне товариство.

1911 р. – при Львівському спортивному товаристві «Сокіл», а також при Академічній гімназії та учительській семінарії створюються перші пластові групи.

1925 р. – польська влада офіційно заборонила діяльність західноукраїнських січових товариств.

Питання для самоконтролю

1. До складу яких країн входили західноукраїнські землі на початку 30-х років ХХ ст.?

(Румунії, Чехословаччини, Польщі).

2. Назвіть відмінності щодо формування організації фізкультурно-спортивного руху Наддніпрянщини і Західної України (період 1917-1940 рр.).

(На території Наддніпрянської України після соціалістичної революції 1917 р. практично було завершено утворення державних і громадських форм організації радянського фізкультурно-спортивного руху з чіткою централізацією та цільовим змістом; на Західній Україні в більшою мірою розвивалася громадська форма управління сферою фізичної культури і спорту, формувалась система спортивних, пожежно-рахункових товариств, які функціонували на національній основі з керуючим органом – УСС).

3. З якою метою, з ініціативи кого і коли було засновано товариство «Сокіл» на Західній Україні?

(З ініціативи Василя Нагірного у 1894 р., переймаючи досвід чеського товариства «Сокіл», яке діяло ще з 1862 р.; з метою пробудження національної свідомості та залучення української молоді до загальнофізичних вправ, різних ігрових видів спорту, гімнастики, дотримання здорового способу життя, занять із пожежної справи; в умовах перебування українських земель під владою різних держав,

виховувати єдність, народну силу й почуття честі в українського народу засобами фізичної культури).

4. Коли було організовано перше «січове» товариство? Хто був його засновником? Яка частина населення складала його основу?

(Засновано у 1900 р. К. Трільовським; сільське населення).

5. В якому році було створено першу пластову групу? Охарактеризуйте діяльність пластових організацій.

(12 квітня 1912 р., близько 40 осіб виконали вимоги першої проби та прийняли Пластову присягу, що вважається офіційною датою заснування «Пласту». Іван Чмола та Петро Франко акцентували принципи пластування на фізичному та військовому розвитку, Олександр Тисовський займався теоретичним вихованням молоді; найголовніші напрями діяльності «Пласту»: всебічне патріотичне самовиховання української молоді, виховання традицій і звичаїв, розуміння історії, культури, вишкіл молоді в мандрівках та таборах).

6. В якому році «січові» товариства припинили своє існування? Що було причиною їх закриття?

(Козацький вільний дух, який панував у «Січах», викликав страх і занепокоєння з боку польського уряду. Протягом 1922 р. було припинено діяльність 50 січових осередків, причиною цього були антипольські виступи членів товариства проти асиміляторської політики польського уряду протягом 1925 р. щодо української мови, шкіл, громадських прав. Останній січовий осередок припинив своє існування в 1929 р.)

7. Назвіть особливості, які були притаманні розвитку спортивного руху на Буковині та Закарпатті (з кінця XIX ст. – 20-30 -х рр. XX ст.).

(Фізичне виховання на Буковині набуває військового спрямування, що пізніше визначилось як основа для національних збройних формувань; спортивно-гімнастичний рух на Буковині другої половини XIX – початку XX розвивався шляхом створення спортивних товариств, які різнилися за національним складом своїх членів; набували розвитку різні види спорту, які мали прикладне значення у військовій справі; український спорт характеризується «двоаякістю»: деякі клуби функціонували в рамках національних структур, інші було включено до офіційних структур румунського спорту, таке положення давала можливість українському спорту урізноманітнювати форми і методи, розвивати масовість, а також домагатися належного рівня спортивних результатів в окремих видах спорту).

8. За яким принципом було побудовано фізкультурний рух Буковини?

(За принципом організації національних спортивних клубів: у «Драгош-Воде» – румуни, в клубі «Ян» – німці, в «Маккабі» – євреї, в «Полонії» – поляки, в спортивному клубі «Довбуш» – українці).

9. Назвіть передумови створення Українського Спортивного Союзу.

(Процес національно-культурного відродження; напруженість українсько-польських відносин, що вимагала створення організацій та товариств національного спрямування для відстоювання прав і свобод українського народу; зростання серед молоді популярності ідеї фізичного здоров'я і досконалості людини, що мало місце в аналогічних товариствах європейських країн; утвердження серед мас ідеї самостійної України, створення нових прогресивних політичних партій державницького характеру, які визначали ідеологічний зміст діяльності УСС).

Теми доповідей

1. Зародження та діяльність спортивних товариств на Галичині.
2. Особливості розвитку спортивного руху в Закарпатті та на Буковині.
3. Видатні постаті західноукраїнського спортивного руху.
4. Роль Івана Боберського в розвитку західноукраїнського спортивно-гімнастичного руху.
5. Фізичне виховання у навчальних закладах Західної України.
6. Символіка спортивних товариств Західної України (кінець XIX – перша третина XX ст.).
7. Спортивна термінологія Західної України.

Використана література

1. Бобровська А. Олександр Тисовський – основоположник Пласту [Електронний ресурс] / А. Бобровська // ВО «Свобода». Київ: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.svoboda.kiev.ua/dopysy/dopysy/016539/>.
2. Боднар Я. Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця XIX – початку XX століття (до 1939 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук фізич. вих. і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Ярослав Богданович Боднар. – Львів, 2002. – 18 с.
3. Боднар Я. Проблеми фізкультурно-спортивних занять жінок східної Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Ярослав Боднар //

- Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 8–12.
4. Боднар Я. Сокільські, січові та лугові свята як чинник фізичного і духовного розвитку людини (кінець XIX – початок XX століття) / Я. Боднар // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль, 24-25 травня 2007 р. – Тернопіль, 2007. – Т. 1. – С. 25–28.
  5. Боднар Я. Уроки руханки – головна форма фізичного виховання в навчальних закладах Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Я. Боднар // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць] : у 4-х т. – Л. : ЛДУФК, 2007. – Т. 5. – С. 28–33.
  6. Вацеба О. Піонер українського тіловиховання – Іван Боберський (до 135 річчя від дня народження / Оксана Вацеба // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2008. – № 3-4. – С. 4–7.
  7. Вацеба О. Формування організаційних основ системи фізичного виховання і спорту в Україні в 20-30 роки XX століття / Оксана Вацеба, Андрій Кухтій // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 23–29.
  8. Величкович Н. Теологічні особливості фізичного виховання української молоді у 20-30-і рр. XX ст. / Н. Величкович // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – у 3-х т. – Львів : ЛДУФК, 2003. – Т. 2. – С. 199–203.
  9. Винничук О. Т. Формування професійної культури спортивного педагога / О. Т. Винничук: «Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в Європейський простор»: Матеріали регіон. наук.-практ. семінару за ред. проф. Терещука Г. В. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – С. 95–97.
  10. Гаврилова О. В. Становлення скаутського руху в Україні / О. В. Гаврилова // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 46. Вип. 33. Педагогічні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – С. 162–167.
  11. Гах Р. В. Система фізичного виховання молоді в українських і польських школах (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Роман Васильович Гах. – Тернопіль, 2002. – 24 с.
  12. Гнесь Н. Діяльність спортивно-гімнастичних товариств на Буковині (1775-1918) / Н. Гнесь // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць] : у 4-х т. – Львів : ЛДУФК, 2006. – Вип.10. – Т. 5. – С. 215–220.

13. Гнесь Н. О. Законодавчо-правове підґрунтя та методичне забезпечення процесу фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Н. О. Гнесь // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : НВФ «Українські технології», 2007. – Т. 5. – Вип. 11. – С. 248–249.
14. Гречанюк А. Значення, форми та методика фізичного вишколу в українській повстанській армії / Андрій Гречанюк // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Л. : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 43–46.
15. Гуйванюк М. Січковий рух у Галичині й на Буковині початку ХХ ст. у загальнослов'янському контексті / М. Гуйванюк // Проблеми слов'янознавства. – 2005. – Вип. 55 – С. 263–268.
16. Гук О. Фізичне виховання дівчат у гімназіях тернопільського воєводства міжвоєнного періоду / Олексій Гук // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 4(20). – С. 12–16.
17. Гук О. Фізичне виховання дівчат у загальноосвітніх навчальних закладах Західної Волині у 1921-1939 рр. / О. Гук // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5(2). – С. 149–152.
18. Дем'янюк О. Й. Історія волинського оздоровчого та природоохоронного руху крізь призму діяльності «Пласту» / О. Й. Дем'янюк // Сучасні оздоровчо-реабілітаційні технології : Зб. наук. праць. – Луцьк : Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», 2005. – № 1. – С. 9–14.
19. Дьоміна О. Становлення спортивного фехтування на території України (середина ХVІІІ – середина ХХ ст.) / Олена Дьоміна // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Вип. 16: у 4-х т. – Львів : ЛДУФК, 2012. – Т. 1. – С. 80–88.
20. Заборняк С. Традиції плавання в Галичині до 1939 року / С. Заборняк, Б. Міцкан // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура. – 2008. – Вип. 8. – С. 15–19.
21. Заснування КЛК у 1924 році [Електронний ресурс] // Карпатський Лещетарський Клуб: офіційний сторінка. – Режим доступу : <http://klk.com.ua/foundation.html>.
22. Королько А. З. Козацькі традиції і символіка у січовому русі Покуття початку ХХ ст. / А. З. Королько // Наукові праці історичного ф-ту Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. 31. – С. 112–117.

23. Кухтій А. О. Організаційні основи розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні впродовж ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Андрій Остапович Кухтій. – Львів, 2002. – 24 с.
24. Окаринський В. М. Український скаутський рух (1911-1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. М. Окаринський ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 19 с.
25. Луцький Я. Виникнення спортивних і туристичних товариств у Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Я. Луцький // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура. – 2010. – Вип. 12. – С. 19–24.
26. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою; для студентів денної та заочної формою навчання ф-ту фіз. виховання і спорту / [С. І. Степанюк, О. О. Гречанюк, І. В. Маляренко: голов. ред. О. Ю. Беляєва]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – 236 с.
27. Мужичок В. О. Організація фізкультурно-спортивної роботи у шкільництві Західної України 1919-1939 рр. / В. О. Мужичок // Науковий вісник Чернівецького університету : [Збірник наукових праць за матеріалами міжн. наук.-практ. конференції «Інтеграція системи безперервної освіти України в європейській освітній простір: стан, проблеми, перспективи» (22-24 жовтня 2009 р.)]. – Вип. 470. – Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2009. – С. 92–96.
28. Нагірняк А. Я. Формування та початковий період діяльності українських товариств «Сокіл» (1984-1914) / А. Я. Нагірняк // Сторінки історії: зб. наук. праць. – К. : Вид-во «Політехніка», 2006. – Вип. 23. – С. 37–44.
29. Нестеряк Л. В. Організаційні принципи побудови фізичного виховання молоді Галичини наприкінці ХІХ-ХХ ст. / Л. В. Нестеряк, І. В. Райтаровська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2012. – Вип. 5. – С. 163–168.
30. Пальчевський Р. С. Сокільський рух української молоді у період між двома світовими війнами / Р. С. Пальчевський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : [збірн. наук. праць]. – 2011. – Вип. 21.
31. Пальчевський Р. С. Український молодіжний рух на західноукраїнських землях (20-30-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд.

- іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Руслан Степанович Пальчевський. – Чернівці, 2000. – 173 с.
32. Папенко Є. Український сокільський рух у Східній Галичині / Євген Папенко // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – № 40. – С. 114–119.
  33. Первухіна С. Фізичне виховання як чинник всебічного формування особистості в період румунської окупації (1918-1939 рр.) / С. Первухіна, Є. Бойко, В. Шпортій // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : збірн. наук. праць. – 2006. – № 1. – С. 32–35.
  34. Родак С. Українська спортова традиція першої половини ХХ століття: ідеологічне підґрунтя / Степан Родак // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 153–157.
  35. Саливон Н. В. Участь громадських організацій Львова у фізичному вихованні української молоді (1900-1939 рр.) / Н. В. Саливон // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2008. – № 1–2. – С. 214–219.
  36. Слобожанінов А. А. Історія та організація спортивного руху у північній Буковині на початку ХХ ст. / А. А. Слобожанінов, Ю. І. Тумак // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : [збірн. наук. праць]. – 2009. – Вип. 64. – С. 92–95.
  37. Сова А. Символіка гімнастично-пожежного товариства «сокіл»: витоки і генеза / А. Сова // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – у 3-х т. – Львів : ЛДУФК, 2003. – Т. 2. – С. 215–230.
  38. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-Нова», 2001. – 236 с.
  39. Старка В. Створення військових формувань політичними партіями та організаціями на території Східної Галичини у міжвоєнний період / В. Старка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 1. – С. 87–92.
  40. Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ – перша пол. ХХ ст.) : [монографія] / Б. Є. Трофим'як. – Тернопіль, 2001. – 693 с.

41. Трофим'як Б. Є. Фізична культура і спорт в Українській РСР / Богдан Євстахійович Трофим'як. – Львів : Вища школа. Вид-во при ЛДУ, 1987. – 157 с.
42. Тумак Ю. І. Діяльність фізкультурно-спортивних товариств Північної Буковини першої третини ХХ ст. / Ю. І. Тумак // Педагогічний альманах : [збірник наукових праць]. – Херсон, 2011. – С. 306–310.
43. Тумак Ю. І. Фізичне виховання дітей та молоді в громадських товариствах Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Юрій Іванович Тумак. – Тернопіль, 2014. – 23 с.
44. Устінова Т. Історико-педагогічні особливості розвитку українського спортивного руху на північній Буковині у першій половині ХХ сторіччя / Т. Устінова // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Вип. 16 : у 4-х т. – Л. : ЛДУФК, 2009. – Т. 1. – С. 293–299.
45. Устінова Т. Б. Історико-педагогічні аспекти розвитку січового руху на Буковині (початок ХХ ст.) / Т. Б. Устінова // Вісник Чернігівського національного університету : [збірн. наук. праць]. – Чернігів, 2011 р. – Вип. 86 – Т. 1 – С. 462–465.
46. Філь С. М. Історія фізичної культури: [Навчальний посібник / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка за ред. проф. С. М. Філя]. – Харків : «ОВС», 2003 – 160 с.
47. Футбол Галичини, Волини, Закарпаття и Буковини в 1920-1930-е. [Електронний ресурс] // Літопис українського футболу : офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.koranyitryach.info/index.aspx?page=history04>.
48. Цибанюк О. О. Аспекти впровадження навчального предмету «Фізичне виховання» в заклади освіти Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) [Електронний ресурс] / О. О. Цибанюк // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : [збірн. наук. праць]. – 2011. – Вип. 86 (Т. 1). – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/texts.html.
49. Юзик О. Освітньо-виховна діяльність молодіжних товариств Галичини у 20-30-х роках ХХ ст. / О. Юзик // Вісник Львівського у-ту. Серія педагогічна : [збірн. наук. праць]. – Вип. 17 : у 4-х т. – Л., 2003. – С. 214–223.
50. Якимішин І. Історичні аспекти розвитку закарпатського футболу під час угорської окупації (1939-1944 рр.) / І. Якимішин // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – у 4-х т. – Львів : ЛДУФК, 2006. – Вип. 10. – Т. 5. – С. 220–223.

Рекомендована література

1. Вацеба О. М. Нариси з історії західно-українського спортивного руху / О. М. Вацеба. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 232 с.
2. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою: для студентів денної та заочної формою навчання ф-ту фіз. виховання і спорту / [С. І. Степанюк, О. О. Гречанюк, І. В. Маляренко: голов. ред. О. Ю. Беляєва]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – С. 179–188.
3. Нога О. П. Світ львівського спорту 1900-1939 рр. Спорtdосягнення, товариства, архітектура, вбрання, мистецтво / О. П. Нога. – Л. : Українські технології, 2004. – 784 с.
4. Савчук Б. Український пласт (1911-1939) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 272 с.
5. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Кам'янець-Подільський: «Абетка-НОВА», 2001. – С. 159-163 с.
6. Спортивне товариство «Україна» (Львів). До 80-річчя заснування: Альманах; ред.кол. Й. Лось та ін. – Львів : Світ, 1991. – 136 с.
7. Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст.-перша пол. ХХ ст.) [Текст] / Б. Є. Трофим'як. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 696 с.
8. Трофим'як Б. Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років ХІХ ст. до 1939 р) : [навч. посібник] / Богдан Євстахійович Трофим'як. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 419 с.
9. Філь С. М. Історія фізичної культури : [навчальний посібник] / Філь С. М., Худолій О. М., Малка Г. В. ; за ред. проф. С. М. Філя. – Харків : «ОВС», 2003. – С. 104–114.

Тема 4

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІЗКУЛЬТУРНО- СПОРТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ СРСР: МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1917-1941 рр.)

Логіка викладу та засвоєння матеріалу

4.1. Фізична культура та спорт в Українській СРР у період 1917-1929 рр.

4.1.1. Історичні передумови, особливості становлення і розвитку фізичної культури в Україні за часів СРСР.

4.1.2. Фізичне виховання в перші післяреволюційні роки та в роки громадянської війни.

4.1.3. Становлення та розвиток державних основ управління фізичною культурою та спортом.

4.1.4. Стан спортивно-масової роботи.

4.2. Розвиток фізичної культури та спорту в Україні в період 1930-1941 рр.

4.2.1. Запровадження державної системи управління фізкультурно-спортивним рухом.

4.2.2. Створення та розвиток програмно-нормативних основ радянської системи фізичного виховання. Введення фізкультурного комплексу «Готовий до праці та оборони» (ГПО), Єдиної всесоюзної спортивної класифікації (ЄВСК).

4.2.3. Особливості розвитку радянського фізкультурно-спортивного руху в 1930-1941 рр.

4.2.4. Становлення науково-методичних основ радянської системи фізичного виховання та спорту.

У результаті вивчення матеріалу ви повинні знати:

– характерні особливості розвитку фізичної культури і спорту в СРСР, зокрема в УСРР у період 1917-1929 рр.;

– передумови та особливості створення нормативних основ радянської системи фізичного виховання;

- особливості становлення науково-методичних основ системи фізичного виховання в навчальних закладах УСРР (УРСР);
- характерні особливості формування системи організації фізкультурно-спортивного руху у УСРР (УРСР), особливості створення добровільних спортивних товариств (ДСТ);
- роль Всеобучу та Комсомолу у становленні та управлінні фізичною культурою і спортом у СРСР;
- передумови створення Всесоюзної ради фізичної культури та інших центральних органів управління фізичної культури;
- передумови розвитку масової фізичної культури у 20-30 рр. ХХ ст.;
- значення нормативного комплексу «Готовий до праці та оборони» для розвитку фізичної культури і спорту;
- характерні особливості розвитку фізичної культури і спорту у період 1930-1941 рр. у СРСР, зокрема в УРСР.
- основні поняття, терміни і скорочення;

уміти:

- використовувати знання щодо методів, агітаційних форм залучення населення до занять фізичною культурою (20-30-х рр. ХХ ст.) у сучасній практиці;
- визначати передумови розвитку військово-прикладного аспекту фізичної культури УСРР (УРСР) у 1917-1941 рр.;
- володіти термінологією з цієї теми;
- працювати з науковою літературою та джерелами з історії фізичної культури.

Теоретичні відомості

4.1. Фізична культура та спорт в Українській СРР у період 1917-1929 рр.

4.1.1. Історичні передумови, особливості становлення і розвитку фізичної культури в Україні за часів СРСР

Жовтнева революція 1917 року призвела до краху Російської імперії і на довгі роки визначила шлях розвитку країни. На зміну капіталістичним відносинам прийшла соціалістична модель побудови держави, основу якої складала положення марксистсько-ленінської теорії.

Для України це був особливий період, в якому важко було відрізнити характерні особливості, національні або міжнаціональні ознаки. Розвиток фізкультурно-спортивного руху в Україні відбувався на тлі цілого ряду військово-політичних подій, пов'язаних з боротьбою українського народу як з внутрішніми, так і з зовнішніми ворогами, утворенням Радянського Союзу та входженням до нього Української РСР. Зважаючи на те, що організаційна структура управління державними інститутами в СРСР відрізнялася надзвичайною централізацією, то всі процеси у фізичній культурі, які проходили в Росії безпосередньо стосувалися й України, на різних територіях якої в різні часи встановлювалась Радянська влада.

Разом з економічними та соціально-політичними перетвореннями в країні відбувається формування соціалістичної моделі фізичного виховання. Цей процес протікав складно, з гострими суперечками і дискусіями. Результатом стало створення нової моделі фізичної культури, характерними рисами якої були:

- комуністична ідейність;
- єдність державних і громадських форм фізичного виховання;
- колективізм;
- народність;
- доступність;
- масовість;
- науковий характер.

Передумовами для розвитку фізичної культури і спорту були:

- припинення участі Росії у бойових діях Першої світової війни; громадянська війна 1917-1920 рр., створення Радянського Союзу; включення більшості українських земель до складу УРСР (21 грудня 1919 р.); входження УРСР до складу СРСР; сталінські репресії 30-х років;
- знищення класового суспільства;
- встановлення рівних прав між націями і народностями;
- націоналізацією основних засобів виробництва та ліквідацією приватної власності на землю;
- розширенням та державним захистом соціальних прав і свобод трудящих.

На думку більшості дослідників історію радянського спортивного руху міжвоєнного періоду варто поділити на два періоди:

І-й період (1917-1929 рр.) – характеризується визначенням завдань, пошуком шляхів та проведенням перших практичних заходів щодо розвитку радянської системи фізичного виховання;

II-й період (1930-1941 рр.) – характеризується формуванням загальнодержавної системи фізичної культури і спорту.

4.1.2. Фізичне виховання в перші післяреволюційні роки та в роки громадянської війни

Революційні події 1917 р. зруйнували стару імперську систему організації фізкультурно-спортивного руху і розгорнули боротьбу з «буржуазною» спадщиною в спорті. Ця боротьба була зумовлена ідеологічними настановами, які передбачали створення нової соціалістичної моделі фізичного виховання, заснованої на ідеях марксизму-ленінізму про всебічний розвиток людини.

Панування комуністичної ідеології у фізкультурному русі як у Росії, так і в Україні затверджувалося з перших днів існування СРСР. Нормативно-правовими актами того часу були рішення уповноважених на те партійних і державних органів, у яких містилися нормативи, що регулюють діяльність у сфері фізичної культури і спорту.

Нормативно-правове регулювання сфери фізичної культури і спорту в радянській державі не мало аналогів у міжнародному праві. Воно формувалося в умовах антагоністичного протистояння соціалістичної і капіталістичної систем, у тому числі в галузі спорту, який став частиною непримиренної ідеологічної боротьби на міжнародній арені. Цим пояснюється і жорстким партійно-політичним диктатом у керівництві фізичною культурою і спортом, коли навіть дрібні питання вирішувалися на найвищому рівні.

Першим органом, який керував фізичним розвитком підростаючого покоління стала Державна комісія з просвіти на чолі з А. В. Луначарським. При Комісії було створено шкільно-гігієнічний відділ, який займався питаннями фізичного розвитку школярів. У вересні 1918 р. шкільно-гігієнічний відділ перейшов підпорядкування Народного комісаріату охорони здоров'я (Наркомздрав). Згодом аналогічні відділи з'явилися на місцях – при медико-санітарних відділах місцевих Рад. Вони проводили роботу з питань, які стосувалися здоров'я учнів, у тісному співробітництві з органами Народного комісаріату просвіти (Наркомпросу) і вчителями шкіл.

Однією із перших постанов більшовиків у галузі фізичного виховання стало «Положення про єдину трудову школу» від 30 вересня 1918 р. Цей документ затвердив нову освітню систему, основою якої стала семирічна школа, де діти мали здобувати не лише середню освіту, а й ази майбутньої професії. Значну частину навчального часу в школах відводили трудовому навчанню та фізичній підготовці. Проте більшість цих заходів були декларативними через

відсутність матеріальної бази, кваліфікованих викладачів, єдиного навчального плану.

Перебування в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції змушувало радянській уряд створювати нові збройні сили. Першочергове значення в цьому процесі віддавалося підвищенню обороноздатності держави, підготовці резервів для Червоної Армії. У резолюції VII з'їзду комуністичної партії говорилося про необхідність всебічного систематичного, загального навчання всього дорослого населення (без різниці у статі) військовим знанням і військовим операціям. 22 квітня 1918 р. Всеросійський Центральний Виконавчий комітет (ВЦВК) Ради робочих, солдатських та селянських депутатів ухвалив декрет «Про обов'язкове навчання військовому мистецтву». Згідно з цим документом було створено Головне управління Загального військового навчання і формування резервних частин для Червоної Армії – **Всеобуч**. До його складу входив відділ фізичного розвитку і спорту, який займався фізичною підготовкою в частинах Червоної армії у пунктах допризовної підготовки, а також серед цивільного населення. Відділи загального військового навчання і військово-навчальні пункти створювалися при місцевих військових комісаріатах. Там же діяли військово-спортивні клуби, створені органами Всеобучу за сприянням комсомольських організацій. Всеобучу була підпорядкована вся наявна спортивна база, фізкультурні фахівці, спортивні клуби та гуртки.

За наказом народного комісара у військових справах М. І. Подвійського про запровадження загального військового навчання на території України у 1919 році відділи Всеобучу було утворено в Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Дніпропетровську, Херсоні, Миколаєві та Чернігові. В організаціях Всеобучу працювали понад 17 тисяч колишніх офіцерів царської армії, в тому числі випускників Академії Генерального штабу, головної офіцерської фехтувальної-гімнастичної школи, кадетських корпусів, численних військових шкіл і армійських курсів, які сприяли становленню спорту і його нормативно-правової бази як у центрі, так і в провінції.

Для підготовки населення до служби в армії Всеобуч розробив спеціальну програму, яка складалася з військової, політичної та фізичної підготовки. Військове навчання проходили громадяни віком від 16 до 40 років. Фізична підготовка включала в себе заняття гімнастикою та різними видами спорту – легка атлетика, плавання, стрільба, лижний і ковзанярський спорт.

У квітні 1919 р. відбувся перший Всеросійський з'їзд з фізичної культури, спорту і допризовної підготовки, який виробив програму

розвитку радянського фізичного виховання і спортивного руху на військовий період. На з'їзді було ухвалено «Положення про допризивну військову підготовку». Документ визначав головні завдання у вихованні бійця – виховувати патріотизм, почуття відданості соціалістичній країні, здійснювати підготовку фізично міцних, загартованих, витривалих, готових переносити складності військового життя воїнів.

Всеобуч – одна з перших державних структур, за участю якої активно відновлювався вітчизняний спорт, в практику фізкультурного руху впроваджувалися олімпіади, створювалися регіональні олімпійські комітети, відновлювалися спортивні товариства.

Так, 25 травня 1919 р., на честь першої річниці Всеобучу, на Красній площі в Москві відбулося велике свято – парад робочих полків і загонів московських фізкультурників. 20 травня 1920 р. з метою пропаганди фізичної культури Всеобуч проводить по усій республіці «День спорту». Старти і показові виступи проходять на міських майданчиках, у клубах, на іподромах. У Москві на Красній площі пройшов парад спортсменів – слухачів головної військової школи фізичної освіти трудящих, Комуністичного університету ім. Я. М. Свердлова та інших учнів навчальних закладів. У Харкові відбувся парад і проведені змагання, які носили переважно показовий характер.

У липні 1920 р. у Москві проводиться «Предолімпіада». Центральною подією стало проведення параду на Красній площі та показові гімнастичні виступи на іподромі. У заходах взяло участь (близько) 10000 допризовників.

У перші післяреволюційні роки радянською влади почали проводитися заходи щодо підготовки кваліфікованих фізкультурних кадрів. У жовтні 1918 р. на базі шестимісячних курсів інструкторів фізичної культури в Москві було створено перший інститут фізичної культури (сьогодні Російський державний університет фізичної культури, спорту, молоді та туризму). Першим ректором став професор Варнава Сфимович Ігнат'єв. В інституті він очолював кафедру шкільної гігієни. На перший курс було зачислено 32 особи, в основному педагогі та лікарі з різних губерній. У грудні 1920 р. Московський інститут фізичної культури було затверджено як вищий навчальний заклад Народного комісаріату охорони здоров'я і отримав статус Центрального інституту (ДЦІФК).

Через рік (1919 р.) у Петербурзі на базі курсів П. Ф. Лесгафта створюється ще один інститут – Державний інститут фізичної освіти (сьогодні Національний державний університет фізичної культури, спорту і здоров'я імені П. Ф. Лесгафта). У 1920 р. засновано Головну

військову школу фізичної освіти трудящих з підготовки викладачів для військово-навчальних закладів і червоної Армії.

4.1.3. Становлення та розвиток державних основ управління фізичною культурою та спортом

По закінченню громадянської війни та входження частини території України до складу СРСР в українському спортивному русі відбувалися процеси, характерні для радянської держави.

Гостра необхідність у тисячах підготовлених воїнів відпала. Фізична культури набула значення як засіб оздоровлення радянського народу та підготовки його до трудової діяльності. Ця важлива соціальна проблема вирішувалася як установами охорони здоров'я, так і іншими державними органами. Важливу роль при цьому зіграли Програма партії, яка була ухвалена VIII з'їздом РКП(б) (18-23 березня 1919 р.), «Положення про охорону здоров'я дітей та підлітків» (15 вересня 1921 р.), а також декрети про курорти та дома відпочинку, в роботі яких почесне місце відводилось фізичній культурі.

Нові завдання в області фізичної культури вимагали формування нової системи організації фізкультурно-спортивним рухом. Важливу роль у цій справі зіграв Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді (ВЛКСМ) – молодіжна політична організація СРСР (створений 29 жовтня 1918 р.).

Перші практичні кроки Комсомолу були пов'язані зі створенням спортивних гуртків і товариств, в яких враховувалися запити молоді та існувала чітка політична спрямованість. За ініціативи ВЛКСМ по всій території СРСР виникли фізкультурно-спортивні організації. Так, у Москві було створено комсомольську спортивну організацію «Муравей», в Білорусії – «Червоний молодняк», в Середній Азії – «Червоний джигіт». У серпні 1922 р. при ЦК ЛКСМУ в губернських, окружних та міських комсомольських організаціях було створено Всеукраїнське бюро «Спартак». Усі спортивні гуртки при осередках і клубах ЛКСМУ об'єднали у Всеукраїнську комсомольську спортивну організацію.

У червні 1923 р., за ініціативи Комсомолу, при Всеросійському Центральному Виконавчому Комітеті було прийнято новий центральний орган управління фізичною культурою – Вищу раду фізичної культури (ВРФК). Очолив ВРФК народний комісар охорони здоров'я М. О. Семашко (1874-1949 рр.). На Вищу раду покладалося узгодження та об'єднання наукової і організаційної діяльності різних відомств та організацій, які проводять роботу з фізичного виховання. У склад Вищої ради фізичної культури для координування дій були введені:

представники комісаріатів освіти (Наркомопрос), охорони здоров'я (Наркомздрав), внутрішніх справ, військових справ, народного комісаріату праці. У Вищій Раді фізичної культури в Україні були представлені Українське бюро Всесоюзної ради профспілок, делегати міської ради Харкова, представники комсомолу, ЦК КП(б)У.

З утворенням Вищої Ради фізичної культури було започатковано процес формування державної системи радянського фізкультурно-спортивного руху в Україні. На початок 1924 року при губернських і повітових виконкомах було створено ради фізичної культури.

У квітні 1923 р. пройшов XII з'їзд РКП(б). У резолюції «Про роботу РКСМ» рекомендувалося об'єднати робочу молодь у гуртки фізичної культури. Недоліком формату роботи таких гуртків було, те що в них не існувало поділу за видами спорту. Спортсмени займалися всіма – гімнастикою, іграми, легкою атлетикою, лижним спортом тощо.

10 серпня 1923 р. ЦК РКП(б) ухвалює лист «Про роботу в області фізичного виховання», в якому перед партійними організаціями ставилося завдання сприяти залученню до фізичного виховання широких верств населення, забезпечувати ідейний вплив на роботу фізкультурних організацій, слідкувати за тим, щоб фізкультурний рух був невід'ємною складовою частиною загальної культурної роботи. У квітні 1924 р. ВЦСПС затвердив положення про гуртки фізичної культури при профспілковому клубі. В підпорядкування Профспілкам були передані всі комсомольські спортивні організації, а комітети і секції, що були при Центральному Бюро «Спартак» увійшли до Вищої ради фізичної культури.

Організація державної системи управління фізкультурно-спортивним рухом у країні стало поштовхом до широкого залучення пролетарської молоді до занять спортом, проведення змагань та створення спортивної бази. Усього за два роки (з кінця 1923 до 1925 рр.) кількість спортсменів у СРСР зросла більш ніж у п'ять разів – з 126 тис. до 668 тис.

Проте, незважаючи на помітні успіхи в налагодженні фізкультурної роботи, існували явища, що не вписувалися в радянську модель фізичної культури, державної ідеології та політики у фізкультурній галузі. Вони асоціювалися як з минулими буржуазними пережитками, так і з вадами, породженими новим ладом.

Значно стримували розвиток фізкультурно-спортивного руху різного роду течії, що склалися в країні до середини 20-х років і відрізнялися своїми поглядами на реалізацію завдань в області фізичної культури.

«Гігієністи», як і «теафізкультуровці» бачили основи фізичного виховання в лікувальній гімнастиці, розглядали фізкультуру як засіб

«реальної наукової організації труда» з жорстким лікарським контролем. Автори цих систем пропагандували «трудова гімнастику», намагалися звести заняття фізичною культурою до легких вправ, мотивуючи це тим, що додаткове навантаження, пов'язане з виконанням фізичних вправ, а також заняття спортом, шкідливі для здоров'я робочих. На їх думку такі види спорту як футбол, бокс, важка атлетика, гімнастика на приладах повинні бути виключені з програми фізичного виховання пролетаріату, як такі, що потребують значних зусиль. Натомість пропонувалося займатися гігієнічною та лікувальною гімнастикою, грати в ігри, гуляти на свіжому повітрі.

Автори «*системи Спартака*» (Д. Крадман, В. Песков, М. Собецький та ін.) доводили необхідність використання комсомольської практики фізичного виховання, програмно-методичних принципів західних гімнастичних систем (шведської, німецької, гімнастики Г. Демені, Г. Ебера та ін.). Водночас вони різко виступали проти спортивної спеціалізації, особливо в загальноосвітній школі.

Свою особливу систему фізичного виховання («пролетарську фізичну культуру») намагалися створити *Пролеткультовці*. На відміну від представників «системи Спартака» вони заперечували можливість використання «буржуазних» форм і засобів фізичного виховання, наполягали відмовитись від непролетарських («буржуазних»), на їх думку, видів спорту – боксу, футболу, спортивної гімнастики та ін. Заняття фізичним вправами рекомендувалось замінити трудовими рухами на зразок ударів молоту по наковальні, або імітації вправ з пиляння дров, розгрібання вугілля тощо. Пропонувалося замінити гімнастичні прилади знаряддями виробництва, спортзали – майстернями. «Трудова гімнастика» не отримала широкого розповсюдження та все ж задавала шкоди фізкультурно-спортивному руху.

Не сприяло розвитку фізкультурно-спортивному руху і такі негативні явища як «рекордсменство» та «індивідуалізм». Як відмічають Г. Савченко та Є. Хоменко, ці два поняття трактувалися по-різному, але були тісно пов'язані між собою суттю змагальної гонки за показниками. Заради досягнення високих результатів у багатьох гуртках робився акцент на роботі з одним чи декількома найбільш сильними фізкультурниками. Особлива увага до окремих спортсменів нерідко відштовхувала маси робітничої молоді від того чи іншого фізкультурного гуртка. За таких обставин вважалося, що робота у фізкультурних гуртках, які стали на шлях культивування рекордсменства та індивідуалізму, відривалася від виробництва і не сприяла виховній функції.

У цей період визначались пріоритети державної політики у фізичній культурі щодо «корисних» і «некорисних» видів спорту. Владу непокоїла однобокість у виборі фізкультурниками видів спорту. Переважна більшість із них хотіла грати у футбол. Ідеалом же фізкультурника, відповідно уяві партійно-радянських та фізкультурних функціонерів, вважався фізкультурник-універсал, здатний однаково успішно займатися різними видами спорту. У першу чергу це стосувалося сезонних видів спорту. Так, якщо робітник у теплу пор року грав у футбол, то взимку він мав стати на лижі, ковзани, грати у хокей і т. д. [140, с. 135].

Ще однією проблемою, яка негативно впливала на хід розвитку фізкультурного руху, була ідеологічна складова. Керівна комуністична партія прагнула підпорядкувати собі спортивний рух надати йому ідеологічної наповненості, намагалася подолати вкорінені буржуазні уяви і традиції про аполітичність спорту. Не до кінця визначеними залишалися завдання в області фізичної культури, шляхи її подальшого розвитку.

За таких умов ситуація з розвитком фізичної культури почала погіршуватися. В резолюції XIII з'їзду ЦК РКП(б) «Про роботу серед молоді» (1924 р.) відзначалося, що у зв'язку з погіршенням фізичного розвитку молоді, особливо учнів, комсомол разом із профспілками «повинен посилювати свою роботу в області фізичної культури в широкому сенсі цього слова».

13 липня 1925 р. ЦК КП(б) ухвалює постанову «Про завдання партії в галузі фізичної культури». У документі було визначено сутність фізичної культури, її мета та завдання, місце в радянській державі, підкреслено виховне значення, поставлено завдання забезпечити політичне керівництво фізкультурним рухом, не допускати його відриву від масових професійних та політичних організацій, вказано на необхідність залучення у фізкультурний рух широких мас населення – робітників, селян, учнівської молоді тощо.

Згідно з постановою фізична культура визначалася частиною культурної, господарської та військової підготовки молоді. В постанові також вказувалося на велике міжнародне значення розвитку фізичної культури в СРСР, оскільки спортивні зв'язки з робочими-спортсменами інших країн сприяють укріпленню міжнародного робочого руху. Особлива увага приділялась постановці фізичного виховання серед піонерів та корінного населення національних республік.

Отже, Постанова від 13 липня 1913 р. стала програмою розвитку фізкультурного руху в нових умовах соціалістичного суспільства.

Активно взявся за виконання нових партійних настанов Комсомол. Починаючи з 1925 року ВЛКСМ ухвалював ряд необхідних заходів

щодо оздоровлення комсомольської молоді в літній період. Було встановлено «твердий» день для занять спортом, проведено компанії щодо залучення комсомольських мас у спортклуби. Так, у миколаївському яхт-клубі ватажки комсомольських організацій брали участь у тренуваннях та змаганнях з веслування, широко популяризуючи веслування. Окружний комітет комсомолу рекомендував осередкам організувати колективні перегляди спортивних кінофільмів. Райком спілки металістів, разом із комсомолом, з метою поширення знань про водні види спорту, запрошував на лекції відомих лекторів у галузі фізичної культури. Працювали семінари для підготовки місцевих інструкторів. Окружна Рада фізичної культури Миколаєва запроваджувала культпоходи на човнах та яхтах у навколишні села. Походи було присвячено різним святкам.

У середині 20-х років Комуністична партія ухвалює ряд заходів щодо укріплення державних та громадських начал радянського фізкультурного руху. У вересні 1925 р. І Всесоюзна рада профспілкових союзів з фізичної культури, з метою підвищення рівня спортивної роботи, ухвалила рішення про перехід фізкультурних організацій від гуртків до секційної форми занять. Усі секції повинні бути об'єднанні в єдиний фізкультурний гурток під загальним керівництвом правління клубу. У грудні цього ж року ВЦСПС затвердив «Положення про клубні гуртки фізичної культури».

У цей же період стали проявлятися прорахунки, неузгодженість дій, конкурування і навіть певне протистояння між державними органами в організації і управлінні фізкультурно-масовою роботою. Особливо гострими були суперечності між Радами фізичної культури та керівництвом профспілок. Загрозливого характеру протистояння почало набирати у 1927 р. Суть проблеми полягала в тому, що Вища рада фізичної культури не справлялась з покладеними на неї функціями. ВРФК виконувала більше роль координаційного центру, а ніж її керівного органу. Її рішення часто носили рекомендаційний характер. Фактично керівництво спортивними клубами, їх фінансування здійснювалося Всеукраїнською радою профспілок. Водночас ВРФК звинувачувала Всеукраїнську раду профспілок у тому, що та самовідсторонилася від участі в роботі ВРФК і ухиляється від співпраці, зосередивши всю роботу з гуртками винятково на собі. Протистояння доходило навіть до того, що профспілки відмовлялися брати участь у роботі ВРФК, навіть бойкотувала змагання, що та проводила.

Отже, керівництво у сфері фізичної культури фактично здійснювалося двома державними органами – ВРФК і ВЦСПС, що суперечило процесу централізації управління, притаманного більшовикам.

Причини протистояння були викладені у доповідній записці до ЦК КП(б)У, в якій ВРФК скаржилася на те, що через відсутність достатніх повноважень вона не може безпосередньо керувати роботою гуртків в адміністративному, внутрішньоорганізаційному та господарському планах.

Вирішити проблеми взяв на себе ЦК ВКП(б). 23 вересня 1929 р. ЦК ВКП(б) ухвалює постанову «Про фізкультурний рух». У постанові засуджувався рекордсменський ухил, стан фізкультурної роботи визнавався незадовільним, вказувалось на основні недоліки в управлінні фізкультурним рухом, акцентувалася увага на необхідності, розширення масовості фізкультурного руху, централізації керівництва фізкультурним рухом.

У зв'язку з цим партійно-державним органам була дана вказівка створити при Президії Центральної виконавчої комісії СРСР Всесоюзну раду фізичної культури з функціями і правами центрального державного органу. Постанова передбачала реорганізацію рад фізичної культури у союзних республіках і надання їм статусу державних органів. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) державні органи і громадські організації фізкультурного профілю підпорядковувалися Всесоюзній раді фізичної культури. Таким чином вибудовувалася чітка вертикаль управління фізкультурним рухом у країні.

Постанова ЦК ВКП(б) стала своєрідною інструкцією для всіх органів і організацій пов'язаних з розвитком фізичної культури і спорту в СРСР, визначила шляхи розвитку спортивного руху на найближчі роки.

Отже, наприкінці 1920-х років у УСРР майже повністю зникають залишки старої системи фізичної культури та спорту, яка діяла ще з часів імператорської Росії. Спорт, який до революції вважався заняттям переважно заможних верств населення, втратив соціальну універсальність. За підтримки держави до занять фізкультурою та будь-яким видом спорту могли долучитися представники усіх прошарків суспільства. В СРСР поступово почала формуватися національна за формою, соціалістична за змістом, інтернаціональна за характером радянська система фізичного виховання. Характерними її рисами стали комуністична ідейність, єдність державних та громадських форм фізичного виховання, колективізм, народність, доступність, масовість, науковий характер. На фізкультурно-спортивну роботу активно впливали професійні спілки, комсомол. Фізкультура і спорт, слідуючи партійно-радянській термінології, у повній мірі набували пролетарського характеру.

4.1.4. Стан спортивно-масової роботи

Радянський спортивний рух почав формуватись у складних умовах громадянської війни та гострої класової боротьби. Перші спортивні змагання почали проводитися відразу після революційних подій 1917 року. Наприкінці січня 1918 р. у Москві була розіграна першість Росії з ковзанярського спорту. У травні 1918 р. у Петровському парку Москви пройшли перші післяреволюційні змагання легкоатлетів – біг на 4,5 км. 15 серпня 1918 р. відбувся чемпіонат Москви з легкої атлетики. 9 березня 1919 р. у Петрограді розігрується першість Росії з лижного спорту.

Пожвавлення спортивного життя в країні починається після закінчення бойових дій на фронтах громадянської війни. Поступово налагоджувалася спортивна робота. Молодь проявляла великий інтерес та ентузіазм до занять спортом. Почала формуватися певна система республіканських змагань та фізкультурно-спортивних заходів, найпомітнішими з яких були всеукраїнські олімпіади, спартакіади, масові пробіги. Покращується матеріальна база спорту.

З 10 до 18 вересня 1921 р. у Харкові проходила I Всеукраїнська олімпіада. Для участі в змаганнях з'їхалося понад 100 учасників із Києва, Житомира, Чернігова, Катеринослава, Таганрога тощо. Більшість змагальних видів було представлено легкою атлетикою. Незважаючи на всі недоліки (брак суддів, інвентарю й устаткування, погана підготовка місць для змагань) олімпіада, по суті, започаткувала розвиток легкоатлетичного спорту в Україні.

У липні 1922 р. у Києві пройшов тиждень спорту. 3-10 вересня 1922 р. у Москві відбулася першість країни з легкої атлетики. На старт вийшли спортсмени з 16 міст Російської Федерації, а також України. Під час змагань було встановлено 10 рекордів країни.

Через рік, у серпні 1922 р., відбулася II Всеукраїнська олімпіада. В програмі були представлені військово-прикладні і командні види легкої атлетики – пробіги, піші переходи, бігові дистанції із різними перешкодами, але було проведено змагання і з класичних легкоатлетичних дисциплін.

На початку серпня 1923 р. у Києві за участю комсомольсько-спортивних клубів «Спартак» було проведено Губернську олімпіаду. В турнірі взяли участь команди Києва, Умані, Бердичева тощо. Спортсмени мірялися силами у змаганнях з баскетболу, легкої атлетики, футболу, велоспорту, фехтування та гімнастики.

12 серпня 1923 р. в Одесі було відкрито Червоний стадіон. При відкритті стадіону відбулася перша олімпіада Одещини. Цього ж року міська молодь збудувала перший стадіон у Черкасах.

Для поширення спорту серед широких мас населення проводились Губернські морські Олімпіади. У 1923 році в Одесу з Миколаєва було відправлено 28 учасників для участі у змаганнях серед шестивеслих човнів. Збірна команда Миколаєва посіла перше місце.

У квітні 1923 р. в Москві створюється перше пролетарське товариство фізичного розвитку і спорту «Динамо». Почесним головою обраний Ф. Е. Дзержинський. У цьому ж році в Харкові відкривається перше відділення цього товариства. Впродовж 1924-1925 рр. діяльність товариства «Динамо» поширилося на всій території України.

Проведення масових змагань у багатьох містах та районах республіки дозволило Центральному бюро Всеукраїнських організацій фізичної культури «Спартак» провести у вересні 1923 р. серед своїх осередків і гуртків Першу Всеукраїнську спартакіаду. Це були комплексні змагання, що проходили в різних містах республіки. На спортмайданчиках та стадіонах Харкова проходили спортивне тестування спортсмени з легкої атлетики, футболу, баскетболу, велоспорту, гімнастики, фехтування, тенісу, боксу, важкої атлетики; на базах Києва – з плавання і веслування. В спартакіаді взяли участь понад 300 спортсменів з восьми губерній України. Перша Всеукраїнська спартакіада закінчилася перемогою харківських спартаківців, які здобули більшість призових місць у різних видах програми.

Перша Всеукраїнська спартакіада мала велике політичне і пропагандистське значення. Фактично це був огляд досягнень молодого пролетарського спорту, демонстрація його зростаючої сили. Спартакіада стала поштовхом до подальшого розвитку фізичної культури і спорту в республіці. У вільний від роботи і навчання час молодь стала більше залучатись до активних занять спортом, відвідувати різні самодіяльні спортивні гуртки, що створювались при профспілкових фізкультурно-спортивних клубах, на підприємствах, в організаціях та установах, більш регулярними стали змагання з різних видів спорту.

З великим успіхом в Москві влітку 1923 р. пройшло I Всесоюзне свято фізичної культури. В змаганнях взяло участь близько 2000 спортсменів із різних міст і губерній країни. Учасники змагалися з легкої атлетики, футболу, баскетболу, плавання, веслування, велосипедних перегонів, стрільби, мотоспорту. Найбільша кількість учасників виступали в змаганнях з легкої атлетики – 389. Легкоатлети обновили 18 всесоюзних рекордів.

19-21 серпня 1923 р. у Москві розігрується перший чемпіонат країни з плавання. В змаганнях беруть участь спортсмени з різних міст країни, в тому числі й кияни.

У 1924 р. відбулася II Всесоюзна Спартакіада. Проходила вона у Харкові. Взяти участь у Спартакіаді приїхало 275 спортсменів з дав'ять губерній України. Програма змагань складалася з футболу, легкої атлетики, важкої атлетики, велоспорту, боротьби, гандболу тощо. У 1924 р. Спартакіади було проведено в усіх губерніях України.

Цього ж року (1924 р.) у СРСР було проведено перший чемпіонат країни з футболу. Першими чемпіонами стали футболісти Харкова.

Наприкінці грудня 1924 р. в Києві проводяться Перші всесоюзні змагання з класичної боротьби. Чемпіонами стають: А. Желнін (найлегша вага), В. Іванов (легка), П. Махницький (середня), Н. Сажко (напівважка), Д. Горін (важка).

7 вересня 1924 року завершується II Всесоюзне свято фізичної культури. Легкоатлети встановили 17 всесоюзних рекордів.

8-12 квітня 1926 р. у Москві проводиться перший чемпіонат СРСР з боксу. Всі перші місця у восьми категоріях вибороли атлети з Москви. Серед переможців В. Руктешель, Ф. Брест, Л. Вяжлинський, А. Павлов, Я. Браун, К. Градополов, А. Анкудінов, В. Єзеров.

12 вересня 1926 р. у Харкові відкривається «великий справжній стадіон» «Металіст».

Незважаючи на те, що радянський спорт перебував у міжнародній ізоляції, у 20-х роках починають встановлювати контакти із закордонними спортивними організаціями, проводяться перші міжнародні змагання із футболу, легкої атлетики, боротьби та інших видів спорту.

20 вересня 1922 р. проведено Першу міжнародна зустріч з футболу між командою Замоскварецького клубу спорту (ЗКС) і командою Робочого спортивного союзу Фінляндії (ТУЛ). Гра закінчилася перемогою ЗКС з рахунком 7:1. На матчі були присутніми 8000 глядачів – рекордна кількість на той час.

У серпні 1923 р. збірна команда РСФСР виїжджає за кордон, де з успіхом проводить низку зустрічей з командами Естонії, Швеції та Норвегії. Загальний рахунок в усіх іграх 9:5 на користь радянських спортсменів.

9 вересня 1923 р. на стадіоні берлінського району Ліхтенберг проводиться перший футбольний матч між збірною командою Москви та місцевою командою робочих. Перемогли гості з рахунком 6:0. Гра поклала початок спортивним контактам між спортсменами СРСР і робочими клубами Німеччини.

16 листопада 1924 р. відбувся дебют збірної команди СРСР з футболу. В Москві вона приймає національну команду Турції. Перемогли радянські футболісти з рахунком 3:0.

У 1924 р. легкоатлети України провели перші міжнародні зустрічі з робітничими спортивними клубами Фінляндії і Німеччини.

20-21 лютого 1926 р. радянські ковзанярі беруть участь у першості Норвезького робочого союзу і отримують перемоги в усіх видах програми. На крижаних доріжках відзначилися Григорій Кушин та Яків Мельников. Останній показав результати вищі за переможця Чемпіонату світу в Тронхеймі.

У серпні 1926 р., за запрошенням Французької робочої спортивно-гімнастичної федерації та Німецького спортивно-гімнастичного союзу, радянські легкоатлети здійснюють спортивне турне за кордон, під час якого А. Решетніков покращує національний рекорд Франції з метання спису.

13 лютого 1927 р. у Ленінграді проходить Перша міжнародна зустріч з хокею з м'ячем. Збірна команда СРСР приймала спортсменів зі Швеції. Перемогли радянські хокеїсти з рахунком 11:0. У червні цього року ленінградські спортсмени приймають плавців з фінського робочого клубу «Вейкоп». На всіх дистанціях виграли радянські спортсмени, а ватерпольний матч завершився перемогою ленінградців з рахунком 9:1.

У лютому 1928 р. більше 60 радянських спортсменів відправляються в столицю Норвегії – Осло – для участі в I-й Робочій міжнародній зимовій спартакіаді. В лижних гонках переможцями і призерами стали: Д. Васильєв (I місце – гірська гонка на 17 км, II місце – гонка на 30 км), В. Гусева (I місце – гонка на 8 км). Чудово виступили ковзанярі: Я. Мельников на дистанції 5000 м показав результат 8 хв. 44,2 с, який був кращий за результат переможця II-х Олімпійських ігор (Санкт-Моріц, Швейцарія, 1928 р.) норвежця І. Баллангруда – 8 хв. 50,5 с.

Узагальнюючи панорамний огляд проведених спортивних заходів, можна констатувати, що в 20-х роках найпоширенішими видами спорту в Україні були футбол, легка атлетика, лижний та ковзанярський спорт, плавання, бокс, ручний м'яч. Найбільшою популярністю користувався футбол. У 1923 р. у республіці нараховувалося 182 футбольні секції, в яких займалося 6015 спортсменів.

З 1921 р. в Україні починає розвиватися баскетбол. Перші баскетбольні команди були створені при Чернігівському військово-спортивному клубі. Баскетбол тоді вважався зимовим видом і в Україні був поширений дуже мало. Найбільшого розповсюдження баскетбол набув в Одесі. Задля популяризації гри взимку 1926-1927 рр. уперше проводилася першість України з цього виду спорту.

З 1926 р. в Україні уперше з'являється волейбол. Водне поло в Україні розвивалося лише в Одесі. Теніс розвивався у Харкові, Києві,

Одесі, Запоріжжі, на Донбасі. У 1926 р. у Харкові пройшли Перші всеукраїнські тенісні змагання.

На Півдні України значною популярністю користувалися водні види спорту, зокрема веслування. Так, у 1927 році в Миколаєві відбулась значна спортивна подія – Всеукраїнська водна спартакіада. На той час городяни сильно захопилися академічним веслуванням, забувши про народне. Серед глядачів навіть точилися цікаві дискусії щодо доцільності народного веслування.

– Кому потрібні ці важкі гічки, на них далеко не поїдеш? – порушували питання одні.

– Ви не праві, саме на таких човнах прийдеться мати справу на війні. Тому перестаєш жаліти навіть дівчат... – відповідали їм інші.

На закритті спартакіади було наголошено, що всі спортивні досягнення необхідні для того, щоб кожен весляр міг стати «хорошим червоноармійцем». Вища Рада фізичної культури запропонувала містам, і зокрема Миколаєву, посилити увагу військовому водному спортові з насиченням його елементами військово-морського веслування для підготовки кадрів Червоного флоту.

У середині 20-х років дуже стрімко почала розвиватися професійно-прикладна фізична підготовка, культивувалася військово-прикладна гімнастика з володінням зброєю, дихальними підготовчими та порядковими вправами. Значущість фізкультури було визначено у гаслах тих часів: «Пам'ятай боєць, що ти стоїш на відповідальному посту захисту інтересів робітників та селян. Без фізкультури, ти не зможеш бути стійким та витривалим бійцем». У миколаївському гарнізоні, при кожній роті було організовано спортивні гуртки. На півдні України з метою покращення фізичної підготовки міліціонерів з 1929 року проводились спортивні естафети. «Всі на боротьбу проти імперіалістичної небезпеки» – основний заклик спортивних організацій. Як правило, змагання проходили в надзвичайно швидкому темпі, серед учасників були веслярі, велосипедисти, вершники, бігуни.

Кінець 20-х років ХХ ст. ознаменувався величезною кількістю спортивних заходів. Змагання вражали своєю масштабністю, були краще організовані, а показані спортсменами результати були значно вищими, ніж у попередні роки.

Взимку 1927 р. в Харкові пройшла I зимова Всеукраїнська спартакіада. У змаганнях з хокею, ковзанярського та лижного спорту взяли участь 125 спортсменів з 10 міст республіки. Влітку цього ж року було проведено IV Всеукраїнську літню спартакіаду. Проходила вона в три етапи. Фінальна частина пройшла в декількох містах України: змагання з водних видів спорту та академічного веслування

проходили в Миколаєві; легкоатлетичні старті відбулись в Києві, змагання з важкої атлетики, баскетболу, тенісу і шахів – в Одесі; з гандболу – в Дніпропетровську; з футболу та стрільби – в Харкові; змагання з мотоспорту – на трасі Київ-Курськ. Серед почесних гостей Спартакіади були робітничі діячі Чехословаччини та Німеччини. До змагань було залучено велику кількість спортсменів. Тільки в другому етапі Спартакіади бали участь близько 25 тис. учасників з 30 округів УСРР.

У серпні 1927 р. проходить літня частина Всеросійського свята фізкультури. На свято з'їхалося близько 3 тис. учасників з України, Білорусії, Грузії, Узбекистану, Німеччини, Латвії, Норвегії, Фінляндії та Чехословаччини. За результатами змагань було оновлено 52 всесоюзних рекорди.

З 2 до 8 лютого 1928 р. проводиться Всесоюзне зимове свято фізичної культури. В програму входили змагання з ковзанярського і лижного спорту, фігурне катання, хокей. В стартах взяли участь 962 спортсмени з України, Білорусії, Російської Федерації та Узбекистану.

Однак однією з найвидатніших подій в історії радянського спорту стала I Всесоюзна Спартакіада, яка відбулася у серпні 1928 р. у Москві. До програми змагань було включено 21 вид спорту: легка атлетика, футбол, баскетбол, плавання, велоспорт, важка атлетика, волейбол, теніс, городки, боротьба, бокс, стрільба, воєнізований біг із штучними перешкодами, фехтування, веслування, спортивна гімнастика, стрибки у воду, гандбол, мотоспорт, парусний спорт, змагання національних колективів народних танців тощо. У Спартакіаді взяли участь більше 7000 спортсменів 36-ти національностей, у тому числі 612 спортсменів з робочих організацій 14 країн світу: Німеччини, Англії, Норвегії, Франції, Чехословаччини, Аргентини, Уругваю, Фінляндії, Австрії, Швейцарії та ін. Україна делегувала до змагань команду у складі 400 спортсменів.

На спортивних аренах точилася напружена, безкомпромісна боротьба. У ході Спартакіади було покращено 52 рекорди країни. Українські атлети перемогли у змаганнях зі спортивної гімнастики, гандболу, мотоспорту, стрільбі по мішенях, стендовій стрільбі. Збірна команда України, програвши у фіналі спортсменам з Москві з рахунком 0:1, посіла друге місце в першості СРСР з футболу, яка проходила в рамках Всесоюзної Спартакіади.

Добре виступили спортсмени України з волейболу та веслування. Видатні результати показали українські легкоатлети. Наприклад, у різних видах легкоатлетичної програми, Марко Підгаєцький встановив відразу декілька нових рекордів країни: в бігу на 100 м – 10,8 с, на

200 м – 22,4 с, на 400 м – 50,2 с. Спортсменка з Донецька А. Спиридонова встановила новий всесоюзний рекорд з бігу на 500 м – 1.25,2 с. Вона ж перемогла на дистанціях з бігу на 800 і 1000 м. За підсумками змагань у загальному заліку перше місце посіла команда спортсменів РРФСР, друге – УССР, третє – БРСР.

Спартакіада засвідчила зростання спортивної майстерності, кількості спортсменів. На 1928 р. в Україні нараховувалось близько 1950 гуртків, в яких займалося 665 000 фізкультурників, 295 000 були особами дорослого віку.

Отже, в 20-х роках ХХ ст. починає створюватися організована система проведення спортивних змагань, найпомітнішими з яких були чемпіонати країни, масові спортивні свята, олімпіади, спартакіади тощо. Значно збільшується кількість населення залучених до активних занять спортом. Підвищується рівень спортивної майстерності, покращується спортивна база. Водночас на розвиток спорту в країні негативно впливала міжнародна ізоляція. СРСР був виключений з усіх міжнародних організацій, у тому числі і з МОК, що не дозволяло радянським спортсменам брати участь у міжнародних турнірах, олімпійських іграх, чемпіонатах світу та Європи. Міжнародні спортивні зв'язки радянських спортсменів здійснювалися на рівні проведення спортивних зустрічей тільки з робітничими спортивними клубами, про що входили до складу міжнародних робочих союзів. Однак така ситуація не завадила радянським спортсменам досягти значних результатів у різних видах спорту, про що свідчать результати радянських атлетів як на внутрішні, змаганнях так на міжнародній змаганнях арені.

Висновки

1. У результаті революційних перетворень фізичне культура втрачає свій класовий характер, стає доступною для усіх верств населення.

2. Пріоритети у фізичному вихованні змінювалися відповідно до військово-політичної ситуації в країні: в роки громадянської війни – підготовка резервів для армії (прикладна військово-фізична підготовка), в мирний час – оздоровлення населення засобами фізичного виховання, підготовка до трудової діяльності, залучення широких верств населення до активних занять спортом.

3. Регламентацію процесу фізичного виховання бере на себе держава. В СРСР формується радянська модель управління фізичною культурою, характерними рисами якої стали централізація управління, єдність державних та громадських форм фізичного виховання.

4. Завдяки проведеним реформам, пропагандистській роботі, спортивним заходам тощо в суспільстві збільшується попит на заняття спортом, формується нове ставлення до фізичної культури, наслідком чого стало значне збільшення кількості спортсменів-фізкультурників, підвищення рівня їхньої спортивної майстерності.

5. Фізичне виховання набуває ідеологічних ознак, стає політично вмотивованим, засобом комуністичного виховання та підвищення загальної культури народу.

6. У 1920-х роках закладаються ідейно-теоретичні (науково-методичні) основи фізичної культури та спорту. Покращується матеріально-технічне забезпечення фізкультурного руху, створюються науково-дослідні інститути з досліджень питань спорту, спеціалізовані навчальні заклади з підготовки фахівців в області фізичного виховання.

7. У 20-х роках почала формуватись певна система республіканських та всесоюзних змагань, фізкультурно-спортивних заходів, наймасовішими з яких були спартакіади, естафети врожаю, масові пробіги тощо.

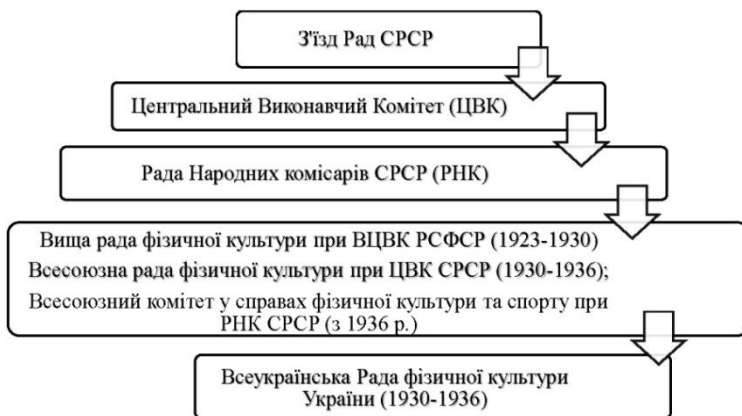
8. Негативно впливало на рівень спортивних досягнень ізоляція радянського спорту з боку міжнародних спортивних організацій. Спортивні контакти проходять виключно по лінії міжнародного робочого спортивного руху. Радянські спортсмени на змаганнях демонструють високий рівень спортивної майстерності.

4.2. Розвиток фізичної культури та спорту в Україні в період 1930-1941 рр.

4.2.1. Запровадження державної системи управління фізкультурно-спортивним рухом

Період 1930-х років – час докорінної перебудови радянської системи фізичного виховання, суттєвих успіхів у формуванні її ідейно-теоретичних основ, розвитку масовості, підвищенні спортивної майстерності тощо. Зміни проходили в умовах індустріалізації, масової колективізації, культурної революції в країні. У цей період зародилися основні напрямки та форми фізкультурно-спортивної роботи, які впродовж тривалого часу домінували в українському суспільстві. Зміни регламентувалися низкою організаційних заходів партійно-державних органів та громадськості, спрямованих на розгортання масового фізкультурного руху, його одержавлення шляхом уніфікації та централізації керівництва.

1 квітня 1930 р. Президія ЦВК СРСР ухвалила постанову про заснування Всесоюзної Ради фізичної культури (ВРФК) при ЦВК СРСР. ВРФК наділявся правами державного органу керівництва і контролю в галузі фізичної культури і спорту. У союзних і автономних республіках, краях і областях, містах і районах було створено органи, які відповідали за розвиток фізичної культури, здійснювали нагляд на роботою фізкультурних організацій. Із створенням Всесоюзної ради фізичної культури встановлювалася єдина загальносоюзна система державного управління фізкультурним рухом у СРСР (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Схема управління фізичною культурою і спортом у 1923-1936 рр.

30 квітня 1930 р. ЦВК СРСР випустив постанову, в якій розвиток фізичної культури визнався завданням першочергової значущості. Результати фізкультурно-масової роботи вносилися до 5-річних планів розвитку як СРСР, так і союзних республік.

У ході реорганізації Вищої ради фізичної культури України було прийнято (03.08.1930 р.) статут Всеукраїнської, міських та районних рад фізичної культури. Вища рада фізичної культури України була трансформована у Всеукраїнську раду фізичної культури. Відтепер Всеукраїнська рада фізичної культури, як головний орган у сфері фізкультури, централізувала керівництво усією фізкультурною галуззю. Вона мала об'єднувати всі установи та організації, причетні до фізкультурної справи, керувати ними, планувати та контролювати їх роботу. Всеукраїнська рада фізичної культури мала право контролювати та перевіряти не лише діяльність усіх рад фізичної

культури республіки, а й державних органів влади, громадських організацій різного рівня, що керували відповідний напрямок роботи [140, с. 137].

У червні 1936 р. ВРФК і місцеві ради фізичної культури були реорганізовані. Замість них було створено Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту (ВКФКС) при Раді Народних Комісарів СРСР. Комітети у справах фізичної культури та спорту почали діяти в союзних і автономних республіках, краях і областях, містах і районах СРСР.

Отже, завдяки проведеним реформам, у СРСР створювалася державна система управління фізкультурно-спортивним рухом.

4.2.2. Створення та розвиток програмно-нормативних основ радянської системи фізичного виховання. Введення фізкультурного комплексу «Готовий до праці та оборони» (ГПО), Єдиної всесоюзної спортивної класифікації (ЄВСК)

У 1929-1930 рр. відбувалося реформатування всієї системи фізичного виховання в СРСР. Продовжувалися пошуки побудови ефективної моделі організації фізичного виховання, управління спортивно-масовим рухом.

Важливою подією з цього сенсі стало проведення в листопаді 1930 р. у Москві першої Всесоюзної конференції профспілок з питань фізичної культури. В резолюції конференції було ухвалено рішення про перехід від клубно-територіального принципу побудови фізкультурної роботи до виробничого. Замість гуртків запроваджувалася нова форма – колективи фізичної культури. Первинною ланкою ставав колектив підприємства, заводу, колгоспу, навчального закладу тощо. Перехід на виробничий принцип наближав колективи фізкультури до партійних, комсомольських, профспілкових та господарських організацій. При робочих клубах, виробничих підприємствах і в установах було створено колективи фізичної культури. Фізкультурники ставали передовиками виробництва. Широку популярність того часу отримало гасло: «Кожен фізкультурник – ударник і кожен ударник – фізкультурник».

Доленосним кроком для подальшого розвитку фізичної культури стало рішення ВЦСПС (травень 1936 р.), про створення при профспілкових організаціях різних галузей добровільних спортивних товариств (ДСТ). У 1936 р. у СРСР було створено 64 ДСТ профспілок, серед яких: ДСТ «Буревісник», «Наука», «Іскра», «Медик», «Блискавка» та ін. В Україні серед інших почали діяти наступні добровільні фізкультурно-спортивні товариства – «Здоров'я» (Спілки медичних працівників України), «Будівельник» (Спілки будівельників

Центру і Півдня), «Сталінець» (Спілки електромашинобудівної промисловості), «Харчовик» (Спілки робітників хлібопекарської промисловості), «Автомотор» (Спілки робітників водіїв Півдня) тощо.

З об'єднанням виробничих колективів фізкультури за профспілковою належністю у добровільні спортивні товариства практично було завершено формування двох гілок управління у сфері фізичної культури і спорту – громадську (самодіяльну) й державну.

Важливим внеском у створення радянської системи фізичного виховання був комплекс ГПО – Готовий до праці та оборони. В його концепцію було закладено принципи всебічного гармонійного розвитку особистості, оздоровчої спрямованості, принцип зв'язку трудової діяльності з обороною держави.

16 березня 1931 р, за ініціативи комсомолу, ВРФК затверджує положення та норми комплексу «Готовий до праці та оборони СРСР» (ГПО). Комплекс ГПО I-го ступеня передбачав випробування з 15 видів фізичних вправ та 6 теоретичних випробувань. У комплекс ГПО входили наступні види випробувань: біг на 100 м та 500 м; стрибки в довжину з розбігу, у висоту з розбігу; метання гранати вагою 700 г на відстань; підтягування на перекладині, лазіння по канату чи жердині; піднімання патронного ящика 32 кг із землі на плече та пересування без зупинки з ним на 50 м, плавання на 100 м з урахуванням часу, та плавання протягом 10 хв.; велосипед (може бути замінений умінням управляти трактором, автомобілем, мотоциклом); лижі 10 км, 3 км. Теоретичні іспити склалися за такими темами: військові знання (чоловіки), перша допомога (жінки), перша допомога під час нещасних випадків і раптових захворювань, основи фізкультурного самоконтролю, основи фізкультурного руху.

Комплекс ГПО постійно вдосконалювався, залучав до активних занять спортом широкі маси трудящих, учнівської молоді. 7 грудня 1932 р. ВРФК було введено II-й ступінь комплексу ГПО. Він мав підвищений рівень складності і включав 25 нормативів – 22 практичних і 3 теоретичних.

Складання нормативів підтверджувалося особливими значками. Залежно від рівня досягнень ті, хто складав нормативи кожного ступеня, нагороджувалися золотим або срібним значком ГПО. Ті хто виконував нормативи протягом декількох років – Почесним значком «ГПО». Колективи фізкультури підприємств, установ, організацій, які досягли особливих успіхів із упровадження комплексу ГПО в повсякденне життя трудящих, нагороджувалися знаком «За успіхи в роботі по комплексу ГПО».

**Знак ГПО I ступеня
(1930-ті роки)**

**Поштова марка
зі знаком ГПО (1940 рік)**

Держава не просто ввела комплекс ГПО, а й передбачила економічну основу для його впровадження, розвитку та популяризації. Особи, які були нагороджені значком, мали певні права та пільги: право носити значок; перевагу під час вступу до фізкультурних навчальних закладів, до аспірантури тощо; виняткове право одержувати дефіцитний спортивний інвентар на 50 крб на рік; знижку в розмірі 50 % від вхідної плати на ковзанки, лижні станції, водні станції, стадіони; знижку в розмірі 15-30 % під час придбання фізкультурної літератури; безкоштовний або пільговий вхід на фізкультурні змагання, свята, вечори. Місцеві ради мали право призначити будь-які додаткові пільги, не передбачені вищенаведеним списком.

Введення комплексу ГПО сприяло різкому покращенню кількісних показників спортивно-масової роботи, рівня майстерності спортсменів тощо. Отримати значок ГПО було гордістю, ставало почесним обов'язком кожного. Девізи тих часів «Кожному трудящому – значок ГПО!», «Комсомолец – на літак і планер!», «Комсомолец учишь влучно стріляти» закликали молодь до активних занять спортом, сприяли покращенню спортивної бази. В містах і селах країни було збудовано тисячі тирів для стрільби, вишок для стрибків з парашута, молодь зайнялась мотоциклетним і автомобільним спортом, записувалися в аероклуби. За десять років з 1931 до 1941 рр. кількість людей, що здали норми комплексу ГПО I ступеня досягло 6000000 осіб, а II-го ступеня більше 100 000 осіб.

Комплекс ГПО було покладено в основу навчальних програм з фізичного виховання закладів освіти. У січні 1934 р. для підлітків 13-14 і 15-16 років введено ступінь БГПО («Будь готовий до праці та оборони»). До нього входили 16 спортивно-технічних нормативів.

У 1932 р. розроблено «Інтегральну програму фізкультури для ВНЗ», яка передбачала широке залучення молоді до складання норм

ГПО й покращення їхньої трудової та бойової підготовки. Із 1934 до 1936 рр. діють нові програми з фізичного виховання, побудовані на основі комплексу ГПО. Значну увагу було приділено окремим видам спорту – гімнастиці, лижам, легкій атлетиці, велоспорту, спортивним іграм та плаванню. У 1937 р. розроблено єдину уніфіковану програму з фізичного виховання для ВНЗ. Її нововведенням став поділ студентів на три групи залежно від стану здоров'я. Паралельно з обов'язковими заняттями фізкультурою студенти мали змогу відвідувати різноманітні гуртки та секції.

Із запровадженням у 1931 р. комплексу ГПО студенти стали активніше залучатися до спортивного життя. Кожен прагнув отримати значок ГПО. Кількість «значкістів-студентів» постійно зростала. Так, у 1931 р. нагороди отримало 420 осіб, наступного року – 97 206 осіб, у 1933 р. – 123 321 студент, у 1934 р. їх кількість зросла до 334 800 осіб.

Отже, комплекс ГПО надбав державного значення, вніс організованість і плановість у систему організації спортивного життя країни. Запровадження комплексу ГПО довершило розпочаті зміни в реорганізації усієї сфери фізичної культури як СРСР, так і в УСРР, водночас сприяло остаточній мілітаризації системи фізичного виховання. Головним завданням стала підготовка вірного захисника ідей комуністичної партії, майбутнього вправного бійця.

Позитивно вплинуло на формування радянської системи фізичного виховання, її програмних засад стало запровадження Єдиної всесоюзної спортивної класифікації (ЄВСК). ЄВСК вперше було введено у 1935 р. Вона визначала порядок присвоєння звання «Майстер спорту СРСР», I, II, III спортивних розрядів, а для юних спортсменів – юнацькі розряди. У 1937 р. затверджено положення про ЄВСК. Положення визначало нормативи спортивних розрядів і вимоги для їх отримання з 10 видів спорту: гімнастика, легка атлетика, плавання, боротьба, бокс, ковзанярський спорт, важка атлетика, фехтування, теніс, мисливський спорт. ЄВСК дало змогу встановити єдині принципи визначення рівня спортивної майстерності фізкультурників.

Курс на мілітаризацію фізичного виховання став домінуючим наприкінці 30-х років. У повітрі вже відчувався кривавий подих Другої світової війни і Радянський Союз посиленими темпами готувався до оборони держави. У липні 1939 року відбувся партійний пленум Компартії України, який розглянув питання про стан оборонної роботи в республіці. Пленум звернув увагу партійних організацій і спортивних товариств на необхідність проведення масових заходів та кращої пропаганди військово-прикладних видів спорту. У вересні цього ж року пленум ЦК ВЛКСМ ухвалює постанову «Про оборонну і

фізкультурну роботу в комсомольських організаціях». Пленум вимагав від усіх організацій ВЛКСМ кардинальних змін в оборонно-масовій роботі, вихованні комсомольців та молодь в душі патріотизму, готовності виконати свій обов'язок по захисту країни. Кожна комсомольська організація відповідала за патріотичне виховання і прагнула підготувати найбільше число снайперів, кулеметників, гранатометників, медсестер, радистів та інших воїнів. До підготовки фахівців військових спеціальностей – десантників-лижників, кіннотників, мотоциклістів, плавців, льотчиків, парашутистів, снайперів залучилися фізкультурно-спортивні об'єднання, а також добровільні оборонні організації. Однією з таких організацій був ОСАВІАХІМ. Створена ще у 1927 р. вона займалася підготовкою льотчиків та парашутистів. У грудні 1932 р. Центральна Рада ОСАВІАХІМа затвердила значок «Ворошиловський стрілок» I та II ступенів. До початку Великої вітчизняної війни в країні було підготовлено більше 6 млн ворошиловських стрілків.

З початком Великої Вітчизняної війни умови воєнного періоду вимагали мобілізації всіх сил на перемогу. Увагу українських фізкультурних організацій було спрямовано на надання допомоги фронту, проведення масової військово-фізичної підготовки населення. Особливу увагу приділялося вивченню елементів рукопашного бою, плаванню, лижному спорту, кросу.

Державний Комітет Оборони (ДКО) у постанові 17 вересня 1941 р. «Про загальне обов'язкове навчання військовій справі громадян СРСР» зажадав терміново створити бойовий резерв у тилу для зміцнення діючої армії, і в перший період (22 червня 1941 р. – 19 листопада 1942 р.) через військове навчання пройшло близько 3 млн осіб, які потім поповнили армію. У вересні 1941 р. Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при РНК СРСР видав наказ «Про роботу фізкультурних організацій у зв'язку з введенням загального військового навчання», що зобов'язував фізкультурні організації надати спортивні споруди частинам народного ополчення і сандружині для проведення занять з військово-фізичної підготовки. Комітети у справах фізичної культури та спорту, ДСТ мали організувати воєнізовані ігри.

Отже, в період 1930-1941 рр. у СРСР було створено єдину загальносоюзну систему державного управління фізкультурним рухом, значно збільшено партійний прошарок серед фахівців фізичної культури та спорту, що посилювало вплив комуністичної партії на розвиток фізкультурно-спортивного руху; завдяки роботі профспілок та комсомолу до фізкультурних занять залучено широкі верстви

населення; в усіх школах УРСР запроваджено єдиний навчальний план для проведення уроків фізкультури; фізичне виховання поступово набуло характерних рис військово-прикладного характеру.

4.2.3. Особливості розвитку радянського фізкультурно-спортивного руху в 1930-1941 рр.

На початку 1930-х років бере старт новий етап розвитку радянської фізичної культури. Його характерною особливістю стало залучення широких мас до занять спортом, прагнення досягти високих спортивних результатів.

Розвитку спортивної спрямованості сприяло створення організованої системи проведення змагань. Було вжито ряд заходів щодо впорядкування регламенту проведення змагань, поліпшення спортивного суддівства. Зроблено спроби організації змагань за єдиним планом, починаючи з основної і найважливішої ланки – фабрично-заводських і колгоспно-радгоспних спартакіад і до республіканських і всесоюзних змагань. Регулярними стає проведення чемпіонатів СРСР з різних видів спорту.

Нижче наводимо панорамний огляд найважливіших спортивних подій того часу.

У 1931 р. проводиться першість СРСР із спортивної гімнастики.

24 серпня 1932 р. у Ленінграді відкривається I Всесоюзна спартакіада профспілок. У Спартакіаді бере участь 3850 спортсменів.

З 24 серпня до 4 вересня 1932 р. в Ленінграді проходить друга першість СРСР із спортивної гімнастики. До програми входять додаткові види військової спрямованості адаптовані до комплексу ГПО: біг на 100 м, кидання гранати, крос з подоланням водної перешкоди по перекидній колоді, стрільба з малокаліберної гвинтівки.

4 квітня 1933 р. розігрується перший чемпіонат СРСР з волейболу.

14-17 квітня 1933 р. у Москві розігрується третя першість СРСР з гімнастики. Найбільшого успіху досягла команда України.

З 21 до 23 червня 1934 р. у Московському центральному парку ім. М. Горького проводиться чемпіонат країни з важкої атлетики. Штангісти встановили 18 всесоюзних рекордів, шість з яких належить важковаговику Серго Амбарцумяну. Набрана ним у п'яти вправах сума у 571 кг перевищила світовий рекорд.

1-6 серпня 1934 р. у Москві проводяться міжвідомчі змагання з легкої атлетики. На турнірі встановлено 18 рекордів СРСР.

5-6 березня 1935 р. на московському стадіоні «Торпедо» розігрується чемпіонат з бігу на ковзанах серед жінок. Вперше в програму включено чотири дистанції.

Наприкінці липня 1935 р. у Москві проводиться I Всесоюзна спартакіада вишів, технікумів і робфаків. У Спартакіаді беруть участь більше 7000 спортсменів.

30 липня 1935 р. у Москві відкривається II Всесоюзна спартакіада профспілок.

6 серпня 1935 р. відкриваються перші Всесоюзні змагання з парашутного спорту.

12 вересня 1935 р. розігрується перший чемпіонат СРСР з марафонського бігу (42 км 195 м). На старт вийшло 22 спортсмени. З результатом 2 од. 48 хв. 23 сек переміг Микола Бабарикін.

У лютому 1936 р. відбувся чемпіонат країни з хокею з м'ячем. У змаганнях беруть участь 12 команд із різних спортивних товариств. Переможець команда – Динамо (Москва).

З 25 до 28 вересня 1936 р. Дніпропетровськ приймає учасників Всесоюзної колгоспної спартакіади. В змаганнях з легкої атлетики, стрільбі, футболу, волейболу, городкам і велоспорту беруть участь 880 колгоспників.

22 жовтня 1936 р. у Москві вперше розігрується абсолютна першість СРСР з боксу.

11-12 лютого 1937 р. проходив чемпіонат країни з ковзанярського спорту. В ньому взяло участь рекордна кількість учасників – 127 осіб з 23 міст країни.

12-15 лютого 1937 р. проводиться I Всесоюзна зимова спартакіада колгоспників.

6 травня 1937 р. вперше в історії хокею з м'ячем пройшли фінальні матчі на Кубок СРСР. Володарями золотих нагород стала чоловіча команда московського «Динамо», жіночої – московського «Буревісника».

22-31 липня 1937 р. у Ленінграді проводяться перші всесоюзні змагання юних плавців.

13 вересня 1937 р. у Москві розігрується легкоатлетична першість профспілок з легкої атлетики.

У лютому 1938 р. у Москві відбулася II Всесоюзна зимова спартакіада колгоспників.

У 1937 р. році важкоатлети України перемогли в командному заліку в першості СРСР.

28-29 серпня 1938 р. у Москві розіграно перший чемпіонат СРСР з багатоборства ГПО 2-го ступеня. Найкращих успіхів досягає команда Москви.

З 3 до 12 вересня 1938 р. у Москві відбувся Перший чемпіонат країни з кінного спорту. У змаганнях беруть участь 173 спортсмени. Перші кіннотники «Спартак».

18 серпня 1938 р. відбувся 5-й чемпіонат країни з марафонського бігу. Вперше розіграна командна першість.

10 березня 1939 р. проходить черговий чемпіонат країни з лижного спорту.

3 серпня 1939 р. уперше відбуваються змагання на звання абсолютного чемпіона СРСР з класичної боротьби. Переможець – Костянтин Коберидзе.

13 вересня 1939 р. – 6-й чемпіонат СРСР з марафонського бігу.

10-12 грудня в Москві розіграно перший чемпіонат СРСР з акробатики.

25-30 серпня 1940 р. на чемпіонаті СРСР з легкої атлетики, що проходив в Москві, спортсменами покращено 8 всесоюзних рекордів.

Інтенсивний розвиток спортивного життя сприяв зростанню технічного рівня різних видів спорту. В 30-х роках спостерігалось створення української школи гімнастики, легкої атлетики, боксу, боротьби, важкої атлетики, волейболу, плавання, метання, стрибків з жердиною та ін. Загалом у 30-х роках в Україні розвивалося близько 30 видів спорту. Перед спортсменами було поставлено завдання наздогнати та перегнати буржуазні держави за рівнем спортивних досягнень.

У 30-ті роки з'являється ціла плеяда видатних радянських спортсменів, результати яких перевищували офіційні світові рекорди. За даними Г. С. Деметра, В. В. Горбунова тільки за 1939 р. було встановлено 201 всесоюзний рекорд, 30 з яких перевищували офіційні світові [54, с. 82].

Великої популярності набула спортивна гімнастика. Команда України завойовує перше місце на Всесоюзних змаганнях з гімнастики (1933 р.) В Україні вирости такі видатні гімнасти як А. Мішаков, М. Дмитрієв, А. Ібадулаєв, Е. Наливайко, Г. Гончарова, Л. Красенко. Абсолютними чемпіонами із спортивної гімнастики ставали А. Зайцева (1932 р.), М. Дмитрієв (1936 р.), Є. Бокова (1938 р.), Т. Демиденко (1940 р.).

Провідне місце в республіці посідала важка атлетика. Період 1930-1940 рр. українські спортсмени називали «тріумфальним десятиліттям». Їм належало 15 всесоюзних рекордів із 42. Команда України не мала собі рівних не тільки в СРСР, але й за кордоном. Список радянських рекордсменів світу в передвоєнні роки поповнився такими іменами: Григорій Новак, Єфим Хотимський, Володимир Крилов, Рубен Манукян, Моїсей Касьяник, Олексій Петров, Олександр Божко. У 1937 р. команда УРСР у командному заліку перемогла в чемпіонаті СРСР з важкої атлетики.

Георгій Попов – рекордсмен СРСР та світу з важкої атлетики; єдиний у світі атлет, який за свою спортивну кар'єру виступав в усіх вагових категоріях, навіть у важкій; 11-кратний чемпіон СРСР (1933-

1947 рр.); встановив більше 300 рекордів України, 126 рекордів СРСР, 89 світових рекордів; Заслужений майстер спорту СРСР; Заслужений тренер СРСР; суддя міжнародної категорії; нагороджений орденом «Знак пошани». Г. Попов увійшов в історію вітчизняної важкої атлетики як новатор. Він поклав початок «низькому сиду» (способу виривання штанги двома руками) та ввів недільний цикл тренувань.

Яків Куценко – одинадцять разів став чемпіоном УРСР. У період 1937-1952 рр. 14 разів вигравав почесне звання чемпіона СРСР. Встановив 58 всесоюзних та 10 світових рекордів.

Яків Куценко

Григорій Новак – перший в історії радянський чемпіон світу (Париж, 1946 р.), срібний призер XV Олімпійських ігор, Заслужений майстер спорту СРСР (1945 р.). У період з 1939 до 1952 рр., виступаючи в різних вагових категоріях, десять разів становився чемпіоном країни, встановив 23 світових рекорди і 86 рекордів СРСР у різних вправах важкоатлетичного багатоборства.

Григорій Новак

Загалом на 1940 р. у секціях важкої атлетики займалося більше десяти тис. осіб.

Значного розвитку у передвоєнні роки набула легка атлетика. В 1936 р. в Україні в секціях легкої атлетики займалися близько 60 тис. осіб, у 1938 – 120 тис. осіб, а в 1940 р. кількість легкоатлетів збільшилася і досягла 300 тис. Якісно підвищився, як середній рівень результатів змагань високого рангу, так і результатів провідних легкоатлетів України. Під час виступів українські легкоатлети 45 разів перемагали на чемпіонатах СРСР довоєнного періоду, 51 раз покращували рекорди СРСР, двічі – офіційні світові досягнення. До складу збірної команди республіки входило майже 40 майстрів спорту і 50 першорозрядників. Більшість із них представляли спортивні товариства з Києва та Харкова.

Імена українських атлетів були відомі всій країні. Неодноразово звання чемпіонів України та СРСР вигравали легкоатлети: М. Підгаєцький (8 кратний рекордсмен СРСР), Г. Раєвський (6-кратний рекордсмен СРСР у стрибках з жердиною, рекордсмен у десятиборстві, 1937 р.); О. Канакі (5-кратний рекордсмен СРСР), а також Н. Воліков, А. Соха, А. Ус, В. Піжуріна, Л. Ігнатенко, І. Шедько, К. Шило та ін. Високих результатів досягли й інші провідні легкоатлети країни: О. Безруков – бар'єрний біг, О. Шехтель – метання молоту, Д. Руттер – стрибки у висоту, З. Синицька – метання диску та м'яча.

Особливо варто відзначити харків'янку **Зюю Синицьку**. Багаторазова чемпіонка СРСР встановила 13 рекордів Радянського Союзу, Заслужений майстер спорту СРСР, Заслужений тренер УРСР (1961 р.). У серпні 1937 р. на всесоюзних змаганнях у Києві вона перша покращує офіційний світовий рекорд з метання диску. За сумою рук (на той час метання диску виконувалося правою та лівою руками) З. Синицька показала результат 74,23 м. (43,13 – 31,10 м).

Ще однією українською легкоатлеткою, яка перевищила світовий рекорд, була харків'янка **Ксенія Шило**. На республіканських змаганнях у Харкові (30 червня 1939 р.) на дистанції 500 м. вона показала результат 1.15,7 сек. Цього ж року **Віра Піжуріна** перевищує світовий рекорд у бігу на 500 м.

Видатний на ті часи результат показав **Микола Ковтун**. У 1937 р. він стрибнув на висоту 201 см, що було не тільки всесоюзним рекордом, але і одним із кращих світових досягнень у цьому виді спорту. Згодом М. Ковтун був необгрунтовано репресований, його досягнення викреслили зі списку рекордів нашої країни на 20 років. Його ім'я не згадувалося і в спортивній пресі. Лише через роки результат М. Ковтуна був відновлений в історії спорту.

За видатні досягнення звання заслужених майстрів спорту одними з перших в країні отримали українські спортсмени: Зоя Синицька, Олександр Канакі, Олександр Безруков, Григорій Артамонов.

Золоту сторінку в літопис радянського спорту 30-х років внесли українські борці. Чемпіонами СРСР ставали: І. Михайловський, О. Сиротін, О. Жанжа, Х. Бездоля, А. Ялтирян. Окремо відзначимо Арама Ялтиряна.

Арменак (Арам) Ялтирян – 14 разів вигравав звання чемпіона СРСР з вільної та класичної боротьби. Один із засновників радянської школи вільної боротьби, заслужений майстер спорту СРСР (1951 р.), заслужений тренер СРСР (1956 р.), суддя міжнародної категорії (1956 р.), нагороджений орденом Трудового червоного прапора (1957 р.) і орденом «Знак пошани» (1969 р.)

Арменак (Арам) Ялтирян

Поширювалися в республіці футбол, баскетбол, волейбол, ручний м'яч, теніс. Удосконалювалася техніка і тактика окремих спортсменів і команд. У першості СРСР у першій групі майстрів футболу з успіхом виступала команда київського «Динамо». Найсильнішими ігроками «Динамо» початку 1930-х рр. були: воротар Антон Ідзьковський; захисники Михайло Свиридовський та Костянтин Фомін; полузахисник Казимир Пюнтковський; нападаючі Валентин Прокоф'єв, Костянтин Щегоцький, Віктор Шиловський, Микола Махіня. Крім того, А. Ідзьковський, В. Шиловський та К. Щегоцький неодноразово виступали за збірну СРСР проти турецьких футболістів.

У 1932 р. команда міста Київ (фактично «Динамо») вперше стала чемпіоном республіки, перервавши гегемонію харків'ян, які одинадцять років не програвали першості. У фінальному матчі кияни сенсаційно виграли у багаторазових чемпіонів з рахунком 3:1. Однак це була не єдина сенсація, що піднесли кияни у 1932 р. Збірна Києва (дев'ять динамівців та три гравця «Локомотива») вирушила до Москви, де завдала дві поразки збірній столиці – 2:1 та 5:1. Злагоджена технічна гра сподобалася групі московських футболістів. У 1933 р.

відбувся перший гучний перехід до Київського «Динамо» четвірки відомих московських гравців – К. Щегоцького, М. Путістіна, В. Спішина, І. Паніна

Навесні 1936 р. відбувся перший чемпіонат СРСР для клубних команд. Київське «Динамо» була єдиною українською командою, яку було включено в клас «А». В першому ж своєму чемпіонаті СРСР команда Київського «Динамо» стала срібним призером, довівши, що може на рівних змагатися з московськими клубами.

«Динамо» (Київ) – віце-чемпіон СРСР (1936 р.)

Окрім Київського «Динамо», чудовими футбольними командами славилися Харків, Одеса, Дніпропетровськ. Ігроки цих команд традиційно входили до складу збірної України та Радянського Союзу.

Збірна Харкова – чемпіон СРСР (1924 р.)

Із введенням комплексу ГПО більш успішно почала проводитися робота в плавання, лижного спорту, веслування, вітрильного спорту. Чемпіонами СРСР ставали українці: В. Гейнеман (переможець першого чемпіонату країни з велоспорту, 1936 р.), Т. Кириченко (переможець першого чемпіонату країни з академічного веслування, 1938 р.).

Розвитку спортивно-масового руху сприяли водні та лижні переходи на дальні дистанції, авіаперельоти, підкорення гірських вершин, масові легкоатлетичні кроси, велопробіги тощо. Українськими спортсменами було здійснено перехід на шлюпках Миколаїв – Москва, велосипедний пробіг Одеса – Владивосток, проведена експедиція альпіністів на горні вершини Тянь-Шаня. Найбільш значущим був велопробіг вздовж кордону СРСР у 1937 р., в якому брали участь командири-прикордонники В. Шубін, П. Радевич, В. Морев і В. Тимофєєв під керівництвом відомого спортсмена-велосипедиста Л. Людомирського.

У 30-ті роки радянська молодь захоплювалася оборонними видами спорту. Масовим був стрілецький спорт. Великого значення набули автомобільний, мотоциклетний, парашутний, планерний і авіаспорт.

Оглядом досягнень фізкультурної роботи в країні стали Всесоюзні паради та Всесоюзні дні фізкультурника, що проводилися в 1939 і 1940 роках. 12 липня 1937 р. у Москві на Красній площі проведено перший Всесоюзний парад фізкультурників, в якому взяло участь 45 тис. кращих спортсменів країни з 11 республік СРСР. Через рік (24 липня 1938 р.) на Красній площі пройшов другий фізкультурний парад, в якому взяло участь 35 тис. фізкультурників з усіх союзних республік.

Підвищенню спортивної майстерності сприяло створення при колективах фізичної культури спортивних шкіл, проведення навчально-тренувальних зборів спортсменів. Підготовкою спортсменів займалися найкращі спеціалісти в галузі фізичної культури. Наприклад, у Харкові легкоатлетичну школу було створено на базі Інституту фізичної культури, а в Києві – на базі технікуму фізкультури. Організаторами і керівниками занять у школах стали відомі спортсмени-тренери О. Безруков, О. Шехтель, А. Тер-Ованесян, З. Синицький, Г. Васильєв, А. Шехтель. У 1935 р. вперше в Україні для найсильніших легкоатлетів республіки в Одесі було проведено весняний навчально-тренувальний збір.

З 1934 р. у СРСР складається надійна організаційна форма підготовки спортивних резервів. При спортивних товариствах і колективах фізичної культури починають створюватися дитячі спортивні школи (ДСШ) та клуби. При ДСТ «Динамо», «Спартак» та ін. організуються спортивні школи «Юний динамівець» і «Юний спартаківець». Як

стверджує М. Б. Козир, А. Ф. Кисельов [78, с. 8], першу в Україні ДСШ було відкрито в Миколаєві у 1935 р. Її першим директором був О. В. Швейгерт. ДСШ розташовувалось у загальноосвітній школі. За 1935-1936 рр. дитячі спортивні школи були відкриті в 20 містах України. У 1937 р. у СРСР нараховувалося більше 200 дитячих спортивних шкіл. Вихованням юних спортсменів займалися найкращі тренери, а фізкультурні організації безкоштовно надавали їм стадіони, спортінвентар, спортивні зали та приміщення.

У 30-х роках продовжують розвиватися зв'язки з міжнародними спортивними організаціями. У 1931 р. відбулися матчі між харківськими футболістами і командами з Данії та Туреччини, а у 1933 р. зіграли команда Дніпропетровська з футболістами Німеччини та Данії. В усіх іграх перемогли українські майстри шкіряного м'яча. В серпні 1935 р. збірна команда України з футболу виїжджає до Франції, де проводить низку зустрічей з робочими командами та професійною командою «Red Star Olympic», де українські футболісти виграли з рахунком 6:1. Одна з швейцарських газет писала, що «команда України зробила парижан смішними, настільки переважала вона своїх до противників». Цього ж року футбольна команда київського «Динамо» перемогла з великим рахунком робочі команди Бельгії.

Успішно за кордом виступали радянські легкоатлети, боксери, борці, плавці, ковзанярі. Демонстрацією досягнень радянського спорту стала III Міжнародна робоча олімпіада, яка проходила в Антверпені (1937 р.). Українські спортсмени у складі збірної СРСР досягли значних результатів. Так, переможницею у метанні диску, штовханні ядра і в п'ятиборстві стала Зоя Синицька; перші місця посіли важкоатлети Я. Куценко, Г. Попов, М. Касьянов. Вагомий внесок у перемогу гімнастичної збірної зробили українські гімнасти М. Дмитрієв, А. Зайцева, Є. Бокова, Т. Демиденко.

Отже, в 30-х роках фізкультурно-спортивний рух у Радянському Союзі розвивався пришвидшеними темпами. Результати радянських спортсменів свідчили про високий рівень розвитку радянського спорту. Цьому сприяла розвинута система управління спортивним рухом, до якої входили розгалужена мережа спортивних заходів. Незмінними лідерами в багатьох видах спорту були українські атлети, які регулярно завойовували перші місця на внутрішній арені, показували результати, що перевищували офіційні світові досягнення.

4.2.4. Становлення науково-методичних основ радянської системи фізичного виховання та спорту

Період 1920-1930-х рр. в історії спорту вважається періодом закладання основ радянської науки про фізичне виховання. Тематика наукових досліджень враховувала історичну особливість цього періоду, залежала від конкретних завдань, що висувалися перед фізичним вихованням. Так, у 20-х роках головну увагу науковців було прикуто до питань вивчення та практичної реалізації впливу фізичних вправ у лікуванні та профілактики захворювань, лікарського контролю в галузі масової фізичної культури тощо. Також у цей період було покладено початок розробки проблем спортивного тренування, фізіології та психології фізичних вправ і спорту, спортивного масажу, загартовування та ін. Важливим досягненням періоду 1920-1930-х рр. стало те, що наукові дослідження в області фізичної культури набули практичної реалізації.

У березні 1921 р. в Києві при Всеукраїнській академії наук було організовано Інститут фізичної культури, який проводив дослідну роботу в галузі лікарського контролю, антропометрії, спадковості і трудової діяльності.

Фізична культура посідала важливе місце в системі профілактичних і лікувальних організацій охорони здоров'я. В 1923-1924 р. лікувальну фізкультуру було введено в санаторіях і курортах СРСР. Наприклад, в Одесі у 1924 р. лікар Я. Камінський почав використовувати у своїй практиці лікувальну гімнастику, у той же час Т. Нікітін практикував її у санаторіях м. Слов'янськ. Одеська школа стала провідною у розвитку ЛФК. У 1926 р. І. М. Саркізов-Серазіні (1887-1964 рр.) при Центральному інституті фізичної культури організував першу кафедру лікувальної фізкультури, де отримали підготовку більшість перших докторів і кандидатів наук у цій галузі, серед них В. Н. Мошков, В. К. Добровольський, Д. А. Винокуров, К. М. Прибилов та ін. Над проблемами лікарського контролю працювали В. В. Гориневський, Б. А. Івановський, Д. Ф. Шабашов. Велика заслуга у розвитку ЛФК належить першому наркомун охорони здоров'я М. О. Семашко (1874-1949). За його рекомендацією з початку 30-х років відкриваються відділення та кабінети ЛФК у фізіотерапевтичних і травматологічних НДІ, кафедри ЛФК в інститутах удосконалення лікарів і деяких медичних ВНЗ, де розроблялися методи її застосування при різних захворюваннях.

Першим науковим інститутом в Україні, що вивчав фізичну культуру, був Центральний будинок фізичної культури (ЦБФК), утворений у 1925 р. у Харкові. На його базі у 1930 р. організовано

першу в Радянському Союзі науково-дослідницьку кафедру фізичної культури, яка займалася проблемами спорту, фізкультурно-масового руху, теорії та методики фізичного виховання.

До початку Великої вітчизняної війни ЛФК мала підготовлені кадри лікарів і методистів лікувальної фізичної культури, великий досвід практичної роботи в лікарнях, поліклініках, санаторіях. У 1941-1944 рр. лікувальні фізкультура вперше в історії воєнної медицини була застосована в дуже широких масштабах і була одним із факторів, який забезпечив високу ефективність лікування хворих і поранених воїнів.

Плідно велася робота у галузі наукового обґрунтування тренувального процесу та створення ефективної системи фізичного виховання. Значну роботу з удосконалення методики навчання і тренування здійснили провідні педагоги М. О. Філь, А. І. Масюк, І. А. Бражник, С. Д. Романенко. Тоді ж у галузі фізичного виховання почав працювати психолог П. М. Рубінштейн. Особливим практичним значенням характеризувалися дослідження М. Тесленко і М. Горкіна, що проводилися в Харківському НДІФК і були присвячені вдосконаленню методики тренування в бігу на 100 м та стрибках у довжину.

Науковий підхід до побудови тренувального процесу привів до появи нових ефективних методик підготовки спортсменів та технік виконання спортивних елементів, різкого якісного росту результатів спортсменів. Українськими спортсменами впроваджувалися в практику прогресивні методики підготовки спортсменів. Наприклад, на першостях України 1936-1937 рр. українські легкоатлети стали застосовувати більш ефективні способи стрибків у висоту – «хвиля» або «перекат». Метальники молоту опанували нову техніку метання з двома і трьома обертами. Йшли пошуки раціональної техніки стрибка з жердиною. Український важкоатлет Г. Попов поклав початок «низькому сиду» (способу виривання штанги двома руками) та увів тижневий цикл тренування. Провідні легкоатлети перейшли на цілорічний тренувальний цикл. Обов'язковими стають тренування взимку, в практику запроваджуються навчально-тренувальні збори.

Запровадження в СРСР комплексу ГПО, зростання кількості значкистів ГПО сприяло появі досліджень, спрямованих на обґрунтування застосування фізичних вправ. З метою отримання надійних даних для правильного здійснення оздоровчих завдань фізичної культури і спорту виникла потреба вивчення впливу норм комплексу ГПО і інших вправ на організм людей, які займаються спортом. Це були комплексні дослідження за участю фізіологів, психологів, біохіміків, лікарів різних спеціальностей.

Ще одним перспективним напрямом досліджень стало вивчення питань професійно-прикладної фізичної підготовки (ППФП). У СРСР початком організаційного оформлення прикладної фізичної культури історики вважають фізичну підготовку в межах Всеобучу та пролетарської виробничої гімнастики. В 20-ті роки було створено науково-дослідні колективи та лабораторії з проблем фізичної культури та спорту, які займались питаннями використання засобів фізкультури та спорту для потреб народного господарства. На початку 30-х років наукова робота з проблем професійно-прикладної фізичної підготовки поглибилася. Радянські науковці досягли на цій ниві неабияких успіхів, випередивши на багато років відповідні зарубіжні розробки.

Науковій роботі в галузі фізичного виховання сприяло проведення науково-методичних конференцій. Проблематика наукових досліджень, що обговорювалися під час їх проведення, була досить широкою. Так, на I Всесоюзну науково-методичну конференцію (1925 р.) прибуло 310 делегатів з усіх кінців СРСР: найвизначніші теоретики і практики фізичної культури, лікарі та педагоги. Програма конференції включала три блоки проблем: програмно-методичні питання (12 проблем); науково-дослідницькі питання (10 проблем); організаційно-технічні питання (7 проблем). Через два роки: 25-30 листопада 1927 р. було проведено не менш масштабну II Всесоюзну науково-методичну конференцію; в 1929 р. – III Всесоюзну науково-методичну конференцію.

Усе більш пріоритетним у формуванні науки ставав не науковий, а політичний, класовий підхід. Радянські вчені спиралися на досвід минулого, проте спадкоємність носила «усічений», «половинчастий» характер: відкриття і досягнення наукової думки царської Росії часто замовчувалися або заперечувалися, особливо гостро це відчувалося в 1920 – 1930-ті рр.

Важливе значення приділялося виданню наукової літератури з проблем фізичної культури та спорту. З 1926 року в Харкові почало діяти видавництво акціонерного товариства «Фізкультура», яке в 1930 році передало свої повноваження державному військово-фізкультурному видавництву «На варті». З 1934 року долучилося до випуску книг фізкультурно-спортивної тематики київське видавництво «Радянське будівництво і право», окремі книги друкувалися у видавництвах «Радянська школа», «Молодий більшовик», «Український робітник», «Народний учитель» та ін. Свої видання мали також Український науково-дослідний інститут фізичної культури і державний інститут фізичної культури України в Харкові. У 20-30-ті роки в Україні було випущено більше шістдесяти найменувань книг, присвячених

зимовим видам спорту. У 1930 році українською мовою було видано перші правила проведення змагань з хокею, ковзанярського та лижного спорту. На території Дніпропетровської області в 1920-30-х рр. почали друкуватися спортивні видання: навчально-методичний журнал «Вестник физической культуры» (1922 р.), який з 1929 р. починає виходити українською мовою. У 1930 р. журнал стає масовим і змінює назву на «Фізкультурник України», а в період 1935-1941 рр. цей журнал виходить під назвою «Спорт». Протягом 1934-1937 років в Україні видавалася спеціальна серія книг «Більшовицьким колгоспам – зразкову фізкультуру», де серед інших видів спорту активно популяризувалося розвиток зимових видів спорту [18].

Порівнюючи рівень і масштаби розвитку фізкультурно-спортивної науки 20-х і 30-х років, варто відзначити, що в 30-ті роки вже не було проведено жодної Всесоюзної наукової конференції з фізичної культури, різко скоротилося видання спортивних журналів; журнал «Теорія і практика фізичної культури» не видавався п'ять років. У результаті сталінських репресій були знищені вчені, розстріляно інтелектуальний авангард фізкультурно-спортивного руху. Жертвами репресій 1930-х рр. (і наступних років) стали голова Всесоюзної ради фізкультури М. К. Антіпов; Верховний головнокомандувач у роки громадянської війни, а пізніше нарком юстиції, Заслужений майстер спорту СРСР М. В. Криленко; майже весь керівний склад Всесоюзної ради фізичної культури СРСР середини 1930-х рр. Не оминули репресії й українських спортсменів. Так, у різні роки були репресовані і згодом загинули в торах футболісти: С. Синиця (нападаючий кївського «Динамо»); киянин М. Свиридовський; гравці збірної СРСР харків'янин А. Шпаковський, киянин К. Піонтковський; один із кращих одеських гравців А. Штрауб.

Отже, 1920-1930-ті роки, враховуючи їх історичну особливість, характеризувалися швидким розгортанням системи радянської науки, створенням різноманітних наукових установ союзного і республіканського рівнів, підтримкою органами влади видавництва та друкованих органів. Дослідження в області фізичної культури визначили основні напрямки майбутніх наукових розробок, привели до створення в загальних рисах сучасних фізкультурних дисциплін, заклали основи для написання спеціальної науково-методичної літератури.

Висновки

1. У 1930-х роках практично завершено формування організаційних засад радянського фізкультурного руху.
2. Отримали розвиток ідеологічні основи радянської фізичної культури, було винайдено ефективні форми державного керівництва і організаційної побудови спортивно-масової роботи.

3. Зроблено якісний крок у справі формування радянської системи фізичного виховання, програмно-нормативною основою якого став комплекс ГПО.

4. У фізкультурно-спортивному русі визначилися нові пріоритети – залучення до занять спортом широких верств населення, прагнення досягти високих спортивних результатів.

5. Якісно підвищився рівень спортивних досягнень. Завдяки впровадженню нових ефективних методик підготовки, радянські атлети досягли високих результати як на внутрішній, так і на міжнародній арені. Лідируючі місця у цьому процесі посідають українські спортсмени.

6. Більш широкою та різноманітною стала тематика наукових досліджень у галузі фізичної культури і спорту. Важливим досягненням цього періоду стало те, що теоретичні розробки в області фізичної культури набули практичного втілення.

7. Вкрай негативно вплинули на розвиток радянської системи фізичного виховання репресії 30-х років. Значна кількість видатних діячів спорту, спортсменів, тренерів безпідставно було знищено або ув'язнено.

Запам'ятайте ці дати

1918 р. – створено Головне управління Всезагального військового навчання (Всеобуч)

1920 р. – організовано Вищу раду фізичної культури (ВРФК).

1923 р. – створено добровільне спортивне товариство «Динамо».

1928 р. – проведено першу Всесоюзну спартакіаду СРСР.

1931 р. – введено I ступінь комплексу ГПО, який складався з 21 виду випробувань.

1932 р. – введено II ступінь комплексу ГПО, який складався з 24 випробувань.

1934 р. – спеціально для школярів введено комплекс БГПО.

1935 р. – введено звання майстер спорту СРСР з 4 видів спорту (плавання, легка атлетика, гімнастика, боротьба).

1935 р. – створено добровільні спортивні товариства «Спартак», «Локомотив», «Червоний Прапор».

1935-1937 рр. – створено та введено в дію Єдину всесоюзну спортивну класифікацію (ЄВСК).

Питання для самоконтролю

1. Який центральний орган управління фізичною культурою та спортом було утворено в 1923 р., що започаткував процес формування державної системи радянського фізкультурно-спортивного руху в Україні?

(Вища Рада фізичної культури України).

2. Назвіть дату, яку можна назвати відліком впровадження «фізичного виховання» як обов'язкового предмета у вищі навчальні заклади України.

(21 вересня 1929 р.)

3. Назвіть низову ланку фізкультурного руху в системі фізичної культури УСРР в 1920-х роках.

(Фізкультурні гуртки).

4. Чому в 20-х роках не заохочувалося «рекордсменство»?

(Велась боротьба з проявами індивідуальності, акцент надавався колективному; захоплення фізкультурником «вузькою спеціалізацією» призводило, на думку керівництва фізкультурними установами, до недостатнього рівня всебічного фізичного розвитку).

5. Чому в 30-40-х роках змінилося ставлення партії до спорту, спортивних досягнень?

(Участь та перемоги радянських спортсменів у міжнародних змаганнях у першу чергу повинні були довести правильність радянської системи фізичного виховання і в цілому правильність державної політики СРСР).

6. Назвіть основну ланку радянського фізкультурного руху, яку було створено у 1930 р. і яка пов'язана з гаслом: «Кожен фізкультурник – ударник і кожен ударник – фізкультурник».

(Колектив фізичної культури).

7. Назвіть передумови створення Всесоюзної ради фізичної культури.

(Різній у діяльності установ у профспілках і відомствах, які відповідали за розвиток фізичної культури; незадовільний стан залучення як широких мас робочого класу, так і селян до фізкультурної роботи; відсутність плановості у проведенні спортивних заходів; необхідність створення нових закладів (наукових, дослідницьких, спеціальних) з фізичної культури; відсутність спортивних споруд; низький рівень пропаганди ідей фізичної культури).

8. У який період було практично завершено формування організаційних основ радянського фізкультурно-спортивного руху на українських землях у складі СРСР?

(1935-1936 рр.)

9. Які дві гілки управління у сфері фізичної культури і спорту спостерігались в УРСР в середині 40-х років?

(Громадська і державна).

10. Який принцип було покладено в основу формування радянської фізичної культури, радянського спорту?

(Класовий принцип).

11. Який орган управління фізичною культурою в СРСР при Раді Народних Комісарів СРСР було створено замість реорганізованої Всесоюзної ради фізичної культури?

(Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту).

12. У якому році в систему фізичного виховання за ініціативи Ленінського комсомолу СРСР було введено Всесоюзний комплекс ГПО?

(1931 р.)

Теми доповідей

1. Діяльність Всевобучу (1918-1923 рр.).
2. Органи управління фізичною культурою і спортом. Створення Всесоюзного комітету у справах фізичної культури і спорту (1936 р.).
3. Створення комплексу ГПО (1931 р., 1932 р., 1934 р.).
4. Сталінські репресії в спортивному русі.
5. Розвиток державних і громадських форм керівництва фізичною культурою і спортом в Україні в 20-30 роках ХХ ст.
6. Участь радянських спортсменів українського походження у міжнародних спортивних змаганнях у 1922-1941 рр.
7. Політизація і воєнізація фізичної культури і спорту у 1930-1940 рр.
8. Фізичне виховання і спорт серед учнівської молоді 1930-1940 рр.
9. Перебудова радянського фізкультурного руху напередодні і в роки Великої вітчизняної війни.
10. Участь українських спортсменів у Спартакіадах народів СРСР.

Використана література

1. Бондаренко І. Г. Вплив веслування на розвиток професійно-прикладної та військово-прикладної фізичної культури на Миколаївщині у 20-30-х рр. ХХ ст. / І. Г. Бондаренко // Молода спортивна наука України : [зб. наук. праць] [Електронний ресурс]. – Львів : ЛДДФК, 2006. – 1 електр. опт. диск (CD-ROM). – Т. 3. – С. 442–449.
2. Бондарь А. С. История развития и традиции спорта на Слобожанщине / А. С. Бондарь // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5(2). – С. 156–159.
3. Вацеба О. Особенности зарождения украинской научно-методической мысли в области теории и методики зимних видов спорта (20-30-е годы ХХ столетия) / О. Вацеба // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві [зборн. науч. тр. под ред. Ермакова С. С.]. – Харьков : ХГАДИ (ХХПИ), 2007. – № 2. – С. 15–22.

4. Вацеба О. Формування організаційних основ системи фізичного виховання і спорту в Україні в 20-30 роки ХХ століття / Оксана Вацеба, Андрій Кухтій // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 23–29.
5. Войнаровський А. Історичний аналіз розвитку студентського спорту у вищих навчальних закладах України / А. Войнаровський // Физическое воспитание студентов творческих специальностей [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 2(18). – С. 7–11.
6. Гогін О. В. Легка атлетика : [навчальний посібник] / О. В. Гогін. – Харків : ТОВ «ОВС», 2010. – 345 с.
7. Гололобов І. Герої незвіданих доріг. До ювілею шлюпкового походу Миколаїв-Москва / І. Гололобов // «Спортивна газета». – 1976 р. – 17 січня. – С. 4.
8. Деметр Г. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения / Г. Деметр. – М. : Советский спорт, 2005. – 324 с.
9. Деметр Г. С. 70 лет советского спорта: люди, события, факты / Г. С. Деметр, В. В. Горбунов. – М. : Физкультура и спорт, 1987. – 239 с.
10. Дутчак М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з фізичного виховання і спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / М. В. Дутчак. – Київ, 2009. – 41 с.
11. Евсеев Ю. И. Физическая культура : [серия «Учебники, учебные пособия»] / Ю. И. Евсеев. – Ростов-н/Д. Феникс, 2003. – 384 с.
12. Захаров П. Я. История физической культуры и спорта : [учебно-методический комплекс] / П. Я. Захаров. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2009. – 151 с.
13. Зуев В. Н. Нормативное правовое регулирование отечественной сферы физической культуры и спорта : [учеб. пособие для вузов] / В. Н. Зуев, В. А. Логинов. – М. : Советский спорт, 2008. – 196 с.
14. Зуев В. Н. Нормативно-правовые акты в регуляции управления отечественной сферой физической культуры и спорта / В. Н. Зуев // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 7. – С. 51–61.
15. Зуев В. Н. Спортивное право в стратегии управления сферы физической культуры и спорта советского периода / В. Н. Зуев, Н. В. Астафьев // Вестник Тюменского государственного университета. – 2012. – № 3. – С. 237–241.
16. Зуев В. Н. Эволюция органов государственной власти в сфере управления физической культурой и спортом в начале ХХ века и

- в советский период / В. Н. Зуев // Теория и практика физической культуры. – 2004. – № 3. – С. 2–7.
17. Козир М. Б. Від масовості – до майстерності у фізичній культурі та спорті (1789-2001 рр.): [монографія] / М. Б. Козир, А. Ф. Кисельов. – Миколаїв : МДПУ, 2003. – 90 с.
  18. Корогод Л. Основні напрями розвитку фізичної культури і спорту на Дніпропетровщині в 1920-30-х роках (до 80-річчя утворення дніпропетровської області) / Л. Корогод // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2012. – № 2. – С. 17–22.
  19. Кость М. Історичні аспекти розвитку фізкультурно-спортивного руху серед сільського населення України / М. Кость // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – у 3-х т. – Львів : ЛДУФК, 2003. – Т. 2. – С. 190–194.
  20. Крук М. З. Становлення та розвиток уроку фізичної культури як основної форми фізичного виховання в школах України 20-30-х рр. ХХ ст. / М. З. Крук // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2006. – № 10. – С. 266–261.
  21. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Ласло Кун ; [пер. с венг.]; под общ. ред. В. В. Столбова. – М. : Радуга, 1982. – 399 с.
  22. Незабутні, буремні двадцяті ... [Електронний ресурс] // Всеукраїнська громадська організація фізкультурно-спортивне товариство «Спартак»: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://spartak.org.ua/fst-spartak/history/nezabutni-buremni-dvadtsyati.html>.
  23. Новак Григорій Ирмович [Електронний ресурс] // Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна інтернет-енциклопедія «Вікіпедія» : офіційна сторінка. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Новак_Григорий_Ирмович.
  24. Парыгина Е. А. Эволюция системы российской науки в области физической культуры и спорта (вторая половина XIX – начало XXI вв.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Е. А. Парыгина. – Омск, 2010. – 21 с.
  25. Пельменев В. К. История физической культуры : [учебное пособие] / В. К. Пельменев, Е. В. Конеева ; Калинингр. ун-т. – Калининград, 2000. – 186 с.
  26. Платонов В. Н. Олимпийский спорт / В. Н. Платонов, С. И. Гуськов. – Киев : «Олимпийский спорт», 1994. – 493 с.

27. Попович О. Історичні аспекти становлення національної системи фізичного виховання населення України / О. Попович // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5(2). – С. 149–152.
28. Савченко Г. Перебудова системи фізичної культури в УСРР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років / Г. Савченко, Є. Хоменко // Етнічна історія народів Європи [збірн. наук. праць]. – Вип. № 39. – К. : УНІСЕРВ. – С. 134–139.
29. Соколова Н. Д. Нормативно-правова регламентація фізичного виховання в середніх навчальних закладах України (1918-1940) / Н. Д. Соколова // Олімпійський спорт і спорт для всіх : Міжнародний науковий конгрес, 5-8 жовтня 2010 р. : тези доповід. – Київ, 2010. – С. 701–702.
30. Соколова Н. С. Розвиток системи фізичного виховання в навчальних закладах України у 30-х роках ХХ ст. / Н. С. Соколова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 4(20). – С. 46–51.
31. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-Нова», 2001. – 236 с.
32. Суник А. Б. Размышления о физкультурно-спортивном движении в постреволюционную эпоху (20-е годы) / А. Б. Суник // Теория и практика физической культуры. – 2005. – № 5. – С. 2–13.
33. Сушко Р. О. Зародження та хронологія розвитку жіночого баскетболу на Україні в першій половині ХХ століття / Р. О. Сушко // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 2. – С. 207–209.
34. Тимошенко Ю. О. Мілітарна парадигма фізичної культури в підрадянській Україні (1920-1930 рр.) / Ю. О. Тимошенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 21 (256). – С. 140–148.
35. Тимошенко Ю. Спортивне життя в радянській Україні в 1920-ті роки / Ю. Тимошенко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 3. – С. 47–53.
36. Тимошенко Ю. О. Становлення фізкультурної науки в Україні / Ю. О. Тимошенко // Проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 7. – С. 80–82.
37. Тимошенко Ю. Фізична культура і спорту радянській пресі у 20-х роках ХХ століття: їх місце та пріоритети / Ю. Тимошенко // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2013. – № 1. – С. 176–179.

38. Файдевич В. Формування нормативних основ фізичного виховання студентів у довоєнний період / В. Файдевич // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2010. – № 2(10). – С. 17–22.
39. Физическая культура и здоровье : [учеб.] / [сост. В. В. Пономарева]. – М. : ГОУ ВУНИЦ МЗ РФ, 2001. – 352 с.
40. Филиппов А. Н. Государственная политика СССР в области физической культуры и спорта (1920-1930 гг.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / А. Н. Филиппов. – Ярославль, 2012. – 25 с.
41. Футбол в межвоенной Украинской ССР [Електронний ресурс] // Літопис українського футболу : офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.koranyi-myach.info/index.aspx?page=history03>.
42. Химиця Н. О. Парамілітарні організації української молоді періоду Центральної Ради / Н. О. Химиця // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2011. – № 693. – С. 86–90.
43. Хоменко Є. Створення та організаційна розбудова вищої ради фізичної культури УСРР (1923-1930 рр.) / Є. Хоменко // Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2012. – Вип. 113. – С. 54–56.
44. Хотієнко С. В. Розгортання масового фізкультурного руху в українському селі наприкінці 40-х – початку 50-х рр. ХХ століття / С. В. Хотієнко // Грані. Науково-теоретичний громадсько-політичний альманах. – 2013. – № 5 (97). – С. 21–26.

Рекомендована література

1. Гайл В. В. Краткая история физической культуры и спорта: Учебно-методическое пособие / В. В. Гайл. – Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 2006. – С. 57–60.
2. Голощاپов Б. Р. История физической культуры и спорта : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Борис Романович Голощاپов. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – С. 146–188.
3. Деметр Г. С. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения / Георгий Степанович Деметр. – М. : Советский спорт, 2005. – 322 с.
4. История физической культуры и спорта : Программа дисциплины и учебно-методические рекомендации / Сост. В. В. Щанкина. – Рязань : изд-во РГУ им. С. А. Есенина, 2009. – С. 126–131.

5. Кулик В. В. Від Всеобучу до світових рекордів: історія розвитку фізкультурного і спортивного руху на Україні. Нарис / В. В. Кулик. – К. : Здоров'я, 1971. – 183 с.
6. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта: пер. с венгерского / Ласло Кун. – М. : Радуга, 1982. – С. 296–303.
7. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – С. 176–213.
8. Пельменев В. К. История физической культуры : [учебное пособие] / В. К. Пельменев, Е. В. Конеева. – Калинингр. ун-т. – Калининград, 2000. – С. 113–122.
9. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2001. – С. 163–172.
10. Степанюк С. І. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою : для студентів денної та заочної формою навчання факультету фізичного виховання та спорту / С. І. Степанюк, О. О. Гречанюк, І. В. Маляренко. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006 – С. 188–191.
11. Філь С. М. Історія фізичної культури : [навчальний посібник] / Філь С. М., Худолій О. М., Малка Г. В. ; за ред. проф. С. М. Філя. – Харків : «ОВС», 2003. – С. 115–120.

ФОТО ФІЗКУЛЬТУРНИКІВ СРСР

Парад фізкультурників (1930-ті роки)

Парад фізкультурників. Москва, 1930-ті роки

*Колони фізкультурників на площі Урицького (Дворцова площа).
Ленінград, 1933 р.*

*Прапороносці зведеного загону плавців на фізкультурному
параді. Ленінград, 1930 р.*

*Колона спортсменів. Москва, 1937 р.
(фото І. Шагіна)*

*Колони фізкультурників Союзу транспортного
машинобудування. Ленінград, 1933 р.*

*Парад фізкультурників. Москва, 1938 р.
(фото Е. Євзєрихіна)*

Парад на Красній Площі. Москва, 1939 р. (фото Е. Євзєрихіна)

Кращий друг фізкультурників. Москва, 1935 р. (фото І. Шагіна)

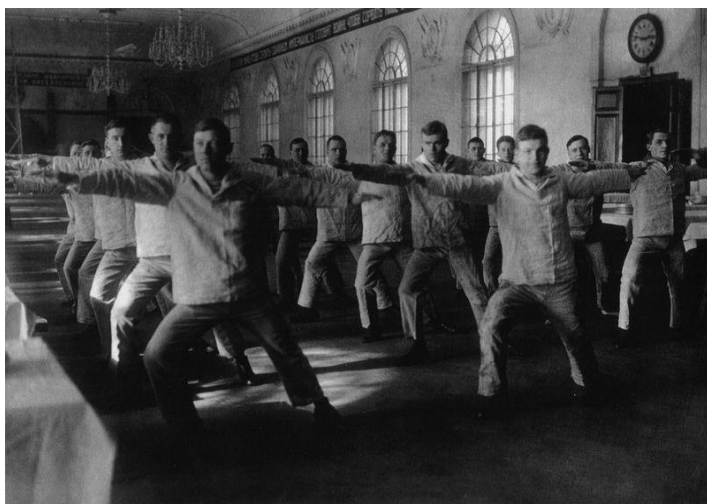
*Москва. Стадіон «Динамо». 1930-ті роки.
(фото Е. Євзерихіна)*

*Москва. ЦПКіО ім. М. Горького. Тенісисти. 1930-ті роки.
(фото Е. Євзерихіна)*

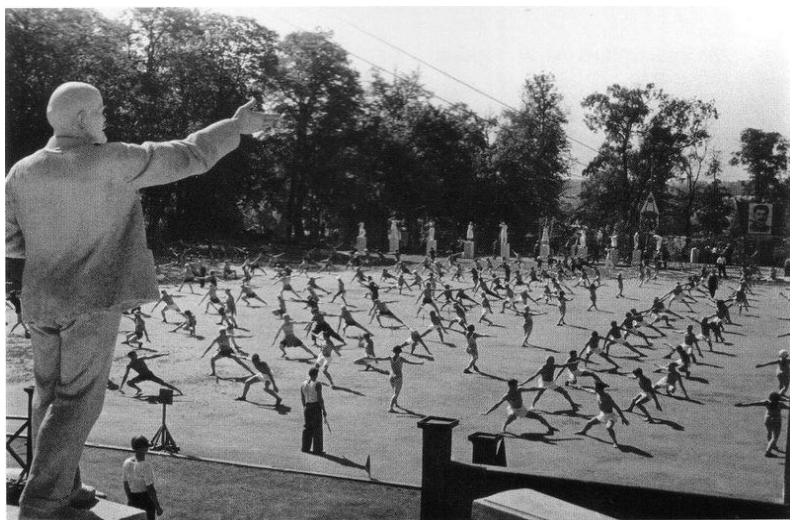
Радянські спортсмени на пробіжці в лісі

На заняттях з фізичної підготовки. Ленінград, 1930-ті роки

Жінки-міліціонери виконують гімнастичні вправи

Спортивне свято

Тема 5

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ СРСР У ПЕРІОД 1945-1990 рр.

Логіка викладу та засвоєння матеріалу

5.1. Відновлення спортивно-масової роботи в післявоєнні роки (1945-1959 рр.).

5.2. Особливості розвитку фізичної культури і спорту в Україні в період 1960-1991 рр.

5.3. Участь радянських спортсменів у міжнародному спортивному русі. Українські спортсмени у складі збірних команд СРСР.

5.4. Спартакіади народів СРСР та їхнє значення для розвитку масового спорту і спорту вищих досягнень. Створення спортивних федерацій.

У результаті вивчення матеріалу ви повинні знати:

- особливості відновлення спортивно-масової роботи в післявоєнні роки;
- характерні особливості розвитку фізичної культури і спорту в СРСР, зокрема в УСРР у період 1946-1990 рр.;
- передумови і дати створення центральних органів управління фізичної культури;
- нормативно-правову базу як основу розгортання масового спортивного руху наприкінці 40-х – початку 50-х рр.;
- особливості діяльності сільських осередків фізкультури, спортивно-масової роботи на селі, зокрема створення добровільних спортивних товариств колгоспників;
- значення організації та проведення Всесоюзних змагань, Спартакіади СРСР;
- нормативну основу фізичного виховання студентів ВНЗ України в період 40-60-х рр.;
- роль комплексу ГПО (1972 р.) у розвитку фізкультурного руху в СРСР;
- особливості професійної підготовки фахівців у галузі фізичної культури і спорту в період 1946-1990 рр.;

- особливості діяльності добровільних спортивних товариств (ДСТ);
- видатних спортсменів України, які перебували у складі збірних команд СРСР.
- основні поняття, терміни і скорочення;

уміти:

- використовувати знання щодо радянського періоду (1960-1990 рр.) з історії розвитку теорії спорту, спортивного тренування, вдосконалення олімпійської підготовки щодо підготовки спортсменів у сучасній практиці;
- визначати передумови створення спортивних федерацій, добровільно-спортивних товариств у радянський період;
- розкрити та узагальнити характерні тенденції розвитку нормативних основ фізичного виховання студентів у ВНЗ України в період 50-70-х рр. ХХ ст.
- володіти термінологією з цієї теми;
- користуватися науковою літературою, історичними джерелами в галузі фізичної культури.

Теоретичні відомості

5.1. Відновлення спортивно-масової роботи в післявоєнні роки (1945-1959 рр.)

У 1945 р. закінчилася Друга світова війна, яка завдала Україні колосальних людських та фінансових втрат. Кожен шостий мешканець України загинув у Другій світовій війні; 2,3 млн осіб було вивезено для примусової праці до Німеччини. Цілком чи частково було зруйновано понад 700 великих і малих міст та 28 тис. сіл, унаслідок чого безпритульними залишилися близько 10 млн осіб. Повністю чи частково знищено понад 16 тис. промислових підприємств, практично повністю зруйновано спортивну інфраструктуру (стадіони, басейни, комплексні спортивні майданчики, шкільні спортивні зали тощо). В Україні і Білорусії майже не залишилося жодної установи, що раніше займалася фізичним вихованням. Загинули або стали непрацездатними 18 % фахівців із фізичного виховання та 15 % дипломованих тренерів.

Питання відновлення спортивно-масової роботи з перших же днів було під пильною увагою радянських органів влади. Партійно-державний апарат доклав чималих зусиль для створення належної нормативно-правової бази та практичної її реалізації. У 1945 році виходить постанова РНК СРСР «Про надання допомоги комітетам у

справах фізичної культури і спорту, і поліпшенні їхньої роботи», в якій було передбачено створення сприятливих умов для подальшого розвитку фізичної культури і спорту, підготовки фахівців, звільнення всіх спортивних споруд, зайнятих під військові потреби, створення посади державного тренера. Розширюється мережа фізкультурних ВНЗ і факультетів фізичного виховання, які було створено в роки війни.

Для стимуляції спортивного руху 2 липня 1947 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанови: «Про заохочення зростання спортивно-технічних досягнень радянських спортсменів» і «Про заснування медалей і жетонів для нагородження радянських спортсменів за спортивно-технічні досягнення». Відповідно до постанови в якості нагороди вводилися золота медаль I-го ступеня, срібна позолочена медаль II-го ступеня, срібний і бронзовий жетони.

З метою покращення фізкультурно-масової роботи в Україні було ухвалено ряд нормативно-правових актів: постанова ЦК КП(б)У від 06.04.1949 р. «Про подальший розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР»; постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР від 06.03.1948 р. «Про фізичне виховання учнів початкових, семирічних і середніх шкіл Української РСР»; наказ Міністерства трудових резервів Союзу РСР № 274 від 15.11.1948 р. «Про заходи щодо покращення навчальної та масової фізкультурно-спортивної роботи в навчальних закладах Міністерства трудових резервів».

Програмним документом розвитку радянського фізкультурного руху в перші повоєнні роки стала постанова ЦК ВКП (б) від 27 лютого 1948 р. «Про хід виконання Комітетом у справах фізичної культури та спорту директивних вказівок партії та уряду про розвиток масового фізкультурного руху в СРСР і по підвищенню майстерності радянських спортсменів». Постанова сприяла розгортанню фізкультурного руху серед усіх верств населення, підготовці до першого виступу радянських спортсменів на літніх Олімпійських іграх у Гельсінкі в 1952 р., перетворенню СРСР у провідну спортивну державу світу тощо.

Швидкими темпами йшло відновлення матеріально-технічної бази. До 1948 р. у країні майже повністю було подолано наслідки війни, відбудованої більшість спортивних споруд. Тільки в західних областях України протягом 1946 р. було відбудовано 28 стадіонів, 12 водних станцій, 297 спортивних майданчиків.

Поступово покращувалася ситуація і зі спортивними залами у школах. Наприкінці 1949 р. Український республіканський комітет вніс зміни в типові проекти шкільних приміщень, унаслідок чого у школах почали будуватися спортивні зали для занять фізичними вправами.

У повоєнні роки гостро стояло питання відновлення кадрового забезпечення. Аналіз освітньої сфери повоєнної України свідчить про значний «дефіцит» кваліфікованих кадрів у системі фізичного виховання. На кінець 1947 р. було 12643 штатних працівники сфери фізичної культури. В багатьох регіонах кількість фахівців залишалася дуже незначною: у Вінницькій області працювало 12 осіб з вищою фізкультурною освітою, у Закарпатській та Чернівецькій – по вісім, у інших по 3-5 фахівців. Із наявних у 1948 р. 8818 учителів, які працювали в школах Міністерства освіти, лише 399 мали спеціальну фізкультурну освіту.

З метою покращення кадрового потенціалу в країні почали створюватися нові та реорганізовуватися вже наявні ВНЗ та середні навчальні заклади фізкультурного профілю. Так, ще у 1944 р. Державний інститут фізичної культури України було переведено з Харкова до Києва і перейменовано на Київський державний інститут фізичної культури (КДІФК). У 1946 році Постановою Ради Міністрів Української РСР і ЦК КП(б)У Львівський технікум фізичної культури реорганізовано у Львівський державний інститут фізичної культури. Подібні навчальні заклади було створено в усіх союзних республіках. Забігаючи дещо наперед, відзначимо, що 1980-ті рр. у СРСР нараховувалося 23 інститути фізичної культури, які готували понад 50 % фахівців зі спеціальною фізкультурною освітою.

При педагогічних інститутах почалось створення факультетів фізичного виховання. Поступово факультети виникають у Харкові, Одесі, Миколаєві, Запоріжжі, Луганську, Кам'янець-Подільському, згодом – у Тернополі, Луцьку, Вінниці, Чернігові, Кіровограді та інших містах України. Вже в 1947 р. в УРСР педагогічними та вчительськими інститутами було випущено 7448 молодих педагогів, які отримали другу спеціальність – учитель фізичного виховання. Продовжили свою роботу технікуми та училища фізичної культури в Харкові, Донецьку, Дніпродзержинську, Івано-Франківську.

У повоєнні роки активізується фізкультурна діяльність у сільській місцевості. У демографічній структурі СРСР та України продовжувало домінувати сільське населення, інтереси якого в галузі фізкультури і спорту теж стали об'єктом підвищеної уваги влади. Суттєве зниження якості діяльності сільських осередків фізкультури та спорту від аналогічних міських і відомчих привертало увагу фахівців та сприяло оновленню нормативних актів. ЦК ВКП(б) 27 грудня 1948 р. ухвалив постанову «Про подальше піднесення фізичної культури та спорту» і створення ДССТ колгоспників, що викликало поживавлення спортивно-масової роботи на селі. Було визначено основні завдання та понятійний апарат сільського спортивного руху. У серпні 1950 р. було

ухвалено рішення про створення в Україні добровільного сільського спортивного товариств (ДССТ) «Колгоспник» – першого в історії радянського фізкультурно-спортивного руху сільського спортивного товариства (пізніше перейменовано на «Колос»). У ході роботи республіканська рада ухвалено рішення до 1 січня 1951 р. організувати фізкультурні колективи в кожному колгоспі й довести загальну чисельність індивідуальних членів товариства до 1 млн осіб (табл. 5.1)

Таблиця 5.1

Результати діяльності ДССТ «Колгоспник» на початковому етапі створення у 1951-1952 рр. [203, с. 24]

Створено (прийнято)	Станом на 10.11.1950 р.	Станом на 01.01.1951 р.	Станом на 08.02.1951 р.	Станом на 01.01.1952 р.
Колективів фізичної культури	15 391	16 486	16 446	15 567
Юридичних членів (колгоспів)	14 766	15 798	16 336	15 649
Індивідуальних членів (осіб)	171 782	819 213	810 071	992 002

На початковому етапі становлення ДССТ «Колгоспник» гостро відчувалась нестача спортивних приміщень, їх забезпечення спортивним інвентарем тощо. З метою прискорення будівництва спортивної інфраструктури в колгоспах республіканська Рада надала до обласних виконкомів узгоджені плани будівництва на 1952 р., розробила наочні схеми спорудження фізкультурних об'єктів, максимально наближуючи їх будівництво до місць проживання, масового відпочинку та дозвілля селян.

Таблиця 5.2

Кількість спортивних споруд ДССТ «Колгоспник» у 1950-1951 рр., одиниць [203, с. 24-25]

Спортивні споруди	Станом на 01.01.1951 р.	Станом на 01.01.1952 р.
Стадіонів (малих)	9	36
Спортивних майданчиків:		
– великих	97	136
– середніх	222	304
– малих	639	928
Футбольних полів	1 956	2 745
Баскетбольних майданчиків	190	319
Волейбольних майданчиків	8 861	16 878
Гімнастичних городків	1 202	1 365
Смуг перешкод ГПЮ	1 992	1 742

У 1952 р. у власності ДССТ «Колгоспник» додатково нараховувалося: 41 бігова доріжка, три веслувальні станції, 365 літніх природних басейнів для плавання, 12 кінноспортивних баз, 28 спортивних стрільбищ (від 300 м), 424 тирів для стрільби (від 25 м), 146 лижних станцій та 22 гімнастичних зали.

Основними показниками в роботі ДСТ, які враховувалися при остаточній оцінці діяльності, вважалися: фізкультурно-масова робота щодо збільшення кількості колективів, фізкультурників та збирання членських внесків; навчально-спортивна робота щодо виконання нормативів ГПО та БГПО; виконання планів з підготовки спортсменів-розрядників, фізкультурних кадрів на громадських засадах, проведення змагань та досягнення рекордів; будівництво та облаштування спортивних споруд; лікарський контроль тощо. Починаючи з 1959 р. більшість всесоюзних і частина галузевих спортивних товариств закріплювалися за відповідними адміністративними чи виробничими одиницями, що сприяло становленню місцевих осередків ДССТ у сільській місцевості.

У кінці 50-х років продовжується вдосконалення організаційних форм радянського фізкультурного руху. Важливу роль у цьому процесі відгравали комсомол та профспілки. У жовтні 1957 р. Президія ВЦРПС ухвалила рішення про чергову реорганізацію – перехід від галузевого до територіального принципу побудови ДСТ, тоді ж було створено ДССТ «Труд» у РРФСР, в Україні – «Авангард». Товариство «Авангард» створено в 1957 році шляхом об'єднання 14 відомчих добровільних спортивних товариств («Торпедо», «Шахтар», «Хімік», «Червона зірка» та інших). Цього ж року було створено ДССТ «Буревісник», що об'єднав у собі галузеві студентські спортивні товариства «Медик», «Іскра», «Здоров'я», «Труд», «Металург», «Старт», «Наука», «Блискавка», «Будівельник», «Товариш», «Спринт». Одним із показників для їхнього об'єднання була наявність єдиної навчальної програми із фізичного виховання. У 1959 році налічувалося близько 7 тис. первинних колективів товариства, що об'єднували понад 900 тис. членів. В «Авангарді» культивувалося понад 50 видів спорту.

Зміни торкнулися і системи фізичного виховання в освітній сфері. У 1951 р. було впроваджено нову програму з фізичного виховання, згідно з якою на 1 та 2 курсах ВНЗ вводилися обов'язкові заняття з фізичної культури. Нормативною основою фізичного виховання студентів ВНЗ України в період 40-60-х рр. ХХ ст. продовжував слугувати Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО. До 1988 р. комплекс неодноразово змінювався, удосконалювався і корегувався відповідно до нових завдань. Найбільш суттєві зміни відбулися у

1939, 1946, 1955, 1972, 1985 та 1988 рр. Зокрема, в комплексі ГПО 1946 року, була зменшена кількість нормативів, рівень вимог був адаптований відповідно до вікових груп, введені змагання з багатоборства. Комплекс ГПО 1948 року I ступеня включав види випробувань: біг 100 м, крос 500 м, крос 1000 м на стадіоні, стрибки в довжину з розбігу, стрибки у висоту з розбігу; стрибок у воду з висоти, підтягування на перекладині, плавання 50 м, велосипед 10 км, лижі 20 км (5 км – жін.). Водночас комплекс ГПО II ступеня характеризувався військовою спрямованістю, включаючи види випробувань такі як: крос на 5 км (2 км); плавання без обліку часу в спортивному костюмі; в одязі з гвинтівкою, в одязі (штани, сорочка); похід пішки на 35 км (25 км); стрибок у воду з висоти; лижний перехід 10 км (5 км); плавання на 400 м (200 м).

Суттєво покращилась робота з організації шкільних та позашкільних занять з фізичного виховання у школах. В період з 1946 до 1952 рр. кількість шкільних колективів фізичної культури збільшилась в 2,5 рази, а кількість тих, хто займається, виросло більше ніж втричі. Зросла кількість дитячо-юнацьких спортивних шкіл з 460 у 1946 р. до 1224 у 1957 р. Активізувалася рекреаційна робота з школярами в оздоровчих піонерських таборах під час літніх канікул.

Помітні зрушення відбулися в спортивно-масовій роботі. В 1960 р. загальна кількість фізкультурників у СРСР становила понад 20 млн чол., в Україні – 8027,7 тис. чол. Кардинально зросла кількість спортсменів-розрядників. Якщо в 1940 р. у країні нараховувалось 102 тис. спортсменів усіх розрядів, то в 1960 р. їх стало 3 млн 781 тис. Збільшилась і кількість значкистів ГПО. За 6 років (1946-1952 рр.) значок ГПО отримало 17 млн 58 тис. фізкультурників.

У другій половині XX століття в СРСР виникає міцний студентський спортивний рух, який додав багато нового у спортивне життя країни. Почали відновлюватися традиційні студентські змагання, зокрема в 1951 р. проведено першу Всесоюзну студентську спартакіаду. Значних успіхів у професійному спорті досягла велика кількість студентів, серед яких – трикратний олімпійський чемпіон, заслужений майстер спорту С. Чухрай; двократний чемпіон світу, Заслужений майстер спорту СРСР з веслування на байдарках і каное С. Колоколов; бронзовий призер чемпіонату світу С. Борейко; багаторазові призери міжнародної першості чемпіонатів СРСР і Всесоюзних студентських змагань В. Горділей і Г. Василенко; майстри спорту міжнародного класу з настільного тенісу О. Вечерок, Т. Макерова; майстер спорту міжнародного класу з боксу В. Сердюк; майстри спорту зі спортивного орієнтування М. Місюра, С. Розун,

М. Щур та ін. Загалом процентна кількість студентів-спортсменів з українських ВНЗ у всіх збірних СРСР становила 25-30 %.

Подальший розвиток отримала наука про фізичне виховання. В країні проводяться дослідження з актуальних проблем спорту, результати яких обговорюються на чисельних конференціях, нарадах, дискусіях. Значну роль у розвиток науки про фізичне виховання внесли науково-дослідні інститути фізичної культури. Вагомий доробок у створення наукових основ фізичної культури і спорту внесли праці радянських вчених в області фізіології, біохімії, педагогіки, теорії фізичного виховання, психології спорту, лікувальної фізкультури, загартування, спортивного масажу тощо.

У травні 1948 р. з ініціативи КДІФК було проведено першу в Україні наукову конференцію з питань фізичної культури і спорту, в роботі якої взяли участь 75 учасників. Теми доповідей привертали увагу новизною та глибиною досліджень: «Біохімічні основи тренування», «Вживання в спортивній практиці деяких речовин для збільшення працездатності та боротьби із втомою», «Фізичне виховання в школі сліпих». Через рік, 14-16 грудня 1949 р. пройшов Перший з'їзд лікарів фізичної культури УРСР.

З 1 січня 1953 р. у дію було введено нову Єдину всесоюзну спортивну класифікацію, що сприяло підвищенню якості роботи фізкультурних та спортивних організацій. Відбулося вдосконалення системи спортивних змагань.

У березні 1956 р. Всесоюзний Комітет з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР затвердив положення про звання «Заслужений тренер СРСР». Особам, яким було присвоєно це звання, видавалися нагрудний значок та посвідчення.

Отже, в післявоєнні роки відновлення спортивно-масової роботи відбувалося з вирішенням таких завдань: підготовка фізкультурних кадрів; відновлення роботи фізкультурних організацій; відновлення і будівництво спортивних споруд; розгортання масового фізкультурного руху; підвищення рівня досягнень спортсменів, розгортання наукових досліджень у галузі фізичної культури і спорту.

5.2. Особливості розвитку фізичної культури і спорту в Україні в період 1960-1991 рр.

У 60-70-х рр. у фізкультурному русі було проведено перетворення, які сприяли демократизації управління, підвищення значущості фізичної культури. Право громадян на фізичне виховання було закріплено в новій конституції 1977 року і державних законодавчих

актах. Зміцнювалася і розширювалася матеріальна база фізкультурного руху, продовжувалося будівництво великих спортивних споруд. Були відкриті спеціальні фізкультурні навчальні заклади, спортивні школи та інтернати; розгорнулася науково-дослідна робота в галузі фізичного виховання та спорту. Все це сприяло перетворенню фізкультурного руху в масове явище і росту майстерності спортсменів, серед яких з'явилося багато переможців крупних міжнародних змагань та Олімпійських ігор. Великою мірою успішний розвиток фізичної культури в СРСР забезпечувався за рахунок міжнародної інтеграції діяльності спортивних організацій, укладалися міждержавні договори про співробітництво та обмін досвідом, проводилися спільні наукові конференції, семінари тренерів, великі спортивні заходи. В результаті фізкультурний рух досяг високого рівня.

У період 1960-х рр. було створено ряд нормативно-правових актів, що регулювали сферу фізичної культури і спорту (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Нормативно-правова база, яка регулювала сферу фізичної культури і спорту в період 1960-х рр.

Дата	Нормативно-правовий акт
1961 р.	Програма КПРС, в якій було зазначено, що фізична культура і спорт повинні міцно увійти в повсякденний побут народу
1966 р.	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи з розвитку фізичної культури»
1968 р.	Постанова Ради Міністрів СРСР «Про створення Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР»
1969 р.	Закон Верховної Ради СРСР «Про затвердження основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про охорону здоров'я» (ст. 49 питання про організацію фізичної культури, спорту і туризму)
1969 р.	Постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС «Про заходи щодо подальшого розвитку туризму і екскурсій в країні»

Нова програма КПРС 1961 року визначала нові завдання в області фізичного виховання, які полягали у вихованні духовно та фізично досконалих людей, впроваджені фізичної культури в повсякденний побут народу. У зв'язку з цим значно підвищилися вимоги до радянської системи охорони здоров'я та фізкультурного руху. Нові завдання викликали появу нових форм організації масової фізичної роботи. Розповсюдження отримали заняття в групах загальної фізичної підготовки (ЗФП) для осіб середнього та похилого віку. Групи здоров'я почали створюватися на стадіонах, підприємствах, ЖЕКах та ін. З початку 1960-х рр. у СРСР впроваджуються масові форми роботи з дітьми з фізичної культури і спорту: «Веселий дельфін» (з 1962 р.), «Золота шайба», «Шкіряний м'яч» (з 1964 р.), «Зірниця», «Орлятко»

(з 1967 рр. і 1972 рр. відповідно), «Старти надій» (з 1976 р.) та ін. Ці нові форми роботи дали певний поштовх розвитку масової фізичної культури та спорту серед дітей.

Подальшій активізації фізкультурної роботи сприяла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту». В постанові було висунуто вимогу надати фізичній культурі та спорту всенародний характер. Це була якісно нове завдання, яке передбачало досягнення більш високого рівня фізичної культури порівняно з масовістю. Постанова охопила важливі проблеми радянського фізкультурного руху та стала програмою діяльності партійних, профспілкових, комсомольських та громадських організацій в галузі фізичного виховання та спорту. Зокрема, фізична культура активно впроваджувалася на підприємствах, ставала невідомою частиною заходів із підвищення рівня продуктивності праці, профілактики захворювань, створення умов для активного відпочинку робочих та службовців. На робочих місцях спеціальні громадські інструктори проводили «п'ятихвилинки бадьорості». У 1960 році виробничою гімнастикою було охоплено сім млн осіб, а в 1966-му – понад 11 млн. З початку 1960-х років на Всесоюзному радіо з'явилася спеціальна передача, що виходила в ефір об 11 годині ранку, в якій диктор бадьорим тоном закликав працівників підприємств до виконання фізичних вправ. Також по радіо регулярно висвітлювалися великі спортивні змагання; постійно і систематично проводилася ранкова радіогімнастика для різних вікових груп населення; бесіди, лекції, які торкалися найрізноманітніших аспектів фізичної культури і спорту.

Крім того, в постанові 1966 р. було розроблено ряд заходів щодо покращення фізичного виховання у школах, підвищенню професійного рівня фізкультурних кадрів, будівництву спортивних споруд, подальшому розгортанню наукових досліджень у фізкультурній галузі. Вже на кінець 1960-х років УРСР посідала перше місце за кількістю спортивних споруд у перерахуванні на 50 тис. населення.

Нові вимоги до фізкультурної роботи викликали зміни в методах керівництва нею. Союз спортивних товариств і організацій СРСР, як громадська організація, не мав достатніх прав для того, щоб успішно вирішувати поставлені завдання в галузі фізичної культури і спорту. До того ж, спроба повністю перейти на громадський принцип побудови фізкультурного руху призвела до зниження рівня організаційної роботи, до послаблення уваги до фізкультурно-спортивного руху. У зв'язку з цим у 1968 р. радянський уряд після ряду реорганізацій знову вирішив повернутися до створення вже

відомого органу державного управління – Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР і місцевих органів управління. Комітет був наділений всіма державними правами для керівництва фізкультурної та спортивної роботою в СРСР. Така реорганізація посилювала державне керівництво фізкультурно-спортивним рухом, яке стало носити суспільно-державний характер.

Протягом 1970-1980 рр. нормативно-правова база фізкультурно-спортивного руху поповнилася новими документами (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Нормативно-правова база, яка регулювала сферу фізичної культури і спорту в період 1970-1980 рр.

Дата	Нормативно-правовий акт
1970 р.	Постанова Міністерство освіти СРСР і Комітету з ФКіС «Положення про фізичне виховання учнів загальноосвітніх шкіл»
1971 р.	Постанова Держ. комітету Ради Міністрів СРСР з профтехосвіти «Про затвердження положення про фізичне виховання учнів навчальних закладів профтехнавчання»
1972 р.	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про введення в дію нового Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО СРСР»
1974 р.	Постанова Комітету з ФКіС «Про затвердження почесного знаку «За заслуги в розвитку фізичної культури і спорту» для нагородження окремих осіб і організацій за особливі заслуги в розвитку фізичної культури і спорту в СРСР»
1975 р.	Рішення секретаріату ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ (інш. держ. органів) «Про проведення Всесоюзних дитячих спортивних ігор «Старти надій»
1981 р.	Постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про подальший підйом масовості фізичної культури і спорту»
1983 р.	Рішення Пленуму ЦК КПРС «Про створення культурно-спортивних комплексів»
1985 р.	Постанова ЦК КПРС «Про заходи використання клубних установ і спортивних споруд»
1986 р.	Постанова Президії Верховної Ради СРСР «Про перетворення Комітету фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР у Союзно-республіканський Державний комітет з фізичної культури і спорту»
1987 р.	Постанова Президії ВЦРПС «Про заходи по удосконаленню керівництва фізкультурним рухом профспілок». Реорганізація ДСТ профспілок «Спартак», «Урожай», «Буревісник», «Зеніт», «Локомотив», «Труд» та ін. і створення єдиного Всесоюзного добровільного фізкультурного спортивного товариства

Ухвалені постанови були спрямовані на покращення рівня та якості спортивно-масової роботи в країні. Важливим кроком у цьому напрямку стала Постанова ЦК КПРС і уряду СРСР «Про подальший підйом масової фізичної культури і спорту» (вересень 1981 р.). Вона являла собою розгорнуту програму розвитку фізкультурного руху в нових умовах, охоплювала найважливіші його потреби. Пріоритетним

завданням стало залучення якого більше населення до активних занять спортом. Постанова 1981 р. вводила ряд нових форм масової спортивної роботи, сприяла використанню вже випробуваних засобів фізичного вдосконалення. Зокрема, в союзних республіках отримали розповсюдження Фізкультурно-оздоровчі комбінати (ФОК) та культурно-спортивні комплекси (КСК), які діяли на принципах самоокупності. У ФОКах проводилися фізкультурно-оздоровчі та лікувально-профілактичні заходи з використанням природно-кліматичних умов. В країні почалося створення клубів по інтересам, наприклад, – клуб любителів бігу, клуб любителів лижного спорту та ін. Почали проводитися масові заходи – «Тиждень плавця», «Тиждень лижника», «Тиждень бігуна» та ін. Широкого розповсюдження набули змагання: «Відкриті старти», «Дні спорту», «Стати чемпіоном ГПО», «Через комплекс ГПО – до вищої продуктивності праці», «Всією бригадою – на стадіон!», «Папа, мама і я – спортивна сім'я» та ін. У 1979 р. Постановою секретаріату ЦК ВЛКСМ та Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР було затверджено рішення про проведення Всесоюзного огляду-конкурсу під девізом: «Від значка ГПО – до Олімпійських медалей!».

За період 1965-1989 рр. кількість колективів фізкультури в Українській РСР збільшилась на 5812; число осіб, які систематично займаються фізичною культурою і спортом збільшилось на 325413; кількість фізкультурних працівників з ученим ступенем (кандидат наук, доктор наук) збільшилось майже в 10 разів (до 579 науковців); кількість стадіонів (з кількістю місць для глядачів 1,5 тис. і більше) на 341; кількість спортивних залів збільшилась майже у три рази до 15426, а плавальних басейнів – у два рази до 4194; кількість споруд зі штучним льодом збільшилось з 3 до 24, стрілецьких тирів – у три рази з 3488 до 9308. Для прикладу, шкільні колективи фізкультури Херсонської області станом на 1978 рік мали у своїх лавах близько 80 тис. членів, з яких чотири спортсмени отримали звання майстра спорту, налічувалося 19 кандидатів у майстри спорту та понад 20 тис. фізкультурників масових розрядів. За період 1975-1980 рр. норми комплексу ГПО (БГПО) склали понад 40 тис. школярів, з яких понад половина учні молодших та середніх класів. В обласному центрі шкільні та позашкільні заклади охопили позакласною фізкультурною роботою 60 % учнів, що позитивно позначилося на розвитку популярних видів спорту.

У 70-ті рр. на базі шкіл-інтернатів спортивного профілю з'явився новий тип середніх спеціальних навчальних закладів – училища олімпійського резерву.

У 70-80-ті роки на нормативне забезпечення фізичної культури вплинуло успішні виступи збірних команд СРСР на міжнародній арені. В комплексах ГПО з'являються особливості спортивного тренування. В цей період ГПО сприяє вирішенню оздоровчих, спортивних та виховних завдань. У 1972 р. було ухвалено постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про введення нового Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР». Новий комплекс передбачав створення широких можливостей для вирішення завдання перетворення масового фізкультурного руху на всенародний. У ньому, зокрема, йшлося: «Всесоюзний фізкультурний комплекс ГПО, будучи програмною та нормативною основою радянської системи фізичного виховання, має своєю метою сприяти формуванню морального і духовного обличчя радянських людей, їх всебічному гармонійному розвитку, збереженню на довгі роки міцного здоров'я та творчої активності, підготовки населення до високопродуктивної праці і захисту Батьківщини».

Наприкінці 1978 р. стали проводитися змагання із зимового багатоборства ГПО, в програму яких входили лижний спорт, стрільба, підтягування на перекладині, віджимання. З 1985 р. почав діяти вдосконалений комплекс. Було змінено його структуру, внесені суттєві корективи у зміст видів випробувань. Збережені ті вправи, які виявляли рівень розвитку основних фізичних якостей і прикладних навичок. У цьому варіанті ГПО акцент зроблено на розвиток витривалості як якості, більшою мірою пов'язаною зі здоров'ям людини, введено вимоги до тижневого рухового режиму тощо.

У 1988 р. Держкомспорт СРСР ухвалив постанову «Про зміни та доповнення в Положенні про Всесоюзний комплекс «Готовий до праці й оборони СРСР (ГПО)». Зміни торкнулися структури комплексу: він складався з двох ступенів БПО та двох ступенів ГПО. До трьох скоротилася кількість норм: їх треба було виконати протягом одного дня. Норми комплексу можна було складати протягом календарного або навчального року. Ліквідовано було таке негативне явище як метод жорсткого планування підготовки значкістів, коли діяльність колективу фізичної культури оцінювалася за кількістю осіб, які виконали норми.

Незважаючи на вагомі досягнення у сфері фізичної культури СРСР існували певні недоліки та прорахунки. Так, після ухвалення Постанови ЦК КПРС і уряду СРСР «Про подальший підйом масової фізичної культури і спорту» (1981 р.) було проведено реорганізацію ДСТ у системі профспілок. Замість 33 ДСТ залишилося вісім: «Буревісник», «Водник», «Локомотив», «Спартак», «Труд», «Урожай»

і деякі інші. Однак ці перетворення не покращили фізкультурно-оздоровчу та спортивно-масову роботу в системі профспілок. Відповідно до Постанови Президії ВЦРПС від 20.02.87 р. № 2-1б «Про заходи щодо вдосконалення керівництва фізкультурним рухом профспілок» було створено Всесоюзне добровільне фізкультурно-спортивне товариство (ВДФС), об'єднані всі ДСТ профспілок. Ця реструктуризація обернулася непередбачуваними результатами: згодом було втрачено кадрові, матеріально-технічні ресурси тощо.

У 70-х і першій половині 80-х рр. у зв'язку із застійними явищами в економічній і соціально-культурній сферах радянського суспільства гальмувалося розширення мережі спортивних клубів за місцем проживання, оновлення навчальних програм у навчальних установах, покращення роботи ДЮСШ, спортивно-оздоровчих таборів, розвиток олімпійських видів спорту, покращення наукових досліджень. У фізкультурному русі намітилося поглиблення перекосу між масовістю і спортом високих досягнень, віддаючи перевагу спорту. Розвитку фізичної культури і спорту заважали багаточисельні відомчі бар'єри у використанні спортивних споруд, адміністративно-бюрократичні методи управління фізкультурним рухом. Недосконалість системи залучення населення до рухової активності в радянський період було зумовлено декларативністю та відсутністю ресурсного забезпечення відповідних партійних та державних рішень; ігноруванням нової міжнародної стратегії розвитку фізичного виховання – спорту для всіх; збереженням старих програмних та нормативних засад фізичного виховання різних груп населення, що втілювалися у комплексі ГПО.

Не відповідає дійсності статистика росту спортивно-масового руху. Доволі часто показник охоплення населення заняттями фізичною культурою і спортом завищувався. Наприклад, у 1988 р., згідно зі звітними документами, загальна чисельність осіб, які були залучені до занять фізичною культурою в СРСР досягла 90 млн осіб, або 36 % (!) від загальної чисельності населення в СРСР. Такий високий рівень суперечив як наявній матеріально-технічній спортивній базі, так і наявним спортивним кадрам.

Суттєвого вдосконалення потребувала матеріально-технічна база. Як відзначає П. Я. Захаров на 1 січня 1973 р., в усіх республіках СРСР було 3062 стадіонів, 51734 спортзалів, 1057 плавальних басейнів. Розрахунки ж, вироблені на основі наявних нормативів, показали, що в країні до 1980 р. для задоволення потреби в заняттях фізичною культурою і спортом необхідно було мати близько 5500 стадіонів, 75 тис. спортивних залів, 2,5 тис. плавальних басейнів і значну кількість площинних спортивних споруд та полів [62, с. 88].

Тривалий час поза увагою державних органів залишалися проблеми спортсменів з обмеженими можливостями. Питання створення нормативно-правової бази адаптивної фізичної культури в радянський період не порушувалися. Підтвердженням є відмова проводити Параолімпійські ігри 1980 р. у Москві. Подібне приховування «несприятливої» інформації було частиною маніпуляції свідомістю громадян і прагненням зберегти ореол величчя правлячого режиму. Отже, до 1980-х років у СРСР офіційно не підтверджувалося наявність людей з обмеженими можливостями. Першим кроком до розвитку інвалідного спорту в СРСР стала Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше підвищення масової фізичної культури і спорту» (1981 р.), в якому було визначено конкретні завдання з розвитку фізкультурного руху. Починаючи з 1981 р. проводяться Всесоюзні літні та зимові спортивні ігри людей з обмеженими руховими можливостями. У 1986 р. було оприлюднено Постанова ВЦРПС «Про завдання рад ДССТ щодо поліпшення фізичного виховання інвалідів з дитинства», а в 1987 р. затверджено Положення про Федерацію фізичної культури інвалідів при ВР ДФСО профспілок. Наприкінці 1990-х років спортивний рух інвалідів у СРСР виходить на міжнародний рівень. У 1990 р. ухвалено Постанову секретаріату ВЦРПС «Про створення фізкультурно-спортивних клубів інвалідів», у цей період збільшується державне фінансування (з 1,5 млн рублів у 1981 р. до 6 млн у 1991 р.). З 1988 р. СРСР офіційно починає брати участь у Параолімпійських іграх. З 1990 р. проводяться чемпіонати та першості країни серед інвалідів з легкої атлетики, плавання, волейболу сидячи, стрільбі з лука, настільного тенісу, шашок, шахів.

Ще однією негативною рисою розвитку фізичної культури в радянський період була її ідеологічна спрямованість. При розробці загальнодержавних вказівок не враховувалися національно-культурні особливості й традиції як українського, так й інших народів СРСР.

5.3. Участь радянських спортсменів у міжнародному спортивному русі. Українські спортсмени у складі збірних команд СРСР

Перемога в Другій світовій війні значно підвищила міжнародний авторитет Радянського союзу. Після тривалої ізоляції радянські спортивні організації увійшли до світової спортивної еліти. Починаючи з 1946 р. радянські спортсмени починають успішно брати участь у світових та Європейських чемпіонатах з різних видів спорту. 23 квітня 1951 р. було створено Національний Олімпійський комітет СРСР. 7 травня 1951 р. на 46-й сесії Міжнародного Олімпійського

комітету (МОК) у Відні, Радянський Союз був прийнятий в члени МОК. У 1952 р. на іграх XV Олімпіади в Гельсінкі відбувся «олімпійський дебют» збірної СРСР. Повернення в Ігри виявилося більше ніж достойним. Радянські спортсмени, виборовши 22 золоті, 30 срібних та 19 бронзових медалей у неофіційному командному заліку, розділили перше місце з командою США. Радянськими атлетами було встановлено два світових і шість олімпійських рекордів. Першою олімпійською чемпіонкою в історії спорту СРСР стала металниця диску Ніна Пономарьова (Ромашкова). Вона не просто перемогла, але й ще встановила новий олімпійський рекорд – 51 м 02 см. Разом із нею на п'єдестал піднялися ще дві радянські металниці диску – Єлизавета Багрянцева (Верхошанська) (срібло) і Ніна Думбадзе (бронза).

Ніна Думбадзе

Вдало на Іграх виступили гімнасти, борці, важкоатлети, стрілки. Високі результати показали веслувальники, боксери, легкоатлети, баскетболісти. Разом із тим незадовільно виступили плавці, фехтувальники, вітрильники, представники кінного спорту. Участь в Олімпійських іграх 1952 р. дала можливість радянським спортсменам набути корисного досвіду. Підсумки XV Олімпіади було ретельно проаналізовано, визначено причини перемог і невдач, перспективи подальшого вдосконалення олімпійської підготовки і вже наприкінці 1952 р. опубліковано в журналі «Теорія і практика фізичної культури» у вигляді статей із детальними звітами за видами спорту – легкої атлетики, гімнастики, важкої атлетики, баскетболу, боротьби, веслування та ін.

Після приєднання СРСР до міжнародного спортивного співтовариства змінилась розстановка сил у світі спорту. Протягом майже чотирьох десятиліть радянські спортсмени були беззаперечними лідерами на міжнародній арені. За всю історію спортсмени СРСР завоювали друге після США місце за кількістю завойованих медалей на олімпійських іграх – усього 1 204, у тому числі 473 золотих. Найбільша кількість медалей було завойовано у спортивній гімнастиці (184), легкій атлетиці (195), боротьбі (116), важкій атлетиці (62), веслування на байдарках та каное (51). У зимових видах олімпійської програми – лижні гонки (68), біг на ковзанах (60), фігурне катання (24), біатлон (19).

Таблиця 5.5

Результати виступів збірних команд СРСР на літніх Олімпійських іграх

Ігри	Кількість учасників	Медалі			Усього	Місце
		Золото	Срібло	Бронза		
 1952 Гельсінкі	295	22	30	19	71	2
 1956 Мельбурн	283	37	29	32	98	1
 1960 Рим	284	43	29	31	103	1
 1964 Токіо	319	30	31	35	96	2
 1968 Мехіко	313	29	32	30	91	2
 1972 Мюнхен	373	50	27	22	99	1
 1976 Монреаль	410	49	41	35	125	1
 1980 Москва	489	80	69	46	195	1
 1984 Лос-Анджелес	Не брали участі					
 1988 Сеул	481	55	31	46	132	1
Разом		395	319	296	1 010	2

Таблиця 5.6

**Результати виступів збірних команд СРСР на зимових
Олімпійських іграх**

Ігри	Кількість учасників	Медалі			Усього	Місце
		Золоті	Срібні	Бронзові		
 1952 Осло		Не брали участі				
 1956 Кортіна Д'Ампеццо	55	7	3	6	16	1
 1960 Скво-Веллі	62	7	5	9	21	1
 1964 Інсбрук	69	11	8	6	25	1
 1968 Гренобль	74	5	5	3	13	2
 1972 Саппоро	78	8	5	3	16	1
 1976 Інсбрук	79	13	6	8	27	1
 1980 Лейк-Плесід	86	10	6	6	22	1
 1984 Сарасво	99	6	10	9	25	2
 1988 Калгарі	101	11	9	9	29	1
Разом		78	57	59	194	4

Спортсмени України гідно представляли команду СРСР. Серед радянських олімпійців було понад 500 представників України, вони здобули близько 200 золотих, понад 100 срібних і 100 бронзових медалей. За підрахунками В. М. Платонова, С. І. Гуськова, кожну четверту золоту медаль було завойовано українцями (табл. 5.7) [128].

Таблиця 5.7

Ефективність виступів спортсменів УРСР, які брали участь у збірних командах СРСР в Іграх Олімпіад 1952-1968 рр.

Олімпійські ігри	Медалі, які завойовані українськими спортсменами у складі збірних команд СРСР					
	Золоті		Срібні	Бронзові	Усього медалей	
		% від медалей, які завойовані збіркою СРСР				% від медалей, які завойовані збіркою СРСР
XV, 1952 р.	10	27,8	9	1	20	18,7
XVI, 1957 р.	14	23,0	4	11	29	17,8
XVII, 1960 р.	16	25,4	11	6	33	19,3
XVIII, 1964 р.	13	21,3	12	7	32	18,4
XIX, 1968 р.	14	21,2	10	8	32	17,0

Значний внесок українських спортсменів в успіхи збірних команд СРСР зберігався і впродовж подальших років. На XX (1972 р.), XXI (1976 р.) Олімпійських іграх збірна команда СРСР впевнено виборола неофіційне перше місце за кількістю медалей, значний внесок у цей успіх було зроблено українськими спортсменами. На Олімпіаді в Москві проаналізувати силу українського спорту було важко у зв'язку з бойкотом цих змагань капіталістичними країнами, які мали значний спортивний потенціал. Уже наступні Ігри в Лос-Анджелесі (1984 р.) бойкотували всі соціалістичні країни. Не виступала і збірна команда СРСР. А в 1988 р. в Сеулі знову команда СРСР, до якої ввійшли українські спортсмени, була першою.

Досягнення українських спортсменів на зимових Олімпійських іграх менш визначні. Уперше українські майстри потрапили на зимову Олімпіаду в 1976 р. в Саппоро. На цій олімпіаді Іван Бяков у складі збірної виграв естафетну гонку з біатлону. У 1984 р. в Сараєво «срібло» в естафетній гонці отримав Олександр Батюк із Чернігова, а в 1992 р. в Альбервілі на вищій п'єдестал пошани вперше піднявся фігурист Віктор Петренко.

В Україні було підготовлено цілу плеяду спортсменів високого класу: Л. Латиніна (спортивна гімнастика), П. Астахова (спортивна гімнастика), В. Чукарін (спортивна гімнастика), Б. Шахлін (спортивна гімнастика), Л. Жаботинський (важка атлетика), В. Голубничий (легка атлетика), В. Крепкіна (легка атлетика), В. Борзов (легка атлетика), О. Бризгіна (легка атлетика), О. Шапоренко (веслування на байдарках та каное), С. Чухрай (веслування на байдарках та каное), В. Морозов (веслування на байдарках та каное), Ю. Рябчинська (веслування на

байдарках та каное), В. Манкін (вітрильний спорт) та ін., що свідчило про створення в УРСР якісної системи підготовки спортсменів високої кваліфікації. Вісім із цих спортсменів три та більше разів ставали володарями золотих олімпійських медалей.

Таблиця 5.8

Українські спортсмени, які у складі збірної СРСР вибороли три та більше золотих нагород на Олімпійських іграх

Спортсмен	Вид спорту	Олімпіади	Медалі			Усього
			Золото	Срібло	Бронза	
Лариса Латиніна	Спортивна гімнастика	1956-1964	9	5	4	18
Борис Шахлін	Спортивна гімнастика	1056-1964	7	4	2	13
Віктор Чукарін	Спортивна гімнастика	1952-1956	7	3	1	11
Поліна Астахова	Спортивна гімнастика	1956-1964	5	2	3	10
Валентин Манкін	Вітрильний спорт	1968-1980	3	1	0	4
Ольга Бризгіна	Легка атлетика	1988-1992	3	1	0	4
Сергій Чухрай	Веслування на байдарках та каное	1976-1980	3	0	0	3
Володимир Морозов	Веслування на байдарках та каное	1964-1972	3	0	0	3

Варто відзначити й інших видатних спортсменів українського походження, які виступали у складі збірних СРСР й досягли грандіозних успіхів:

Тамара Натановна Пресс – народилася 10 травня 1937 р. в Харкові, радянська легкоатлетка, металниці диска та штовхальниці ядра, трикратна олімпійська чемпіонка, рекордсменка світу.

Олександр Васильович Медвідь – народився 16 вересня 1937 р. в м. Біла Церква Київської області, видатний радянський борець вільного стилю, трикратний олімпійський чемпіон, багаторазовий чемпіон світу, Європи та СРСР, міжнародною федерацією асоційованих стилів визнаний кращим борцем вільного стилю ХХ ст.

Борис Шахлін

Ольга Бризгіна

Володимир Морозов

Високі досягнення українських спортсменів стали можливими завдяки низці факторів. Зокрема, в Україні було створено потужну сучасну матеріально-технічну базу. До послуг олімпійців пропонувалися комплексні центри олімпійської підготовки, спортивні бази, які включали в себе сучасні спортивні споруди, місця для проживання та відпочинку. На службу спортсменам та тренерам було поставлено найсучасніші досягнення у сфері спортивної науки та медицини. За кожною збірною командою УРСР закріплювалися наукові комплексні бригади, які забезпечували роботу всієї системи підготовки й участі спортсменів в Олімпійських іграх.

Значна увага приділялась підготовці резервів. Важливу роль тут відігравала система ДЮСШ, спортивних інтернатів, у яких проводилася робота з виявлення, відбору та підготовки обдарованих дітей. Функціонування цієї системи сприяло появі видатних спортсменів міжнародного класу.

5.4. Спартакіади народів СРСР та їхнє значення для розвитку масового спорту і спорту вищих досягнень. Створення спортивних федерацій

Створення НОК СРСР у 1951 р., участь радянських спортсменів у літніх (1952 р.) Олімпійських іграх стали поштовхом для проведення в країні масштабних комплексних спортивних заходів, які б охоплювали спортсменів з усіх союзних республік СРСР. 22 січня 1955 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову про проведення влітку 1956 р. І Спартакіади народів СРСР. У Постанові головними напрямками у фізкультурній роботі було визначено розвиток масового фізкультурного руху, підвищення спортивної майстерності і розгортання боротьби за світову першість із найважливіших видів спорту.

5 серпня 1956 р. у присутності керівників партії та уряду СРСР, представників міжнародних фізкультурно-спортивних організацій відбулося урочисте відкриття І Спартакіади народів СРСР. В організації змагань було використано досвід проведення спортивно-масових заходів (спартакіад союзних республік, фізкультурних свят і парадів, спартакіад ДСТ та всесоюзних змагань профспілок і школярів), накопичений за попередні роки.

Спартакіада проводилася в чотири етапи: на першому етапі проходили спартакіади, свята і змагання в колективах фізичної культури заводів, установ, шкіл та навчальних закладів, колгоспів, радгоспів, у військових підрозділах. На другому етапі спартакіади відбулися в районах, містах, областях, краях, автономних республіках, а також проводилися всесоюзні спартакіади учнів шкіл, трудових резервів, ВНЗ, ДСТ профспілок, «Динамо», «Спартака», Радянської Армії і Флоту. На третьому етапі, який безпосередньо передував фіналу Спартакіади народів СРСР, пройшли спартакіади союзних республік, Москви і Ленінграда. Четвертий етап – це фінальні змагання, які відбулися в Москві з 6 до 16 серпня 1956 р. Учасників змагань було відзначено значками Спартакіади. Під час фінальних змагань було встановлено 33 нових всесоюзних рекорди, дев'ять із яких перевищували світові.

Спартакіади народів СРСР стали проводити регулярно – за рік до Олімпійських ігор. Ці грандіозні комплексні змагання з командним заліком були не тільки потужним стимулом до розвитку спорту і пошуку спортивних талантів, а й, що дуже важливо в плані олімпійської підготовки, стали заходами, які в організаційному, спортивному і психологічному планах відповідали атмосфері, що характерна для Олімпійських ігор.

***Знаки учасників I Спартакіади народів СРСР (ліворуч),
Спартакіади УРСР (праворуч)***

У 1959 р. в Москві проходили фінальні змагання II Спартакіади народів СРСР, у яких брали участь 8 452 спортсмени з 235 міст СРСР. Змагання проходили з 22 видів спорту. За період проведення II Спартакіади до лав фізкультурників влилося понад 3,5 млн осіб. Особливістю цієї Спартакіади стало те, що крім збірних команд республік, Москви і Ленінграда, із п'яти видів спорту виступали команди колективів фізичної культури заводів, установ. Кращі результати з плавання та легкої атлетики показали спортсмени ленінградського оптико-механічного заводу, із гімнастики – московського клубу «Філі», із велоспорту – Ризького вагоноремонтного заводу та інші колективи.

У березні 1962 р. пройшла I зимова Спартакіада народів СРСР. У Свердловську і Бакуріані проходили фінальні зустрічі, у яких брали участь 953 спортсмени. Загалом учасниками змагань стали 10 млн радянських спортсменів, 400 спортсменів виконали норму майстра спорту із зимових видів спорту.

У 1963 р. проводилася III Спартакіада народів СРСР, у якій за тодішніми офіційними звітами брали участь 66 млн чоловік. На фінальних змаганнях у Москві змагалися 7 518 спортсменів, було встановлено 35 всесоюзних рекордів, 6 – світових і 5 – європейських.

У 1966 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту», яка стала програмним документом для діяльності партійних, радянських, господарських і громадських організацій щодо конкретного втілення в життя зазначених у Програмі КПРС пунктів щодо масової фізичної культури. Практичним результатом цієї постанови стало проведення II зимової Спартакіади народів СРСР (1966 р.) і IV Спартакіади народів СРСР в 1967 р., яка стала наймасовішою за кількістю учасників –

85 млн фізкультурників. У фіналі змагалися 8 287 спортсменів, було встановлено 20 рекордів світу, 12 рекордів Європи і 46 рекордів СРСР.

У 1971 р. відбулася V Спартакіада народів СРСР, у якій брали участь понад 44 млн осіб. У фіналі змагалися 7 382 спортсмени. Було встановлено 20 рекордів світу, 19 рекордів Європи, 35 рекордів СРСР і 242 рекорди союзних республік.

III зимова Спартакіада народів СРСР (1974 р.) виявилася наймасовішою за кількістю учасників, у ній взяли участь 19 млн 600 тис. спортсменів. Близько 7 млн фізкультурників виконали норми ГПО з лижного спорту і понад 4 млн склали розрядні нормативи. Фінали проходили у Свердловську і Бакуріані, де брав участь 1 421 спортсмен із 12 союзних республік, Москви і Ленінграда.

У 1975 р. 30-річчю перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні було присвячено проведення VI Спартакіади народів СРСР, у якій брали участь понад 80 млн осіб. У ході змагань понад 19 млн фізкультурників виконали норми ГПО. У фіналі змагалися 10 709 спортсменів. Ця спартакіада відрізнялася від попередніх тим, що вперше її фінали були проведено не тільки в Москві, але й у столицях союзних республік, Ленінграді та Каунасі. Було встановлено 6 світових рекордів, 21 рекорд СРСР, 105 рекордів спартакіад народів СРСР і 344 рекорди союзних республік.

Спартакіади народів СРСР демонстрували зростання радянського фізкультурного руху, сприяли організаційному зміцненню фізкультурних і спортивних організацій, розширенню їхньої матеріальної бази, залучення до активної діяльності великої кількості громадського активу, підвищенню майстерності радянських спортсменів.

У січні 1959 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили постанову «Про керівництво фізичною культурою і спортом в країні». Було вирішено, що на базі секцій при центральному Союзі спортивних товариств і організацій СРСР потрібно створити спортивні федерації СРСР. Організовані федерації з видів спорту мали у своєму складі комісії з пропаганди, відігравали виняткову роль у справі популяризації спорту серед різних верств населення. Кожна спортивна федерація мала тільки їй притаманні спортивні атрибути.

Переважаюча більшість спортивних федерацій у колишньому Радянському Союзі була створена протягом 50-60-х рр., хоча Федерація авіаційного спорту СРСР – у 1935 р., Федерація футболу СРСР – у 1946 р., Шахова федерація, Федерація плавання та легкої атлетики СРСР – у 1947 р., Федерацію гімнастики СРСР – у 1948 р.

У 1959 р. Всесоюзну секцію хокею було перетворено на Федерацію хокею СРСР, яка об'єднувала хокей із шайбою і хокей із м'ячем, у 1967 р. цю організацію було поділено на Федерацію хокею СРСР (хокей із

шайбою) і Федерацію хокею з м'ячем на траві. Федерація футболу СРСР (1959 р.) займалася організацією чемпіонату СРСР, міжнародними зв'язками та розвитком усього футболу в цілому. У 1964 р. було створено Федерацію спортивного орієнтування України. Тоді вона називалася Українського республіканською секцією орієнтування на місцевості. Спочатку в Україні орієнтуванням займалися в основному дорослі, але з початку 70-х рр. із появою тренерів у позашкільних закладах до орієнтування стало залучатися багато дітей. Поступово сформувалися спортивні федерації з видів спорту: бадмінтон, гандбол, водно-лижний спорт, пожежно-прикладний спорт, стрільба з лука, стрибки на батуті, стрибки у воду та ін. У статутах практично всіх федерацій було акцентовано увагу на посиленні заходів щодо широкого впровадження того чи іншого виду спорту в повсякденний побут радянського народу. І хоча на початку 70-х рр. федерації рапортували про високі показники масовості у своєму виді спорту, реального поліпшення в масовій роботі з розвитку окремих видів спорту так і не відбулося.

Перебування України у складі Радянського Союзу відзначено існуванням та розвитком виключно аматорського спорту. Лише у 1989 р. було створено Лігу професійного боксу СРСР, яку наступного року було перейменовано у Федерацію.

Висновки

1. Після Другої світової війни в СРСР продовжилася робота над удосконаленням організаційних форм управління фізичною культурою і спортом.

2. У країні впроваджувалися нові форми фізичного виховання – створювалися культурно-спортивні комплекси, фізкультурно-оздоровчі групи на принципах самоокупності, дитячо-юнацькі фізкультурно-спортивні клуби за місцем проживання, клуби любителів фізичної культури, школи здоров'я, госпрозрахункові об'єднання з надання платних фізкультурно-оздоровчих послуг населенню «Фізкультура і здоров'я» та ін. У практику виробничих підприємств і державних установ вводилася виробнича гімнастика.

3. Запровадження нових форм та засобів розвитку масової фізичної культури сприяло зростанню чисельності населення, залученого до занять спортом, майстерності спортсменів тощо.

4. Відповідно до нових вимог оновлювався й удосконалювався комплекс ГПО та ЄВСК.

5. Створювалися нові та реорганізовувалися вже існуючі навчальні заклади з підготовки фахівців фізичної культури.

6. Покращувалася матеріально-технічна база. У країні споруджувалася значна кількість спортивних об'єктів (стадіонів, басейнів, палаців спорту та ін.). Для підготовки спортсменів високої кваліфікації будувалися олімпійські центри з розвинутою спортивною інфраструктурою.

7. Удосконалювалася система фізичного виховання в закладах освіти. У СРСР виник потужний студентський спортивний рух.

8. Подальший розвиток отримала наука про фізичне виховання. У країні проводилися дослідження з актуальних проблем спорту. Результати досліджень успішно впроваджувались у тренувальний процес, використовувалися в лікувальній медицині.

9. СРСР було включено до всіх міжнародних спортивних організацій, у тому числі й до МОК.

10. Радянський Союз став провідною спортивною державою у світі. Радянські спортсмени досягли значних вершин на міжнародній арені. Вагомий внесок у скарбничку перемог робили українські спортсмени. Кожну четверту золоту олімпійську медаль збірної команди Радянського Союзу було здобуто українськими атлетами.

11. Активізації радянського фізкультурного руху, зростанню масовості, підвищенню рівня майстерності радянських спортсменів сприяли Спартакіади народів СРСР.

12. Великий спорт став елементом політичної пропаганди, інструментом доведення переваг однієї політичної системи над іншою. Надмірна політизація спорту призводила до негативних явищ – відмову країн від участі в Олімпійських іграх (XXII Олімпійські ігри 1980 р. в Москві та XXIII Олімпійські ігри 1984 р. в Лос-Анджелесі).

13. Побудова соціалістичної економіки за плановим принципом призвела до кризових явищ. Поступово зменшилися витрати на фізичну культуру, гальмувалося будівництво спортивних об'єктів.

14. Гонитва за показниками масовості призвела до приписувань, окреслилося перекошування між масовим спортивним рухом та спортом високих досягнень на користь останнього.

Запам'ятайте ці дати

1946 р. – радянські спортсмени починають брати участь в офіційних чемпіонатах світу та Європи.

1946 р. – радянські спортивні організації починають зараховувати до складу Міжнародних спортивних федерацій.

1951 р. – створений НОК СРСР.

1951 р. – НОК СРСР було включено до складу Міжнародного олімпійського комітету.

1952 р. – збірна команда СРСР уперше взяла участь в Олімпійських іграх (Гельсінкі, Фінляндія).

6-16 серпня 1956 р. – у Москві проводилися фінальні змагання I Спартакіади народів СРСР.

Питання для самоконтролю

1. З якою метою в 1968 р. було утворено Комітет з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР?

(У зв'язку з нездатністю громадських організацій налагодити нормальну роботу у спортивній сфері; для керівництва фізичним вихованням в СРСР, проведення всесоюзних спортивних заходів та контролю за спортивними змаганнями, підготовки та розподілу фізкультурних кадрів, координації планів виробництва і розподілу спортивного інвентарю й обладнання та будівництва спортивних споруд, а також для здійснення міжнародних зв'язків; цей комітет проіснував у незмінному стані 18 років: 11 лютого 1986 р. указом Президії Верховної Ради СРСР його було перетворено в союзно-республіканський Державний комітет СРСР з фізичної культури і спорту).

2. У хронологічному порядку розташуйте органи управління сферою фізичної культури і спорту у період 1941-1991 рр. :

– *(1936-1946 рр. – Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при РНК СРСР;*

– *1946-1953 рр. – Всесоюзний комітет у справах фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР;*

– *1953-1954 рр. – Головне управління з фізкультури і спорту у складі Міністерства охорони здоров'я СРСР;*

– *1954-1959 рр. – Комітет з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР (вже створено вдруге);*

– *1959-1968 рр. – Союз спортивних товариств та організацій СРСР (громадський орган управління);*

– *1968-1986 рр. – Комітет з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР (Спорткомітет СРСР);*

– *1986-1991 рр. – Союзно-республіканський державний комітет з фізичної культури і спорту (Держкомспорт СРСР);*

3. За якими показниками оцінювалась діяльність ДСТ?

(Робота щодо збільшення кількості колективів, фізкультурників, збирання членських внесків; робота щодо виконання нормативів ГПО та БГПО; виконання планів із підготовки спортсменів-розрядників, фізкультурних кадрів на громадських засадах, проведення змагань та

досягнення рекордів; будівництво та облаштування спортивних споруд; лікарський контроль).

4. Чому об'єктом підвищеної уваги влади в повоєнні роки стали рівень розвитку фізкультурно-масового та спортивного руху серед сільського населення?

(Задля посилення впливу комуністичної ідеології засобами фізичної культури і спорту серед сільського населення, яке в демографічній структурі СРСР та України, зокрема в повоєнні роки, продовжувало кількісно домінувати; оздоровлення населення; підготовки спортсменів високого класу).

5. Якого значення набувало проведення Спартакіади народів СРСР?

(Демонстрація зростання радянського фізкультурного руху; зміцнення фізкультурних і спортивних організацій; поліпшення матеріальної бази; сприяння залученню широких мас населення до регулярних занять фізичною культурою і спортом; розвиток багатьох видів спорту і пошук спортивних талантів; підвищення майстерності радянських спортсменів; змагання відповідно до атмосфери, яка була характерна для Олімпійських ігор, моделювали виступ радянських спортсменів на майбутніх Олімпійських іграх).

Теми доповідей

1. Організація підготовки фізкультурних кадрів в УРСР після Великої Вітчизняної війни.

2. Соціально-політичні аспекти розвитку фізичної культури в УРСР.

3. Утворення перших навчальних закладів і наукових установ у галузі фізичної культури і спорту.

4. Роль комплексу ГТО в розвитку спортивного руху.

5. Розвиток дитячого та юнацького спорту в УРСР у післявоєнні роки.

6. Розвиток системи фізичного виховання в навчальних закладах УРСР у післявоєнний період.

7. Спартакіади народів СРСР та їхня роль у розвитку фізичної культури та спорту.

8. Удосконалення організаційних форм та матеріально-технічної бази фізкультурного руху в УРСР у післявоєнний період.

9. Розвиток масового спорту в УРСР у період 1960-1990 рр. Основні форми спортивно-масової роботи.

10. Розвиток науки в галузі фізичної культури і спорту в УРСР.

11. Досягнення українських спортсменів на міжнародній арені.

Використана література

1. Бегидов М. В. Исторические вехи в управлении физической культурой и спортом в Российской Федерации / М. В. Бегидов // Вестник Воронежского государственного университета. Право. – 2013. – № 1. – С. 211–216.
2. Войнаровский А. Историчний аналіз розвитку студентського спорту у вищих навчальних закладах України / А. Войнаровский // Физическое воспитание студентов творческих специальностей : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 2 (18). – С. 7–10.
3. Галан Я. П. Спортивне орієнтування: історичний нарис / Я. П. Галан // Вісник Прикарпатського університету. Фізична культура. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 13. – С. 19–25.
4. Голощапов Б. Р. История физической культуры и спорта : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Б. Р. Голощапов. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 312 с.
5. Деметр Г. С. 70 лет советского спорта: люди, события, факты / Г. С. Деметр, В. В. Горбунов. – М. : Физкультура и спорт, 1987. – 239 с.
6. Дутчак М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Мирослав Васильович Дутчак. – Київ, 2009. – 41 с.
7. Захаров П. Я. История физической культуры и спорта : [учебно-методический комплекс] / П. Я. Захаров. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2009. – 151 с.
8. Зуев В. Н. Нормативно-правовые акты в регуляции управления отечественной сферой физической культуры и спорта / В. Н. Зуев // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 7. – С. 51–61.
9. Зуев В. Н. Спортивное право в стратегии управления сферы физической культуры и спорта советского периода / В. Н. Зуев, Н. В. Астафьев // Вестник Тюменского государственного университета. – 2012. – № 3. – С. 237–241.
10. Иванова Е. С. История физической культуры и спорта : практикум / [сост. Е. С. Иванова]. – Ижевск : Издательство «Удмуртский государственный университет», 2009. – 55 с.
11. История наградной фалеристики России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.allfaler.ru/ru/>.

12. История федерации [Электронный ресурс] // Федерация хоккея России: официальная старница. – Режим доступа : <http://fhr.ru/history/history/>.
13. Кость М. Историчні аспекти розвитку фізкультурно-спортивного руху серед сільського населення України / М. Кость // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – У 3-х т. – Л. : ЛДУФК, 2003. – Т. 2. – С. 190–194.
14. Кошкин А. Е. Организация и проведение Всесоюзного физкультурного комплекса «Готов к труду и обороне СССР» в Саратовской области в 1960-1980-х годах / А. Е. Кошкин // Молодой ученый. – 2011. – № 2. Т. 2. – С. 29–34.
15. Кухтій А. О. Організаційні основи розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні впродовж ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / А. О. Кухтій. – Львів, 2002. – 22 с.
16. Лебина Н. ХХ век: Словарь повседневности [Электронный ресурс] // Российский исторический иллюстрированный журнал «Родина», 2006. – № 2. – Режим доступа : http://www.istrodina.com/rodina_articul.php3?id=1818&n=93.
17. Незабутні, буремні двадцяті ... [Електронний ресурс] // Всеукраїнська громадська організація фізкультурно-спортивне товариство «Спартак»: офіційна сторінка. – Режим доступа : <http://spartak.org.ua/fst-spartak/history/nezabutni-buremni-dvadtsyati.html>.
18. Нікітенко С. В. Розвиток фізкультури та спорту на Херсонщині (1944-1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. іст. наук : спец. 07.00.01 – історія України / С. В. Нікітенко. – Миколаїв, 2010. – 22 с.
19. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – 288 с.
20. Парыгина Е. А. Эволюция системы российской науки в области физической культуры и спорта (вторая половина XIX – начало XXI вв.) : автореф. дис. на сосикание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Е. А. Парыгина. – Омск, 2010. – 21 с.
21. Петракова В. Е. Развитие Параолимпийского движения в СССР и России / В. Е. Петракова // Олімпійський спорт і спорт для всіх: Міжнародний науковий конгрес, 5-8 жовтня 2010 р. : тези доповід. – Київ, 2010. – С. 207–208.

22. Платонов В. Н. Олимпийский спорт // В. Н. Платонов, С. И. Гуськов. – Киев : «Олимпийский спорт», 1994. – 493 с.
23. Проніков О. К. Зміст підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих навчальних закладах України 50-60 рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : [збірн. наук. праць]. – 2012. – Вип. 98. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/texts.html.
24. Соломченко М. А. История физической культуры и спорта: конспект лекций для высшего профессионального образования / М. А. Соломченко, Т. А. Пеленицина. – Орел : ФГБОУ ВПО «Госуниверситет-УНПК», 2012. – 84 с.
25. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Камінець-Подільський : «Абетка-Нова», 2001. – 236 с.
26. Таран Л. А. Отечественное радиовещание как источник информации и пропаганды физической культуры и спорта в 45-80 гг. ХХ века / Л. А. Таран // Физическое воспитание студентов творческих специальностей / ХГАДИ (ХХПИ). – Харьков, 2004. – №2. – С. 78–89.
27. Таран Л. А. Пропаганда физической культуры и спорта средствами спортивной атрибутики на территории отечества в послевоенное время ХХ ст. / Л. А. Таран // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [зборн. науч. тр. под ред. С. С. Ермакова]. – Харьков : ХГАДИ (ХХПИ), 2003. – № 3. – С. 57–66.
28. Тимошенко Ю. Розвиток фізичної культури в освітніх закладах УРСР у другій половині 1940-х рр. / Ю. Тимошенко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2010. – № 6 (8). – С. 53–65.
29. Тимошенко Ю. Фізкультурна освіта в УРСР у повоєнні роки / Ю. Тимошенко // Історико-педагогічний альманах. – Умань, 2011. – № 2. – С. 108–115.
30. Трофим'як Б. Є. Фізична культура і спорт в Українській РСР [Текст] / Богдан Євстахійович Трофим'як. – Львів : «Вища школа», 1987. – 159 с.
31. Уваров В. ГТО: страницы истории [Текст] / В. Уваров // Физкультура и спорт. – 1986. – № 11. – С. 26–31.
32. Файдевич В. Нормативне забезпечення фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів України в 70-80-х роках століття // В. Файдевич, С. Козіброцький // Фізичне виховання,

- спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2011. – № 3 (15). – С. 12–15.
33. Файдевич В. Укладання нормативних основ фізичного виховання студентів у післявоєнний період (40-60 рр. ХХ ст.) / В. Файдевич // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2011. – № 2 (14). – С. 16–20.
  34. Філь С. М. Історія фізичної культури : [навчальний посібник] / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка / [за ред. проф. С. М. Філя]. – Харків : «ОВС», 2003 – 160 с.
  35. Хотієнко С. В. Розгортання масового фізкультурного руху в українському селі наприкінці 40-х – початку 50-х рр. ХХ століття / С. В. Хотієнко // Грані. Науково-теоретичний громадсько-політичний альманах. – 2013. – № 5 (97). – С. 21–26.
  36. Царенко О. М. Економіка України і світу. Курс лекцій : [навчальний посібник] / О. М. Царенко, А. С. Захарчук. – Суми : Видавництво «Університетська книга», 2000. – 292 с.
  37. Чеченков С. В. Спортивные федерации: «спорт для всех» и спорт высших достижений / С. В. Чеченков // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 1. – С. 28–31.

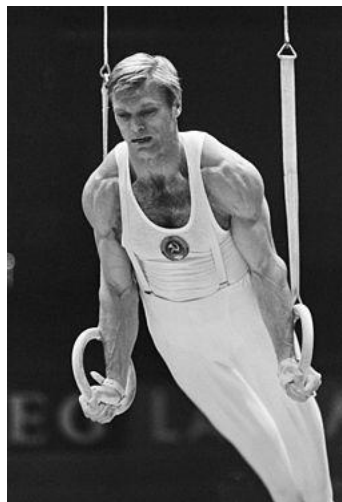
Рекомендована література

1. Голощапов Б. Р. История физической культуры и спорта : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Борис Романович Голощапов. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – С. 173–196.
2. Кордіяк Ю. Є. Чемпіони живуть у Львові / Ю. Є. Кордіяк. – Львів : Каменяр, 1980. – 176 с.
3. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Ласло Кун ; [пер. с венгерского]. – М. : Радуга, 1982. – С. 303–322.
4. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – С. 213–232.
5. Пельменев В. К. История физической культуры : [учебное пособие] / В. К. Пельменев, Е. В. Конеева. – Калинингр. ун-т. – Калининград, 2000. – С. 128–145.
6. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник]. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2001. – С. 174–198.
7. Степанюк С. І. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою : для студентів денної та заочної формою навчання факультету

- фізичного виховання та спорту / С. І. Степанюк, О. О. Гречанюк, І. В. Маляренко. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006 – С. 192–215.
8. Філь С. М. Історія фізичної культури: [навчальний посібник] / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка ; [за ред. проф. С. М. Філя]. – Харків : «ОВС», 2003. – С. 115–128.
9. Шахлин Б. А. Олимпийский орден / Б. А. Шахлин. – К. : Олимпийская литература, 2004. – 254 с.

Ларіса Латипова

Борис Шахлін

Віктор Чукаркін

*Команда-переможець XVI Олімпійських ігор (Мельбурн, 1956 р.)
у командній першості та в індивідуальних видах програми.
Б. Шахлін (дві золоті медалі), В. Чукарін (три золоті медалі)*

Поліна Астахова

Валерій Борзов

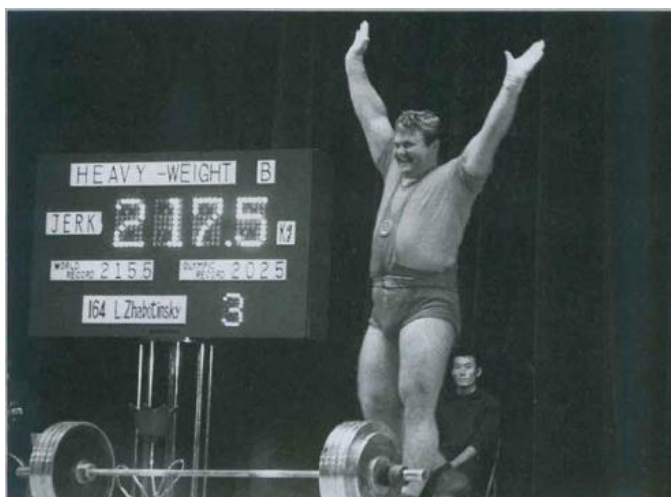

Валентин Манкін на XIX Олімпіаді (Мехіко, 1968 р.)

Леонід Жаботинський

Токіо, 1964 р. Леонід Жаботинський – олімпійський чемпіон і прапороносець радянської команди на церемонії закриття Ігор

Тема 6

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Логіка викладу та засвоєння матеріалу

6.1. Передумови становлення та розвитку спортивного руху в Україні.

6.2. Державне регулювання та нормативно-правове забезпечення розвитку фізичної культури і спорту.

6.3. Створення НОК України. Результати виступів українських спортсменів на Олімпійських іграх.

6.4. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку спортивного руху в Україні.

У результаті вивчення матеріалу ви повинні знати:

- соціально-економічні умови становлення і розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні;
- структуру управління спортивно-масовим рухом в Україні;
- нормативно-правову базу, яка регламентує спортивну діяльність у країні;
- основні напрями розвитку вітчизняної системи фізичного виховання на сучасному етапі;
- дату створення, організаційні засади та основні напрями роботи НОК України;
- результати виступів вітчизняних спортсменів на Олімпійських іграх;
- видатних українських спортсменів-олімпійців;
- основні поняття, терміни і скорочення;

уміти:

- використовувати знання з історії теорії спорту, спортивного тренування, удосконалення олімпійської підготовки спортсменів у сучасній практиці;
- визначити основні проблеми та перспективи розвитку фізичної культури і спорту в Україні;

- володіти термінологією з цієї теми;
- користуватися науковою літературою, історичними джерелами в галузі фізичної культури.

Теоретичні відомості

6.1. Передумови становлення та розвитку спортивного руху в Україні

З отриманням незалежності (1991 р.) починається новий етап розвитку фізичної культури і спорту в Україні. Він зумовлений глибокою економічною кризою, яка виникла на початку 90-х рр. і пов'язана з переходом на нові форми економічного господарювання. Складна економічна ситуація призвела до кризових явищ у національній системі фізкультурного руху.

Загальну оцінку стану системи фізичного виховання в Україні було надано в державній програмі розвитку фізичної культури і спорту – «Фізичне виховання – здоров'я нації», затвердженій Указом Президента України від 1 вересня 1998 р. Зокрема, у ній зазначалося, що за перші вісім років (1991-1998 рр.) кількість організацій та установ, у яких проводилася фізкультурна робота, зменшилась на 15,5 тис. одиниць, на 5,7 тис. осіб скоротилась кількість спортивних інструкторів, більше ніж на 56 % зменшилась чисельність робітників, які займалися спортом. Лише 13 % трудових колективів мали у своєму штаті інструкторів фізичного виховання, які проводили фізкультурно-оздоровчу роботу.

У період 1991-1993 рр. припинили свою діяльність понад 900 дитячих і підліткових клубів при ЖЕКах, скорочено 590 посад педагогів-організаторів спортивної роботи з населенням за місцем проживання, понад 3,5 тис. інструкторів фізичної культури в трудових колективах. Від початку 1990-х рр. кількість дітей та підлітків, які займалися в ДЮСШ, підліткових фізкультурно-спортивних клубах за місцем проживання і спортивних секціях підприємств, установ та організацій, скоротилася на 620 тис. чоловік.

Унаслідок скрутного матеріального становища змінила сферу діяльності або виїхала за кордон значна частина спеціалістів фізичного виховання, тренерів із різних видів спорту, спортсменів високого рівня майстерності тощо.

Скорочення фінансування спортивної сфери спричинило зменшення витрат на утримання спортивних споруд, багато з них занепали, частину було приватизовано, згодом ліквідовано або використано не за призначенням.

Значне зниження рівня життя населення, спортсменів країни призвело до знецінення соціального престижу здоров'я, фізичної культури і спорту. Як наслідок, зменшилась кількість охочих займатися спортом, скоротилася кількість спортивних заходів. У країні спостерігався занепад розвитку спорту високих досягнень, що миттєво позначилося на рівні результатів на внутрішній та міжнародній арені.

Згортання спортивної роботи негативно вплинуло на здоров'я трудового населення, дітей та підлітків – майже 90 % дітей та молоді мали відхилення у здоров'ї, 50 % – незадовільну фізичну підготовку, близько 70 % дорослого населення – низький та нижчий, ніж середній, рівень фізичного здоров'я. Різко зросла захворюваність населення на такі хвороби, як гіпертонія – утричі, стенокардія – у 2,4 рази, інфаркт міокарда – на 30 %. Протягом останніх п'яти років (1933-1998 рр.) на 41 % збільшилась кількість учнівської та студентської молоді, віднесеної до спеціальної медичної групи. Щороку кожен четвертий юнак призовного віку за станом здоров'я визнавався непридатним до служби в лавах Української Армії. Активізувалися антисоціальні прояви, що відобразилося в погіршенні криміногенної ситуації – на 63 % зросла кількість неповнолітніх, притягнутих до відповідальності. Майже кожен десятий злочин у країні було скоєно підлітками. На 60 % збільшилась кількість неповнолітніх, що вживають наркотики. При цьому найбільше постраждали незахищені верстви населення, для яких спорт був єдиним засобом соціальної адаптації, життєвого самовизначення та самореалізації.

Значно зросла частота серцево-судинних, онкологічних, психічних та інших захворювань серед дорослого населення, що зумовило посилення проявів тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії тощо.

Зазначені проблеми розвитку галузі та зумовлені ними негативні соціальні наслідки не знайшли адекватного відображення в суспільній свідомості як проблеми загальносоціального значення. У зв'язку з цим виникла гостра потреба в зміні програмних підходів, створенні нормативно-правової бази, яка б визначала пріоритетні напрями розвитку фізичного виховання, фізичної культури і спорту, забезпечувала ефективне функціонування галузі в нових умовах.

6.2. Державне регулювання та нормативно-правове забезпечення розвитку фізичної культури і спорту

Функціонування сфери фізичної культури в Україні, як і інших сфер соціальної діяльності, регламентується нормативно-правовою базою. Реалізація державної політики в галузі спортивного руху

забезпечується спільними скоординованими діями всіх гілок влади – Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

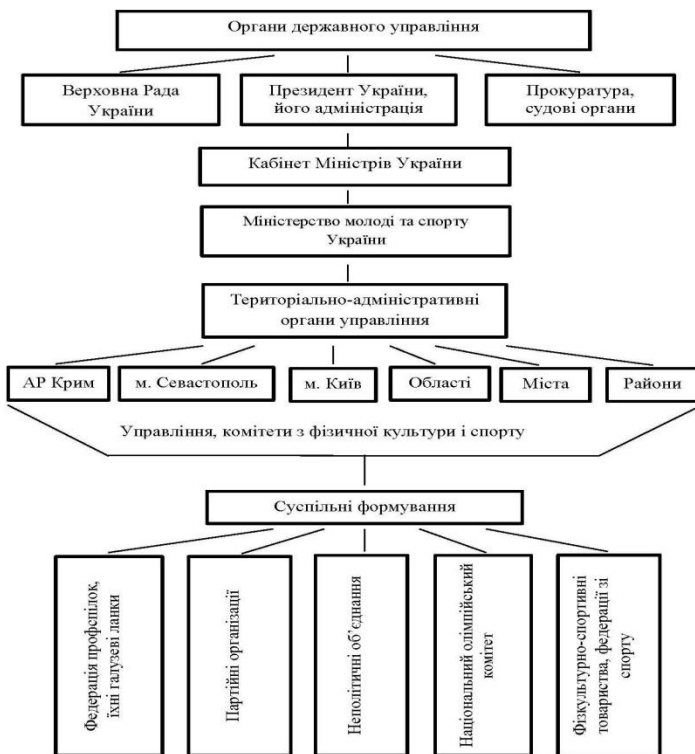

Рис. 6.1. Схема управління фізичною культурою і спортом в Україні [116, с. 5].

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади забезпечує створення основ нормативно-правової бази розвитку фізичної культури і спорту. Організаційні засади сфери фізичної культури і спорту, визначені Законом України «Про фізичну культуру і спорт», до якого шістьма законодавчими актами було внесено відповідні зміни і доповнення.

Верховною Радою України п'ятого скликання ратифіковано Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом у спорті та прийнято

Постанову «Про недопущення закриття та перепрофілювання закладів фізичної культури і спорту, баз олімпійської підготовки, фізкультурно-оздоровчих і спортивних споруд, лікувально-фізкультурних закладів».

Президентом України як главою держави, починаючи з 1994 р., видано 16 указів із питань розвитку фізичної культури і спорту, серед яких:

– «Про затвердження Цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації» (програма визначала основні завдання та заходи з розвитку фізичної культури і спорту на 1998-2005 рр.);

– «Про додаткові заходи щодо державної підтримки розвитку фізичної культури і спорту в Україні» (встановлено 140 стипендій для видатних спортсменів та тренерів з олімпійських видів спорту);

– «Про державні стипендії чемпіонам і призерам Олімпійських, Параолімпійських та Дефлімпійських ігор»;

– «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту» (затверджено систему концептуальних ідей і поглядів на роль, організаційну структуру та завдання фізичної культури і спорту в Україні на період до 2016 р.).

За часів президентства В. Ющенка було утворено Національну раду з питань фізичної культури і спорту. 2 серпня 2006 р. було видано Указ Президента України «Про Національний план дій щодо реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту», яким визначено основні напрями в реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту.

Кабінет Міністрів України здійснює координацію дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту. За 14 років Кабміном видано понад 90 постанов та розпоряджень. Рішеннями Уряду проводиться робота за створення центрів фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх», формується мережа центрів фізичної культури і спорту людей з обмеженими можливостями – «Інваспорт», діє штатна збірна команда України та Національний антидопінговий центр.

15 листопада 2006 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 рр.». Нова програма була покликана вдосконалити систему управління фізкультурною галуззю, упроваджувала нові форми фізичного виховання і масового спорту, сприяла координації дій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, формуванню в населення сталих звичок до занять спортом, передбачала заходи з удосконалення матеріально-технічної

бази та заходи, спрямовані на розвиток олімпійських, параолімпійських, дефлімпійських та неолімпійських видів спорту.

Одним із пріоритетних завдань Уряду є сприяння розвитку спорту вищих досягнень. Прем'єр-міністр України за посадою очолює Організаційний комітет з підготовки й участі спортсменів України в міжнародних змаганнях – Олімпійських і Параолімпійських іграх, Всесвітніх іграх глухих, Всесвітніх Універсиадах та ін. Згідно зі своїми повноваженнями Кабінет Міністрів України брав активну участь у підготовці та проведенні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу.

Центральним органом виконавчої влади в галузі фізичної культури і спорту є *Міністерство молоді та спорту України* (з 2013 р.), яке до цього часу пройшло низку реорганізацій.

Міністерство сприяє формуванню оптимальних відносин між державою та всіма суб'єктами спортивного руху – Національним олімпійським комітетом України, Національним комітетом спорту інвалідів України, Спортивним комітетом України, фізкультурно-спортивними товариствами, спортивними федераціями та іншими громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості. У результаті такої співпраці на 2012 р. в Україні розвивалося 52 олімпійських, 79 неолімпійських та 36 видів спорту для інвалідів. Щорічно в Україні проводиться 750 чемпіонатів із різних видів спорту.

Злагоджена спільна робота держави та спортивних організацій сьогодні дає можливість нашій країні входити до числа провідних спортивних держав світу, про що свідчать результати участі національних збірних команд на чемпіонатах світу, Європи, в Олімпійських, Параолімпійських, Дефлімпійських та Всесвітніх іграх із неолімпійських видів спорту.

На виконання рішень Уряду до завдань Міністерства входить завдання підвищення рівня охоплення населення масовим спортом, за яким Україна суттєво поступається провідним країнам світу. Задля покращення ситуації Міністерством вживаються такі заходи:

- розроблено соціальні нормативи рівня забезпеченості населення спортивними спорудами, удосконалюється відомча нормативна база;
- у співпраці з місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування запроваджується програма облаштування сучасних спортивних майданчиків синтетичним покриттям (для ігрових видів спорту) та тренажерним обладнанням;
- здійснюється методичний та організаційний супровід фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи за місцем проживання та в рекреаційних зонах. Протягом останніх років

проводиться Всеукраїнський місячник із ремонту спортивних майданчиків «Спорт для всіх – спільна турбота», спортивні заходи по всій території України «Спорт для всіх – здоров'я кожного», «Єдиноборства – масовий спорт», «Спорт для всіх єднає Україну», «Рух заради здоров'я», «Веселі старт», «Козацькі розваги», «Тато, мама і я – спортивна сім'я» та інші;

– разом із зацікавленими міністерствами, фізкультурно-спортивними товариствами «Спартак» і «Україна», профспілковими організаціями проводиться робота з розширення спортивної інфраструктури на підприємствах і установах, щороку проводяться галузеві спартакіади;

– у співпраці з Міністерством освіти і науки України здійснюються заходи з підвищення ефективності фізичного виховання в навчальних закладах, зокрема запроваджено фізкультурно-оздоровчий комплекс школярів «Козацький гарт» та державний стандарт в галузі освіти «Здоров'я і фізична культура»;

– разом із Міністерством аграрної політики та фізкультурно-спортивним товариством «Колос» створюються умови для розвитку фізичної культури і спорту серед сільського населення, щорічно проводяться Всеукраїнські сільські спортивні ігри;

– разом із Міністерством оборони України здійснюється робота з удосконалення фізичної підготовки військовослужбовців, щороку проводяться спартакіади з військово-прикладних видів спорту, огляди на кращу організацію фізичної підготовки і спортивно-масової роботи у військових частинах та військових навчальних закладах, а також змагання серед допризовної молоді;

– спільно з Міністерством внутрішніх справ та іншими правоохоронними органами, фізкультурно-спортивним товариством «Динамо» організовується відповідна професійно-прикладна фізична підготовка, щороку проводяться «Динаміади» та інші масові спортивні змагання;

– проводиться спільно з Державним департаментом України з питань виконання покарань щорічна заочна спартакіада серед засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання в спеціальних виховних установах.

Реалізацію державної політики у сфері фізичної культури і спорту на місцях здійснюють **обласні та районні державні адміністрації, відповідні ради та органи місцевого самоврядування**, які в межах своїх повноважень:

– здійснюють виконавчі та організаційно-розпорядчі функції щодо організації та розвитку сфери фізичної культури і спорту;

- ухвалюють в установленому порядку регіональні програми розвитку сфери фізичної культури і спорту і вживають заходів щодо їх виконання;
- сприяють фізкультурно-оздоровчій та спортивній діяльності у своєму регіоні і створенню сучасної інфраструктури сфери фізичної культури і спорту;
- організовують та проводять різноманітні фізкультурно-спортивні заходи і забезпечують участь представників регіону у всеукраїнських спортивних заходах;
- здійснюють соціальну рекламу у сфері фізичної культури і спорту;
- залучають підприємства, організації та установи, що розташовані на підпорядкованій їм території, до розв'язання проблем розвитку фізичної культури і спорту;
- здійснюють іншу діяльність у сфері фізичної культури і спорту відповідно до чинного законодавства.

Для зазначеної діяльності Рада міністрів автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування мають у своєму складі відповідні структурні підрозділи з фізичної культури і спорту.

6.3. Створення НОК України. Результати виступів українських спортсменів на Олімпійських іграх

Спорт як сфера діяльності людей має важливе значення в житті світового співтовариства. Колишній Президент Міжнародного олімпійського комітету Хуан Антоніо Самаранч стверджував, що «... сучасному світові потрібен Олімпізм як життєва філософська течія, на основі якої можна створити спосіб життя, заснований на повазі до загальнолюдських етичних принципів, що сприяє вихованню, об'єднує спорт із культурою і мистецтвом...». Ці та інші гуманістичні ідеали були втілені П'єром Фреді де Кубертенем в міжнародному олімпійському русі, який з 1894 р. розповсюдився в більшості країн світу (200 станом на 1990 р.). Ідея Олімпізму – це ідея загального об'єднання на планеті через заняття спортом.

Офіційною датою заснування Національного олімпійського комітету (НОК) України вважається 22 грудня 1990 р. Цього дня І Генеральна асамблея засновників прийняла рішення про створення НОК України.

Першим президентом було обрано видатного радянського легкоатлета, олімпійського чемпіона XX Олімпійських ігор (Мюнхен, 1972 р.) Валерія Пилиповича Борзова, який обіймав цю посаду до 1998 р.

У вересні 1993 р. НОК України був остаточно визнаний Міжнародним олімпійським комітетом і отримав право самостійною командою брати участь в Олімпійських іграх.

Національний олімпійський комітет є громадською організацією, яка діє відповідно до Конституції України, чинного українського законодавства, положень Олімпійської хартії і свого Статуту.

Основними завданням НОК України є:

- організація підготовки й участі спортсменів в Олімпійських іграх;
- розширення міжнародного співробітництва;
- популяризація масового спорту і здорового способу життя;
- фізичне і духовне збагачення людей.

Для виконання цих завдань НОК України співпрацює з державними, громадськими та іншими організаціями. В олімпійському русі України беруть участь державні і комерційні організації й установи, навчальні заклади, колективи людей, а також приватні особи. Колективними членами НОК України є понад 80 організацій. Національний комітет об'єднує в собі понад 50 національних спортивних федерацій; Олімпійську академію України (Київ, з 1991 р.); добровільні спортивні товариства, клуби і відомства; фізкультурно-спортивні товариства «Динамо» і ЦСК; Центральний клуб «Гарт»; фізкультурно-спортивне товариство «Колос»; фізкультурно-спортивне товариство профспілок «Україна». НОК України має 24 відділення в усіх областях та по одному відділенню в АР Крим, містах Київ та Севастополь.

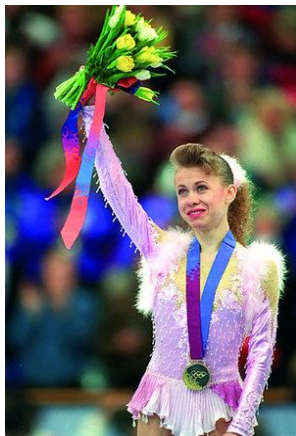
Отже, в Україні функціонують державна і громадська мережі олімпійського руху.

НОК України має широкі зв'язки з національними олімпійськими комітетами інших країн світу. 16 представників НОК України є членами різних міжнародних організацій та об'єднань. Тісні контакти встановилися з українськими спортивним осередками (української діаспори) за кордоном. Комітети друзів НОК України були створені й успішно працюють у США, Канаді, Австралії.

Від дня заснування та протягом останніх років олімпійський рух в країні розширювався та зміцнювався. Цьому сприяла державна політика щодо підтримки вітчизняного спорту. Незважаючи на числені фінансові та організаційні труднощі, уряд країни неодноразово вживав заходів для підготовки та вдалого виступу українських спортсменів на міжнародній арені. Укази Президента «Про державну підтримку фізичної культури і спорту в Україні», «Про організаційний комітет з

підготовки і участі спортсменів України у XVIII зимових, XXVII літніх Олімпійських та XI Параолімпійських іграх», положення «Про державні стипендії олімпійським та параолімпійським чемпіонам», «Про стипендії Президента України для талановитих і перспективних спортсменів», закони України і державні програми розвитку фізичної культури і спорту, фізичного виховання – усе спрямовано на забезпечення ефективної роботи організацій, тренерів, спортсменів, підвищення авторитету країни на міжнародній спортивній арені.

Найвищими за рангом спортивними змаганнями у світі є Олімпійські ігри. Уперше НОК України представляв самостійну національну команду на Іграх XVII Олімпіади в Ліллекхамері (1994 р.), де українські атлети завоювали одну золоту й одну бронзову медалі і посіли 13-е місце в неофіційному командному заліку. Першою олімпійською чемпіонкою незалежної України стала фігуристка Оксана Баюл, бронзову медаль виборола біатлоністка Валентина Цербе. XVIII зимові Олімпійські ігри (Нагано, 1998 р.) принесли до скарбнички нашої збірної одну срібну медаль – Петрова Олена (біатлон). На жаль, на XIX зимових Олімпійських іграх (Солт-Лейк-Сіті, 2002 р.) нашій команді не вдалося вибороти жодної медалі. Однак уже на наступних XX зимових Олімпійських іграх (Турин, 2006 р.) спортсмени нашої збірної завоювали дві бронзові медалі – Лілія Єфремова в біатлонній гонці на 7,5 км та танцювальна пара Олена Грушина і Руслан Гончаров у спортивних танцях на льоду. Наступна Олімпіада (XXI зимові Олімпійські ігри, Ванкувер, 2010 р.), знову ж таки, не принесла нашим спортсменам жодної олімпійської медалі.

Оксана Баюл

Більш успішно виступали наші вітчизняні спортсмени на літніх Олімпійських іграх. У 1996 р. в Атланті на Іграх XXVI Олімпіади олімпійська збірна України вперше виступала окремою командою. Вигравши дев'ять золотих, дві срібні та 12 бронзових медалей у неофіційному заліку (НКЗ), наша команда посіла почесне дев'яте місце зі 196 країн світу. Олімпійськими чемпіонами в різних видах олімпійської програми стали: І. Кравець (легка атлетика), В. Кличко (бокс), Л. Подкопаєва (спортивна гімнастика), Т. Таймазов (важка атлетика), В. Олійник (вільна боротьба), Р. Шаріпов (спортивна гімнастика), Є. Браславець, І. Матвієнко (вітрильний спорт), К. Серебрянська (художня гімнастика).

На XXVII Олімпійських іграх 2000 р. в Сідней наші спортсмени загалом показали непоганий результат – 23 медалі (три золоті, десять срібних та десять бронзових). Однак доробок нашої збірної в медалях вищого ґатунку був набагато скромнішим, ніж на попередній Олімпіаді.

Переможцями та призерами стали 23 українських атлети, тобто практично кожен дев'ятий. Кожний четвертий спортсмен увійшов до шістки найсильніших у своїх видах спорту. Усі вони пройшли підготовку уже за часів незалежності України. На найвищий щабель олімпійської слави піднялися: Я. Клочкова – дві золоті медалі в плаванні та М. Мільчев – у стендовій стрільбі.

Срібні нагороди отримали: К. Сердюк, О. Садовнича, Н. Бурдейна (стрільба з лука); А. Котельник, С. Доценко (бокс); Я. Клочкова, Д. Сілантьєв (плавання); С. Чернявський, С. Матвєєв, О. Симоненко, О. Феденко (велоспорт); О. Береш, В. Гончаров, Р. Мезенцев, В. Перешкура, О. Світличний, Р. Зозуля (гімнастика), Д. Селадзе (боротьба греко-римська); Є. Буслович (боротьба вільна), О. Цигульова (гімнастика).

Бронзовим призерами стали: О. Говорова, Р. Щуренко (легка атлетика); В. Сидоренко, С. Данильченко, А. Федчук (бокс); І. Янович (велоспорт); Г. Сорокіна, О. Жуліна (стрибки у воду); О. Береш (гімнастика); Р. Машуренко (дзюдо); О. Пахольчик, Р. Таран (вітрильний спорт).

Виступи олімпійської команди в Україні було ретельно проаналізовано, відзначено недоліки й окреслено перспективи розвитку олімпійського спорту.

Утретє під національним прапором олімпійська збірна команда України виступила на XXVIII Олімпійських іграх в Афінах (2004 р.). Як і на попередніх двох Іграх (1996 р. – Атланта, 2000 р. – Сідней), доробок нашої олімпійської команди склав 23 медалі, із них: дев'ять

золотих, п'ять срібних та дев'ять бронзових медалей. У загальнокомандному суперництві серед 202 країн-учасниць збірна України за кількістю медалей посіла 12-е місце, а за підрахунками неофіційної першості в очковому доробку – 11-е.

Золотими медалістами стали: Я. Клочкова – дві золоті медалі (плавання); Ю. Білоног (легка атлетика), О. Костевич (кульова стрільба), В. Гончаров (спортивна гімнастика), Н. Скакун (важка атлетика), І. Мерлені (вільна боротьба), Е. Тедеев (вільна боротьба), Ю. Нікітін (стрибки на батуті).

Ірина Мерлені

На другий ступінь п'єдесталу пошани піднімались: О. Красовська (легка атлетика), Р. Гонтюк (дзюдо), І. Разорьонов (важка атлетика), Г. Калініна, С. Матевушева, Р. Таран (вітрильний спорт, клас «Інглінг»), Г. Леончук, Р. Лука (вітрильний спорт, клас «49 ер»).

Бронзу отримали: Д. Грачов, В. Рубан, О. Сердюк (стрільба з лука), Т. Терещук-Антипова (легка атлетика), В. Стьопіна (легка атлетика), І. Осипенко, Т. Семикіна, Г. Балабанова, О. Череватова (веслування на байдарках і каное), жіноча збірна команда України (гандбол), А. Безсонова (гімнастика художня), А. Сердінов (плавання), В. Третяк (фехтування), С. Гринь, С. Білоущенко, О. Ликов, Л. Шапошников (веслування академічне).

Урожайною на нагороди для української олімпійської збірної стала Олімпіада в Пекіні (2008 р.). У ній взяли участь 10 947 спортсменів із 204 країн світу. Спортсмени змагалися за 302 комплекти нагород із 35 видів спорту. Вітчизняні олімпійці взяли участь у 28 видах олімпійської програми і вибороли 27 олімпійських нагород: сім золотих, п'ять срібних та 15 бронзових. Українська олімпійська збірна посіла 11-е загальнокомандне місце.

Чемпіонами Олімпіади стали: Г. Пундик, О. Харлан, О. Хомрова, О. Жовнір (фехтування, командні змагання); О. Петрів (кульова

стрільба), А. Айвазян (кульова стрільба); В. Рубан (стрільба з лука); В. Ломаченко (бокс), І. Осипенко-Радомська (веслування на байдарках та каное); Н. Добринська (легка атлетика).

Василь Ломаченко

Срібні призери: О. Коробка (важка атлетика); Ю. Сухоруков (кульова стрільба); В. Федоришин (вільна боротьба); А. Стаднік (вільна боротьба); І. Ліщинська (легка атлетика).

Бронза: І. Кваша, О. Пригоров (стрибки у воду); Н. Давидова (важка атлетика); Р. Гонтюк (дзюдо); А. Варданян (греко-римська боротьба); І. Мікульчин-Мерлені (вільна боротьба); Т. Данько (вільна боротьба); Л. Калитовська (велоспорт); О. Воробйов (спортивна гімнастика); Г. Безсонова (художня гімнастика); О. Антонова (легка атлетика); Н. Тобіас (легка атлетика); Д. Юрченко (легка атлетика); В. Терещук (сучасне п'ятиборство); В. Глазков (бокс); Ю. Чебан (веслування на байдарках та каное).

Ілля Кваша

Ольга Харлан

Вдалою для олімпійської збірної України стала Олімпіада в Лондоні (2012 р.). На ній наші спортсмени вибороли 20 медалей: шість золотих, п'ять срібних та дев'ять бронзових і посіли в неофіційному командному заліку 14-е місце.

Золоті медалі вибороли: Я. Шемякіна (фехтування); К. Тарасенко, Н. Довгодько, А. Коженкова, Я. Дементьєва (академічне веслування); О. Торохтій (важка атлетика); Ю. Чебан (веслування на байдарках та каное); О. Усик (бокс); В. Ломаченко (бокс).

Олена Хомрова

Яна Шемякіна

Юрій Чебан

Олексій Торохтій

Срібло отримали: І. Осипенко-Радомська (веслування на байдарках та каное) – дві медалі; О. П'ятниця (легка атлетика); Д. Берінчик (бокс); В. Андрійцев (боротьба);

Бронза: О. Костевич (стрільба) – дві медалі; Ю. Каліна (важка атлетика); О. Харлан (фехтування); О. Саладуха (легка атлетика); І. Радівілов (спортивна гімнастика); О. Повх, Х. Стуй, М. Ремень, Є. Бризгіна (легка атлетика); Т. Шелестюк (бокс); О. Гвоздик (бокс).

Інна Осипенко-Радомська

Єлизавета Бризгіна

Олена Костевич

Загалом вітчизняними атлетами на Олімпійських іграх (1994-2012 рр.) було завойовано 121 медаль різного гатунку: 35 золотих, 28 срібних та 58 срібних. Аналізуючи виступи українських спортсменів на Олімпійських іграх за останні десятиліття варто відзначити, що найбільших успіхів було досягнуто в літніх видах спорту – легкій атлетиці, гімнастиці, боксі, боротьбі, стрільбі, фехтуванні тощо.

Сьогодні Україна є однією з провідних спортивних держав світу. Тільки в 2012 р. українськими атлетами на міжнародних змаганнях усіх рівнів з олімпійських та неолімпійських видів спорту було завойовано 543 золотих, 592 срібні та 699 бронзових медалей. Зокрема, на Олімпійських іграх в Лондоні – шість золотих, п'ять срібних та дев'ять бронзових нагород, ще 22 спортсмени посіли 4-6-е місця; на Параолімпійських іграх – 32 золоті, 24 срібні та 28 бронзові нагороди; на чемпіонатах світу та Європи, кубках світу та Європи серед усіх вікових категорій з олімпійських видів спорту – 68 золотих, 89 срібних та 116 бронзових нагород; із неолімпійських видів спорту – 469 золотих, 498 срібних та 576 бронзових нагород.

З 2005 р. НОК України очолює олімпійський чемпіон, член виконкому МОК, герой України Сергій Назарович Бубка. Головними завданнями в розвитку спорту вищих досягнень Президент НОКу України визначає:

- розмежування мети, завдань і повноважень між різними структурами у сфері спорту вищих досягнень;
- підвищення ролі державного регулювання олімпійської підготовки провідних спортсменів (не створено ефективної системи державного регулювання спорту вищих досягнень);
- підпорядкування діяльності суспільних спортивних організацій (у т. ч. федерацій) інтересам олімпійської збірної команди України;
- виділення двох ешелонів у спорті вищих досягнень – збірної країни і спортивних резервів із конкретизацією завдань;
- організаційне, фінансове, науково-методичне, кадрове, матеріально-технічне, інформаційне забезпечення систем.

Слід сподіватися, що з розвитком економіки та інших сфер діяльності суспільства, із більш раціональною організацією й усебічним забезпеченням спорту вищих досягнень і розширенням сфери масового спорту престиж українського спорту і держави у світі будуть зростати.

6.4. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку спортивного руху в Україні

Протягом останніх десятиліть державою зроблено вагомі кроки в напрямку становлення та розвитку національної системи фізичного виховання. Урядом розроблено та запроваджено в дію систему регулювання сфери спорту, забезпечено її нормативно-правову базу, проведено низку заходів щодо створення матеріально-технічної бази, науково-методичного забезпечення, упроваджено національні програми розвитку фізкультурно-спортивного руху тощо. Зокрема, у

рамках виконання національної програми розвитку фізкультурно-спортивного руху державою вживаються заходи щодо покращення ситуації з підвищення рівня та якості фізичного виховання населення. У країні спостерігаються позитивні приклади адаптування сфери фізичної культури та спорту до ринкових умов та підвищення ролі громадськості. У цьому сенсі характерним стало створення приватних спортивних клубів, фітнес-центрів, громадських спортивних організацій, які діють на принципах самоокупності.

Покращилося матеріально-технічне, науково-методичне та медичне забезпечення. Сьогодні для підготовки спортивного резерву та спортсменів високого класу створено відповідну інфраструктуру, яка включає: 1 672 дитячо-юнацькі спортивні школи, 249 спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, 32 школи вищої спортивної майстерності, 17 спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю (училища, ліцеї фізичної культури та олімпійського резерву, школи-інтернати), 31 центр олімпійської підготовки для збірних команд України з літніх і зимових видів спорту.

Для створення належних умов для підготовки спортсменів високого класу вводиться в експлуатацію та ведеться будівництво спортивних комплексів у різних регіонах країни. На сьогодні в країні існує 82 заклади фізичної культури і спорту, яким надано статус бази олімпійської, параолімпійської та дефлімпійської підготовки.

Згідно з офіційним звітом Голови Державної служби молоді та спорту України Р. Сафіуліна, зачитаному на III Спортивному конгресі України (2012 р.) у державі збільшилась кількість так званих площинних спортивних споруд (на 1 043), на 220 – приміщень для фізкультурно-оздоровчих занять, на 148 одиниць – кількість майданчиків із тренажерним обладнанням, на 223 одиниці – майданчиків із синтетичним покриттям. Протягом цього часу в країні побудовано 29 плавальних басейнів.

Наймасштабнішими реалізованими спортивними проектами в країні за останні роки можна вважати будівництво спортивного комплексу «Іллічівець» (2007 р.) у Маріуполі з найбільшим критим стадіоном України, фізкультурно-спортивного комплексу «Олімп» (2004 р.) у м. Южний (Одеська обл.). У рамках підготовки до фінальної частини футбольного турніру «Євро-2012» було реконструйовано НСК «Олімпійський» у Києві, стадіон «Металіст» (м. Харків), збудовано новий футбольний стадіон «Арена-Львів» у Львові. Введено в експлуатацію лижну трасу Західного реабілітаційно-спортивного центру Національного комітету спорту інвалідів України, яка отримала сертифікат Міжнародної федерації лижного спорту FIS. До речі, ця

траса може використовуватися для проведення міжнародних змагань як олімпійськими, так і параолімпійськими лижниками.

Загалом станом на 2012 р. спортивна інфраструктура включала в себе: 1108 стадіонів із трибунами на 1500 місць; 11,7 тис. майданчиків із тренажерним обладнанням; 1,3 тис. майданчиків із синтетичним покриттям; 11,7 футбольних полів; 16,4 приміщень для фізкультурно-оздоровчих занять; понад 17 тис. спортивних залів, 601 плавальний басейн; 89 веслувально-спортивних; 58 кінно-спортивних та 69 лижних баз; 62 споруди зі штучним льодом тощо.

Для збереження спортивних споруд, поліпшення умов їхнього функціонування в регіонах вирішуються питання про передачу в комунальну та державну власність спортивних об'єктів промислових підприємств, які перебувають у скрутному фінансово-економічному становищі. В окремих регіонах вирішено питання щодо встановлення пільг на комунальні послуги для основних спортивних споруд. Вживаються необхідні заходи з дообладнання спортивних споруд відповідно до потреб інвалідів.

Певні вдосконалення відбулися й у сфері нормативно-правого забезпечення. Укази та розпорядження Президента, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України регламентують діяльність у сфері фізичної культури і спорту відповідно до вимог. Серед загальної кількості документів найбільш важливими варто визнати ті, які дозволили збільшити винагороди спортсменам та тренерам за спортивні досягнення, у тому числі за 4-6-е місця на Олімпіаді, установити стипендії видатним тренерам (по 9 тис. гривень щомісяця для 75 тренерів), визначити механізм утворення штатних команд резервного спорту та центрів олімпійської підготовки, зокрема державних, спеціалізованих закладів спортивного профілю тощо.

Складову частину системи охорони здоров'я у сфері фізичної культури і спорту становить спортивна медицина. До її завдань входить визначати стан здоров'я, фізичний розвиток і функціональний стан організму фізкультурників та спортсменів, а також здійснювати профілактику, діагностику і лікування захворювань та ушкоджень, пов'язаних із заняттям фізкультурою і спортом.

Обов'язковому систематичному диспансерному огляду лікарсько-фізкультурною службою підлягають учні спортивних шкіл, спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю, члени збірних команд із різних видів спорту. Задля цього держава створює мережу лікувально-фізкультурних закладів, що здійснюють медичний контроль за всіма категоріями осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, сприяє розвитку наукових досліджень у галузі

медичних проблем фізкультури і спорту (спортивної реабілітації, травматології, антидопінгового контролю тощо), упроваджує спортивну медицину як навчальну дисципліну в навчальні плани відповідних навчальних закладів.

Зараз у складі служби спортивної медицини України діють два центри спортивної медицини, 20 обласних лікарсько-фізкультурних диспансерів, дев'ять міських та один районний. Вона має також два відділення при обласних лікарнях, два обласних та сім районних центрів здоров'я. За даними Українського центру спортивної медицини, укомплектованість штатів лікарів зі спортивної та лікувальної медицини протягом останніх років складає від 92 до 95 %. Крім того, в Україні штати лікарів зі спортивної медицини доповнюють спеціалісти дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спортивних товариств та клубів, оздоровчих центрів, навчальних закладів, а з лікувальної фізкультури – спеціалісти лікарень, поліклінік, реабілітаційних відділень та центрів, санаторно-курортних установ.

Медичне забезпечення підготовки збірних команд України здійснюють Державний науково-дослідний інститут фізичної культури і спорту та Український центр спортивної медицини. У регіонах таке забезпечення підготовки спортсменів здійснюють регіональні лікарсько-фізкультурні диспансери та кабінети лікарського контролю місцевих лікувальних закладів.

Дедалі більше уваги приділяється проблемам спорту для людей з обмеженими можливостями. Задля адаптації в суспільстві інвалідів забезпечення умов для реабілітаційно-оздоровчої та спортивної роботи в 1993 р. створено унікальну структуру – Український центр «Інваспорт», що не має аналогів у світі. Фізкультурно-спортивний рух серед інвалідів в Україні з кожним роком набирає сили. Сьогодні працює 27 регіональних центрів «Інваспорт», 66 їхніх відділень у містах і районах, 27 дитячо-юнацьких спортивних шкіл інвалідів, 123 фізкультурно-оздоровчих клуби, у яких до реабілітаційно-оздоровчої та спортивною роботи залучено близько 28 тис. осіб. Спортсмени-інваліди займаються 25 видами спорту. Із ними проводять заняття 667 тренерів. Спортсмени-інваліди у складі збірних команд України з видів спорту успішно виступають у міжнародних змаганнях. Але сьогодні питання параолімпійського і дефлімпійського спорту в Україні не врегульовані чинним законодавством.

Заслуговує на увагу підвищення рівня наукового забезпечення, ключовим завданням якого є зростання ефективності підготовки провідних спортсменів країни шляхом оперативного впровадження в практику тренувального процесу сучасних даних спортивної науки,

досвіду світової практики та досягнень науково-технічного прогресу. Для реалізації цих завдань в Україні існує потужний кадровий потенціал, який забезпечується провідними педагогами, біологами, лікарями, програмістами та іншими фахівцями, що працюють у системі спеціалізованих науково-освітніх установ – Державного науково-дослідного інституту фізичної культури і спорту, п'ять вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації системи Держкомспорту, Українського центру спортивної медицини, клініки спортивної травми, Інституту новітніх технологій у фізичному вихованні та спорті, Української академії наук національного прогресу та інших організацій. Загальне керівництво координацію та контроль за науково-методичним забезпеченням збірних команд здійснює Державний науково-дослідний інститут фізичної культури і спорту, на базі якого створено 14 наукових груп із 19 видів спорту. Задля найбільш якісного науково-методичного забезпечення збірних команд України створено мобільні лабораторії біохімічного аналізу діагностики психофізіологічних та функціональних станів спортсменів, які можуть надавати оперативну інформацію.

Проте, незважаючи на позитивні зміни в системі фізкультурно-спортивного руху країни, існує низка суттєвих недоліків. На фоні складної економічної ситуації в Україні зменшився попит на заняття спортом. Це призвело до прояву негативних соціальних явищ – тютюнопаління, зловживання алкоголем, наркоманії, як наслідок погіршення стану здоров'я населення.

Щорічно 100 тис. українців помирають від наслідків куріння (з яких 10 % – пасивні курці). Україна – серед країн-лідерів за кількістю споживання алкоголю. Близько 500 тис. наших співвітчизників вмирають від серцево-судинних захворювань. Жінки не виношують дітей, а кожен 100-й народжений гине; 90 % школярів закінчують школу хворими.

Із року в рік Україна втрачає 700 тис. громадян, третина з яких – працездатного віку. Кожен десятий українець не доживає до 35 років, а кожен четвертий – до 60. За тривалістю життя нас випередили не тільки країни ЄС, а й усі пострадянські країни. Українці живуть на 10 років менше, ніж мешканці Євросоюзу. Україна займає 150-е місце серед 223 країн світу за показниками середньої тривалості життя.

На жаль, в Україні до сьогодні не налагоджено популяризацію ідеї здорового способу життя. Як показує статистика, рівень охоплення населення фізкультурно-оздоровчою та спортивною діяльністю в декілька разів нижчий, порівняно з європейськими країнами.

Лише 10 % населення України віком від 16 років охоплено регулярною спортивною діяльністю. Ще 10 % наших співвітчизників мають випадкові або епізодичні заняття. Фізична пасивність характерна для більшості людей працездатного (84-86 %) та похилого віку (95-97 %), що суттєво менше, ніж у Франції, Фінляндії, Швеції, Великобританії, Німеччині та в інших країнах.

Українське суспільство не розглядає фізичну культуру і спорт як дієвий засіб оздоровлення нації, організації дозвілля молоді та інших суспільних груп. Витрати українців на алкоголь та тютюн у десятки разів перевищують витрати на заняття спортом.

Недостатньо пристосованою до вітчизняних соціально-економічних процесів та світових тенденцій залишається система спорту вищих досягнень. Зокрема, тривалий час відбувався відтік спортсменів та тренерів міжнародного рівня за кордон, перехід їх в інші сфери трудової діяльності.

Сьогодні існують значні труднощі в діяльності дитячо-юнацьких спортивних шкіл. У більшості ДЮСШ недостатньо коштів на організацію повноцінної навчально-спортивної роботи. Витрати на зазначені цілі із загального кошторису шкіл у середньому складають лише 17 %. Не вистачає також грошей на придбання обладнання, інвентарю, спортивної форми, існують проблеми з виїздом спортсменів на навчально-тренувальні збори та змагання. Спортивні бази на яких проводяться спортивні заняття, було споруджено ще за радянських часів, а зараз вони, перебувають у незадовільному стані. Лише третина шкіл має власний медичний кабінет, обладнаний необхідним, що робить неможливим здійснювати регулярний якісний медичний контроль і збільшує ризики травмування вихованців. Вирішенню наявних проблем певним чином може сприяти ухвалення Закону «Про спортивні школи», у якому буде визначено політику держави щодо діяльності спортивних шкіл незалежно від форм власності та підпорядкування, їхні правові, соціально-економічні, організаційні та виховні засади.

Важливим фактором підвищення ефективності спортивної діяльності є якість роботи тренерів. Державною програмою «Тренер», яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України, передбачено створення системи оцінки практичної діяльності тренерів та рівня їхньої теоретичної підготовленості, на підставі якої будуть присвоюватись відповідні тренерські категорії. Проте сьогодні професія тренера є неprestижною через низьку заробітну плату та недостатнє матеріальне заохочення тренерів. Низький рівень заробітної плати і соціальних гарантій тих, хто працює в спортивних

школах, призводить до того, що ми маємо «старіння» тренерсько-викладацького складу. Більшість молодих фахівців після закінчення спеціалізованих вищих навчальних закладів працює в інших сферах. Лише 30 % випускників – спеціалістів галузі фізичної культури і спорту – працюють за фахом.

Проблемною залишається ситуація з матеріально-технічним забезпеченням. Більшість спортивних об'єктів, що входять до переліку баз олімпійської та параолімпійської підготовки, затвердженого Кабінетом Міністрів України, не відповідають міжнародним стандартам. Окремі спортивні споруди не забезпечені сучасним спортивним обладнанням, інвентарем, медичною і технічною апаратурою тощо. У зв'язку з цим ускладнюється підготовка спортсменів-кандидатів до олімпійської збірної команди України. Наявний спортивний інвентар і обладнання через амортизацію фізично та морально застаріли і потребують оновлення. За таких обставин українські спортсмени змушені більшість часу тренуватись за кордоном, що призводить до значного відтоку коштів з України та інвестування зарубіжних спортивних баз. До того ж відсутність сучасних спортивних баз не дозволяє проводити в країні масштабні спортивні змагання з популярних видів спорту.

Досі в Україні так і не було сформовано необхідної матеріально-технічної інфраструктури для проведення фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи за місцем навчання, роботи, проживання та відпочинку населення. Матеріально-спортивна база сфери масової фізичної культури і спорту також не відповідає сучасним стандартам. За рівнем забезпеченості населення фізкультурно-спортивними залами (із розрахунку на 10 тис. осіб) Україна у 2-3 рази поступається провідним країнам, щодо басейнів – у 30 разів (табл. 6.1). Понад 80 % спортивних майданчиків не відповідають сучасним вимогам.

Усвідомлюючи суттєве відставання вітчизняної спортивної індустрії від попиту споживачів послуг у сфері фізичної культури і спорту, невідповідність матеріально-технічної і спортивної бази сучасним міжнародним стандартам і потребам спорту вищих досягнень, держава на законодавчому та виконавчому рівнях здійснює (принаймні формально) низку заходів щодо поліпшення ситуації в цьому напрямі.

Ст. 29 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», зокрема, передбачено, що органи державної виконавчої влади та відповідні органи місцевого самоврядування здійснюють контроль за ефективністю використання спортивних споруд незалежно від форм власності. Також визначено, що не допускається будівництво нових та реконструкція наявних дошкільних виховних та навчальних закладів освіти без передбачених нормативами фізкультурно-спортивних споруд та

функціональних приміщень. Окрема увага звертається на заборону перепрофілювання та ліквідацію наявних фізкультурно-оздоровчих та спортивних споруд без створення рівноцінних споруд.

Таблиця 6.1

Порівняльні показники рівня матеріально-технічного забезпечення сфери фізичної культури та спорту в Україні та інших країнах [117]

Показники	Наявне забезпечення на 10 тис. осіб				Соціальні норми Росії на 10 тис. осіб	Державні будівельні норми України на 10 тис. осіб	Рівень забезпеченості населення України на 10 тис. осіб, %
	Японія	Італія	Росія	Україна			
Фізкультурно-спортивні зали, м ²	2 957	2 288	1 091	904	3 473	1 830	33
Басейни, м ²	1 120	285	37	34	742	480	5,5
Спортивні майданчики, м ²	1 027	26 267	3 881	9 424	19 494	1 000	49,7
Тренери, інструктори, учителі, кількість осіб	24	21	14	13	26	–	50,0

Усвідомлюючи суттєве відставання вітчизняної спортивної індустрії від попиту споживачів послуг у сфері фізичної культури і спорту, невідповідність матеріально-технічної і спортивної бази сучасним міжнародним стандартам і потребам спорту вищих досягнень, держава на законодавчому та виконавчому рівнях здійснює (принаймні формально) низку заходів щодо поліпшення ситуації в цьому напрямі.

Ст. 29 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», зокрема, передбачено, що органи державної виконавчої влади та відповідні органи місцевого самоврядування здійснюють контроль за ефективністю використання спортивних споруд незалежно від форм власності. Також визначено, що не допускається будівництво нових та реконструкція наявних дошкільних виховних і навчальних закладів без передбачених нормативами фізкультурно-спортивних споруд та функціональних приміщень. Окрема увага звертається на заборону перепрофілювання та ліквідацію наявних фізкультурно-оздоровчих і спортивних споруд без створення рівноцінних споруд.

Негативні тенденції існують і в напрямі медичного забезпечення. Слід констатувати, що за останні роки сталося часткове скорочення та перепрофілювання лікарсько-фізкультурних диспансерів. Послаблено увагу до створення нових методик реабілітації хворих та інвалідів. Службою спортивної медицини та лікувальної фізкультури досі не переглянуто низку нормативних документів, що існують із часів СРСР. З 1995 р. ліквідовано проблемну комісію Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) та АМН України «Медичні проблеми фізичної культури та спорту».

Не до кінця вирішеним залишається питання підготовки спеціалістів у галузі спортивної медицини. Указом Президента України В. Ющенка «Про національний план дій щодо реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту» у 2006 р. центральним органам виконавчої влади з фізичної культури і спорту, охорони здоров'я та освіти і науки було доручено на базі Національного університету фізичного виховання і спорту України у співпраці з медичними навчальними закладами сформувати в країні систему підготовки фахівців зі спортивної медицини.

Однією з ключових проблем залишається проблема низького рівня фінансування. Фізична культура і спорт в Україні фінансуються за залишковим принципом. Серед видатків зведеного бюджету України на 2003 р. галузь фізичної культури і спорту отримала 0,2 % від національного валового продукту, що є одним із найгірших показників у світі. За три роки зростання відбулося лише на 0,1 %. У зв'язку з цим актуальним є питання пошуку додаткових джерел позабюджетного фінансування розвитку як фізкультурно-масового спорту, так і спорту вищих досягнень.

Однак через відсутність економічних стимулів участь спонсорів у фінансуванні підготовки спортсменів і проведенні масштабних спортивних заходів є незначною. Сьогодні не створено сприятливих умов для залучення інвестицій на розвиток фізичної культури і спорту, тому вкрай необхідно передбачити в державному бюджеті в повному

обсязі видатки за програмами з розвитку фізичної культури і спорту, пов'язаними з підготовкою до Олімпійських та Параолімпійських ігор.

Висновки

1. З отриманням Україною незалежності в країні склалася складна соціально-економічна ситуація, що призвело до негативних наслідків: знизився попит на заняття спортом; за браком коштів значно погіршилося матеріально-технічне забезпечення, значна кількість спортивних споруд занепала або їх передано в приватні структури і вони використовувалися не за призначенням; зменшувався кадровий потенціал, через скрутне матеріальне становище відбувався відтік кваліфікованих тренерів, талановитих спортсменів в інші країни, на підприємствах різко скоротилася кількість спортивних інструкторів, що призвело до згорання спортивної роботи серед населення, трудових колективів тощо.

2. Задля покращення ситуації у сфері фізичної культури і спорту державою було вжито низку заходів: створено нову модель управління фізкультурно-спортивним рухом, яка складається з державних органів, системи державних та громадських організацій. Співпрацюючи між собою, вони виробляють стратегію, забезпечують виконання та здійснюють контроль за розвитком національної системи фізичного виховання.

3. Діяльність у сфері фізичної культури і спорту регламентується відповідною нормативно-правовою базою, яка адаптована відповідно до нових соціально-економічних умов розвитку країни. Законодавчою базою є укази Президента України, основи законодавства України про фізичну культуру і спорт, Закон України «Про фізичну культуру і спорт» тощо.

4. Запроваджені зміни призвели до позитивних результатів: покращилося матеріально-технічне, кадрове забезпечення; створено відповідну спортивну інфраструктуру, центри Олімпійської та Параолімпійської підготовки, мережу фізкультурно-спортивних диспансерів; покращилася робота ДЮСШ, наукове забезпечення та ін. Однак ситуація в багатьох напрямках фізкультурно-спортивної діяльності є незадовільною: рівень державного фінансування залишається вкрай низьким (один із найнижчих у світі), що не дає можливості в повній мірі реалізувати плани щодо реформування сфери фізичної культури і спорту, створити комфортні умови для занять масовим спортом, вийти на світові стандарти підготовки спортсменів високої спортивної кваліфікації.

5. Незважаючи на всі труднощі, Україна є провідною спортивною державою світу. Вітчизняні спортсмени успішно виступають на міжнародних змаганнях як з олімпійських, так і не олімпійських видів спорту.

Запам'ятайте ці дати

22 грудня 1990 р. – офіційна дата заснування Національного олімпійського комітету України.

1993 р. – Міжнародний олімпійський комітет остаточно визнав НОК України і надав право самостійною командою брати участь в Олімпійських іграх.

1993 р. – вийшов Закон України «Про фізичну культуру і спорт».

1994 р. – олімпійська збірна України вперше взяла участь в Олімпійських іграх (XIV зимові Олімпійські ігри в Ліллекхамері).

Питання для самоконтролю

1. Які фактори впливають на становлення та розвиток фізкультурно-спортивного руху в період належності України?

(Перехід економіки на нові форми господарювання, складна соціально-економічна ситуація, слабке фінансування).

2. Назвіть державні органи влади, які регламентують діяльність фізичної культури і спорту в Україні.

(Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство молоді та спорту України, територіально-адміністративні органи управління (комітети з фізичної культури і спорту)).

3. У якому році було створено Національний олімпійський комітет (НОК) України? Хто став першим його президентом?

(Офіційною датою заснування Національного олімпійського комітету (НОК) України вважається 22 грудня 1990 р. Рішення ухвалено на I Генеральній асамблеї засновників. Першим президентом було обрано Валерія Пиліповича Борзова, який обіймав цю посаду до 1998 р.).

4. Назвіть основні завдання НОК України.

(Організація підготовки й участі спортсменів в Олімпійських іграх; розширення міжнародного співробітництва; популяризація масового спорту і здорового способу життя; фізичне і духовне збагачення людей).

5. Коли вперше збірна команда України взяла участь в Олімпійських іграх? Назвіть ім'я першого олімпійського чемпіона незалежної України.

(Уперше НОК України представляв самостійну національну команду на Іграх XVII Олімпіади в Ліллекхамері (1994 р.). Першою Олімпійською чемпіонкою незалежної України стала фігуристка Оксана Баюл).

Теми доповідей

1. Соціально-економічні умови розвитку фізичної культури і спорту в Україні.
2. Організаційні засади, структура та фінансові основи фізкультурно-спортивного руху в Україні.
3. Нормативно-правове забезпечення розвитку фізичної культури в незалежній Україні.
4. Фізичне виховання, культурно-оздоровча робота і спорт у навчально-виховній сфері.
5. Фізкультурно-оздоровча робота у виробничій та соціально-побутовій сфері.
6. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку вітчизняної системи фізичного виховання в Україні.
7. Результати виступів збірної команди України на літніх та зимових Олімпійських іграх (1994-2012 рр.).
8. Параолімпійський рух в Україні: досягнення, проблеми та перспективи.
9. Розвиток неолімпійських видів спорту в Україні.

Використана література

1. Виступ Голови Державної служби молоді та спорту України Равіля Сафіуліна на III Спортивному конгресі України [Електронний ресурс] // Міністерство молоді та спорту України: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/8732>.
2. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
3. Конституція України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 рр. [Електронний ресурс] // Міністерство молоді та спорту України: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/7789>.
5. Костенко М. П. Законодавче та нормативно-правове забезпечення розвитку спорту вищих досягнень в Україні / М. П. Костенко, В. П. Карленко, А. В. Домашенко, Є. В. Імас, А. А. Власков, М. В. Дутчак, М. В. Тищенко, Н. Д. Уманець, О. К. Артем'єв, В. О. Дрюков // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. – 2003. – № 1. – С. 12–19.

6. Мазурашу Г. Г. Здоров'я – пріоритет державної політики / Георгій Мазурашу // Спортивно-розважальне видання «Супер!»: спец. випуск, присв. пробл. сфери фіз. культури і спорту в Україні. – Ч., 2009. – 24 с.
7. Олійник М. О. Теоретичні і методичні основи управління фізичною культурою і спортом в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення / Микола Олександрович Олійник / Національний університет фізичного виховання і спорту України. – Київ, 2000. – 18 с.
8. Особливості і перспективи розвитку системи управління сферою фізичної культури і спорту [Електронний ресурс] // Буковинський спортивний портал «SportBuk»: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://sportbuk.com/2011/03/osoblyvosti-i-perspektyvy-rozvytku-systemy-upravlinnya-sferoyu-fizychnoji-kultury-i-sportu/>.
9. Положення про Український центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0379-99>.
10. Постанова Міністерства України у справах молоді і спорту, Федерації професійних спілок України, Національного комітету (Федерації) спорту інвалідів України «Про створення Українського та обласних центрів інвалідного спорту» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0001-93>.
11. Путятіна Г. М. Організаційні аспекти оптимізації діяльності спортивних шкіл на основі програмно-цільового управління : автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення / Галина Миколаївна Путятіна / Харківська державна академія фізичної культури. – Харків, 2007. – 20 с.
12. Сітнікова Н. С. Система розвитку дитячо-юнацького спорту в Україні та його значення для соціального зростання держави / Н. С. Сітнікова // Держава та регіони. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 1. – С. 100–105.
13. Сітнікова Н. С. Сучасний стан і тенденції державного регулювання розвитку спорту вищих досягнень в Україні / Н. С. Сітнікова // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 2 (41). – С. 178–185.

14. Структура олімпійського руху в Україні [Електронний ресурс] // Refy.ru: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://refy.ru/104/318429-struktura-ol-mp-yskogo-ruhu-v-ukrayin.html>.
15. Указ Президента України «Про державні стипендії чемпіонам і призерам Олімпійських, Параолімпійських та Дефлімпійських ігор» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/718/2014>.
16. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки розвитку фізичної культури і спорту в Україні» (від 11.07.2005) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998/2002>.
17. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004>.
18. Указ Президента України «Про Положення про стипендії Президента України для талановитих перспективних спортсменів України» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537/94>.
19. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/963a/98>.

Рекомендована література

1. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – С. 233–247.
2. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник]. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2001. – С. 194–219.
3. Філь С. М. Історія фізичної культури: [навчальний посібник] / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка ; за ред. проф. С. М. Філя. – Харків : «ОВС», 2003. – С. 128–154 с.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Агеевц В. У. ...И генерал Бутовский для России / В. У. Агеевц. – Москва : Советский спорт, 1994. – 30 с.
2. Алексеев О. О. Передумови виникнення і розвиток фізичного виховання на території України в епоху палеоліту / О. О. Алексеев // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини). – Випуск 4. – 2011. – № 4. – С. 3–10.
3. Алексеев О. О. Вплив оздоровчих традицій українського козацтва на формування здорового способу життя школярів / О. О. Алексеев // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2012. – Вип. 5. – С. 3–9.
4. Антонович В. Коротка історія козащини / В. Антонович. – К. : Україна, 1991. – 158 с.
5. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. – К. : Дніпро, 1991. – 335 с.
6. Аров Б. Л. Акварели родного города: О Николаеве и николаевцах: Очерки, интервью, встречи / Б. Л. Аров. – Николаев : Атолл, 2002. – 346 с.
7. Бегидов М. В. Исторические вехи в управлении физической культурой и спортом в Российской Федерации / М. В. Бегидов // Вестник Воронежского государственного университета. Право. – 2013. – № 1. – С. 211–216.
8. Бобровська А. Олександр Тисовський – основоположник Пласту [Електронний ресурс] // ВО «Свобода». Київ: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.svoboda.kiev.ua/dopusy/dopusy/016539/>.
9. Боднар Я. Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця XIX – початку XX століття (до 1939 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук фізич. вих. і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Боднар Ярослав Богданович. – Львів, 2002. – 18 с.
10. Боднар Я. Проблеми фізкультурно-спортивних занять жінок східної Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Ярослав Боднар // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 8–12.
11. Боднар Я. Сокільські, січові та лугові свята як чинник фізичного і духовного розвитку людини (кінець XIX – початок XX століття) /

- Я. Боднар // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль, 24-25 травня 2007 р. – Тернопіль, 2007. – Т. 1. – С. 25–28.
12. Боднар Я. Уроки руханки – головна форма фізичного виховання в навчальних закладах Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Я. Боднар // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – У 4-х т. – Л. : ЛДУФК, 2007. – Т. 5. – С. 28–33.
13. Бондаренко І. Г. Вплив веслування на розвиток професійно-прикладної та військово-прикладної фізичної культури на Миколаївщині у 20-30-х рр. XX ст. / І. Г. Бондаренко // Молода спортивна наука України : [зб. наук. праць] [Електронний ресурс]. – Львів : ЛДІФК, 2006. – 1 електр. опт. диск (CD-ROM). – Т. 3. – С. 442–449.
14. Бондаренко І. Г. Розвиток веслування на шлюпках на Миколаївщині (кінець XIX – початок XX ст.) / Ірина Григорівна Бондаренко // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2005. – № 8. – С. 322–325.
15. Бондарь А. С. История развития и традиции спорта на Слобожанщине / А. С. Бондарь // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5 (2). – С. 156–159.
16. Бондарь А. С. Рекреационные формы физического воспитания гимназистов слобожанщины во второй половине XIX – начале XX вв. / А. С. Бондарь // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2005. – № 8. – С. 320–322.
17. Буценко А. Створення ідейно-патріотичних «потішних» загонів та їх значення в процесі розвитку фізичного виховання молоді півдня України на початку XX ст. / А. Буценко // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. С. та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Випуск 5. – Частина 2. – С. 201–208.
18. Вацеба О. Особенности зарождения украинской научно-методической мысли в области теории и методики зимних видов спорта (20-30-е годы XX столетия) / О. Вацеба // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві [зборн. науч. тр. под ред. Ермакова С. С.]. – Харьков : ХГАДИ (ХХПИ), 2007. – № 2. – С. 15–22.
19. Вацеба О. Піонер українського тіловиховання – Іван Боберський (до 135 річчя від дня народження) / Оксана Вацеба // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2008. – № 3-4. – С. 4–7.
20. Вацеба О. Формування організаційних основ системи фізичного виховання і спорту в Україні в 20-30 роки XX століття / Оксана

- Вацеба, Андрій Кухтій // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 23–29.
21. Величкович М. Морально-етичне підґрунття військово-спортивного виховання у середньовічній Україні / М. Величкович // Молода спортивна наука України : збірник наукових статей з галузі фізичної культури і спорту. – Львів : ЛДІФК, 2000. – Випуск 1. – С. 115–117.
  22. Величкович Н. Теологічні особливості фізичного виховання української молоді у 20-30-і рр. ХХ ст. / Н. Величкович // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – У 3-х т. – Львів : ЛДУФК, 2003. – Т. 2. – С. 199–203.
  23. Вербицький В. А. Фізичне виховання і спорт у середніх навчальних закладах півдня України: 1864-1917 рр. (на матеріалах Херсонської губернії) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Вербицький Віталій Анатолійович. – Миколаїв, 2009. – 228 с.
  24. Винничук О. Т. Формування професійної культури спортивного педагога / О. Т. Винничук: «Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в Європейський простор» : Матеріали регіон. наук.-практ. семінару за ред. проф. Терещука Г. В. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – С. 95–97.
  25. Виступ Голови Державної служби молоді та спорту України Равіля Сафіуліна на III Спортивному конгресі України [Електронний ресурс] // Міністерство молоді та спорту України: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/8732>.
  26. Войнаровський А. Історичний аналіз розвитку студентського спорту у вищих навчальних закладах України / А. Войнаровський // Физическое воспитание студентов творческих специальностей : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 2 (18). – С. 7–11.
  27. Вострокнутов Л. Д. Генезис і розвиток правових норм в галузі фізичної культури і здорового способу життя українського народу: від звичаєвого права до законодавства початку ХІХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. іст. наук : спец. 20.02.22 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. Д. Вострокнутов. – Харків, 2003. – 22 с.
  28. Всероссийский футбольный союз [Електронний ресурс] // Футболь Російской імперии: официальная страница. – Режим доступу : <http://www.footballruempire.com/wfs.html>.
  29. Гаврилова О. В. Становлення скаутського руху в Україні / О. В. Гаврилова // Наукові праці : науково-методичний журнал. –

- Т. 46. Вип. 33. Педагогічні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 162–167.
30. Гайл В. В. Краткая история физической культуры и спорта : [учебно-методическое пособие] / В. В. Гайл. – Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 2006. – 72 с.
31. Галан Я. П. Спортивне орієнтування: історичний нарис / Я. П. Галан // Вісник Прикарпатського університету. Фізична культура. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 13. – С. 19–25.
32. Гах Р. В. Система фізичного виховання молоді в українських і польських школах (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Роман Васильович Гах. – Тернопіль, 2002. – 24 с.
33. Гісем О. В. Історія України в таблицях : [навч. видання] / О. Гісем, О. Мартинюк, О. Трухан. – Харків : «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 560 с.
34. Гнесь Н. Діяльність спортивно-гімнастичних товариств на Буковині (1775-1918) / Н. Гнесь // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – У 4-х т. – Львів : ЛДУФК, 2006. – Вип. 10. – Т. 5. – С. 215–220.
35. Гнесь Н. О. До питання класифікації засобів народної фізичної культури / Н. О. Гнесь // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – 2011. – Випуск 91. – Т. 1. – С. 106–109.
36. Гнесь Н. О. Законодавчо-правове підґрунтя та методичне забезпечення процесу фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Н. О. Гнесь. – Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : НВФ «Українські технології», 2007. – Т. 5. – Вип. 11. – С. 248–249.
37. Гогін О. В. Легка атлетика : [навчальний посібник]. – Харків : ТОВ «ОВС», 2010. – 345 с.
38. Голобудський В. Запорозьке козацтво / В. Голобудський. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
39. Гололобов І. Герої незвіданих доріг. До ювілею шлюпкового походу Миколаїв – Москва / І. Гололобов // «Спортивна газета». – 1976 р. – 17 січня. – С. 4.
40. Голошапов Б. Р. История физической культуры и спорта : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Б. Р. Голошапов. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 312 с.

41. Гречанюк А. Значення, форми та методика фізичного вишколу в українській повстанській армії / Андрій Гречанюк // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Л. : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 43–46.
42. Гречанюк О. О. Особливості розвитку фізичної культури в античному Причорномор'ї / Оксана Гречанюк // Молода спортивна наука України : збірник наукових статей в галузі фізичної культури і спорту. – Львів : ЛДІФК, 2000. – Випуск 4. – С. 41–44.
43. Гречанюк О. О. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Оксана Олексіївна Гречанюк. – Луцьк, 2000. – 25 с.
44. Григоревич В. В. Всеобщая история физической культуры и спорта [Текст] : учеб. пособие / В. В. Григоревич. – М. : Советский спорт, 2008. – 288 с.
45. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й на Буковині початку ХХ ст. у загальнослов'янському контексті / М. Гуйванюк // Проблеми слов'язнавства. – 2005. – Вип. 55 – С. 263–268.
46. Гук О. Фізичне виховання дівчат у гімназіях тернопільського воєводства міжвоєнного періоду / Олексій Гук // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 4 (20). – С. 12–16.
47. Гук О. Фізичне виховання дівчат у загальноосвітніх навчальних закладах Західної Волині у 1921-1939 рр. / О. Гук // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5 (2). – С. 149–152.
48. Двойнисюк А. Николаев футбольный: календарь-справочник / Александр Двойнисюк. – Николаев : Редакция газеты «Вечерний Николаев», 1991. – 60 с.
49. Двойнисюк А. Л. Футбольный Николаев / А. Л. Двойнисюк, Б. И. Кутовой. – Николаев : Атолл, 2008. – 488 с.
50. Деделюк Н. Доцільність використання елементів системи фізичного виховання кївської Русі в сучасній українській школі / Ніна Деделюк // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірник наук. праць]. – 2009. – № 1. – С. 10–14.
51. Деделюк Н. А. Засоби та форми реалізації військово-фізичної підготовки у Київській Русі / Н. А. Деделюк // Наук. вісн.

- Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2001. – № 12. – С. 20–24.
52. Деделюк Н. А. Традиції фізичного виховання Київської Русі та їх використання в загальноосвітній школі : дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / Ніна Автономівна Деделюк ; Львівський держ. ін-т фізичної культури. – Л., 2004. – 231 арк. – Бібліогр. : арк. 165–182.
53. Деметр Г. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения / Г. Деметр. – М. : Советский спорт, 2005. – 324 с.
54. Деметр Г. С. 70 лет советского спорта: люди, события, факты / Г. С. Деметр, В. В. Горбунов. – М. : Физкультура и спорт, 1987. – 239 с.
55. Дем'янюк О. Й. Історія волинського оздоровчого та природоохоронного руху крізь призму діяльності «Пласту» / О. Й. Дем'янюк // Сучасні оздоровчо-реабілітаційні технології : зб. наук. праць. – Луцьк : Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», 2005. – № 1. – С. 9–14.
56. Дутчак М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / М. В. Дутчак. – Київ, 2009. – 41 с.
57. Дьоміна О. Становлення спортивного фехтування на території України (середина XVIII – середина XX ст.) / Олена Дьоміна // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Вип. 16 : у 4-х т. – Л. : ЛДУФК, 2012. – Т. 1. – С. 80–88.
58. Евсеев Ю. И. Физическая культура [серия «Учебники, учебные пособия»] / Ю. И. Евсеев. – Ростов-н/Д : Феникс, 2003. – 384 с.
59. Заборняк С. Традиції плавання в Галичині до 1939 року / С. Заборняк, Б. Міцкан // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура. – 2008. – Вип. 8. – С. 15–19.
60. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
61. Заснування КЛК у 1924 році [Електронний ресурс] // Карпатський Лещетарський Клуб: офіційний сторінка. – Режим доступу : <http://klk.com.ua/foundation.html>.
62. Захаров П. Я. История физической культуры и спорта : [учебно-методический комплекс] / П. Я. Захаров. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2009. – 151 с.

63. Захист Вітчизни : [підруч. для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закладів] / [М. М. Бака, Ю. О. Квашньов, А. О. Литвиненко, С. І. Операйло] ; за ред. Ю. О. Квашньова та А. О. Литвиненка. – К. : Вежа, 2006. – 448 с.
64. Зуев В. Н. Нормативное правовое регулирование отечественной сферы физической культуры и спорта ; [учеб. пособие для вузов] / В. Н. Зуев, В. А. Логинов. – М. : Советский спорт, 2008. – 196 с.
65. Зуев В. Н. Нормативно-правовые акты в регуляции управления отечественной сферой физической культуры и спорта / В. Н. Зуев // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 7. – С. 51–61.
66. Зуев В. Н. Спортивное право в стратегии управления сферы физической культуры и спорта советского периода / В. Н. Зуев, Н. В. Астафьев // Вестник Тюменского государственного университета. – 2012. – № 3. – С. 237–241.
67. Зуев В. Н. Эволюция органов государственной власти в сфере управления физической культурой и спортом в начале XX века и в советский период / В. Н. Зуев // Теория и практика физической культуры. – 2004. – № 3. – С. 2–7.
68. Иванова Е. С. История физической культуры и спорта : практикум / сост. Е. С. Иванова. – Ижевск : Издательство «Удмуртский государственный университет», – 2009. – 55 с.
69. История наградной фалеристики России. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.allfaler.ru/ru/>.
70. История федерации [Электронный ресурс] // Федерация хоккея России : официальная старница. – Режим доступа : <http://fhr.ru/history/history/>.
71. История физической культуры и спорта : программа дисциплины и учебно-методические рекомендации / [сост. В. В. Щанкина]. – Рязань : Изд-во РГУ им. С. А. Есенина, 2009. – 158 с.
72. История физической культуры : учеб. пособие для ин-тов физич. культуры / [ред. коллегия Ф. И. Самоуков, Н. И. Торопов, Г. Д. Харабуга, И. Г. Чудинов и др.]. – М. : Физкультура и спорт, 1964. – 384 с.
73. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України / Т. Каляндрук. – Львов : «Пирамида», 2007. – 306 с.
74. Кисельов А. Ф. Витоки, розвиток і досягнення фехтування у Миколаївській області (1887-2008) / А. Ф. Кисельов,

- О. В. Садовський, Г. В. Грищенко [та ін.] // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2009. – № 2. – С. 169–171.
75. Кізченко В. І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / В. І. Кізченко // Український історичний журнал. – 1980. – № 7 (липень). – С. 94–102.
76. Ковалева О. Ф. Очерки истории культуры Южного Прибужья (от истоков до начала XX века) : [монография] : [в 3 кн.] / О. Ф. Ковалева, В. П. Чистов. – Кн. 1 : Из прошлой культурной жизни на Николаевщине. – Николаев : «Тетра», 2000 – 235 с.
77. Ковалинский В. Первая Олимпиада [Електронний ресурс] / В. Ковалинский // Еженедельник : офіційна сторінка. – 2000. – № 34 (665). – 22.08.2013. – Режим доступу : <http://2000.net.ua/weekend/gorod-sobytiya/khronograf/93059>.
78. Козир М. Б. Від масовості – до майстерності у фізичній культурі та спорті (1789-2001 рр.) : [монографія] / М. Б. Козир, А. Ф. Кисельов. – Миколаїв : МДПУ, 2003. – 90 с.
79. Колесникова Л. Г. Спорт в античном Херсонесе / Л. Г. Колесникова. – Ленинград – Москва, 1964. – 28 с.
80. Конституція України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
81. Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 роки [Електронний ресурс] // Міністерство молоді та спорту України: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/7789>.
82. Кордіак Ю. Є. Чемпіони живуть у Львові / Ю. Є. Кордіак. – Львів : Каменяр, 1980. – 176 с.
83. Корогод Л. Основні напрями розвитку фізичної культури і спорту на Дніпропетровщині в 1920-30-х роках (до 80-річчя утворення Дніпропетровської області) / Л. Корогод // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2012. – № 2. – С. 17–22.
84. Королько А. З. Козацькі традиції і символіка у січовому русі Покуття початку XX ст. / А. З. Королько // Наукові праці історичного ф-ту Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. 31. – С. 112–117.
85. Костенко М. П. Законодавче та нормативно-правове забезпечення розвитку спорту вищих досягнень в Україні / М. П. Костенко, В. П. Карленко, А. В. Домашенко, Є. В. Імас, А. А. Власков, М. В. Дутчак, М. В. Тищенко, Н. Д. Уманець,

- О. К. Артем'єв, В. О. Дрюков // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. – 2003. – № 1. – С. 12–19.
86. Кость М. Історичні аспекти розвитку фізкультурно-спортивного руху серед сільського населення України / М. Кость // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – У 3-х т. – Львів : ЛДУФК, 2003. – Т. 2. – С. 19–194.
87. Котляр Ю. В. Козаки-характерники: ведичний і фольклорний аспекти / Юрій Вадимович Котляр // Наукові праці : науково-методичний журнал. Серія: «Історичні науки», 2011. – Вип. 134. – Том 107. – С. 74–78.
88. Кошкин А. Е. Организация и проведение Всесоюзного физкультурного комплекса «Готов к труду и обороне СССР» в Саратовской области в 1960-1980-х годах / А. Е. Кошкин // Молодой ученый. – 2011. – № 2. Т. 2. – С. 29–34.
89. Кругляк М. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / М. Кругляк // Історична панорама : [збірн. наук. праць]. – Спеціальність «Історія». Чернівці : Чернівецький нац. ун-т. – 2009. – № 8. – С. 7–19.
90. Крук М. З. Становлення та розвиток уроку фізичної культури як основної форми фізичного виховання в школах України 20-30 рр. ХХ ст. / М. З. Крук // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2006. – № 10. – С. 266–261.
91. Кудрявцев В. Л. Сакральне центри восточных словян: эволюция от алтаря до святилища / В. Л. Кудрявцев // Вісник Харківського національного університету. Серія «Теорія культури та філософія науки. Post Office», 2007. – № 776. – С. 159–168.
92. Кулик В. В. Від Всеобучу до світових рекордів : історія розвитку фізкультурного і спортивного руху на Україні. Нарис / В. В. Кулик. – К. : Здоров'я, 1971. – 183 с.
93. Кулинко Н. Ф. История и организация физической культуры : [учеб. пособие для учащихся пед. уч-щ по спец. № 1910 «Физ. воспитание»] / Н. Ф. Кулинко. – М. : Просвещение, 1982. – 223 с.
94. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Ласло Кун ; [пер. с венг.] ; под общ. ред. В. В. Столбова. – М. : Радуга, 1982. – 399 с.
95. Кухтій А. О. Організаційні основи розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні впродовж ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання

- різних груп населення» / Андрій Остапович Кухтій. – Львів, 2002. – 24 с.
96. Лебина Н. XX век: Словарь повседневности [Електронний ресурс] // Российский исторический иллюстрированный журнал «Родина». – 2006. – № 2. – Режим доступу : http://www.istrodina.com/rodina_articul.php3?id=1818&n=93.
97. Ліщук Д. С. Розвідувальне забезпечення військової діяльності Війська Запорозького у кінці XVI – першій чверті XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. іст. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / Д. С. Ліщук. – Київ, 2010. – 22 с.
98. Лук'янченко М. Теорія й практика фізичного виховання в спадщині вітчизняних педагогів другої половини XIX – початку XX ст. / М. Лук'янченко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 4 (20). – С. 24–30.
99. Луцький Я. Виникнення спортивних і туристичних товариств у Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. / Я. Луцький // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура. – 2010. – Вип. 12. – С. 19–24.
100. Лях-Породько О. Сокільська гімнастика – основа системи фізичного виховання молоді в російській імперії на початку XX століття / О. Лях-Породько // Вісник Запорозького національного університету «Фізичне виховання та спорт». – 2010. – №1 (3). – С. 145–151.
101. Мазурашу Г. Г. Здоров'я – пріоритет державної політики / Георгій Мазурашу // Спортивно-розважальне видання «Супер!» : спец. випуск, присв. пробл. сфери фіз. культури і спорту в Україні. – Ч., 2009. – 24 с.
102. Мандзяк О. Воїнсько-фізичне виховання аріїв: Народні ігри в практиці українських бойових мистецтв / Олексій Мандзяк. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 208 с.
103. Мандзяк О. Короткий огляд українських ігор та їх використання в практиці воїнсько-фізичного навчання / Олексій Мандзяк // Всеукраїнський наук. журнал «Мандрівець» – 2008. – № 1. – С. 4–18.
104. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою : для студентів денної та заочної формою навчання ф-ту фіз. виховання і спорту / [С. І. Степанюк, О. О. Гречанюк, І. В. Маляренко ; голов. ред. О. Ю. Беляєва]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – 236 с.

105. Мисик Ю. А. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорозьких козаків / Ю. А. Мисик, С. М. Плохій, І. С. Стороженко. – 2-ге вид. – Дніпропетровськ : Січ ; К. : МП «Пам'ятники України», 1991. – 302 с.
106. Мужичок В. О. Організація фізкультурно-спортивної роботи у шкільництві Західної України 1919-1939 рр. / В. О. Мужичок // Науковий вісник Чернівецького університету : [збірник наукових праць за матеріалами міжн. наук.-практ. конференції «Інтеграція системи безперервної освіти України в європейський освітній простір: стан, проблеми, перспективи» (22-24 жовтня 2009 р.)]. – Вип. 470. – Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2009. – С. 92–96.
107. Мягкова С. Н. Физическое воспитание и спортивная деятельность женщин на рубеже XIX-XX вв. (по материалам педагогической и спортивной периодики) / С. Н. Мягкова // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 6. – С. 6–13.
108. Нагірняк А. Я. Формування та початковий період діяльності українських товариств «Сокіл» (1984-1914) / А. Я. Нагірняк // Сторінки історії : [зб. наук. праць]. – К. : Вид-во «Політехніка», 2006. – Вип. 23. – С. 37–44.
109. Незабутні, буремні двадцяті ... [Електронний ресурс] // Всеукраїнська громадська організація фізкультурно-спортивне товариство «Спартак»: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://spartak.org.ua/fst-spartak/history/nezabutni-buremni-dvadsyati.html>.
110. Нестеряк Л. В. Організаційні принципи побудови фізичного виховання молоді Галичини наприкінці XIX-XX ст. / Л. В. Нестеряк, І. В. Райтаровська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2012. – Вип. 5. – С. 163–168.
111. Нікітенко С. В. Розвиток фізкультури та спорту на Херсонщині (1944-1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. іст. наук : спец. 07.00.01 – історія України / С. В. Нікітенко. – Миколаїв, 2010. – 22 с.
112. Новак Григорій Ірмович. [Електронний ресурс] // Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна інтернет-енциклопедія «Вікіпедія»: офіційна сторінка. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Новак_Григорий_Ирмович.
113. Нога О. П. Світ львівського спорту 1900-1939 рр. Спортдосягнення, товариства, архітектура, вбрання, мистецтво / О. П. Нога. – Л. : Українські технології, 2004. – 784 с.

114. Окаринський В. М. Український скаутський рух (1911-1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / В. М. Окаринський ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 19 с.
115. Олейник Н. А. История физической культуры и спорта на Харьковщине. (Люди. Годы. Факты. 1874-1950 гг.) : [монография] : в 2 т. / Н. А. Олейник, Ю. И. Грот. – Т. 1. – Харьков : ХДАФК, 2002. – 376 с.
116. Олійник М. О. Теоретичні і методичні основи управління фізичною культурою і спортом в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення / Микола Олександрович Олійник / Національний університет фізичного виховання і спорту України. – Київ, 2000. – 18 с.
117. Особливості і перспективи розвитку системи управління сферою фізичної культури і спорту [Електронний ресурс] // Буковинський спортивний портал «SportBuk»: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://sportbuk.com/2011/03/osoblyvosti-i-perspektyvy-rozvytku-systemy-upravlinnya-sferoyu-fizychnoji-kultury-i-sportu/>.
118. Очерки по истории физической культуры : [сборник трудов]. – Вып. 5 – М. : «Физкультура и спорт», 1950. – 208 с.
119. Пальчевський Р. С. Сокільський рух української молоді у період між двома світовими війнами / Р. С. Пальчевський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : [збірн. наук. праць]. – 2011. – Вип. 21 – С. 63–71.
120. Пальчевський Р. С. Український молодіжний рух на західноукраїнських землях (20-30-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Руслан Степанович Пальчевський. – Чернівці, 2000. – 173 с.
121. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури : [навч. посібник] / Наталія Євгенівна Пангелова. – Київ, 2007. – 288 с.
122. Папенко Є. Український сокільський рух у Східній Галичині / Євген Папенко // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – № 40. – С. 114–119.
123. Парыгина Е. А. Эволюция системы российской науки в области физической культуры и спорта (вторая половина XIX – начало XXI вв.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания,

- спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Е. А. Парыгина. – Омск, 2010. – 21 с.
124. Пельменев В. К. История физической культуры : [учебное пособие] / В. К. Пельменев, Е. В. Конеева. – Калинингр. ун-т. – Каниниград, 2000. – 186 с.
125. Первухіна С. Фізичне виховання як чинник всебічного формування особистості в період румунської окупації (1918-1939 рр.) / С. Первухіна, Є. Бойко, В. Шпортій // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : збірн. наук. праць. – 2006. – № 1. – С. 32–35.
126. Петракова В. Е. Развитие Параолимпийского движения в СССР и России / В. Е. Петракова // Олімпійський спорт і спорт для всіх: Міжнародний науковий конгрес, 5-8 жовтня 2010 р. : тези доповід. – Київ, 2010. – С. 207–208.
127. Петро Конашевич-Сагайдачний [Електронний ресурс] // Вільна загальнодоступна багатомовна універсальна інтернет-енциклопедія «Вікіпедія»: офіційна сторінка. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Петро_Конашевич-Сагайдачний.
128. Платонов В. Н. Олимпийский спорт / В. Н. Платонов, С. И. Гуськов. – Киев : «Олимпийский спорт», 1994. – 493 с.
129. Положення про Український центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0379-99>.
130. Попович О. Історичні аспекти становлення національної системи фізичного виховання населення України / О. Попович // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 5 (2). – С. 149–152.
131. Постанова Міністерства України у справах молоді і спорту, Федерації професійних спілок України, Національного комітету (Федерації) спорту інвалідів України «Про створення Українського та обласних центрів інвалідного спорту» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0001-93>.
132. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців / Є. Н. Приступа. – Львів, 1995. – 254 с.
133. Приступа Є. Н. Становлення і розвиток педагогічних основ української народної фізичної культури : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Євген Никодимович Приступа ; Ін-т педагогіки АПН України. – К. : [б. в.], 1996. – 48 с.

134. Пристуга Є. Н. Традиції української національної фізичної культури / Є. Н. Пристуга, В. С. Пилат. – Львів : Троян, 1991. – 104 с.
135. Приходько А. І. Фізкультурно-спортивні общества – одна из форм общественно-педагогического движения в Украине в конце XIX – в начале XX века / А. І. Приходько // Олімпійський спорт і спорт для всіх: Міжнародний науковий конгрес, 5-8 жовтня 2010 р. : тези доповід. – Київ, 2010. – С. 694–695.
136. Приходько Г. І. Фізична підготовка як складова системи морально-патріотичного виховання в дитячих самодіяльних організаціях України (початок XX ст.) / Г. І. Приходько // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : [збірн. наук. праць]. – 2009. – Вип. 64. – С. 64–68.
137. Проніков О. К. Зміст підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих навчальних закладах України 50-60 рр. XX ст. [Електронний ресурс] // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : [збірн. наук. праць]. – 2012. – Вип. 98. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/texts.html.
138. Путятіна Г. М. Організаційні аспекти оптимізації діяльності спортивних шкіл на основі програмно-цільового управління : автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення / Галина Миколаївна Путятіна ; Харківська державна академія фізичної культури. – Харків, 2007. – 20 с.
139. Родак С. Українська спортова традиція першої половини XX століття: ідеологічне підґрунтя / Степан Родак // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДУФК, 2001. – Т. 1. – С. 153–157.
140. Савченко Г. Перебудова системи фізичної культури в УСРР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років / Г. Савченко, Є. Хоменко // Етнічна історія народів Європи : [збірн. наук. праць]. – Вип. № 39. – К. : УНІСЕРВ. – С. 134–139.
141. Савчук Б. Український пласт (1911-1939) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 272 с.
142. Саливон Н. В. Участь громадських організацій Львова у фізичному вихованні української молоді (1900-1939 рр.) / Н. В. Саливон // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2008. – № 1-2. – С. 214–219.

143. Семенов-Зусер С. А. Физическая культура и зрелище в древнегреческих колониях Северного Причерноморья / С. А. Семенов-Зусер. – Харьков, 1940. – 42 с.
144. Сітнікова Н. С. Система розвитку дитячо-юнацького спорту в Україні та його значення для соціального зростання держави / Н. С. Сітнікова // Держава та регіони. Сер.: Державне управління. – 2013. – № 1. – С. 100–105.
145. Сітнікова Н. С. Сучасний стан і тенденції державного регулювання розвитку спорту вищих досягнень в Україні / Н. С. Сітнікова // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 2 (41). – С. 178–185.
146. Слобожанінов А. А. Історія та організація спортивного руху у північній Буковині на початку ХХ ст. / А. А. Слобожанінов, Ю. І. Тумак // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : [збірн. наук. праць]. – 2009. – Вип. 64. – С. 92–95.
147. Сова А. Символіка гімнастично-пожежного товариства «Сокіл»: витоки і генеза / А. Сова // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – У 3-х т. – Львів : ЛДУФК, 2003. – Т. 2. – С. 215–230.
148. Соколова Н. Д. Нормативно-правова регламентація фізичного виховання в середніх навчальних закладах України (1918-1940) / Н. Д. Соколова // Олімпійський спорт і спорт для всіх : Міжнародний науковий конгрес, 5-8 жовтня 2010 р.: тези доповід. – Київ, 2010. – С. 701–702.
149. Соколова Н. С. Розвиток системи фізичного виховання в навчальних закладах України у 30-х роках ХХ ст. / Н. С. Соколова // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 4 (20). – С. 46–51.
150. Соломатин П. И. Первые шахматисты Николаева / П. И. Соломатин // «Южная правда». – 1987 – № 191 (18 августа). – С. 3.
151. Соломченко М. А. История физической культуры и спорта : конспект лекций для высшего профессионального образования / М. А. Соломченко, Т. А. Пеленицина. – Орел : ФГБОУ ВПО «Госуниверситет-УНПК», 2012. – 84 с.
152. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту : [навчальний посібник] / М. С. Солопчук. – Кам'янець-Подільський : «Абетка-Нова», 2001. – 236 с.

153. Спицін В. В. Становлення системи фізичного виховання підростаючого покоління в Україні / В. В. Спицін // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 15 (250). – Ч. 1. – 2012. – С. 255–261.
154. Спортивне товариство «Україна» (Львів). До 80-річчя заснування: Альманах / Ред. кол. Й. Лось [та ін.]. – Львів : Світ, 1991. – 136 с.
155. Старка В. Створення військових формувань політичними партіями та організаціями на території Східної Галичини у міжвоєнний період / В. Старка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 1. – С. 87–92.
156. Степанюк С. Історико-педагогічні аспекти діяльності «Товариства сприяння фізичному розвитку дітей» в м. Херсоні [Електронний ресурс] // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Л. : ЛДУФК, 2001. – Т. 16. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/MSNU/texts.html/.
157. Степанюк С. Становлення і розвиток фізичної культури і спорту на півдні України / С. Степанюк // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Львів : ЛДІФК, 2000. – Випуск 1. – С. 83–87.
158. Столбов В. В. История физической культуры : [учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2114 «Физ. воспитание» и № 2115 «Нач. воен. обучение и физ. воспитание» / В. В. Столбов. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
159. Сторчак В. Этнический портрет древних славян [Електронний ресурс] / Международный исторический журнал. – 2001. – № 16, июль-август. – Режим доступу : http://elib.spbstu.ru/dl/327/Theme_1/ethnogeny/Storchack.htm.
160. Структура олімпійського руху в Україні [Електронний ресурс] // Refy.ru: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://refy.ru/104/318429-struktura-ol-mp-yskogo-ruhu-v-ukrayin.html/>.
161. Суник А. Б. Размышления о физкультурно-спортивном движении в постреволюционную эпоху (20-е годы) / А. Б. Суник // Теория и практика физической культуры. – 2005. – № 5. – С. 2–13.
162. Суник А. Б. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX-XX веков / Александр Борисович Суник. – [Изд. 2-е, исправл. и дополн.]. – М. : Советский спорт, 2004. – 764 с.

163. Сушко Р. О. Зародження та хронологія розвитку жіночого баскетболу на Україні в першій половині ХХ століття / Р. О. Сушко // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2012. – № 2. – С. 207–209.
164. Такер М. Первая Российская / Марк Такер // Радуга. – 1968. – № 9. – С. 175–178.
165. Такер М. И. Первые Российские Олимпиады / М. И. Такер // Теория и практика физической культуры, 1964. – № 10. – С. 14–16.
166. Таран Л. А. Отечественное радиовещание как источник информации и пропаганды физической культуры и спорта в 45-80 гг. ХХ века / Л. А. Таран // Физическое воспитание студентов творческих специальностей / ХГАДИ (ХХПИ). – Харьков, 2004. – № 2. – С. 78–89.
167. Таран Л. А. Пропаганда физической культуры и спорта средствами спортивной атрибутики на территории отечества в послевоенное время ХХ ст. / Л. А. Таран // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. науч. тр. под ред. С. С. Ермакова]. – Харьков : ХГАДИ (ХХПИ), 2003. – № 3. – С. 57–66.
168. Тимошенко Ю. О. Мілітарна парадигма фізичної культури в підрадянській Україні (1920-1930 рр.) / Ю. О. Тимошенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 21 (256). – С. 140–148.
169. Тимошенко Ю. Розвиток фізичної культури в освітніх закладах УРСР у другій половині 1940-х рр. / Ю. Тимошенко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2010. – № 6 (8). – С. 53–65.
170. Тимошенко Ю. Спортивне життя в радянській Україні в 1920-ті роки / Ю. Тимошенко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2012. – № 3. – С. 47–53.
171. Тимошенко Ю. О. Становлення фізкультурної науки в Україні / Ю. О. Тимошенко // Проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 7. – С. 80–82.
172. Тимошенко Ю. Фізична культура і спорту радянській пресі у 20-х роках ХХ століття: їх місце та пріоритети / Ю. Тимошенко // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2013. – № 1. – С. 176–179.
173. Тимошенко Ю. Фізкультурна освіта в УРСР у повоєнні роки / Ю. Тимошенко // Історико-педагогічний альманах. – Умань, 2011. – № 2. – С. 108–115.

174. Тимчак Я. Традиції військово-фізичної підготовки у Київській Русі / Ярослав Тимчак // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 65–79.
175. Тимчак Я. В. Військово-фізична підготовка в Україні (IX-XVIII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Ярослав Володимирович Тимчак. – Луцьк, 1998. – 16 с.
176. Третяк А. М. Система фізичного виховання запорізьких козаків / А. М. Третяк // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2004. – № 18. – С. 31–37.
177. Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.) [Текст] / Б. Є. Трофим'як. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 696 с.
178. Трофим'як Б. Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р) : [навч. посібник] / Богдан Євстахійович Трофим'як. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 419 с.
179. Трофим'як Б. Є. Фізична культура і спорт в Українській РСР [Текст] / Богдан Євстахійович Трофим'як. – Львів : «Вища школа», 1987. – 159 с.
180. Тумак Ю. І. Діяльність фізкультурно-спортивних товариств Північної Буковини першої третини XX ст. / Ю. І. Тумак // Педагогічний альманах : [збірник наукових праць]. – Херсон, 2011. – С. 306–310.
181. Тумак Ю. І. Фізичне виховання дітей та молоді в громадських товариствах Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Юрій Іванович Тумак. – Тернопіль, 2014. – 23 с.
182. Уваров В. ГТО: страницы истории [Текст] / В. Уваров // Физкультура и спорт. – 1986. – № 11. – С. 26–31.
183. Указ Президента України «Про державні стипендії чемпіонам і призерам Олімпійських, Параолімпійських та Дефлімпійських ігор» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/718/2014>.
184. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки розвитку фізичної культури і спорту в Україні» (від 11.07.2005) [Електронний ресурс] // Верховна Рада

- України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998/2002>.
185. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004>.
186. Указ Президента України «Про Положення про стипендії Президента України для талановитих перспективних спортсменів України» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537/94>.
187. Устінова Т. Історико-педагогічні особливості розвитку українського спортивного руху на північній Буковині у першій половині ХХ сторіччя / Т. Устінова // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – Вип. 16. – У 4-х т. – Л. : ЛДУФК, 2009. – Т. 1. – С. 293–299.
188. Устінова Т. Б. Історико-педагогічні аспекти розвитку січового руху на Буковині (початок ХХ ст.) / Т. Б. Устінова // Вісник Чернігівського національного університету : [збірн. наук. праць]. – Чернігів, 2011. – Вип. 86. – Т. 1. – С. 462–465.
189. Файдевич В. Нормативне забезпечення фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів України в 70-80-х роках століття // В. Файдевич, С. Козіброцький // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2011. – № 3 (15). – С. 12–15.
190. Файдевич В. Укладання нормативних основ фізичного виховання студентів у післявоєнний період (40-60 рр. ХХ ст.) / В. Файдевич // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2011. – № 2 (14). – С. 16–20.
191. Файдевич В. Формування нормативних основ фізичного виховання студентів у довоєнний період / В. Файдевич // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : [збірн. наук. праць]. – 2010. – № 2 (10). – С. 17–22.
192. Физическая культура и здоровье : [учеб.] / [сост. В. В. Пономарева]. – М. : ГОУ ВУНИЦ МЗ РФ, 2001. – 352 с.
193. Филиппов А. Н. Государственная политика СССР в области физической культуры и спорта (1920-1930 гг.) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / А. Н. Филиппов. – Ярославль, 2012. – 25 с.

194. Фізичне виховання у контексті козацької педагогіки : [навч.-метод. посіб.] / В. Г. Тверезовський, А. І. Шматкова, О. Р. Сидоренко, В. Г. Бабич. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 160 с.
195. Філь С. М. Історія фізичної культури : [навчальний посібник] / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка ; за ред. проф. С. М. Філя]. – Харків : «ОВС», 2003. – 160 с.
196. Фірсов О. В. Особливості виховання та навчання молоді у Війську Запорізькому наприкінці XVI – початку XVII ст. / О. В. Фірсов // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 15. – С. 347–350.
197. Футбол в межвоєнній Українській ССР [Електронний ресурс] // Літопис українського футболу : офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.koranyi-myach.info/index.aspx?page=history03>.
198. Футбол в юго-западній частині Російської імперії [Електронний ресурс] // Літопис українського футболу: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.koranyi-myach.info/index.aspx?page=history01>.
199. Футбол Галичини, Волини, Закарпаття та Буковини в 1920-1930-х [Електронний ресурс] // Літопис українського футболу: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.koranyi-myach.info/index.aspx?page=history04>.
200. Харчук С. Ю. Виховання дітей у козацьких сім'ях на Запорізькій Січі [Електронний ресурс] / С. Ю. Харчук // Козацька бібліотека: офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://kozakbiblio.web-box.ru/zvichave-pravo/konferenc/21-22032011-mzhnarodna-naukovo-praktichna/sjuharchuk-vihovannjadtej-u-kozackih/>.
201. Химиця Н. О. Парамілітарні організації української молоді періоду Центральної Ради / Н. О. Химиця // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2011. – № 693. – С. 86–90.
202. Хоменко Є. Створення та організаційна розбудова вищої ради фізичної культури УСРР (1923-1930 рр.) / Є. Хоменко // Вісник кийського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2012. – Вип. № 113. – С. 54–56.
203. Хотієнко С. В. Розгортання масового фізкультурного руху в українському селі наприкінці 40-х – початку 50-х рр. XX століття / С. В. Хотієнко // Грані. Науково-теоретичний громадсько-політичний альманах. – 2013. – № 5 (97). – С. 21–26.

204. Царенко О. М. Економіка України і світу. Курс лекцій : [навчальний посібник] / О. М. Царенко, А. С. Захарчук. – Суми : Видавництво «Університетська книга», 2000. – 292 с.
205. Цибанюк О. О. Аспекти впровадження навчального предмету «Фізичне виховання» в заклади освіти Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс] / О. О. Цибанюк // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка : [збірн. наук. праць]. – 2011. – Вип. 86 (Т. 1). – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/texts.html.
206. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/963a/98>.
207. Цьось А. В. Розвиток фізичного виховання на території України з найдавніших часів до початку XIX ст. : автореф. дис. доктора наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Анатолій Васильович Цьось. – Харків, 2005. – 19 с.
208. Цьось А. В. Тенденції розвитку фізичного виховання на території України в епоху міді і бронзи / А. В. Цьось, Е. М. Навроцький // Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фіз. виховання і спорту. – 2003. – № 24. – С. 47–53.
209. Цьось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців / А. В. Цьось. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 376 с.
210. Черпак Ю. В. Внесок О. К. Анохіна та В. К. Крамаренка у розвиток фізичного виховання молоді в Києві (перше десятиліття XX ст.) / Ю. В. Черпак // Фізична культура і здоров'я людини : історія, сьогодення, майбутнє (до 100-річчя першого київського диплома вчителя фізичної культури) : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер., 18-19 жовт. 2012 р. – С. 46–56.
211. Чеченков С. В. Спортивные федерации : «спорт для всех» и спорт высших достижений / С. В. Чеченков // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 1. – С. 28–31.
212. Чміль О. П. Формування здорового способу життя у підростаючого покоління на традиціях українського народу / О. П. Чміль, В. О. Чміль // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2008. – Вип. 1. – С. 127–130.

213. Шабунин А. В. П. Ф. Лесгафт (1837-1909) / Андрей Викторович Шабунин. – М. : Медицина, 1982. – 77 с.
214. Шахлин Б. А. Олимпийский орден / Б. А. Шахлин. – К. : Олимпийская литература, 2004. – 254 с.
215. Шкварець В. П. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії [текст] / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. – Миколаїв : Вид-во Миколаївського педінституту, 1994. – 386 с.
216. Юзик О. Освітньо-виховна діяльність молодіжних товариств Галичини у 20-30-х роках ХХ ст. / О. Юзик // Вісник Львівського ун-ту. Серія педагогічна [збірн. наук. праць]. – Вип. 17 : у 4-х т. – Л., 2003. – С. 214–223.
217. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький / ред. кол. : П. С. Сохань та ін. – К. : Наукова думка, 1990-1993.
218. Якимишин І. Історичні аспекти розвитку закарпатського футболу під час угорської окупації (1939-1944 рр.) / І. Якимишин // Молода спортивна наука України : [збірн. наук. праць]. – У 4-х т. – Львів : ЛДУФК, 2006. – Вип. 10. – Т. 5. – С. 220–223.

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

ТЕМА 1 ВИТОКИ І ТРАДИЦІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

1. Чинники, які зумовлювали зародження фізичної культури на теренах України в стародавню добу:

- а) розповсюдження християнської релігії;
- б) умови життя давніх людей;
- в) розширення свідомості людей;
- г) розширення магічних обрядів і вірувань;
- д) потреба людини в руховій активності;
- ж) розвиток науки.

2. Складові системи фізичного виховання, яка розвивалася в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.) у північно-причорноморських містах-полісах:

- а) туризм;
- б) орхестрика;
- в) ігри;
- г) веслування;
- д) палестрика.

3. Форми фізичного виховання в Київській Русі були зумовлені:
вибірне;

- а) перетворенням племінного управління зі спадкового на виборне;
- б) звичаями;
- в) способом життя населення;
- г) становленням капіталістичного способу виробництва;
- д) світоглядом;
- ж) закріпленням за латифундіями значних повноважень.

4. Засоби військово-фізичної підготовки українського козацтва:

- а) фізичні вправи на гімнастичних снарядах;
- б) ігри військового характеру;
- в) військові танці;
- г) туризм;
- д) фізичні вправи зі зброєю;
- ж) фізичні вправи з використанням засобів пересування;
- з) фізичні групові вправи (піраміди);
- к) природні локомоції;
- л) різновиди протиборств;
- м) футбол.

5. Є. Славинецький поділяв ігри на:

- а) корисні і шкідливі;
- б) «сильні та слабкі», «дуже сильні», «слабкі та повільні»;
- в) воєнні, трудові, атлетичні.

ТЕМА 2

**ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ,
ЯКІ ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(XVIII – початок XX ст.)**

1. Заняття спортом серед дворянства в першій половині XIX ст. виконували роль:

- а) розваг;
- б) підготовки до служби в армії;
- в) фізичного вдосконалення.

2. Яка система гімнастики на початку XX ст. була найбільш популярною в чоловічих гімназіях та реальних училищах Російської імперії (1914 р.)?

- а) німецька;
- б) українська;
- в) сокольська;

- г) шведська;
- д) французька.

3. Педагогічна система П. Ф. Лесгафта:

- а) загальні закономірності фізичного виховання та спортивного тренування з точки зору фізіології;
- б) «фізіологія вищої нервової діяльності»;
- в) система фізичної освіти.

4. Ініціатор створення та засновник Київської організації скаутського руху:

- а) А. Д. Бутовський;
- б) П. Ф. Лесгафт;
- в) К. Д. Ушинський;
- г) О. К. Анохін.

5. У якому році відбулася Перша Російська олімпіада?

- а) 1912 р., Москва;
- б) 1913 р., Київ;
- в) 1914 р., Рига;
- г) 1915 р., Одеса.

6. У якому році відбулася Друга Російська олімпіада?

- а) 1912 р., Москва;
- б) 1913 р., Київ;
- в) 1914 р., Рига;
- г) 1915 р., Одеса.

ТЕМА 3
РОЗВИТОК ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(кінець ХІХ – 30-і роки ХХ ст.)

1. Ідеолог, організатор, фундатор, теоретик і практик української національної фізичної культури, організатор сокільського руху на західноукраїнських землях:

- а) Феодосій Ковальський;
- б) Роман Дашкевич;
- в) Осип Навроцький;
- г) Іван Боберський;
- д) Казимир Мошинський.

2. У якому році на Західній Україні було створено перше українське руханкове товариство «Сокіл»?

- а) 1884 р., Івано-Франківськ;
- б) 1894 р., Львів;
- в) 1895 р., Тернопіль.

3. У якому році було створено перший осередок товариства «Січ»?

- а) 1889 р., Львів;
- б) 1894 р., Тернопіль;
- в) 1900 р., Івано-Франківська область.

4. Організатор та ідеолог січового руху на Галичині:

- а) Степан Гайдучок;
- б) Іван Боберський;
- в) Кирило Трильовський;
- г) Василь Нагірний;
- д) Володимир Лаврівський.

5. У якому році було створено Український Спортовий Союз?

- а) 1924 р.;
- б) 1912 р.;
- в) 1936 р.;
- г) 1900 р.;
- д) 1903 р.

6. Західноукраїнське молодіжне товариство, в основу діяльності якого покладено ідею скаутизму:

- а) «Русь»;
- б) «Сокіл»;
- в) «Січ»;
- г) «Луг»;
- ж) «Пласт»;
- з) «Воля»;
- к) «Кармалюк»;
- л) «Мазепа»;
- м) «Гонта».

7. Пластовий рух в Західній Україні носив переважно:

- а) спортивно-ігровий характер;
- б) воєнізований, національно-патріотичний характер;
- в) спортивно-гімнастичний характер.

ТЕМА 4

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ СРСР: МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1917-1941 рр.)

1. Дайте визначення терміна «Всеобуч»:

- а) Всеросійське товариство учнів;
- б) загальне військове навчання;
- в) загальна вища освіта;
- г) спілка комуністичної молоді;
- д) профспілкова організація;

ж) товариство пролетарського туризму.

2. Коли було створено Всевобуч? Хто його очолив?

а) 1918 р., М. І. Подвойський;

б) 1919 р., В. І. Ленін;

в) 1922 р., Ф. Е. Дзержинський;

г) 1929 р., М. О. Семашко.

3. Який головний орган управління фізичною культурою діяв у 1930-1936 рр. в СРСР?

а) Вища рада фізичної культури;

б) Всевобуч;

в) Всесоюзний комітет фізичної культури;

г) Всесоюзна рада фізичної культури.

4. Що таке ЄВСК? З якого часу існує?

а) Єдина всесоюзна спілка;

б) Єдина всесоюзна спортивна класифікація, з 1935 р.

в) Єдині вищі спортивні курси, з 1921 р. ;

г) Єдиний всесвітній спортивний клуб, з 1928 р.

5. Яка важлива подія в спортивному житті відбулася в СРСР у 1928 р.?

а) велопробіг Одеса – Владивосток;

б) Всесоюзна спартакіада;

в) велопробіг Москва – Ташкент;

г) Всеукраїнська водна олімпіада.

6. У 1930 р. профспілками було прийнято рішення про перехід від клубно-територіального принципу побудови фізкультурної роботи до виробничого, що ознаменувалося створенням:

а) фізкультурних гуртків;

б) фізкультурних клубів;

в) колективів фізичної культури.

ТЕМА 5
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ В УКРАЇНІ
ЗА ЧАСІВ СРСР У ПЕРІОД 1945-1990 рр.

1. У якому році було проведено I Спартакіаду народів СРСР?

- а) 1928 р.;
- б) 1956 р.;
- в) 1959 р.;
- г) 1953 р.;
- д) 1958 р.

2. У якому році Указом Президії Верховної Ради СРСР Комітет з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР було перетворено в Союзно-республіканський Державний комітет СРСР з фізичної культури і спорту?

- а) 1956 р.;
- б) 1969 р.;
- в) 1975 р.;
- г) 1986 р.

3. У 1956 р. Всесоюзним Комітетом з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР було затверджено положення про звання:

- а) «Майстер спорту СРСР»;
- б) «Заслужений тренер СРСР»;
- в) «Відмінник фізичної культури і спорту»;
- г) «Майстер спорту з національних видів спорту»;
- д) «Альпініст СРСР»;
- ж) «Заслужений майстер спорту СРСР».

4. У якому році відбулося відкриття і проведення XXII Олімпійських ігор у Москві?

- а) 1976 р.;

- б) 1988 р.;
- в) 1972 р.;
- г) 1980 р.;
- д) 1984 р.

5. У якому році було створено НОК СРСР?

- а) 1948 р.;
- б) 1950 р.;
- в) 1951 р.;
- г) 1952 р.

6. У якому році збірна команда СРСР уперше взяла участь в Олімпійських іграх?

- а) 1952 р., Гельсінкі;
- б) 1956 р., Мельбурн;
- в) 1960 р., Рим.

ТЕМА 6

**ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД
ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ**

1. У якому році було створено НОК України?

- а) 1990 р.;
- б) 1992 р.;
- в) 1993 р.;
- г) 1994 р.

2. У якому році збірна України вперше брала участь в Олімпійських іграх самостійною командою?

- а) 1992 р. (ігри XXV Олімпіади, Барселона);
- б) 1992 р. (XVI зимові Олімпійські ігри, Альбервіль);
- в) 1994 р. (XVII зимові Олімпійські ігри, Ліллекхаммер).

3. Хто з українських спортсменів уперше виборов Олімпійське «золото» у складі незалежної команди?

- а) О. Боюл;
- б) В. Цербе;
- в) С. Бубка;
- г) В. Кличко.

4. Перший Президент НОК України?

- а) С. Бубка;
- б) В. Борзов;
- в) С. Писаренко;
- г) В. Янукович.

5. Хто сьогодні очолює НОК України?

- а) В. Борзов;
- б) С. Писаренко;
- в) С. Бубка;
- г) В. Янукович.

ТЕМИ ДЛЯ РЕФЕРАТІВ

1. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.).
2. Традиції фізичного виховання в Київській Русі.
3. Система військово-фізичної підготовки на Запорозькій Січі (XV-XVII ст.).
4. Реформи Петра I та їхній вплив на розвиток фізичного виховання.
5. Фізичне виховання в навчальних закладах та армії в другій половині XIX – на початку XX ст.
6. Спортивно-гімнастичний рух у Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.
7. Російські Олімпіади 1913-1914 рр.
8. Видатні російські спортсмени (другої половини XIX – початку XX ст.).
9. Учення П. Ф. Лесгафта про фізичне виховання та його педагогічна діяльність.
10. Спортивно-гімнастичний рух на території Західної України (кінець XIX ст. – 1939 р.).
11. Видатні діячі західноукраїнського гімнастичного руху (кінець XIX ст. – 1939 р.).
12. Фізична культура і спорт в перші роки Радянської влади.
13. Затвердження організаційних, програмно-нормативних і науково-методичних основ системи фізичного виховання в Україні.
14. Заснування спортивних товариств «Динамо», «Спартак», «Локомотив» та ін.
15. Роль комплексу ГПО та ЄВСК у розвитку спортивного руху в СРСР.
16. Міжнародні зв'язки українських спортсменів у 30-і рр. XX ст.
17. Спортивно-масовий рух в Україні в 30-і рр. XX ст.
18. Фізична культура і спорт на службі охорони Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни.
19. Розгортання фізкультурно-масової і спортивної роботи в Україні після Другої Світової війни.
20. Спартакіади народів СРСР та їхня роль у розвитку спортивно-масової роботи та спорту високих досягнень.
21. Досягнення українських спортсменів на Спартакіадах народів СРСР.

22. Дебют спортсменів Радянського Союзу на літніх Олімпійських іграх у Гельсінкі (1952 р.) та зимових Олімпійських іграх у Кортіна д'Ампеццо (1956 р.).
23. Літні та зимові Спартакіади народів СРСР та їхня роль у подальшому розвитку фізичної культури і спорту в країні.
24. Ігри XXII Олімпіади в Москві (підготовка, організація, підсумки).
25. Аналіз досягнень радянських спортсменів на літніх та зимових Олімпійських іграх (1952-1990 рр.).
26. Досягнення українських спортсменів у складі збірної СРСР на Олімпійських іграх.
27. Законодавча база фізичної культури в незалежній Україні.
28. Фізичне виховання, культурно-оздоровча робота і спорт у навчально-виховній сфері.
29. Фізкультурно-оздоровча робота у виробничій та соціально-побутовій сфері.
30. Олімпійський спорт в Україні.
31. Аналіз виступів українських спортсменів на літніх та зимових Олімпійських іграх з 1990 до 2012 р.
32. Параолімпійський спорт в Україні.
33. Розвиток неолімпійських видів спорту в Україні.
34. Сучасні досягнення та проблеми розвитку українського спорту.

ДОДАТКИ

МЕДАЛЬНИЙ ЗАЛІК ЗБІРНОЇ КОМАНДИ УКРАЇНИ НА ЛІТНІХ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГРАХ

Ігри	Медальний залік			
	Золото	Срібло	Бронза	Усього
XXVI Олімпійські ігри 1996 р., Атланта	9	2	12	23
XVII Олімпійські ігри 2000 р., Сідней	3	10	10	23
XXVIII Олімпійські ігри 2004 р., Афіни	9	5	9	23
XXIX Олімпійські ігри 2008 р., Пекін	7	5	15	27
XXX Олімпійські ігри 2012 р., Лондон	6	5	9	20
Усього	34	27	55	116

МЕДАЛЬНИЙ ЗАЛІК ЗБІРНОЇ КОМАНДИ УКРАЇНИ НА ЗИМОВИХ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГРАХ

Ігри	Медальний залік			
	Золото	Срібло	Бронза	Усього
XXV Олімпійські ігри 1994 р., Ліллекхаммер	1	0	1	2
XXVI Олімпійські ігри 1998 р., Нагано	0	1	0	1
XXVII Олімпійські ігри 2002 р., Солт-Лейк Сіті	0	0	0	0
XXVIII Олімпійські ігри 2006 р., Турин	0	0	2	2
XXIX Олімпійські ігри 2010 р., Ванкувер	0	0	0	0
Усього	1	1	3	5

УКРАЇНСЬКІ СПОРТСМЕНИ – ПЕРЕМОЖЦІ ТА ПРИЗЕРИ ЛІТНІХ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР XXVI Олімпійські ігри 1996 р., Атланта

Медаль	Спортсмен	Вид спорту	Дисципліна
Золото	Інеса Кравець	Легка атлетика	Потрійний стрибок
Золото	Володимир Кличко	Бокс	Надважка категорія
Золото	Рустам Шаріпов	Гімнастика	Чоловіки, бруси
Золото	Лілія Подкопаєва	Гімнастика	Жінки, вільні вправи
Золото	Катерина Серебрянська	Гімнастика	Жінки, особиста першість
Золото	ТимурТаймазов	Важка атлетика	Чоловіки (108 кг)
Золото	В'ячеслав Олійник	Боротьба греко- римська	Чоловіки (90 кг)
Золото	Свген Браславець, Ігор Матвієнко	Вітрильний спорт	Чоловіки, 470
Срібло	Лілія Подкопаєва	Гімнастика	Жінки, бруси
Срібло	Інна Фролова, Світлана Мазій, Діна Міфтахутдінова, Олена Ронжина	Академічне веслування	Жінки, парна четвірка

Закінчення табл.

Бронза	Олена Садовнича	Стрільба з лука	Жінки, індивідуальна першість
Бронза	Олександр Багач	Легка атлетика	Чоловіки, штовхання ядра
Бронза	Олександр Крикун	Легка атлетика	Чоловіки, метання молота
Бронза	Інга Бабакова	Легка атлетика	Жінки, стрибки у висоту
Бронза	Олег Кірюхін	Бокс	Перша найлегша вага
Бронза	Ігор Коробчинський, Олег Косяк, Григорій Місютін, Володимир Шаменко, Рустам Шаріпов, Олександр Світличний, Юрій Срмаков	Гімнастика	Чоловіки, командна першість
Бронза	Олена Вітриченко	Гімнастика	Жінки, особиста першість
Бронза	Денис Готфрід	Важка атлетика	Чоловіки (99 кг)
Бронза	Андрій Калашников	Боротьба греко-римська	Чоловіки (52 кг)
Бронза	Ельбрус Тедєєв	Боротьба вільна	Чоловіки (62 кг)
Бронза	Заза Зазіров	Боротьба вільна	Чоловіки (68 кг)
Бронза	Олена Пахольчик, Руслана Таран	Вітрильний спорт	Жінки, 470

XXVII Олімпійські ігри 2000 р., Сідней

Медаль	Спортсмен	Вид спорту	Дисципліна
Золото	Микола Мільчев	Стрільба	Скіт
Золото	Яна Клочкова	Плавання	Жінки, 200 м
Золото	Яна Клочкова	Плавання	Жінки, 400 м
Срібло	Катерина Сердюк, Наталя Бурдейна, Олена Садовнича	Стрільба з лука	Жінки, команда
Срібло	Андрій Котельник	Бокс	Чоловіки (60 кг)
Срібло	Сергій Доценко	Бокс	Чоловіки (67 кг)
Срібло	Сергій Чернявський, Олександр Феденко, Сергій Матвєєв, Олександр Симоненко	Велоспорт	Чоловіки, команда, 4000 м
Срібло	Олександр Береш, Валерій Гончаров, Руслан Мезенцев, Валерій Перешкура, Олександр Світличний, Роман Зозуля	Гімнастика	Чоловіки, команда
Срібло	Оксана Цигульова	Гімнастика	Жінки, батут
Срібло	Денис Силантєв	Плавання	Чоловіки, 200 м, батерфляй
Срібло	Яна Клочкова	Плавання	Жінки, 800 м, вільний стиль

Закінчення табл.

Срібло	Давид Селадзе	Боротьба	Чоловіки, греко-римська боротьба (97 кг)
Срібло	Євген Буслович	Боротьба	Чоловіки, вільна боротьба (58 кг)
Бронза	Роман Щуренко	Легка атлетика	Чоловіки, стрибок у довжину
Бронза	Олена Говорова	Легка атлетика	Жінки, потрійний стрибок
Бронза	Володимир Сидоренко	Бокс	Чоловіки (51 кг)
Бронза	Сергій Данильченко	Бокс	Чоловіки (54 кг)
Бронза	Андрій Федчук	Бокс	Чоловіки (81 кг)
Бронза	Ірина Янович	Велоспорт	Жінки, спринт
Бронза	Ганна Сорокіна, Олена Жуліна	Стрибки у воду	Жінки, синхронно
Бронза	Олександр Береш	Гімнастика	Чоловіки, індивідуальна першість
Бронза	Руслан Машуренко	Дзюдо	Чоловіки (90 кг)
Бронза	Олена Пахольчик, Руслана Таран	Вітрильний спорт	Жінки, 470

XXVIII Олімпійські ігри 2004 р., Афіни

Медаль	Спортсмен	Вид спорту	Дисципліна
Золото	Юрій Білоног	Легка атлетика	Штовхання ядра
Золото	Валерій Гончаров	Гімнастика	Паралельні бруси
Золото	Юрій Нікітін	Гімнастика	Стрибки на батуті
Золото	Олена Костевич	Стрільба	Пневматичний пістолет, 10 м
Золото	Яна Клочкова	Плавання	200 м комплексним плаванням
Золото	Яна Клочкова	Плавання	400 м комплексним плаванням
Золото	Наталія Скакун	Важка атлетика	Жінки (63 кг)
Золото	Ельбрус Тедесв	Боротьба	Чоловіки, легка вага
Золото	Ірина Мерлені	Боротьба	Жінки, найлегша вага
Срібло	Олена Красовська	Легка атлетика	100 метрів з бар'єрами
Срібло	Роман Гонтюк	Дзюдо	Чоловіки, середня вага
Срібло	Георгій Леончук, Родіон Лука	Вітрильний спорт	Клас «49 ер»
Срібло	Ганна Калініна, Світлана Матевушева, Руслана Таран	Вітрильний спорт	Інглінг
Срібло	Ігор Разорьонов	Важка атлетика	Чоловіки, важка вага
Бронза	Дмитро Грочов, Віктор Рубан, Олександр Сердюк	Стрільба з лука	Чоловіки, команда
Бронза	Тетяна Терещук-Антипова	Легка атлетика	400 метрів з бар'єрами
Бронза	Вікторія Стьопіна	Легка атлетика	Стрибки у висоту

Закінчення табл.

Бронза	Ганна Балабанова, Олена Череватова, Інна Осипенко, Тетяна Семикіна	Веслування на байдарках і каное	Байдарка-четвірка, 500 метрів
Бронза	Владислав Третяк	Фехтування	Шабля
Бронза	Ганна Безсонова	Гімнастика	Індивідуальна першість
Бронза	Анастасія Бородіна, Наталія Борисенко, Ганна Бурмістрова, Ірина Гончарова, Наталія Ляпіна, Галина Маркушевська, Олена Радченко, Оксана Райхель, Людмила Шевченко, Тетяна Шинкаренко, Ганна Сюкало, Олена Цигиця, Марина Вергелюк, Олена Яценко, Лариса Заспа	Гандбол	Жіноча команда
Бронза	Сергій Білоущенко, Сергій Гринь, Олег Ликов, Леонід Шапошников	Академічне веслування	Четвірка
Бронза	Андрій Сердінов	Плавання	100 м батерфляєм

XXIX Олімпійські ігри 2008 р., Пекін

Медаль	Спортсмен	Вид спорту	Дисципліна
Золото	Галина Пундик, Ольга Харлан, Олена Хомрова, Ольга Жовнір	Фехтування	Жінки, шабля командна першість
Золото	Артур Айвазян	Кульова стрільба	Гвинтівка, лежачи, 50 м
Золото	Віктор Рубан	Стрільба з лука	Чоловіки, особиста першість
Золото	Олександр Петрів	Кульова стрільба	Чоловіки, швидкісний пістолет, 25 м
Золото	Наталя Добринська	Легка атлетика	Жінки, семиборство
Золото	Інна Осипенко- Радомська	Веслування на байдарках та каное	Байдарка-одиночка, 500 м
Золото	Василь Ломаченко	Бокс	Чоловіки (до 57 кг)
Срібло	Ольга Коробка	Важка атлетика	Жінки (понад 75 кг)
Срібло	Юрій Сухоруков	Кульова стрільба	Чоловіки, гвинтівка з трьох позицій, 50 м

Закінчення табл.

Срібло	Василь Федоришин	Вільна боротьба	Чоловіки (до 60 кг)
Срібло	Андрій Стаднік	Вільна боротьба	Чоловіки (до 66 кг)
Срібло	Ірина Ліщинська	Легка атлетика	Жінки, біг 1500 м
Бронза	Роман Гонтюк	Дзюдо	Чоловіки (до 81 кг)
Бронза	Ілля Кваша, Олексій Пригоров	Стрибки у воду	Чоловіки, синхронні, трамплін, 3 м
Бронза	Наталія Давидова	Важка атлетика	Жінки (до 69 кг)
Бронза	Армен Варданян	Греко-римська боротьба	Чоловіки (до 66 кг)
Бронза	Ірина Мікульчин-Мерлені	Вільна боротьба	Жінки (до 48 кг)
Бронза	Леся Калитовська	Велоспорт	Жінки, трек, індивідуальна гонка-переслідування
Бронза	Олександр Воробйов	Спортивна гімнастика	Чоловіки, вправи на кільцях
Бронза	Олена Антонова	Легка атлетика	Жінки, метання диску
Бронза	Тарас Данько	Вільна боротьба	Чоловіки (до 84 кг)
Бронза	Вікторія Терещук	Сучасне п'ятиборство	Жінки
Бронза	В'ячеслав Глазков	Бокс	Чоловіки (понад 91 кг)
Бронза	Денис Юрченко	Легка атлетика	Чоловіки, стрибки з жердиною
Бронза	Юрій Чебан	Веслування на байдарках та каное	Чоловіки, каное-одиночка, 500 м
Бронза	Наталія Тобіас	Легка атлетика	Жінки, біг 1500 м
Бронза	Ганна Безсонова	Художня гімнастика	Індивідуальна першість

XXX Олімпійські ігри 2012 р., Лондон

Медаль	Спортсмен	Вид спорту	Дисципліна
Золото	Яна Шемякіна	Фехтування	Індивідуальна шпага
Золото	Катерина Тарасенко, Наталія Довгодько, Анастасія Коженкова, Яна Дементьєва	Академічне фехтування	Парні четвірки
Золото	Олексій Торохтій	Важка атлетика	Вагова категорія до 105 кг
Золото	Юрій Чебан	Веслування на байдарках та каное	Каное-одиночки, 200 м
Золото	Олександр Усик	Бокс	Вагова категорія до 91 кг
Золото	Василь Ломаченко	Бокс	Вагова категорія до 60 кг
Срібло	Інна Осипенко-Радомська	Веслування на байдарках та каное	Байдарки-одиночки, 200 м
Срібло	Інна Осипенко-Радомська	Веслування на байдарках та каное	Байдарки-одиночки, 500 м
Срібло	Олександр П'ятниця	Легка атлетика	Метання спису
Срібло	Денис Берінчик	Бокс	Вагова категорія до 64 кг

Закінчення табл.

Срібло	Валерій Андрійцев	Вільна боротьба	Вагова категорія до 96 кг
Бронза	Олена Костевич	Стрільба	Пневматичний пістолет, 10 м
Бронза	Олена Костевич	Стрільба	Пістолет, 25 м
Бронза	Юлія Каліна	Важка атлетика	Вагова категорія до 58 кг
Бронза	Ольга Харлан	Фехтування	Індивідуальна шабля
Бронза	Ольга Саладуха	Легка атлетика	Потрійний стрибок
Бронза	Ігор Радівілов	Спортивна гімнастика	Опорний стрибок
Бронза	Олеся Повх, Христина Стуй, Марія Рємсь, Єлизавета Бризгіна	Легка атлетика	Естафета 4 × 100 м
Бронза	Тарас Шелестюк	Бокс	Вагова категорія до 69 кг
Бронза	Олександр Гвоздик	Бокс	Вагова категорія до 81 кг

УКРАЇНСЬКІ СПОРТСМЕНИ – ПЕРЕМОЖЦІ ТА ПРИЗЕРИ ЗИМОВИХ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР

Ігри	Медаль		
	Золото	Срібло	Бронза
XVII зимові Олімпійські ігри 1994 р., Лілехаммер	Оксана Баюл – фігурне катання одиночний розряд (жінки)		Валентина Цербе – біатлон (спринт)
XVIII зимові Олімпійські ігри 1998 р., Нагано		Олена Петрова – біатлон	
XX зимові Олімпійські ігри 2006 р., Турин			Лілія Єфремова – біатлон (гонка на 7,5 км); Грушина Олена та Гончаров Руслан – фігурне катання (спортивні танці)

Відповіді на питання тестового контролю

Тема 1	Тема 2	Тема 3	Тема 4	Тема 5	Тема 6
1 – б, в, г, д	1 – а	1 – г	1 – б	1 – б	1 – а
2 – б, в, д	2 – в	2 – б	2 – а	2 – г	2 – в
3 – б, в, д	3 – в	3 – в	3 – г	3 – б	3 – а
4 – б, в, д, ж, к, л	4 – г	4 – в	4 – б	4 – г	4 – б
5 – а	5 – б	5 – а	5 – б	5 – в	5 – в
	6 – в	6 – ж	6 – в	6 – а	
		7 – б			

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

Агони – атлетичні змагання.

Агоністика – система тренувань і змагань; принцип змагальності, що реалізовувався в багатьох сферах життя.

Агоністичний каталог – список переможців в іграх із зазначенням виду вправи, у якій було одержано перемогу.

Агонофет – організатор і розпорядник атлетичних ігор.

Акробатика – 1) система фізичних вправ, які пов'язані з виконанням обертів тіла в різних площинах з опорою чи без опори зі збереженням рівноваги (балансування) одним спортсменом, удвох або групами; 2) вид спорту, змагання у виконанні вільних та обов'язкових композицій (акробатичні стрибки, парні та групові вправи) з наступною їх оцінкою в балах; 3) жанр циркового мистецтва (акробатика силова, стрибова та ін.).

Античність (від лат. antiquitas – стародавність) – у загальному сенсі означає «греко-римська стародавність», інакше кажучи, цивілізація Стародавньої Греції та Стародавнього Риму в усьому різноманітті її історичних форм.

Арена – 1) у Стародавньому Римі – круглий або овальний, посипаний піском майданчик у центрі амфітеатру видовищного будинку, в якому проходили бої гладіаторів, кінські змагання та ін.; 2) *спортивна арена* – спеціально обладнане місце проведення змагань на сучасних стадіонах; сучасні спортивні арени, особливо криті, мають переважно універсальне значення (для спортивних змагань та спортивно-видовищних заходів; 3) місце дії, сфера діяльності.

Археологічний пам'ятник – об'єкт матеріальної культури, який несе в собі певний обсяг інформації про минуле.

Атлет – 1) людина, яка займається фізичною культурою і спортом; 2) людина атлетичної тілобудови (з пропорційно розвинутою мускулатурою, пропорційним співвідношенням частин тіла).

Атлетика – 1) мистецтво розвивати за допомогою фізичних вправ витривалість, швидкість, силу, спритність та інші фізичні властивості; 2) вид циркового мистецтва, який включає вправи з тягарями.

Види спорту олімпійські – види спорту, які включено до програми Олімпійських ігор.

«Високий огляд потішних» – огляд стройової та фізичної підготовленості учнів, на який з'їжджалися кращі «потішні» загони різних навчальних округів; проводився щорічно влітку в передмісті

Петербурга в присутності Миколи II, військового міністра та високопоставлених військових чинів.

Вишкіл – військова підготовка.

Всевобуч (із рос. «всеобщее военное обучение») – всезагальне військове навчання. Всевобуч відіграв велику організаторську роль у становленні радянського фізкультурного руху в перші роки радянської влади, вирішуючи завдання підготовки резервів для Червоної Армії, водночас став органом керівництва з фізичної культури.

Гімнасіарх – керівник гімназії. Вибирався строком на 1 рік. Ця посада належала до числа почесних.

Гімнасій – древньогрецька спортивна споруда, яка призначалася для тренувань з бігу. Довжина критого портика складала 219,5 м, а ширина – 11,3 м.

Гімнастика – система спеціальних фізичних вправ та методичних прийомів, які застосовуються для зміцнення здоров'я та гармонійного фізичного розвитку організму. Включає різні види: атлетична гімнастика, військово-прикладна, гігієнічна, лікувальна, основна, виробнича, професійно-прикладна, спортивна, спортивно-прикладна тощо.

Гімнастика антична (від слова «гімнос» – оголений; при виконанні фізичних вправ стародавні греки не одягали ніякого одягу) – комплекс фізичних вправ у стародавніх греків, який використовувався в освітніх цілях. Гімнастика підрозділялася на три види: палестрику, архестрику, ігри.

Готовий до праці та оборони (ГПО) – у минулому нормативна основа вітчизняної системи фізичного виховання. Включає певні норми, вимоги, які відображають рівень розвитку фізичних характеристик, оволодіння життєво необхідними навичками, а також літнє та зимове багатоборства. Ступені комплексу розроблені для різних вікових періодів.

Дача-колонія – табори, які були засновані в період літніх канікул на початку ХХ ст. задля підвищення рівня фізичного, розумового, естетичного розвитку дітей, їх оздоровлення; учителі народних училищ організовували виховну та фізкультурно-оздоровчу діяльність в рамках колонії.

Дефілада – парад-відкриття спортивних змагань.

Елланодики – на Олімпійських іграх Стародавньої Греції судді змагань (виконували також обов'язки тренерів). Їх вибирали жеребкуванням за рік до змагань із числа найбільш почесних громадян Елїди.

Ефеб – у давньогрецькому суспільстві юнак, який досягнув віку, коли він отримував права громадянина (16 років, в Афінах – 18 років) і

ставав членом ефебії – спілки молодих людей-громадян полісу; у віці 18-20 років проходив військову підготовку та ніс військову службу.

Єдина всесоюзна спортивна класифікація (ЄВСК) – система присвоєння розрядів і звань залежно від досягнутих спортсменами результатів.

Змагання – різні за характером діяльності, масштабу, цілями спеціально організовані заходи, учасники яких у ході неантагоністичного суперництва в суворо регламентованих умовах змагаються за лідерство, досягнення певного результату, співставляють свій рівень підготовленості в будь-якому виді спорту, спортивній дисципліні.

Змагання комплексні – це спортивні змагання, програма яких включає змагання з декількох видів спорту. Комплексні змагання можуть бути трьох типів: олімпійські, спартакіадні, багатоборства.

Змагання спортивні – демонстрація спортивних досягнень, регулювання конкуренції в галузі спорту. Формою організації спортивних змагань є спортивне видовище. Спортивні змагання є особливим типом цільової діяльності з акцентом на кінцевому результаті. В умовах спортивних змагань створюються відносини конкуренції, суперництва, протиборства, конфлікти, регламентовані правила.

Калокагатія – концепція ідеалу виховання людини у Стародавній Греції, яка передбачала гармонію зовнішніх достоїнств людини та її внутрішніх, духовно-моральних основ.

Козак – вільна, озброєна людина.

Космет – голова та керівник державної школи, у якій молодь від 18 років у ролі ефебів проходила однорічний або дворічний курс навчання.

«Луг» – західноукраїнське молодіжне пожежно-спортивне товариство, яке продовжило традиції «Січі». Носило національно-патріотичний характер.

Майданчик спортивний – спеціально обладнане місце на відкритому повітрі або в приміщенні для проведення тренувань з акробатики, баскетболу, бадмінтону, боксу, боротьби, волейболу, важкої атлетики, фехтування тощо.

Масовість фізичної культури – один із показників розвитку фізкультурного руху або окремого виду спорту в країні, регіоні, суспільстві та ін. Характеризується кількістю осіб, які регулярно займаються спортом, різними формами фізичної культури тощо.

Національний олімпійський комітет України (НОК України) – громадська організація, що опікується участю українських спортсменів в Олімпійських іграх, діючи відповідно до положень Олімпійської хартії.

Норма кваліфікаційна – нормативний результат, установлений відповідною федерацією.

Норматив розрядний – спортивний результат, виконання якого є підставою для присвоєння відповідного розряду.

Об'єднання міжнародні спортивні – недержавні міжнародні організації фізичної культури, фізичного виховання і спорту.

Олімпіада – найзначніші міжнародні комплексні спортивні змагання сучасності.

Олімпіади російські – масові спортивні змагання, які проводилися після поразки команди Росії на Олімпійських іграх у Стокгольмі 1912 р. російський Олімпійський комітет провів російські Олімпіади в 1913 р. в Києві і в 1914 р. в Ризи.

Олімпієць – 1) у стародавній міфології – кожне з 12 головних божеств, які проживали на горі Олімп; 2) велично-спокійна людина; 3) спортсмен – учасник олімпійських ігор.

Олімпізм – суспільне явище, пов'язане з участю в олімпійському русі і підтримці його. Під поняттям «олімпізм» розуміється філософсько-моральна основа олімпійського руху, яка визначає найважливіші принципи організації та використання Олімпійських ігор для вирішення гуманістичних, загальносоціальних завдань.

Олімпійський комітет міжнародний (МОК) – вищий керівний орган сучасного олімпійського руху, створений 23 червня 1894 р. Штаб-квартира знаходиться в Лозанні.

Олімпійський комітет національний (НОК) – керівний орган олімпійського руху в країні.

Олімпійський конгрес – одна з організаційних форм олімпійського руху. На ньому розглядаються найбільш принципові проблеми розвитку олімпійського руху у світі та проведення Олімпійських ігор.

Олімпійські ігри зимові – комплексні змагання із зимових видів спорту, у яких розігрується близько 70 комплектів медалей. Проводяться раз на чотири роки, по парних невисокосних роках. Тривалість – 14 днів. Термін «Олімпіада» щодо зимових ігор не використовується.

Організація спортивна – державне чи громадське об'єднання з фізичної культури і спорту (міністерство, комітет, департамент, федерація, спортивний клуб, спортивне товариство та ін.).

Освіта фізкультурна – це спеціальна освіта з предмета «Фізична культура». Система підготовки викладачів фізичного виховання, тренерів за видами спорту, спеціалістів із реабілітації, адаптивної фізичної культури, менеджменту спорту і туризму.

Палестри – особливі майданчики, на яких навчали фізичним вправам, боротьбі, кулачному бою тощо. В античній Греції існували, головним чином, у школах.

Палестрика – розділ давньогрецького фізичного виховання, який включав спортивні вправи – пентатлон, кулачний бій, плавання тощо.

Панкратіон – давньогрецький вид спорту, який об'єднує боротьбу і кулачний бій.

Парад спортивний – театралізоване видовище усіх учасників програми змагань, у тому числі й Олімпійських ігор.

Парамілітарна організація – утворення, що має військовий характер або наближений до нього, але при цьому формально не входить до складу збройних сил.

Педотриб – учитель гімнастики, тренер у Стародавній Греції.

Пентаталон – античне (древньогрецьке) п'ятиборство, яке складалося з метання диска, стрибків у довжину з місця, метання списа, бігу на один стадій, боротьби тощо. Обов'язковий елемент давньо-грецьких Олімпійських ігор. Став проводиться з 18-х Олімпійських ігор.

Первісно-родовий лад – перша в історії суспільно-економічна формація, коли всі члени суспільства знаходилися в однаковому відношенні до засобів виробництва, а спосіб отримання частки суспільного продукту був єдиним для всіх.

Першість – змагання різного рангу за будь-яким видом спорту з визначенням місць, зайнятих учасниками.

«Пласт» – західноукраїнське молодіжне товариство, в основу діяльності якого покладено ідею скаутизму.

«Постриги» – ритуал, за якого хлопчиків постригають волосся на знак переходу на новий рівень життя (від 3-х років), дають доросле слов'янське ім'я і вперше садять на коня. Основний сенс обряду – «перетворення» дитини з немовляти (не випадково в російській мові слово «дитя» – середнього роду) на хлопчика.

«Потішні війська». Термін «потішні» одержав поширення в Росії на початку 80-х рр. XVII ст., коли з дітей і молодих людей було створено загони для «військових роваг» царевича Петра. Згодом із них сформувалися Преображенський і Семеновський полки. Спроби Миколи II звернутися до славного історичного минулого Російської імперії доповнені прагненням виховати молодь у дусі вірності патріотичним ідеям і підготувати її до майбутньої служби в армії, знайшли своє вираження в реанімації на початок XX ст. ідеї «потішних військ».

Правила змагань – офіційний документ, у якому викладено умови та порядок проведення змагань, права та обов'язки учасників, організаторів та суддів.

Програма Олімпійських ігор – комплекс видів спорту та спортивних дисциплін, за якими проводяться олімпійські змагання.

Реабілітація – сукупність медичних, методичних та організаційних заходів, спрямованих на відновлення спортивної працездатності та

функціонального стану організму, порушених унаслідок перенесених захворювань, травм, граничних фізичних навантажень.

Результат спортивний – це продукт змагальної діяльності, значення якого має самостійну цінність для суб'єкта:

- 1) показник майстерності спортсмена, виражений в одиницях СІ (часу, маси, довжини) або в умовних одиницях (очках, балах);
- 2) місце, яке виборов спортсмен або команда на змаганнях;
- 3) показник роботи тренера;
- 4) показник діяльності спортивного функціонера.

Рекорд олімпійський – найвище спортивне досягнення, установлене спортсменом або командою в ході Олімпійських ігор.

Рекордсмен – спортсмен, що встановив рекорд із певного виду спорту, який переважає раніше встановлений результат.

Рекреація фізична – 1) відпочинок, відновлення сил людини, які були використані в процесі роботи, фізичного навантаження, у тому числі у спорті, туризмі; 2) вид рекреації, спрямований на активний відпочинок та розваги за допомогою фізичних вправ.

Руханка – гімнастика.

Рух олімпійський – це громадський рух, заснований на принципах, ідеях й ідеалах олімпізму, який об'єднує у своїх рядах організації та людей, незалежно від їхнього соціального статусу, політичних та релігійних поглядів, расового походження, статі та віку і сприяє розвитку спорту.

Рух параолімпійський – фізична культура і спорт серед інвалідів як важливий засіб їхньої адаптації в суспільстві, фізичної реабілітації та інтеграції у світовий спортивний рух.

Середні віки (середньовіччя) – історичний період, який починається після Античності та триває до Нового часу.

Система олімпійських змагань – заснована на регламентах проведення змагань з олімпійських видів спорту, які визначаються відповідними Міжнародними спортивними федераціями, залежить від прийнятих у видах спорту засобів виявлення переможців.

Система фізичного виховання сокільська – створена в Чехословаччині доктором філософії, письменником, критиком, професором образотворчого мистецтва Празького університету Мирославом Тиршем.

«Січ» – гімнастично-протипожежне товариство патріотичного спрямування, отримало розповсюдження в Західній Україні.

Січовий рух – спортивно-протипожежний рух у формі сокільсько-січових товариств; виник як протидія утискам польської верхівки, котра всіма засобами намагалася протистояти зростанню національної свідомості українців.

Скаутизм – одна з розповсюджених систем позашкільного фізичного виховання в багатьох країнах світу, яка була основою діяльності дитячих та юнацьких скаутських організацій; виник на початку ХХ ст.; скаутські організації хлопчиків – бойскаути та дівчат – герлскаути.

Скаутський рух – міжнародний неполітичний молодіжний рух, який ставить за мету підтримку молоді в її фізичному, розумовому і духовному розвитку; рух використовує власний метод виховання – програму неформальної освіти з акцентом на практичних зовнішніх діях, зокрема таборування, знання лісу, піші мандрівки, заняття альпінізмом, водним та іншими видами спорту; у перекладі з англійської слово «scout» означає «розвідник».

Снаряди спортивні – низка спеціальних промислових виробів, призначених для виконання певних вправ, що мають характеристики, регламентовані правилами змагань.

«Сокіл» – молодіжне українське пожежно-руханкове товариство, основна мета якого – залучення молоді до загальнофізичних вправ, різних ігрових видів спорту, гімнастики, дотримання здорового способу життя та занять із пожежної справи.

Сокільська гімнастика – основу цієї системи становили вправи на гімнастичних снарядах, із предметами і без них, піраміди, вправи з елементами фехтування, боксу, боротьби. Усі вправи поділялися на чотири основні види (за зовнішніми ознаками):

- вправи без предметів (ходьба, біг, вільні вправи);
- вправи зі снарядами (зі снарядами і на снарядах, включно зі стрибками);
- групові вправи (піраміди і гімнастичні ігри);
- бойові вправи (боротьба, кулачний бій, фехтування).

Спартакіада – комплексні змагання, які включають декілька видів спорту, традиційно проводяться в нашій країні з 20-х рр. (спартакіади народів СРСР, РСФСР, профспілок, школярів, робітників окремих галузей народного господарства).

Спеціалізація спортивна – надбання знань, умінь та навичок, необхідних для високих досягнень у певному виді спорту, а також розвиток фізичних і духовних рис, здібностей, які відповідають вимогам обраної спортивної діяльності.

Спортивні споруди – споруди, які призначені для тренувальних занять та змагань із різних видів спорту.

Спорт (англ. «sport»), походить від давньофранцузького фр. «disport» – «дозвілля», «розвага») – 1) організована за певними правилами діяльність людей, що полягає в зіставленні їхніх фізичних та

інтелектуальних здібностей, а також підготування до цієї діяльності і міжособистісних відносин, що виникають у процесі гри; 2) специфічний вид діяльності, спеціально організований процес, спрямований на виявлення граничних можливостей людини; 3) змагальна діяльність, підготовка до неї, а також специфічні відносини. Норми та досягнення, пов'язані з цією діяльністю. Складова частина фізичної культури; 4) складова частина фізичної культури, комплекси фізичних вправ для розвитку та укріплення організму, змагання з таких вправ та комплексів, а також система організації та проведення цих змагань; 5) складова частина фізичної культури, яка заснована на фізичних вправах (гімнастика, ігри, боротьба, туризм та ін.), яка має на меті розвиток та укріплення організму; виконання таких вправ на змаганнях; система організації та проведення змагань і навчально-тренувальних занять із різних комплексів таких вправ.

«Спорт для всіх» – масовий фізкультурний рух у багатьох країнах світу під егідою ЮНЕСКО, який має в декількох видах спортивну спрямованість. Охоплює різні форми рухової активності. Має в різних країнах власні назви.

Спортивна діяльність – соціальна форма рухової діяльності як багатостороннього процесу людської активності, яка розвиває, удосконалює фізичні та психологічні риси людини відповідно до цілей та потреб спорту.

Спортивна федерація – неурядова громадська організація, що вирішує питання, які стосуються фізичного виховання, спорту та фізичної культури.

Спортсмен – людина, яка займається будь-яким видом спорту систематично або професійно.

Стадій – термін у Стародавній Греції, який позначав довжину арени стадіону, на якому проводилися Олімпійські ігри, дорівнює 192,27 м.

Стадіон – спортивна споруда для проведення змагань та спортивних занять. Стадіон включає в себе: спортивне ядро, трибуни для глядачів, різні майданчики для спортивних ігор, гімнастичне містечко, допоміжні споруди та приміщення.

Суддівство в спорті – одне з основних та обов'язкових елементів спортивних змагань, без якого змагання носить розважальний характер.

Сучасна система підготовки – є собою сукупність наукових знань, отриманих у результаті аналізу світового досвіду підготовки спортсменів та даних експериментальних досліджень. У системі спортивної підготовки використовують положення гуманітарних наукових дисциплін: педагогіки, психології, історії, соціології та ін.; а

також природничих наук: біології, фізіології, біомеханіки, біохімії, морфології, спортивної медицини, генетики.

Теорія спорту – система знань про спорт, його сутності, закономірності, основні поняття, функціонування в суспільстві, зміст та форми оптимальної побудови спортивної підготовки змагальної діяльності.

Теорія фізичного виховання – педагогічна дисципліна, яка вивчає спрямоване формування рухових навичок та виховання фізичних властивостей людини, сукупність яких визначає його фізичну дієздатність.

Теорія фізичної культури – педагогічна дисципліна, яка вивчає загальні закономірності функціонування і розвитку в суспільстві фізичної культури як цілісного багатогранного явища.

Товариство спортивне – сукупність організацій, які об'єднані за будь-якою ознакою, найчастіше за виробничою діяльністю, для занять фізичною культурою і спортом.

Тренер – педагог, спеціаліст із будь-якого виду спорту, який займається набором, відбором та спортивною орієнтацією, проведенням навчально-тренувальної та виховної роботи, підвищенням теоретичної, психологічної, технічної, тактичної підготовленості тощо.

Турнір – 1) змагання лицарів у середньовічній Західній Європі. Мета турнірів – показ бойових рис, військової майстерності, особистої хоробрості; 2) спортивне змагання, яке складається із серії зустрічей, матчів. Основні системи: кругова (кожен зустрічається один раз з усіма) та олімпійська або кубкова (з вибиванням тих, хто програв у черговому турі).

Удосконалення фізичне – вищий рівень фізичної культури особистості, результат реалізації соціальної програми фізичного розвитку, який включає сукупність таких спеціальних знань та переконань, навичок та звичок, рис і потреб, повна єдність, взаємодія і гармонійність яких забезпечують успішне виконання різних видів діяльності.

Учасник змагань – будь-яка юридична або фізична особа, яка бере участь у змаганнях різного рангу, у тому числі й Олімпійських іграх.

Училище олімпійського резерву – середній спеціальний навчальний заклад, у якому поєднуються загальноосвітня (в обов'язку середньої школи) та спортивна підготовка найбільш обдарованих юних спортсменів.

Федерації міжнародні спортивні – союз, об'єднання національних федерацій із конкретного виду спорту, загальних питань фізичної культури і спорту, зі спортивної науки, розвитку спорту серед окремих груп населення та інших напрямів діяльності (у світі, на окремому континенті, у регіоні).

Фізична досконалість – результат повноцінного використання фізичної культури. Оптимальна міра загальної фізичної підготовленості та

гармонійного фізичного розвитку, яка відповідає вимогам трудової та інших сфер діяльності людини.

Фізична культура – 1) складова частина культури, пов'язана із системою фізичного виховання, організації спорту, спеціальних наукових дослідів, технічних засобів, потрібних для фізичного виховання і спорту, суспільної та особистої гігієни, раціональної організації активного відпочинку тощо; 2) сфера соціальної діяльності, спрямована на збереження та зміцнення здоров'я, розвиток психофізичних здібностей людини в процесі усвідомленої рухової активності.

Фізична підготовка – одна зі сторін підготовки у фізичному вихованні, спорті, яка пов'язана з вихованням фізичних рис (сили, спритності, витривалості, гнучкості та координаційних здібностей):

– загальна фізична підготовка (ЗФП). Процес удосконалення фізичних рис (сили, витривалості, гнучкості, спритності, швидкості), спрямований на всебічний фізичний розвиток людини;

– спеціальна фізична підготовка (СФП). Процес виховання фізичних рис, який забезпечує переважний розвиток тих рухових навичок, які необхідні для цієї спортивної дисципліни.

Фізичне виховання – педагогічний процес, спрямований на формування рухових навичок та розвиток рухових та психічних здібностей (силових, швидкісних, координаційних, витривалості, гнучкості, вольових тощо).

Фізичний розвиток – процес становлення, формування та подальших змін протягом життя індивідуума морфофункціональних властивостей організму та заснованих на них фізичних рис і здібностей.

Фізкультурно-спортивні товариства – громадські організації, які ставили завдання оздоровлення, фізичного виховання та розвитку спорту серед різних соціальних груп населення; перші ФСТ було створено наприкінці ХІХ ст.

Хартія олімпійська – збірник правил та офіційних пояснень, у яких визначено основоположні принципи олімпійського руху, представлено всю систему управління олімпійським спортом, регламентовано умови участі в Олімпійських іграх та правила їх проведення.

Чемпіон олімпійський – переможець Олімпійських ігор (із будь-якого виду спорту в особистому чи командному заліку).

Школи спортивні – спеціальні спортивні навчально-виховні заклади, у яких готують юних спортсменів високої кваліфікації з різних видів спорту.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

БГПО – фізкультурний комплекс «Будь готовий до праці та оборони СРСР»

ВДФСТ – Всесоюзне добровільне фізкультурне спортивне товариство

ВКФКС – Всесоюзний комітет фізичної культури і спорту

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВРФК – Всесоюзна рада фізичної культури

ВРФКС – Всесоюзна рада фізичної культури і спорту

ВСК – Військово-спортивний комітет

ВФП – військово-фізична підготовка

ВФС – Всеросійський футбольний союз

ВЦВК – Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет

ВЦРПС – Всесоюзна Центральна рада професійних спілок

ГПО – фізкультурний комплекс «Готовий до праці та оборони СРСР»

ДКО – Державний Комітет Оборони

ДССТ – Добровільне сільське спортивне товариство

ДСТ – Добровільне спортивне товариство

ДЮСШ – дитячо-юнацька спортивна школа

ЄВСК – Єдина всесоюзна спортивна класифікація

ЖЕК – житлово-експлуатаційна контора

ЗФП – загальна фізична підготовка

КГС – Клуб Гімнастично-Спортовий

КДФК – Київський державний інститут фізичної культури

КЛК – Карпатський лещатарський клуб

КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України

КСК – культурно-спортивні комплекси

ЛКС – Львівський Клуб Ситкарів

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

МОК – Міжнародний олімпійський комітет

Наркомпрос – Народний комісаріат просвіти

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКО – Народний комісаріат оборони

НОК – Національний олімпійський комітет

ОБАК – «Одеський Британський атлетичний клуб»

ОСОАВІАХІМ – Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву

ППФП – професійно-прикладна фізична підготовка

РНК – Рада народних комісарів

СК – спортивний клуб

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ТСФВД – Товариство сприяння фізичному вихованню дітей
УРСО-УМТЕ – Ужгородське робітниче спортивне товариство
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (з 1937 р.)
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (до 1936 р.)
УСС – Український Спортовий Союз
УССК – Український Студентський Спортовий Клуб
ФІФА – Міжнародна федерація футболу
ФОК – фізкультурно-оздоровчий комбінат
ФСТ – фізкультурно-спортивні товариства
ХТСФВД – Херсонське товариство сприяння фізичному вихованню дітей
ЦБФК – Центральний будинок фізичної культури
ЦВК – Центральний Виконавчий комітет
ЦК ВЛКСМ – Центральний комітет Всесоюзної Ленінської комуністичної спілки молоді
ЦК КПРС – Центральний комітет комуністичної партії Радянського Союзу

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК*

Айвазян А.,

український спортсмен, олімпійський чемпіон (Пекін, 2008) 238, 292

Алексєєв,

російський спортсмен-ковзаняр 82

Алеппський П.,

архідиякон Антиохійської православної церкви, мандрівник, письменник 27

Алтуф'єв,

український фехтувальник, переможець I Російської олімпіади 89

Альберто Віміна да Ченеда,

венеціанський священик, поет і дипломат XVII століття 30

Амбарцумян С.,

радянський важкоатлет, рекордсмен СРСР та світу 160

Андерсен А.,

німецький шахіст, неофіційний чемпіон світу (середина XIX ст.) 47

Андрійцев В.,

український борець, срібний призер Олімпійських ігор (Лондон, 2012) 240, 294

Анкудінов А.,

радянський боксер, переможець першого Чемпіонату СРСР з боксу 148

Антіпов М. К.,

радянський партійний та державний діяч 172

Антонова О.,

українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293

Антонович В. Б.,

український історик, археолог, етнограф 28

Арцуєлов К. К.,

російський, радянський льотчик 84

Астахова П. Г.,

українська радянська гімнастка, володарка 10 олімпійських медалей 207, 208, 223

Бабакова І.,

українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 290

---

* Беручи до уваги те, що деякі прізвища в першоджерелах вжито без ініціалів, в іменному покажчику вони зазначаються аналогічно.

- Бабарикін М.,**
радянський легкоатлет 161
- Багач О.,**
український легкоатлет, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Атланта, 1996) 290
- Багратіон П. І.,**
російський генерал 46
- Багрянцева Є. П.,**
радянська метальниця диска, срібна призерка Олімпійських ігор
(Гельсінкі, 1952) 204
- Балабанова Г.,**
українська веслувальниця, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 237, 292
- Баллангруд І.,**
норвезький ковзаняр, чотирикратний олімпійський чемпіон 149
- Барковський В.,**
російський ковзаняр 82
- Батюк О. М.,**
український радянський лижник, срібний призер Олімпійських ігор
(Сараєво, 1984) 207
- Баюл О. С.,**
українська фігуристка, олімпійська чемпіонка (Ліллекхаммер, 1994)
235, 294
- Бездоля Х.,**
український радянський борець, чемпіон СРСР 165
- Безруков О.,**
український радянський легкоатлет 164, 167
- Безсонова Г.,**
українська гімнастка, бронзова призерка Олімпійських ігор 237,
238, 293
- Бейт Ч. К.,**
футболіст, засновник першого в Миколаєві футбольного клубу
«Зебра» 80
- Белінський В. Г.,**
мислитель, просвітник, публіцист, громадський діяч 48, 50, 91
- Береш О.,**
український гімнаст, дворазовий призер Олімпійських ігор 236, 291
- Берінчик Д.,**
український боксер, срібний призер Олімпійських ігор (Лондон,
2012) 240, 293
- Бернар Коннф,**
історик 22

- Бецької І. І.,**
педагог, освітянин, російський громадський діяч 49
- Білоног Ю.,**
український легкоатлет, олімпійський чемпіон (Афіни, 2004) 237, 291
- Білоущенко С.,**
український веслувальник, бронзовий призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 292
- Боберський І. М.,**
український педагог, організатор сокільсько-січового руху 102, 107
- Божко О. І.,**
український радянський важкоатлет, рекордсмен світу 162
- Бокова Є. А.,**
українська радянська гімнастка, абсолютна чемпіонка СРСР 162
- Бондар А. С.,**
український науковець, дослідниця історії спорту 50, 55, 61
- Борейко С.,**
український радянський спортсмен 195
- Борзов В. П.,**
український радянський легкоатлет, двократний олімпійський чемпіон та призер Олімпійських ігор, перший президент НОК України 207, 224, 234, 251
- Борисенко Н.,**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292
- Бородіна А.**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292
- Бражник І. А.,**
радянський педагог 170
- Браславець Є.,**
український спортсмен, олімпійський чемпіон (Атланта, 1996) 236, 289
- Браун Я. Б.,**
радянський боксер, чемпіон СРСР 148
- Брест Ф.,**
радянський боксер, чемпіон СРСР 148
- Бризгіна Є. В.,**
українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Лондон, 2012) 240, 294
- Бризгіна О. А.,**
українська радянська легкоатлетка, трикратна олімпійська чемпіонка та призерка Олімпійських ігор 207, 208

- Бубка С. Н.,**
український легкоатлет, олімпійський чемпіон, президент НОК України 241
- Бурдейна Н.,**
українська спортсменка, срібна призерка Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290
- Бурмістрова Г.,**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292
- Буслович Є.,**
український борець, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 291
- Бяков І. І.,**
український радянський біатлоніст, олімпійський чемпіон (Саппоро, 1976) 207
- Варданян А.,**
український борець, бронзовий призер Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293
- Василенко Г.,**
український радянський спортсмен, призер Чемпіонатів СРСР 195
- Васильєв Г.,**
радянський спортсмен і тренер 167
- Васильєв Д. М.,**
радянський лижник і тренер 149
- Вергелюк М.,**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292
- Верман,**
миколаївській футболіст (початок ХХ ст.) 80
- Вешке К.,** український легкоатлет (початок ХХ ст.), переможець чемпіонатів Росії 74, 77, 88, 90
- Вечерок О.,**
український радянський спортсмен (настільний теніс) 195
- Винокуров Д. А.,**
радянський лікар 169
- Вік Е.,**
харківський гімнаст-«сокіл» (початок ХХ ст.) 78
- Вільгам Н.,**
тренер з гімнастики в Першому гімнастичному товаристві (Харків) 77
- Вільні,**
польський спортсмен-ковзаняр 82

- Вітриченко О.,**
українська гімнастка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Атланта, 1996) 290
- Восійков В. М.,**
російський восначальник, діяч російського спортивного руху 87
- Волюков Н.,**
український легкоатлет, переможець Чемпіонатів УРСР та СРСР
164
- Воробйов О.,**
український гімнаст, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Пекін, 2008) 238, 293
- Вязлинський Л. М.,**
радянський боксер, переможець першого Чемпіонату СРСР з боксу
148
- Вяземський П. А.,**
російський поет, літературний критик, історик 47
- Габіх С.,**
український важкоатлет, рекордмен світу (початок ХХ ст.) 74, 90
- Гайдучок С.,**
організатор та лідер західноукраїнського сокілства 107
- Галаневич В.,**
український легкоатлет, срібний призер І Російської олімпіади
(Київ, 1913) 74, 77, 88
- Гарнич-Гарницький Є. Ф.,**
лікар, громадський та спортивний діяч 72, 73
- Гвоздик О.,**
український боксер, бронзовий призер Олімпійських ігор (Лондон,
2012) 240, 294
- Гезе Я. Г.,**
український спортсмен-велосипедист (початок ХХ ст.) 84
- Гейнеман В.,**
український радянський велосипедист 167
- Герцен О. І.,**
мислитель, просвітник, публіцист, громадський діяч 48, 50, 53
- Гіляровський В. О.,**
російський письменник, журналіст 77
- Глазков В.,**
український боксер, бронзовий призер Олімпійських ігор (Пекін, 2008)
238, 293
- Гнатюк Р.,**
український дзюдоїст, срібний призер Олімпійських ігор (Пекін, (2008)
238, 293

- Гнур П.,**
український радянський футболіст 119
- Говорова О.,**
українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Сідней, 2000) 237, 291
- Голощанов Б. Р.,**
російський дослідник історії спорту 83
- Голубничий В.,**
український радянський легкоатлет, дворазовий олімпійський
чемпіон 208
- Гонзатко Б.,**
український гімнаст, керівник гімнастичного товариства «Руській
сокіл» (Київ) 73, 78
- Гонтюк Р.,**
український дзюдоїст, срібний та бронзовий призер Олімпійських
ігор 237, 238, 291, 293
- Гончаров В.,**
український гімнаст, олімпійський чемпіон (Афіни, 2004) 236, 237,
290, 291
- Гончаров Р.,**
український спортсмен, бронзовий призер зимових Олімпійських
ігор (Турин, 2006) 235, 294
- Гончарова Г.,**
українська радянська гімнастка 162
- Гончарова І.,**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 292
- Горбунов В. В.,**
радянський дослідник історії спорту 162
- Гордієнко Є.**
український важкоатлет, тренер, спортивний суддя 73, 74
- Горділей В.,**
український радянський спортсмен 195
- Горіневський В. В.,**
лікар, педагог, видатний діяч фізичної культури 169
- Горін Д.,**
радянський борець класичного стилю 148
- Горкіна М.,**
науковець в області фізичної культури і спорту 170
- Готинський В.,**
західноукраїнський футболіст (кінець XIX ст.) 116

- Готфрід Д.,**
український важкоатлет, бронзовий призер Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 290
- Градополов К. В.,**
радянський боксер, переможець першого Чемпіонату СРСР з боксу 148
- Грачов Д.,** український спортсмен, бронзовий призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 291
- Гриненко,**
російський легкоатлет (початок ХХ ст.) 77
- Гриненко Ф.,**
український важкоатлет, рекордсмен світу (початок ХХ ст.) 73, 90
- Гринь С.,**
український веслувальник, бронзовий призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 292
- Грушевський М. С.,**
професор історії, організатор української науки, політичний діяч і публіцист 22
- Грушин В.,**
миколаївській футболіст (початок ХХ ст.) 80
- Грушина О.,**
українська спортсменка, бронзова призерка ХХ зимових Олімпійських ігор (Турин, 2006) 235, 294
- Гусєва В.,**
радянська лижниця, переможниця I Робочої міжнародної зимової спартакіади 149
- Давидова Н.,**
українська важкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293
- Даль В. І.,**
російський учений, письменник і лексикограф 47
- Данильченко С.,**
український боксер, бронзовий призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 291
- Данько Т.,**
український борець, бронзовий призер Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293
- Дашкевич Р. І.,**
галицький український політичний і військовий діяч, засновник товариства «Луг» 110
- Деделюк Н.,**
науковець, українська дослідниця історії фізичної культури та спорту 8, 21

- Делоне М. Б.,**
український науковець, математик, льотчик-планерист (початок XX ст.) 80, 85
- Демені Г.,**
французький фізіолог, педагог, автор гімнастичної системи 142
- Дементьєв Є. М.,**
російський санітарний лікар 91
- Дементьєва Я.,**
українська спортсменка, олімпійська чемпіонка (Лондон, 2012) 239, 293
- Деметр Г. С.**
радянський та російський дослідник історії спорту 162
- Демиденко Т. А.,**
українська радянська гімнастка, абсолютна чемпіонка СРСР (1940) 162, 168
- Дзєвочко М.,**
російський велосипедист (кінець XIX ст.) 83
- Дзержинський Ф. Е.,**
радянський державний діяч 147
- Дмитрієв М. Д.,**
український радянський гімнаст, абсолютний чемпіон СРСР (1936) 162
- Добринська Н.,**
українська легкоатлетка, олімпійська чемпіонка (Пекін, 2008) 238, 292
- Добровольський В.К.,**
радянський лікар, професор, спеціаліст з лікувальної фізкультури 169
- Добролюбов М. О.,**
російський літературний критик, публіцист, громадський діяч 53
- Довгодько Н.,**
українська спортсменка, олімпійська чемпіонка (Лондон, 2012) 239, 293
- Доценко С.,**
український боксер, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290
- Думбадзе Н. Я.,**
радянська українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Гельсінкі, 1952) 204
- Дюперрон Г. О.,**
російський спортивний діяч 87

Ебер Г.

педагог, автор гімнастичної системи 142

Єзеров В.,

радянський боксер, переможець першого Чемпіонату СРСР з боксу
148

Єпішин В.

гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.)
166

Єрмаков Ю.,

український гімнаст, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Атланта, 1996) 290

Єфімов М.,

український авіатор (початок ХХ ст.) 84

Єфремова Л.

українська радянська лижниця, бронзова призерка ХХ зимових
Олімпійських ігор (Турин, 2006) 235, 294

Жаботинський Л. І.,

український радянський важкоатлет, дворазовий олімпійський
чемпіон, рекордсмен світу 207, 225

Жанжа О.,

український радянський борець, чемпіон СРСР 165

Желлін А.,

радянський борець класичного стилю 148

Жовнір О.,

українська фехтувальниця, олімпійська чемпіонка (Пекін, 2008)
237, 292

Жуковський М. Є.,

російський авіаконструктор (початок ХХ ст.) 85

Жуліна О.,

українська спортсменка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Сідней, 2000) 236, 291

Зазіров З.,

український борець, бронзовий призер Олімпійських ігор (Атланта,
1996) 290

Зайцева А.,

українська радянська гімнастка, абсолютна чемпіонка СРСР (1932)
162, 168

Заспа Л.,

українська гандболістка, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 292

Захаров П. Я.,

- російський дослідник історії спорту 202
- Зозуля Р.,**
український гімнаст, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000)
236, 290
- Ібадулаєв А.,**
український радянський гімнаст 162
- Іванов В.,**
радянський борець класичного стилю 148
- Іванов М. А.,**
український легкоатлет (початок ХХ ст.) 89
- Івановський Б. А.,**
радянський лікар 169
- Ігнатенко Л.,**
українська радянська легкоатлетка, переможниця Чемпіонатів
УРСР та СРСР 164
- Ігнат'єв В. Є.,**
перший ректор Інституту фізичної культури в Москві 139
- Ідзюковський А.,**
гравець ФК «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.) 165
- Калашніков,**
російський спортсмен-ковзаняр 82
- Калашніков А.,**
український борець, бронзовий призер Олімпійських ігор (Атланта,
1996) 290
- Калитовська Л.,**
українська велосипедистка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Пекін, 2008) 238, 293
- Каліна Ю.,**
українська важкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Лондон, 2012) 240, 294
- Калініна Г.,**
українська спортсменка, срібна призерка Олімпійських ігор (Афіни,
2004) 237, 291
- Камінський Я.,**
радянський лікар 169
- Канакі О.,**
український радянський легкоатлет, багаторазовий рекордсмен
СРСР 164
- Карасьов Д.,**
український легкоатлет, срібний призер I Російської олімпіади
(Київ, 1913) 77

- Кассо Л.А.,**
громадський діяч, міністр народної освіти Російської імперії 60
- Касьяник М.,**
український радянський важкоатлет, рекордсмен світу 162
- Касьянов,**
миколаївський футболіст (початок ХХ ст.) 80
- Касьянов М.,**
український радянський важкоатлет 168
- Кваша І.,**
український спортсмен, бронзовий призер Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293
- Кириченко Т.,**
український радянський веслувальник 167
- Кисельов А. Ф.,**
український дослідник історії спорту, публіцист, краєзнавець 168
- Кицил К.,**
український футболіст і тренер 118
- Кірюхін О.,**
український боксер, бронзовий призер Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 290
- Кішка Самійло,**
кошовий отаман, старший Війська Запорозького 29
- Кличко В.,**
український боксер, олімпійський чемпіон (Атланта, 1996) 236, 289
- Клочкова Я.,**
українська плавчиха, багаторазова олімпійська чемпіонка 236, 237, 290, 291
- Кнорре В.,**
шахіст 47
- Кнорре К. Х.,**
перший директор Миколаївської обсерваторії 47
- Коберидзе К.,**
радянський борець вільного стилю, абсолютний чемпіон СРСР 162
- Ковтун М.,**
український радянський легкоатлет 164
- Коженкова А.,**
українська веслувальниця, олімпійська чемпіонка (Лондон, 2012) 239, 293
- Козир М. Б.,**
український дослідник історії спорту, публіцист, краєзнавець 168
- Колоколов С.**

український радянський веслувальник, двократний чемпіон світу
195

Конашевич-Сагайдачний Петро,

український полководець та політичний діяч, гетьман Війська
Запорозького 29

Коробка О.,

українська важкоатлетка, срібна призерка Олімпійських ігор
(Пекін, 2008) 238, 292

Коробчинський І.,

український гімнаст, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Атланта, 1996) 290

Костевич О.,

українська спортсменка, чемпіонка та призерка Олімпійських ігор
237, 240, 291, 294

Косяк О.,

український гімнаст, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Атланта, 1996) 290

Котельник А.,

український боксер, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000)
236, 290

Кравець І.,

українська легкоатлетка, чемпіонка Олімпійських ігор (Атланта, 1996)
236, 289

Крадман Д.,

спеціаліст у галузі фізичної культури, засновник системи фізичних
прав 142

Крамаренко В. К.,

професор-медик, фахівець у галузі фізичної культури та спорту 73,
75

Красенко Л.,

український радянський гімнаст 162

Красовська О.,

українська легкоатлетка, срібна призерка Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 237, 291

Красовський О.,

український важкоатлет, переможець II Російської олімпіади
(Рига, 1914) 73, 75, 90

Крепкіна В.,

українська радянська легкоатлетка 207

Крижанівський В.,

одеський футболіст, засновник «Спортинг-Клубу» (Одеса) 79

- Крикун О.,**
український легкоатлет, бронзовий призер Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 290
- Криленко М. В.,**
радянський воєначальник, державний діяч 172
- Крилов В.,**
український радянський важкоатлет, рекордсмен світу 162
- Кузьма Б.,**
український радянський футболіст 118
- Курпін О. І.,**
російський письменник 73
- Кутузов М. І.,**
російський полководець 28, 46
- Куценко Я.,**
український радянський важкоатлет, багаторазовий чемпіон СРСР, рекордсмен СРСР та світу 163, 168
- Кушин Г.,**
радянський ковзаняр 149
- Лаврівський В.,**
громадський діяч, організатор та лідер українського сокільства 107
- Лазарєв М. П.,**
російський флотоводець, адмірал 48
- Латиніна Л. С.,**
українська радянська гімнастка, дев'ятиразова олімпійська чемпіонка 207, 209, 222
- Латті Д.,**
український легкоатлет, срібний призер I Всеросійської олімпіади (Київ, 1913) 77
- Латушкін П.,**
український важкоатлет, рекордсмен Росії (початок ХХ ст.) 73, 90
- Леончук Г.,**
український спортсмен, срібний призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 291
- Лесгафт П. Ф.,**
російський педагог, анатом, лікар, засновник системи фізичного виховання 58, 91, 92
- Ликов О.,**
український веслувальник, бронзовий призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 292
- Лібман А.,**
київський футболіст (початок ХХ ст.) 80

- Ліщинська І.,**
українська легкоатлетка, срібна призерка Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293
- Ломаченко В.,**
український боксер, дворазовий чемпіон Олімпійських ігор 238, 239, 292, 293
- Ломоносов М. В.,**
російський учений 48, 49
- Лука Р.,**
український спортсмен, срібний призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 291
- Луначарський А. В.,**
російський державний діяч, письменник, публіцист 137
- Луцкевич А. А.,**
російський чиновник, засновник «потішного» руху в Російській імперії 64
- Людомирський Л.,**
радянський спортсмен-велосипедист 167
- Людське,**
учитель гімнастики в Одеському гімнастичному товаристві 77
- Ляїна Н.,**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292
- Мазій С.,**
українська веслувальниця, срібна призерка Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 289
- Макерова Т.,**
українська радянська спортсменка, МСМК СРСР з настільного тенісу 195
- Мали Е.,**
харківській гімнаст-«сокіл» (початок ХХ ст.) 78
- Мали К.,**
харківській гімнаст-«сокіл» (початок ХХ ст.) 78
- Мали О.,**
харківській гімнаст-«сокіл» (початок ХХ ст.) 78
- Малькевич,**
український радянський велосипедист, здійснив велопробіг за маршрутом Київ – Північна Африка 84
- Манкін В.,**
український радянський спортсмен, трикратний олімпійський чемпіон 208, 224

Манукян Р.,

український радянський важкоатлет, рекордсмен світу 162

Маркушевська Г.,

українська гандболістка, бронзовий призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292

Масолов,

російський велосипедист 84

Масюк А. І.,

радянський педагог 170

Матвєєв С.,

український велосипедист, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290

Матвієнко І.,

український спортсмен, чемпіон Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 236, 289

Матевушева С.,

українська спортсменка, срібна призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 291

Махницький П.,

радянський борець класичного стилю 148

Машуренко Р.,

український дзюдоїст, бронзовий призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 291

Медвідь О. В.,

український радянський борець, трикратний олімпійський чемпіон 208

Мезенцев Р.,

український спортсмен, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290

Мельников Я.,

радянський спортсмен-ковзаняр 149

Мерний В.,

український спортсмен, борець, важкоатлет (початок ХХ ст.) 73

Микола ІІ,

російський імператор 60

Михайловський І.,

український радянський борець, чемпіон СРСР 165

Мікульчин-Мерлені (Мерлені) І.,

українська спортсменка, чемпіонка та призерка Олімпійських ігор 237, 238, 291, 293

Мілевський Б.,

український легкоатлет, срібний призер I Російської олімпіади (Київ, 1913) 74, 89

Мільчев М.,

український спортсмен, олімпійський чемпіон (Сідней, 2000) 236, 290

Місюра М.,

український радянський спортсмен 195

Місютін Г.,

український гімнаст, бронзовий призер Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 290

Міфтахутдінова Д.,

українська веслувальниця, срібна призерка Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 289

Мішаков А.,

український радянський гімнаст 162

Морєв В.,

радянський прикордонник, учасник велопробігу вздовж кордону СРСР (1937) 167

Москвін П.,

засновник першого в Російській імперії учнівського гуртка для занять бігом 76

Мошков В. Н.,

радянський лікар, фахівець у галузі лікувальної фізкультури 169

Мудров М. Я.,

російський лікар 53

Навроцький О.,

перший голова Українського Спортивного Союзу (УСС) 114

Назірний В. С.,

громадський діяч, організатор та лідер західноукраїнського сокольства 105, 107, 125

Наливайко Е.,

український радянський гімнаст 162

Науменко,

київський футболіст (початок ХХ ст.) 80

Нестеров П. М.,

російський льотчик-випробувач (початок ХХ ст.) 85

Нікітін Т.,

радянський лікар, фахівець у галузі лікувальної фізкультури 169

Нікітін Ю.,

український спортсмен, олімпійський чемпіон (Афіни, 2004) 237, 291

Новак Г.,

український радянський важкоатлет, рекордсмен світу 162, 163

Новицький В. В.,

російський державний діяч, губернатор Таврійської губернії 60

Новіков М. І.,

просвітник, журналіст, видавець і громадський діяч 48, 49, 53

Олійник В.,

український борець, олімпійський чемпіон (Атланта, 1996) 236, 289

Олійник Н. А.

український дослідник спорту, публіцист, краєзнавець, 79

Орлов Б.,

український спортсмен (початок ХХ ст.) 74

Орлов М.

український спортсмен (початок ХХ ст.) 74, 77

Осипенко-Радомська (Осипенко) І.,

українська веслувальниця, чемпіонка та призерка олімпійських ігор 237, 238, 240, 292, 293

Оттен В.,

київський футболіст (початок ХХ ст.) 80

Павленко К.,

український важкоатлет, переможець чемпіонатів Росії, рекордсмен світу (початок ХХ ст.) 73, 75

Павлов А.,

радянський боксер, переможець першого Чемпіонату СРСР з боксу 148

Панаєв М. О.,

викладач, один із засновників футбольного клубу «Політехніки» (Київ) 80

Панін П. І.

російський, генерал-аншеф, сенатор 28

Панін І.,

гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.) 166

Пахольчик О.,

українська спортсменка, бронзова призерка Олімпійських ігор 236, 290, 291

Перешкура В.,

український спортсмен, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290

- Петерс Д. Г.,**
вихователь, засновник футбольної команди в пансіоні
Юнгмейстера (Одеса) 79
- Петренко В.,**
український радянський фігурист, олімпійський чемпіон
(Альбервіль, 1992) 207
- Петрів О.,**
український спортсмен, олімпійський чемпіон (Пекін, 2008) 237,
292
- Петро І.,**
російський імператор 43, 44, 45, 51
- Петров О.**
український радянський важкоатлет, рекордсмен світу 163
- Петрова О.,**
українська біатлоністка, срібний призер Олімпійських ігор (Нагано,
1998) 235, 294
- Песков В.,**
радянський фахівець у галузі фізичної культури 142
- Пилипейченко М.,**
харківській гімнаст-«сокіл» (початок ХХ ст.) 78
- Пильчиков Н.,**
професор харківського університету, велосипедист (початок ХХ ст.)
84
- Пирогов М. І.,**
російський хірург і анатом, педагог 53, 91
- Писарев Д. І.,**
руський публіцист, літературний критик 91
- Питлясинський В. О.,**
російський борець і важкоатлет, тренер, педагог 74, 75
- Підгасцький М.,**
український радянський легкоатлет, рекордсмен СРСР 151, 164
- Піддубний І. М.,**
український борець, чемпіон світу 72, 73, 74
- Піжуріна В.,**
українська легкоатлетка, переможниця Чемпіонатів УРСР та СРСР
164
- Піонтковський К.**
гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (поч. 1930-х рр.)
165, 172
- Піотровський Г.,**
одеський футболіст (кінець ХІХ ст.) 79

- Плотніков П. К.,**
професор, один із засновників футбольного клубу «Політехніки»
(Київ) 80
- Плясецький Е.,**
спортивний діяч, засновник львівського клубу КГС 116
- Повх О.,**
українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Лондон, 2012) 240, 294
- Подвойський М. І.,**
радянський державний діяч 138
- Поддергін О. Д.,**
інженер, засновник миколаївського аероклубу (1908) 84
- Подкопаєва Л.,**
українська гімнастка, олімпійська чемпіонка (Атланта, 1996) 236,
289
- Поздняков Б.,**
харківській гімнаст-«сокіл» (початок ХХ ст.) 78
- Покровський Є.А.,**
російський лікар-педіатр, педагог 91
- Поляков,**
російський велосипедист (початок ХХ ст.) 84
- Пономарьова Н.,**
радянська легкоатлетка, олімпійська чемпіонка (Гельсінкі, 1952)
204
- Попов Г.,**
український радянський важкоатлет, рекордсмен світу 168, 170
- Попов С.,**
харківській гімнаст-«сокіл», велосипедист (початок ХХ ст.) 78
- Попова Н.,**
українська легкоатлетка, переможниця та призерка I Всеросійської
олімпіади (Київ, 1913) 89
- Потоцький А. К.,**
польський політичний діяч, намісник Королівства Галичини і
Володимирії 109
- Потоцький С. О.,**
перший попечитель Харківського навчального округу 51
- Потуржанський,**
київський спортсмен-велосипедист (поч. ХХ ст.) 84
- Потьомкін Г. О.,**
російський державний діяч 28

- Пресс Т. Н.,**
радянська легкоатлетка, трикратна олімпійська чемпіонка 208
- Прибилов К. М.,**
радянський лікар, фахівець у галузі лікувальної медицини 169
- Пригоров О.,**
український спортсмен, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Пекін, 2008) 238, 293
- Прозоровський О. О.,**
російський генерал-майор 28
- Прокоф'єв В.,**
гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.) 165
- Пундик Г.,**
українська фехтувальниця, олімпійська чемпіонка (Пекін, 2008)
237, 292
- Путістін М.,**
гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.)
166
- Пушкін О. С.,**
руський поет, драматург, прозаїк 47
- Пшеничка,**
київський футболіст (початок ХХ ст.) 80
- П'єр Фреді де Кубертен,**
французький спортивний та громадський діяч, педагог 107, 233
- П'ятниця О.,**
український легкоатлет, срібний призер Олімпійських ігор
(Лондон, 2012) 240, 293
- Радевич П.,**
радянський прикордонник, учасник велопробігу вздовж кордону
СРСР (1937) 167
- Радищев О. М.,**
російський письменник, філософ, поет 48, 49
- Радівілов І.,**
український гімнаст, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Лондон, 2012) 240, 294
- Радченко О.,**
українська гандболістка, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 292
- Раєвський Г.,**
український радянський легкоатлет, багаторазовий рекордсмен
СРСР 164

- Разорьонов І.,**
український важкоатлет, срібний призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 291
- Райхель О.,**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292
- Раткова А.,**
українська спортсменка (початок ХХ ст.) 89
- Ратъє М. І.,**
тренер з боксу в Київському гуртку любителів спорту (початок ХХ ст.) 73, 74
- Решетніков А.,**
радянський легкоатлет 149
- Ремень М.,**
українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Лондон, 2012) 240, 294
- Рибицький В. А.,**
Ялтинський міський голова (початок ХХ ст.) 60
- Ронжина О.,**
українська веслувальниця, срібна призерка Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 289
- Розун С.,**
український радянський спортсмен (спортивне орієнтування) 195
- Романенко С. Д.,**
радянський педагог 170
- Рубан В.,**
український спортсмен, чемпіон та призер Олімпійських ігор 237, 238, 291, 292
- Рубінштейн П. М.,**
радянський психолог 170
- Ружинський Є. І.,**
український військовий діяч, гетьман Війська Запорозького 28
- Руктешель В.,**
радянський боксер, переможець першого Чемпіонату СРСР з боксу 148
- Румянцев П. О.,**
російський військовий та державний діяч 46
- Руттер Д.,**
український радянський легкоатлет 164
- Рябов П. П.,**
миколаївський футболіст 80

- Савченко Г.,**
педагог, український історик і краєзнавець 142
- Садовнича О.,**
українська спортсменка, призерка Олімпійських ігор 236, 290
- Сажко Н.,**
радянський борець класичного стилю 148
- Саладуха О.**
українська спортсменка, срібна призерка Олімпійських ігор (Лондон, 2012) 240, 294
- Саркізов-Серазіні І. М.,**
радянський учений, один із засновників лікувальної фізкультури і спортивної медицини в СРСР 169
- Сафіулін Р.,**
український державний спортивний функціонер 242
- Свиридовський М.**
гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.) 165, 172
- Світличний О.,**
український гімнаст, срібний та бронзовий призер Олімпійських ігор 236, 290
- Селадзе Д.,**
український борець, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 291
- Семашко М. О.,**
радянський державний діяч 140, 169
- Семикіна Т.,**
українська веслувальниця, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 292
- Сердінов А.,**
український плавець, бронзовий призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 292
- Сердюк В.,**
український радянський боксер 195
- Сердюк К.,**
українська спортсменка, срібна призерка Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290
- Сердюк О.,**
український спортсмен, бронзовий призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 291

Серебряков,

радянський велосипедист, здійснив велопробіг за маршрутом
Петербург – Париж 84

Серебрянська К.

українська гімнастка, олімпійська чемпіонка (Атланта, 1996) 236,
289

Сєченов І. М.,

російський фізіолог і просвітник 53

Сидоренко В.,

український боксер, бронзовий призер Олімпійських ігор (Сідней,
2000) 236, 291

Сидоров О.,

український легкоатлет, переможець матчевої зустрічі Київ –
Москва (1914) 77

Симоненко О.,

український велосипедист, срібний призер Олімпійських ігор
(Сідней, 2000) 236, 290

Синицька З. О.,

українська радянська легкоатлетка, багаторазова чемпіонка та
рекордсменка СРСР 164, 168

Синицький З. П.,

український радянський спортсмен, тренер 167

Синиця С.,

гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (1930-і рр.) 172

Сиротін О.,

український радянський борець, чемпіон СРСР 165

Сілантьєв Д.,

український плавець, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней,
2000) 236, 290

Сірополко С. О.,

український громадський діяч, педагог і бібліолог 30

Скакун Н.,

український важкоатлет, олімпійський чемпіон (Афіни, 2004) 237,
291

Славинецький Є.,

український поет, ієромонах, філолог 33

Смутний В.,

український легкоатлет (початок ХХ ст.) 74, 77, 89

Снімищikov В.,

український легкоатлет, бронзовий призер II Російської олімпіади
(Рига, 1914) 90

- Собецький М.,**
радянський спеціаліст у галузі фізичної культури 142
- Соколов Н.,**
український легкоатлет, призер І Російської олімпіади (Київ, 1913)
74, 88
- Солончук М. С.,**
педагог, український дослідник історії спорту 8, 105
- Сорокіна Г.,**
українська спортсменка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Сідней, 2000) 236, 291
- Соха А.,**
український радянський легкоатлет, переможець Чемпіонатів УРСР
та СРСР 164
- Спиридонова А.,**
українська радянська легкоатлетка, рекордсменка СРСР 152
- Срезневський В. І.,**
російська та радянській філолог, спортивний діяч 87
- Стаднік А.,**
український борець, срібний призер Олімпійських ігор (Пекін, 2008)
238, 293
- Степанюк С. І.**
педагог, дослідник історії спорту, краєзнавець 8, 110, 115
- Столбов В. В.,**
радянський російський спеціаліст у галузі фізичної культури,
професор 86
- Стуй Х.,**
українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Лондон, 2012) 240, 294
- Стьопіна В.,**
українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 237, 291
- Суворов О. В.,**
російський полководець, військовий теоретик 46
- Сухоруков Ю.,**
український спортсмен, срібний призер Олімпійських ігор (Пекін,
2008) 238, 292
- Сюкало Г.,**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 292

Таймазов Т.,

український важкоатлет, олімпійський чемпіон (Атланта, 1996)
236, 289

Таран Р.,

українська спортсменка, срібна та бронзова призерка Олімпійських ігор 236, 237, 290, 291

Тарасенко К.,

українська веслувальниця, олімпійська чемпіонка (Лондон, 2012)
239, 293

Татерко Р.,

харківський спортсмен-ковзаняр (початок ХХ ст.) 83

Татищев В. М.,

російський учений, державний діяч 48

Тевс,

український спортсмен-велосипедист (поч. ХХ ст.) 84

Тедєєв Е.,

український борець, переможець та призер Олімпійських ігор 237, 290, 291

Тедєон,

Київський митрополит 34

Теляковський В. А.,

директор імператорських театрів (середина ХІХ ст.) 48

Тереверко Г. С.,

російський льотчик-планерист 85

Терещук В.,

українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293

Терещук-Антипова Т.,

українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 291

Тер-Ованєсян І. А.,

радянський легкоатлет, рекордсмен світу, учасник п'яти Олімпіад
167

Тесленко М.,

український радянський науковець у галузі фізичної культури і спорту 170

Теуєр Анджеї,

голова львівської Спілки хокею на льоду 119

Тимофєєв В.,

радянський прикордонник, учасник велопробігу вздовж кордону СРСР 167

- Тисовський О.,**
український педагог, засновник «Пласту» 111, 126
- Тіхоліз Є.,**
український футболіст 118
- Тобіас Н.,**
українська легкоатлетка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293
- Толстой Л. М.,**
російський письменник і громадський діяч 91
- Тонкопея С.,**
український борець, важкоатлет (початок ХХ ст.) 73
- Торохтій О.,**
український важкоатлет, олімпійський чемпіон (Лондон, 2012) 239, 293
- Тренке П. К.,**
засновник першого гімнастичного товариства в Харкові 77
- Третьяк В.,**
український фехтувальник, бронзовий призер Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 292
- Трільовський К.,**
громадсько-політичний діяч, організатор січового руху на Галичині 108
- Троїцька,**
російська спортсменка, призерка I Всеросійської олімпіади (Київ, 1913) 89
- Унковський І. С.,**
лейтенант, капітан яхти «Ореанда» (Миколаїв) 48
- Ус А.,**
український радянський легкоатлет, переможець Чемпіонатів УРСР та СРСР 164
- Усик О.,**
український боксер, олімпійський чемпіон (Лондон, 2012) 239, 293
- Уточкін С.,**
український спортсмен, авіатор, велосипедист (початок ХХ ст.) 79, 84, 85
- Ушаков Ф. Ф.,**
російський флотоводець, адмірал 46, 94
- Ушинський К. Д.,**
російський педагог, просвітник 53

Феденко О.,

український спортсмен, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290

Федоришин В.,

український борець, срібний призер Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293

Федчук А.,

український боксер, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 291

Філь М. О.,

радянський педагог 170

Філь С. М.,

педагог, український фахівець у галузі фізичної культури та спорту 8

Фомін К.,

гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.) 165

Франко П.,

один із засновників Пластового руху 111, 126

Франсуа де Гарле барон Сезі,

посол Франції в Константинополі (XVII ст.) 24

Фролова І.,

українська веслувальниця, срібна призерка Олімпійських ігор (Атланта, 1996) 289

Фукс Г. О.,

український легкоатлет, дворазовий чемпіон I Російської олімпіади (Київ, 1913) 89, 90

Харлан О.,

українська фехтувальниця, чемпіонка та призерка Олімпійських ігор 237, 238, 240, 292, 294

Хмельницький Б.,

український військовий, політичний та державний діяч 34

Хомицький В.,

учень Львівської вчительської гімназії, футболіст 116

Хомрова О.,

українська фехтувальниця, олімпійська чемпіонка (Пекін, 2008) 237, 292

Хотимський Є.,

український радянський важкоатлет, рекордсменів світу 162

Хуан Антоніо Самаранч,

спортивний функціонер, політичний і громадський діяч 233

Ценар Едмунд,

спортивний діяч, засновник футболу на Західній Україні 115

Цербе В.,

українська спортсменка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Ліллекхаммер, 1994) 235, 294

Цигиця О.,

українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292

Циглер,

гімнаст, тренер у Київському атлетичному товаристві (початок ХХ ст.) 73

Цигульова О.,

українська гімнастка, срібна призерка Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290

Цорн А.,

одеський спортсмен-велосипедист (початок ХХ ст.) 84

Цорн А. Я.

одеський викладач гімнастики і танців (XIX ст.) 51

Чебан Ю.,

український веслувальник, чемпіон та призер Олімпійських ігор 238, 239, 293

Чекваїдзе Г.,

український борець, важкоатлет (початок ХХ ст.) 73, 74

Череватова О.,

українська веслувальниця, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 237, 292

Чернишевський М. Г.,

російський публіцист, письменник 53

Чернявський С.,

український велосипедист, срібний призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 290

Черняєв,

радянський велосипедист, здійснив велопробіг за маршрутом Іркутськ – Москва 84

Чехов А. П.,

російський драматург і прозаїк 77

Чигорін М. І.,

російський шахіст 47

Чмола І.,

військовий та педагогічний діяч у Галичині, один із засновників Пласту та стрілецького руху 111, 126

Чукарін В. І.,

український радянський гімнаст, тренер, педагог, володар
11 олімпійських медалей 207, 208, 222, 223

Чухрай С.,

український радянський веслувальник, трикратний олімпійський
чемпіон 195, 208

Шабашов Д. Ф.,

радянський лікар 169

Шаменко В.,

український гімнаст, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Атланта, 1996) 290

Шапоренко О.,

український радянський веслувальник 207

Шапошников Л.,

український веслувальник, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 237, 292

Шаріпов Р.,

український гімнаст, переможець та призер Олімпійських ігор 236,
289, 290

Шахлін Б. А.,

український радянський гімнаст, семикратний олімпійський
чемпіон 207, 208, 209, 222, 223

Шварцер А.,

український борець, важкоатлет (початок. ХХ ст.) 73

Швейгерт О. В.,

перший директор ДСШ у Миколаєві 168

Шевченко Л.,

українська гандболістка, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Афіни, 2004) 292

Шедько І.,

український радянський легкоатлет, переможець Чемпіонатів УРСР
та СРСР 164

Шелестюк Т.,

український боксер, бронзовий призер Олімпійських ігор
(Лондон, 2012) 240, 294

Шемякіна Я.,

українська фехтувальниця, олімпійська чемпіонка (Лондон, 2012)
239, 293

Шепарович Л.,

перший голова Карпатського лещатарського клубу (КЛК) 118

- Шерей В.,**
організатор хокею з шайбою на Буковині 122
- Шехтель А.,**
радянський легкоатлет, призер першостей СРСР 167
- Шехтель О.,**
радянський легкоатлет, семикратний чемпіон СРСР 164, 167
- Шило К.,**
українська легкоатлетка, переможниця Чемпіонатів УРСР та СРСР 164
- Шиловський В.,**
гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.) 165
- Шинкаренко Т.,**
українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292
- Шпаковський А.,**
харківський футболіст, гравець збірної СРСР 172
- Штіфельман М. М.,**
купець, меценат 83
- Штрауб А.,**
одеський футболіст (1930-і рр.) 172
- Шубін В.,**
радянський прикордонник, учасник велопробігу вздовж кордону СРСР (1937) 167
- Шустов В. Н.,**
ініціатор створення в Росії військово-спортивних комітетів (ВСК) 66
- Щегольський К.,**
гравець футбольної команди «Динамо» (Київ) (початок 1930-х рр.) 165
- Шербаков О. І.,**
попечитель Одеського навчального округу (початок ХХ ст.) 60
- Щур М.,**
український радянський спортсмен 196
- Щуренко Р.,**
український легкоатлет, бронзовий призер Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 291
- Юрченко Д.,**
український легкоатлет, бронзовий призер Олімпійських ігор (Пекін, 2008) 238, 293

Ющенко В. А.,

президент України 230, 249

Яворницький Д. І.,

український історик, етнограф, письменник 28

Якобсен,

один із кращих київських футболістів початку ХХ ст. 80

Ялтирян А.,

український радянський борець, багаторазовий чемпіон СРСР з вільної та класичної боротьби 165

Янович І.,

українська велосипедистка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Сідней, 2000) 236, 291

Яценко О.,

українська гандболістка, бронзова призерка Олімпійських ігор (Афіни, 2004) 292

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Віталій Анатолійович Вербицький
Ірина Григорівна Бондаренко

ІСТОРІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Редактори *Ю. Рябова, О. Авраменко, С. Сидоренко.*
Технічний редактор, комп'ютерна верстка *М. Матвієнко.*
Друк, фальцювально-палітурні роботи *С. Волинець.*

Підп. до друку 22.12.2014 р.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 12,03. Обл.-вид. арк. 11,50.
Тираж 100 пр. Зам. № 4468.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десанників, 10.
Тел. : 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: vrector@chdu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.